

COMMISSION ROYALE D'HISTOIRE   KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR GESCHIEDENIS

DE CHRONOLOGIE

VAN DE
MIDDELEEUWEN EN DE MODERNE TIJDEN
IN DE NEDERLANDEN

DOOR

Prof. Dr. Eg. I. STRUBBE

Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit
te Gent

EN

Dr. L. VOET

Conservator van het Museum Plantin-Moretus
te Antwerpen

BRUXELLES

PALAIS DES ACADEMIES

RUE DUCALE, 1

BRUSSEL

PALEIS DER ACADEMIËN

1, HERTOGELIJKE STRAAT

1991

Réimpression photomécanique
de l'édition publiée par
Standaard-Boekhandel
en 1960

Fotomechanische herdruk
van de uitgave gepubliceerd
door Standaard-Boekhandel
in 1960

Wettelijk Depot — Depot Légal
D 1991.0093.3

TER INLEIDING

De uitgeverij Standaard-Boekhandel gaf in 1960 *De Chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden* van E.I. Strubbe en L. Voet uit.

Dit bijzonder nuttig werkinstrument is sinds vele jaren uitgeput. Toen bleek dat de uitgeverij dit werk niet wenste opnieuw uit te geven, nam de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis het initiatief van een anastatische herdruk. In een brief van 29 januari 1990 gaf de heer Wim Verheye, van de Standaard Uitgeverij (die de rechten van Standaard-Boekhandel overnam), de Commissie daartoe toelating, en ook de overlevende auteur, Dr. L. Voet, die nu beschikt over het copyright van dit werk, verklaarde zich akkoord. Wij danken beiden ten zeerste voor hun onbaatzuchtige houding. De erven Strubbe werden eveneens gecontacteerd; ook zij stemden in met de gang van zaken; wij danken hen hiervoor van harte.

De Commissie had aanvankelijk de bedoeling om aan deze anastatische herdruk een supplement toe te voegen, bestaande uit een bibliografie van de bijdragen over de historische chronologie van de Nederlanden, die sedert het verschijnen van het werk (1960) het licht zagen, aangevuld met een glossarium steunend op de conclusies van die bijdragen. Aangezien omstandigheden verhinderd hebben dit project binnen een redelijke termijn te realiseren, zal het werk van Strubbe en Voet onveranderd worden herdrukt. Het blijft nochtans het voornemen van de Commissie de aanvulling te laten realiseren en het resultaat op een later tijdstip in haar *Handelingen* te publiceren. Wel geven we hierna enkele *corrigenda*, die betrekking hebben op drukfouten in de editie van 1960, en die ons welwillend werden bezorgd door Dr. L. Voet, waarvoor onze oprechte dank.

Carlos Wyffels – Raoul C. Van Caenegem – Walter Prevenier
mei 1991

CORRIGENDA

p. 232: Mechelen (Abd 1959), lees: 1559.

p. 323: Karel de Grote, De (na 4) 711, lees: 771.

p. 335: Sven (897-1014), lees: 987-1014.

p. 345: Lodewijk XII (Lodewijk van Orléans, br.v. Karel VI), lees: Karel VII.

DE CHRONOLOGIE

VAN DE
MIDDELEEUWEN EN DE MODERNE TIJDEN
IN DE NEDERLANDEN

DOOR

Prof. Dr. Eg. I. STRUBBE

Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit
te Gent

EN

Dr. L. VOET

Conservator van het Museum Plantin-Moretus
te Antwerpen

*Uitgegeven met steun van de
Universitaire Stichting*

1960

UITGEVERSMIJ. N.V. STANDAARD-BOEKHANDEL
ANTWERPEN — AMSTERDAM

WOORD VOORAF

De chronologie van de middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden, die wij hiermede in het licht geven, is bedoeld als een praktisch werkinstrument voor de studie van de geschiedenis der Nederlanden.

Het is uit twee delen samengesteld, waarvan het eerste gewijd is aan de grondbegrippen, en het tweede bestaat uit lijsten en tabellen, met achteraan een glossarium.

Het eerste deel behandelt, in een negental hoofdstukken, de begrippen, die ten gronde liggen aan de middeleeuwse of moderne uitdrukking van een datum. Deze begrippen worden ontleed; hun chronologische functie, hun precieze betekenis en hun praktische toepassing worden bepaald en nader omschreven.

In het eerste hoofdstuk, dat als inleiding bedoeld is, worden de rol, de geschiedenis, de bronnen en de algemene literatuur van de wetenschap der chronologie behandeld. In aansluiting op de bronnen wordt bovendien gewezen op de datering van zons- en maansverduisteringen.

De volgende vijf hoofdstukken zijn aan de grondbegrippen gewijd: de dag, het jaar, de kalender, de stijl en de jaartelling. Dan volgen nog twee hoofdstukken, waarvan het eerste nagaat welke gegevens men in de loop van de middeleeuwen aanwendt om een datum te bepalen, en het laatste uiteenzet welke richtlijnen bij een onderzoek van een datering moeten worden gevolgd. In de eerste deel worden de behandelde begrippen bij voorkeur aan de hand van voorbeelden uit de geschiedenis der Nederlanden toegelicht.

Het tweede deel omvat negen tabellen, het glossarium inbegrepen. De eerste vier tabellen geven de chronologische kenmerken van het jaar, de datum van de veranderlijke feestdagen, de heiligenkalender en de kalender van de Franse Republiek. De heiligenkalender werd speciaal met het oog op de Nederlanden, naar de liturgische kalenders van de bisdommen, bewerkt; heiligen, waarvan uit andere bronnen dan de geraadpleegde kalenders bleek dat zij in een behandeld bisdom gevierd werden, zijn niet in de heiligenkalender, wel daarentegen in het glossarium opgenomen. Ook met de afwijkende plaatselijke heiligenfeesten is dat, omwille van de overzichtelijkheid, het geval geweest.

De vier volgende tabellen geven de hoofddatums betreffende de kerkelijke en wereldlijke gezagvoerders, met name: de pausen, de bisschoppen der Nederlanden, de keizers, de koningen van Engeland, de koningen van Frankrijk en de Nederlandse landsheren, stadhouders en gouverneurs-generaal. Die gegevens werden met de grootste zorg nagezien, en telkens een twijfel omtrent een datum niet met zekerheid kon worden opgelost, werd zulks aangegeven.

Het glossarium is niet alleen een index op wat voorafgaat, maar bevat bovendien tal van gegevens, die geen geschikte plaats konden vinden in de uiteenzetting van de grondbegrippen of in de tabellen. Daar een werk als het onderhavige bijna uitsluitend met het oog op een bepaalde datum zal ter hand genomen worden, is het voor de lezer aangewezen allereerst het glossarium te raadplegen. Daarom werd, bij ieder trefwoord, aan de nauwkeurige verwijzing naar de vindplaats, de voornaamste chronologische inlichtingen toegevoegd, zodat in vele gevallen het opslaan van het glossarium kan volstaan.

Vooraan iedere tabel werden de geraadpleegde bronnen vermeld, en de richtlijnen uiteengezet naar dewelke de tabel is opgemaakt.

De gebruikte studies en bijdragen werden niet in een afzonderlijke bibliografische lijst samengebracht; men kan de titels ervan onmiddellijk terugvinden, dank zij de naam van de auteur in het glossarium, of, waar het om een studie over de gezagvoerders gaat, in de noot vooraan de in aanmerking komende tabel.

Er blijft ons de aangename plicht onze dank te betuigen aan allen, die ons bij het tot standkomen van dit werk behulpzaam geweest zijn. Meer in het bijzonder gedenken wij de Beheerraad en de bevoegde Commissie van de Universitaire Stichting, die, door het toekennen van een belangrijke financiële steun, de publicatie mogelijk heeft gemaakt.

INHOUD

<i>Woord vooraf</i>	V
<i>Inhoud</i>	VII
Hoofdstuk I. Algemene begrippen	1
1. Mathematische en historische chronologie, 1 — 2. De rol van de historische chronologie, 1 — 3. De geschiedenis van de chronologie, 1 — 4. Bronnen, 5 — 5. Hulpwetenschappen, 6 — 6. Datering van astronomische verschijnselen, 7 — 7. Literatuur, 8.	
Hoofdstuk II. De dag	10
1. De dag, maatstaf van de tijd, 10 — 2. Duur van de dag, 10 — 3. Begin van de dag, 11 — 4. Dagindeling, 13 — 5. Ongelijke uren, 13 — 6. Getijden of canonieke uren, 16 — 7. Gelijke uren, 18 — 8. Wettelijk uur en zomeruur, 20 — 9. Datumgrens, 21 — 10. Onderdelen van het uur, 22.	
Hoofdstuk III. De burgerlijke jaarindeling	23
1. Jaar en jaarindelingen, 23 — 2. Seizoenen, 23 — 3. De week, 24 — 4. Dagbenamingen, 24 — 5. Maand, 25 — 6. Maanjaar en zonnejaar, 26 — 7. Namen van de maanden, 26 — 8. Maanden van vier weken, 27 — 9. Romeinse dagtelling, 27 — 10. Moderne dagtelling, 30 — 11. Consuetudo bononiensis, 30.	
Hoofdstuk IV. De kerkelijke jaarindeling	32
1. De algemene indeling, 32 — 2. De Paasdatum, 33 — 3. Negentienjarige cyclus, 34 — 4. Maancyclus, 35 — 5. Epacten en terminus paschalis, 36 — 6. Zondagletter, 37 — 7. Eeuwigdurende kalender, 38 — 8. Zonnecyclus, 38 — 9. Concurrentes, 39 — 10. Regulares, 40 — 11. Clavis terminorum, 41 — 12. Paascyclus, 42 — 13. Namen van de veranderlijke feestdagen, 42 — 14. Vaste feestdagen, 42 — 15. Cisiojanus, 44.	
Hoofdstuk V. De kalenderhervormingen	45
1. Juliaanse kalenderhervorming, 45 — 2. Gregoriaanse kalenderhervorming, 46 — 3. Toepassing van de hervorming, 47 — 4. Verbeterde juliaanse kalender, 47 — 5. De gregoriaanse kalender in de Nederlanden, 48 — 6. Aanduiding van de nieuwe kalender, 48 — 7. Republikeinse kalender, 49.	
Hoofdstuk VI. De jaartijl	51
1. Jaartijl, 51 — 2. Nieuwjaartijl, 51 — 3. Kerstijl, 53 — 4. Boodschapstijl, 53 — 5. Paastijl, 55 — 6. Overige stijlen, 58 — a. 1 Maart-stijl, 58 — b. 1 September-stijl, 59.	
Hoofdstuk VII. De jaartelling	60
1. Consulaats- en postconsulaatsjaren, 60 — 2. Regeringsjaren, 61 — 3. Indictie, 62 — 4. Oudere jaartellingen, 65 — 5. Christelijke jaartelling, 65 — 6. Spaanse era, 67 — 7. Republikeinse jaartelling, 67.	
Hoofdstuk VIII. Dateringsgebruiken	68
1. Datering en tijdsopgave, 68 — 2. Traditie in de middeleeuwse tijdsopgave, 68 — 3. De tijdsopgave tot het midden van de achtste eeuw, 70 — 4. De tijdsopgave van het midden van de achtste tot de twaalfde eeuw, 70 — 5. De tijdsopgave van de dertiende tot de zestiende eeuw, 73 — 6. De tijdsopgave in de zestiende en volgende eeuwen, 76.	
Hoofdstuk IX. Het onderzoek van de datering	78
1. Doel van het onderzoek, 78 — 2. Interpretatief onderzoek, 78 — 3. Opsporen van de jaartijl, 79 — 4. Omrekening van de datum, 84 — 5. Omrekening van een volledige dagopgave, 84 — 6. Omrekening van een onvolledige datering, 87 — 7. Berekening van een verminkte datering, 88 — 8. Datering van ongedateerde stukken, 90 — 9. Kritisch onderzoek van de datering, 93.	

Tabel I. <i>Jaartabel</i>	95
Tabel II. <i>Kalender van de veranderlijke feestdagen</i>	143
Tabel III. <i>Nederlandse heiligenkalender</i>	155
Tabel IV. <i>Republikeinse kalender</i>	199
Tabel V. <i>Pausen</i>	201
Tabel VI. <i>Bisschoppen</i>	225
Antwerpen, 233 — Atrecht, 236 — Brugge, 241 — Deventer, 243 — Doornik, 244 — Gent, 253 — Groningen, 255 — Haarlem, 256 — 's-Hertogenbosch, 256 — Ieper, 259 — Kamerijk, 261 — Keulen, 269 — Leeuwarden, 278 — Luik, 278 — Mechelen, 288 — Middelburg, 290 — Namen, 290 — Reims, 293 — Roermond, 299 — Sint-Omaars, 301 — Terwaan, 304 — Utrecht, 309.	
Tabel VII. <i>Keizers en koningen</i>	319
Merovingen, 320 — Karolingen, 323 — Middenrijk en Lotharingen, 324 — Duitse rijk, 325 — Engeland, 334 — Frankrijk, 342.	
Tabel VIII. <i>Nederlandse landsheren, stadhouders en gouverneurs-generaal</i>	347
1. <i>Landsheren</i> , 357.	
Brabant, 357 — Gelre, 360 — Henegouwen, 364 — Holland-Zeeland, 368 — Limburg, 373 — Loon, 376 — Luxemburg, 378 — Namen, 383 — Neder-Lotharingen, 388 — Vlaanderen, 391.	
2. <i>Hertogen van Bourgondië</i> , 396.	
3. <i>Huis van Habsburg; vorsten en gouverneurs-generaal</i> , 399.	
4. <i>Stadhouders der Verenigde Provinciën</i> , 415.	
Drente, 415 — Friesland, 417 — Gelderland, 419 — Groningen, 421 — Holland-Zeeland, 423 — Overijssel, 426 — Utrecht, 427 — Synoptische tabel, 430.	
Tabel IX. <i>Glossarium</i>	431
<i>Lijst van de afkortingen</i>	547

HOOFDSTUK I

ALGEMENE BEGRIPPEN

1. MATHEMATISCHE EN HISTORISCHE CHRONOLOGIE.

De chronologie of tijdrekenkunde — men spreekt ook van tijdrekening — is de wetenschap, die de wijze bestudeert waarop de tijd gemeten of berekend wordt. Er worden twee soorten chronologieën onderscheiden : de mathematische of astronomische en de historische of technische.

De mathematische chronologie bestudeert het verloop van de tijd naar de regelmatig weerkerende bewegingen van de hemellichamen, en bepaalt de vaste waarden die toelaat de tijdsduur met wetenschappelijke nauwkeurigheid te berekenen. Zij is in werkelijkheid een onderdeel van de sterrenkunde.

De historische of technische chronologie bestudeert de wijze waarop de tijd in de dagelijkse omgang berekend en uitgedrukt wordt. Zij onderzoekt de richtlijnen die daarbij gevolgd worden, en ontleedt er de bestanddelen van, zij spoort de opeenvolging van die bestanddelen in de loop van de eeuwen op, bepaalt de juiste waarde en de preciese betekenis van die bestanddelen, en tracht de omstandigheden en de redenen vast te stellen, die van aard zijn om die achtereenvolgende wijzigingen in de tijdrekening toe te lichten en te verklaren.

2. DE ROL VAN DE HISTORISCHE CHRONOLOGIE.

De historische of technische chronologie is uiteraard een hulpwetenschap der geschiedenis : zij moet de dateringen uit het verleden, op grond van hun technisch-historische gegevens, niet alleen verklaren maar bovendien beoordelen ; met andere woorden, zij moet er de chronologische betekenis van uitleggen en bepalen, en bovendien er de echtheid van nagaan en vaststellen.

Om haar doel te kunnen bereiken moet zij de grondbegrippen en stelregels opsporen die de grondslag van een chronologisch stelsel vormen, en de wijze nagaan waarop die grondbegrippen in de dateringen aangewend en uitgedrukt worden. Aangezien de studie van de tijdsopgaven in wezen een studie van verhoudingsbegrippen is, ziet de chronologie zich meer dan enige andere wetenschap aangevoelen op het aanwenden van de reeds verworven gegevens. De werken van de toegepaste chronologie, die men soms de chronografie heet, vormen dan ook van oudsher een onmisbaar deel van de chronologie ; zij bevatten ofwel de opsomming van de gebeurtenissen met hun juiste datering naar de moderne berekening, ofwel lijsten van gezagvoerders of andere personen met opgave van de belangrijkste datums uit hun leven.

3. DE GESCHIEDENIS VAN DE CHRONOLOGIE.

Een goed begrip van het verleden is slechts mogelijk wanneer de chronologische opvolging van de feiten vastgesteld is. De historische chronologie is dan ook als het ware met de geschiedvorsing ontstaan.

De eerste grondslagen werden door de Griekse geschiedschrijvers gelegd, en meer in het bijzonder door de chronografen uitgewerkt en toegepast. Onder hen zijn Eratosthenes (± 275 tot ± 195 v. Chr.) en Apollodorus van Athene (± 190 tot ± 109 v. Chr.) de voornaamste.

De Griekse leer werd door de vroeg-christelijke historici en met name door Eusebius van Caesarea (± 265 tot ± 340) overgenomen en in zijn werken toegepast. Zijn *Wereldkroniek*, die eerder een chronologisch dan een eigenlijk historisch werk is, vangt overigens aan met een uiteenzetting van de chronologische beginselen. Dank zij de bewerking in het Latijn van het werk van Eusebius door de h. Hieronymus ($\pm 348-420$) bleven de hoofdbegrippen van de Griekse leer in de middeleeuwen bekend; zij dienden er tot grondslag van de chronologische berekeningen, die zich echter meestal door gemis aan betrouwbaarheid op historisch gebied onderscheidden. Op het gebied van de historische chronologie werden ten andere in de middeleeuwen geringe vorderingen gemaakt: de historici vergenoegden zich met een empirisme dat in hoofdzaak op traditie steunde.

Met de opkomst van het humanisme waren de voorwaarden geschapen voor een zelfstandige beoefening van de historische chronologie. Het is de bekende humanist J.J. Scaliger (1540-1609), die op grond van een uitgebreide astronomische kennis, de grondslagen heeft gelegd van de astronomische en historisch-technische chronologie. Inzonderheid wat de klassieke oudheid betreft, heeft hij baanbrekend werk verricht¹. Onder de opvolgers van Scaliger is vooral de Franse Jezuïet D. Petau (Petavius; 1583-1652) te noemen, die het werk van zijn voorganger op menig punt verbeterde².

In de 17^e en in de eerste helft van de 18^e eeuw, vooral nadat J. Mabillon in 1681 de wetenschappelijke grondslag van de oorkondenleer had gelegd, vermenigvuldigen zich de algemene en bijzondere studies van historische chronologie. Het aangebrachte materiaal dat gaandeweg omvangrijk was geworden, lag verspreid over tal van afzonderlijke publicaties. Het werd bijeengebracht, verbeterd en aanzienlijk aangevuld in het standaardwerk dat door de Mauristen in 1750 te Parijs werd uitgegeven onder de titel *L'Art de vérifier les dates*. Dat werk bevatte, naast een uiteenzetting van de hoofdbegrippen van de chronologie sedert het begin van onze tijdrekening, vrij uitvoerige gegevens over de datum van historische gebeurtenissen en talrijke lijsten van wereldlijke en kerkelijke gezagvoerders uit de middeleeuwen. Een tweede bijgewerkte uitgave verscheen in 1770, en een derde, eveneens bijgewerkt, in 1783-1787³.

¹) De voornaamste chronologische werken van Scaliger zijn *De emendatione temporum* (1583; beste uitg.: Geneve, 1629), waarin hij de hoofdbegrippen van de mathematische en technische chronologie van verschillende volkeren uiteenzet, en *Tbesaurus temporum* (1606; verm. uitg. Amsterdam, 1658), een meer bondige uiteenzetting met een uitvoerige behandeling van de eras. Vgl. W.E. VAN WIJK, *Het eerste leerboek der technische tijdrekenkunde (Scaliger's Isagogici Chronologici Canones, 1606)*. 's Gravenhage, 1954.

²) De voornaamste chronologische werken van Petavius zijn *De doctrina temporum* (1627) en *Uranologion* (1629); beide werken samen onder de titel: *Opus de doctrina temporum* (beste uitg.: Antwerpen, 1705). Het *Rationarium temporum* (1631, herhaaldelijk herdrukt) is een gedeeltelijke herwerking van zijn eerste twee werken; *La Pierre de touche chronologique* (1636) geeft een samenvatting van zijn leer in het Frans.

³) De eerste uitgave van *L'art de vérifier les dates des faits historiques, des chartes...* begonnen door dom M.F. d'Antine, werd bezorgd door Ch. Clémencet en U. Durand; de tweede en de derde door F. Clément. De vierde uitgave die, wat de middeleeuwen be-

Terwijl de vierde en laatste bijgewerkte uitgave van dat werk aan het verschijnen was, gaf L. Ideler een handboek in het licht, waarin voor het eerst de theoretische en toegepaste chronologie gescheiden werden ⁴. Hij liet de chronologische opgave van de historische gebeurtenissen geheel achterwege, en beperkte zich tot de grondige studie van de beginselen. Het voorbeeld van Ideler vond algemene navolging. De historisch-chronologische literatuur vertoont dan ook in de 19^e eeuw een duidelijke scheiding tussen de theoretische studies over de beginselen, de eigenlijke chronologie, en de praktische werken met opgave van de datums van historische feiten en gebeurtenissen, de eigenlijke chronografie. In beide vakken, werd ten andere druk en degelijk gewerkt.

Op het gebied van de eigenlijke chronologie verschenen tal van bijzondere studies, die op grond van nieuw materiaal opgesteld waren, maar zich meestal tot afzonderlijke punten beperkten. Het belangrijkste algemene werk over de chronologie van de middeleeuwen werd geleverd door de Duitser H. Grotefend, waarvan vooral de *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, hoewel onvoltooid, een schat van gegevens bevat; de hele stof, ook de algemene begrippen, zijn er in de vorm van glossarium bewerkt, wat ten zeerste schaadt aan de overzichtelijkheid ⁵. Onder de overige algemene uiteenzettingen over de chronologie van de middeleeuwen moge hier, als Nederlands werk, de thans geheel verouderde studie van H. Sluyters vermeld worden ⁶.

De werken uit de 19^e eeuw, nog steeds van betekenis, zijn: het hoofdstuk dat A. Giry in zijn *Manuel de Diplomatique* (1894, herdruk 1925) aan de chronologie heeft gewijd, en dat niet alleen uitmunt door de heldere wijze van behandeling, maar bovendien door de vele onuitgegeven inlichtingen die er in opgenomen zijn, en het bijna ter zelfder tijd verschenen handboek van F. Rühl dat tot het beste uit de Duitse toenmalige literatuur behoort ⁷.

In het begin van onze eeuw verscheen een nieuw zelfstandig, grondig en breedopgezet algemeen werk over de chronologie van de hand van F.K. Ginzler. Het behandelt de chronologie van alle bekende volkeren vanaf de oudheid tot op onze dagen, daarin begrepen de hedendaagse primitieve stammen; hoewel op sommige

---

treft, een herdruk is van de derde, werd bezorgd door V. Saint-Alais en voortgezet door A. Fortia d'Urban; zij verscheen te Parijs van 1818 tot 1844, in twee oplagen, de ene van 44 dln. in 8°, en de andere van 11 dln. in 4°. Het grootste deel van dat werk is gewijd aan de chronografie.

- 4) L. IDELER, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie*, verscheen in 2 dln. te Berlijn in 1825-1826, en werd ongewijzigd herdrukt in 1883. In 1829 verscheen een samenvatting van het *Handbuch*, onder de titel *Lehrbuch der Chronologie*.
- 5) Van dat werk, het hoofdwerk van H. GROTEFEND, verschenen 2 bd. in 3 dln. te Hannover. De eerste band (1891) geeft het glossarium en de tabellen, de tweede band, eerste deel (1892) de kalenders van de Duitse, Zwitserse en Skandinaafse bisdommen, de tweede band, tweede deel (1898) de kalenders van de belangrijkste kloosterorden, het glossarium van de heiligenfeesten en aanvullingen op de eerste band. Een bondige, doch voortreffelijke uiteenzetting leverde hij voor de *Grundriss der Geschichtswissenschaft* van A. MEISTER (Bd. I, Abt. 3) onder de titel *Abriss der Chronologie des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, 2e uitg., Leipzig, 1912, en bovendien een veel geraadpleegd *Taschenbuch*, waarvan de eerste uitgave, te Hannover in 1872, de titel droeg *Handbuch der historischen Chronologie des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*.
- 6) H. SLUYTERS, *Handboek der Tijdsrekenkunde*. Amsterdam, 1852.
- 7) F. RÜHL, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit. Mit zahlreichen Tabellen* (Berlijn, 1897) behandelt ook de Joodse, Byzantijnse, Mohammedaanse en Nieuwperzische chronologie.

punten verouderd, is het nog steeds het hoofdwerk voor de studie van de algemene chronologie⁹.

In de beoefening van de historische chronologie kan men heden ten dage drie hoofdstrekkingen onderscheiden.

De eerste beschouwt de chronologie als loutere hulpwetenschap van de geschiedenis en vooral van de oorkondenleer: zij streeft in de eerste plaats een juiste omzetting van de datering na, en bestudeert de algemene beginselen slechts in zover hun begrip noodzakelijk is voor de omzetting en de beoordeling van de dateringen. Die strekking is het sterkst vertegenwoordigd onder de historici en vooral onder de diplomatici⁹: de voornaamste beoefenaar in Nederland is R. Fruin¹⁰, in België, H. Nelis¹¹.

De tweede strekking gaat verder dan de eerste; zij beoefent de chronologie niet zozeer als hulpwetenschap van de geschiedenis dan als een onderdeel van de beschavingsgeschiedenis. Zonder de betekenis van een juiste omrekening te loochenen, zoekt zij vooral naar het hoe en het waarom van de bijna eindeloze verscheidenheid in de dateringen, en tracht de factoren te bepalen en te verklaren die het ontstaan, de verspreiding en het verval van de verschillende dateringsbestanddelen in de loop der eeuwen hebben beïnvloed. Het is vooral in Duitsland dat die strekking op het einde van de 19^e eeuw beoefening vond, en een aantal studies over de dateringsgebruiken heeft doen ontstaan¹². In Engeland heeft zij in R.L. Poole een gezaghebbende beoefenaar gevonden¹³.

De derde strekking bestudeert noch de datering, noch de wijze waarop de chronologische begrippen in de dateringen toegepast werden, maar de eigenlijke techniek van de tijdberekening in de loop der eeuwen. Zij gaat de wijze na waarop die technische begrippen zich hebben gevormd, omvormd en misvormd. In de mid-

⁹) F. K. GINZEL, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie. Das Zeitrechnungswesen der Völker*. Leipzig, Bd. I, 1906; Bd. II, 1911; Bd. III, 1914 (Anastat. herdruk, Leipzig, 1959).

⁹) Een model in dat opzicht is het hoofdstuk: *Die Datierung der Urkunden*, in dl. II (p. 393-478) van H. BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, 2e uitg. 2 dln. Leipzig, 1912-1931; verder de bladzijden gewijd aan de datering, in dl. I (p. 293-318) van A. DE BOUARD, *Manuel de diplomatique française et pontificale, I. Diplomatique générale*. Parijs, 1929 en de voortreffelijke behandeling in P. BONENFANT, *Cours de Diplomatique*. 2 dln. Luik, 1947-1948, die naast de algemene begrippen van chronologie (dl. I, p. 31-59), ook de dateringsgebruiken in deel II behandelt.

¹⁰) Behalve het *Handboek der chronologie voornamelijk van Nederland* (Alphen a.d. Rijn, 1934), dat vooral kostbare gegevens over de jaartijl in Nederland bevat, heeft R. Fruin tal van kleinere bijdragen geschreven.

¹¹) Van zijn hand verschenen tal van korte bijdragen in verschillende tijdschriften, vgl. F. ROUSSEAU, *Bibliographie de Hubert Nelis*, in: ABMB., XVI (1939), p. 130-145.

¹²) De voornaamste van die studies ontstonden aan de universiteit van Greifswald en hadden de dateringen in de kronieken tot voorwerp. Het zijn: E. MOLL, *Die Datierung in der Geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts*, 1898; H. HINRICHS, *Die Datierung in der Geschichtsschreibung des 11. Jahrhunderts*, 1907; P. HILDEBRAND, *Die Datierung in der Geschichtsschreibung des 10. Jahrhunderts*, 1908; TH. EICHMANN, *Die Datierung in der Geschichtsschreibung des deutschen Reiches während der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (1200-1254)*, 1909; P. MOLKENSTELLER, *Die Datierung in der Geschichtsschreibung der Karolingerzeit*, 1916. Tot dezelfde strekking behoort F. SACHSE, *Das Aufkommen der Datierungen nach dem Festkalender in Urkunden der Reichskanzlei und der deutschen Erzbistümer*. Erlangen, 1904.

¹³) R. L. POOLE, *Studies in chronology and history*. Oxford, 1934.

deleeuwen draagt die techniek de naam van *computus*, eigenlijk berekening ; zij werd er in hoofdzaak beoefend met het doel de juiste datum van Pasen te bepalen. De leer van de *computus*, de zgn. computistiek¹⁴, is uiteraard het voornaamste voorwerp van de studie van die strekking ; onder de vertegenwoordigers van deze laatste kan men o.a. vermelden in Duitsland B. Krusch¹⁵, in Frankrijk A. Cordoliani¹⁶, in de Verenigde Staten Ch. W. Jones¹⁷, in Nederland W.E. van Wijk¹⁸, en in België A. van de Vyver¹⁹.

4. BRONNEN.

De bronnen voor de studie van de chronologie der middeleeuwen verschillen van betekenis naar gelang van het nagestreefde doel.

Hoofdbron voor de studie van de chronologie als hulpwetenschap van de geschiedenis zijn de dateringen, die in de oorkonden, kronieken en inschriften gevonden worden. Door vergelijkende studie kan men vrij nauwkeurig de waarde en de betekenis bepalen van de dateringsbestanddelen die erin voorkomen, wat de chronologie in de mogelijkheid stelt om de stelregels te ontdekken, naar dewelke de datering opgesteld werd. Men vindt deze in de historische uitgaven. Bijzondere verzamelingen bestaan niet. Nochtans geven vele inventarissen en regestenlijsten de datering van de ontlede stukken woordelijk weer ; zij zijn dan ook de eerste bronnen die voor een chronologische studie in aanmerking komen²⁰.

-
- ¹⁴) Over de computistiek bestaat een uitgebreide literatuur, die samengesteld is uit afzonderlijke bijdragen die over ontelbare tijdschriften verspreid liggen. Een samenhangend overzicht geeft CH. W. JONES in de inleiding tot zijn uitgave *Bedae opera de temporibus*, Cambridge (Mass.), 1943 (Publ. of the Mediaev. Acad. of America, 41). Belangrijke bronopgave door A. CORDOLIANI, *Les traités de comput du haut Moyen-Age*, in ALMA., XVII (1943), p. 51-72. Vgl. bovendien : A. VAN DE VYVER, *L'Evolution du comput alexandrin et romain du IIIe au Ve siècle*, in : RHE., LII (1957), p. 5-25.
- ¹⁵) B. KRUSCH wijdde zijn doctorale dissertatie aan een chronologisch onderwerp : *Studien zur christlich-mittelalterlichen Chronologie. Der 84-jährige Ostercyclus und seine Quellen*. Leipzig, 1880. Meer dan een halve eeuw later publiceerde hij er de voortzetting van onder de titel : *Studien zur christlich-mittelalterlichen Chronologie. Die Entstehung unserer heutigen Chronologie. I. Victorius. Ersatz der fehlerhaften Ausgabe Mommsens in den M.G. II. Dionysius Exiguus, der Begründer der christlichen Ära*, in : APAW., 1937, n° 8. Hij publiceerde nog andere studies over chronologie, o.a. *Neue Bruchstücke der Zeitler Ostertafel vom Jahre 447*, in : SBPAW., XXIV (1933), p. 982-996.
- ¹⁶) A. CORDOLIANI publiceerde een aantal bijdragen in verschillende vaktijdschriften, o.m. in BEC. Zie ook noot 14.
- ¹⁷) CH. W. JONES bezorgde de voortreffelijke uitgave van *Bedae opera de temporibus*, en publiceerde o.m. *Bedae pseudoepigrapha*, Ithaca (N.Y.), 1939.
- ¹⁸) Onder de voornaamste werken van W.E. VAN WIJK, vermelden we : *Le Nombre d'Or, Etude de Chronologie Technique suivie du texte de la Massa Compti d'Alexandre de Villedieu*. 's Gravenhage, 1936, en *Le Comput éméndé de Reinherus de Paderborn (1171), publié d'après le Ms. B.P.L. 191-E de la Bibliothèque de l'Université de Leiden*, in : VKNAW, N.R. LVII, n° 3 (1951). *Onze Kalender*, Amsterdam-Antwerpen, 1955, is van populair-wetenschappelijke aard.
- ¹⁹) Onder de studies die A. VAN DE VYVER aan de computus heeft gewijd, vermelden wij *Les œuvres inédites d'Abbon de Fleury*, in : R. Bén., XLVII (1935), p. 125-169, *Hucbald de Saint-Amand, écolâtre, et l'invention du Nombre d'Or*, in : Mél. Aug. Pelzer (Leuven, 1947), p. 61-79, en de bijdrage vermeld in noot 14.
- ²⁰) In enkele regestenlijsten wordt de chronologie of ten minste het dateringsprobleem besproken, zo b.v. in G. BROM, *Bijdragen voor een Oorkondenboek van het Sticht Utrecht. Regesten van Oorkonden betreffende het Sticht Utrecht (694-1301)*, dl. I (Utrecht,

Aanvullende bronnen zijn de getuigenissen van vroegere schrijvers over de chronologische of de dateringsgebruiken van hun tijd. Men vindt er bij sommige kroniekschrijvers, zoals bij Gillis li Muisis, bij J. d'Oultremeuse en J. de Hocsem, maar vooral bij de schrijvers van de *artes dictaminis*, die de dateringsvragen soms vrij uitvoerig behandelen. Bekend in dit opzicht zijn de gegevens in de 13^e eeuw verstrekt door C. de Mure in zijn *Summa de arte prosandi*²¹.

Een derde en laatste bron — overigens voor de studie van de leer der chronologie de hoofdbron — zijn de werken van de computistiek. Hieronder kunnen naast de talrijke algemene en bijzondere tractaten over de computus²², waarvan er enkele op voortreffelijke wijze uitgegeven zijn, ook de middeleeuwse kalenders worden gerangschikt. Deze laatste komen in ontelbare handschriften voor, doch zijn van zeer ongelijke waarde: zij hebben ten andere vooral belang voor de geschiedenis van de liturgie²³.

5. HULPWETENSCHAPPEN.

De studie en de interpretatie van die bronnen onderstelt de kennis van de liturgie en meer in het bijzonder van de kerkelijke feestkalender²⁴, evenals die van

---

1908), p. VIII-XI. Men zal de lijst van de inventarissen en regestenlijsten, die van belang zijn voor de geschiedenis der Nederlanden vinden in H. PIRENNE, *Bibliographie de l'Histoire de Belgique*, 3e uitg. in samenwerking met H. NOWÉ en H. OBREEN (Brussel, 1931), p. 42-81. Onder de uitgaven die voor de studie van de dateringen in de allereerste plaats in aanmerking komen, moet in het bijzonder vermeld worden het monumentale werk van A. WAUTERS, *Table chronologique des Chartes et Diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, voortgezet door ST. BORMANS en J. HALKIN (Brussel, Uitg. van de Kon. Comm. voor Geschiedenis, 1866-1946), 11 dln. in 14 bd.; het geeft de regesten en de woordelijke weergave van de dateringen van alle oorkonden tot het jaar 1350. Men zal zich nochtans in acht nemen voor de omzettingen van de dateringen, die niet altijd betrouwbaar zijn; bovendien hebben de beschouwingen over de chronologie in de inleiding van zekere delen (o.a. dl. I, III, IV en IX) geen grote waarde. Vgl. daarover de vrij strenge critiek van E. REUSENS, *Questions de Chronologie et d'Histoire*, in: AHEB, XXIV (1893), p. 113-168, en de daarop volgende onvruchtbare polemiek, *ibid.* p. 337-394.

21) Een catalogus of verzameling van die gegevens is niet voorhanden. Niet meer dan een poging is: *Subsidia Chronologica*, in: ABMB, VIII (1931), p. 154-155. Over Gillis li Muisis, vgl. P. SHERIDAN, *La chronologie en Flandre. Le commencement de l'année dans le style gallican*, in: ASEB, XLVI (1896), p. 57-74, en voeg daarbij wat hierna gezegd wordt op p. 56; vgl. over J. d'Oultremeuse en J. de Hocsem, o.a. ook N. VAN WERVEKE, *Etude sur les chartes luxembourgeoises du Moyen-Age*, in: PSHIL., XLI (1890), p. 160-162.

22) Vgl. over de studie van de computus, de noten 14 tot 19, hierboven.

23) Uitstekend, omdat zij ook het verband tussen kalender en datering behandelt, is de studie van G. ZILLIKEN, *Der Kölner Festkalender. Seine Entwicklung und seine Verwendung zu Urkundendatierungen. Ein Beitrag zur Heortologie und Chronologie des Mittelalters*, in: JVAR, 119 (1910), p. 13-157. Verder zij gewezen op de reeks middeleeuwse kalenders die door E. GAILLIARD en W. DE VREESE, en later door R.A. PARMENTIER werden uitgegeven in de: JKVATL, van 1908 tot 1920 onder de titel *Dietsche Kalenders*; daar zij bijna alle uit getijdenboeken zijn genomen, hebben zij weinig waarde voor de chronologie. Vgl. verder de gegevens verstrekt vooraan Tabel III, Nederlandse Heiligenkalender.

24) De studie van de liturgische of kerkelijke feestkalender gaf ontstaan aan een uitgebreide literatuur, waarvan het wezenlijke verwerkt werd in K.A.H. KELLNER, *Heortologie oder die geschichtliche Entwicklung des Kirchenjahres und der Heiligenfeste von der ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, 3e uitg. Freiburg i.B., 1911; daarvan een Franse vertaling onder de titel: *L'année ecclésiastique et les fêtes des saints dans leur évolution historique*. Parijs, 1910.

de ontwikkeling van de volkskalender ²⁵. Men kan in dat opzicht van hulpwetenschappen der chronologie spreken.

De belangrijkste onder die hulpwetenschappen is echter de mathematische chronologie ²⁶. Niet alleen zijn de grondbegrippen van de historische chronologie, zoals het jaar, de maand, de dag en het uur in wezen begrippen van mathematisch-chronologische aard, maar vooral is de mathematische chronologie voor de historische chronologie onontbeerlijk om het tijdstip te kunnen bepalen van de astronomische verschijnselen.

6. DATERING VAN ASTRONOMISCHE VERSCHIJNSELEN.

De astronomische verschijnselen die het meest in de middeleeuwse bronnen vermeld worden, zijn de verschijning van staartsterren of kometen en de maans- en zonsverduisteringen. Wat deze laatste betreft kan het ogenblik waarop zij plaats hadden met uiterste precisie berekend worden. Die berekeningen steunen op gegevens die onafhankelijk zijn van historische getuigenissen ; zij hebben dus absolute waarde. Zij kunnen dienen om de datering van de overige historische gegevens te toetsen. Wat daarentegen de verschijningen van staartsterren betreft, is de berekening van hun periodiciteit gesteund op historische getuigenissen : deze heeft dus geen absolute waarde. In feite nochtans heeft men kunnen de baan van sommige staartsterren vaststellen en de periodiciteit van hun verschijning met vrij grote nauwkeurigheid berekenen ; maar volstrekt zeker zijn die berekeningen niet. De berekeningen, die toelaten de periodiciteit van de maans- en zonsverduisteringen te bepalen, zijn uiterst ingewikkeld en het werk van de mathematische chronologen. Deze hebben lijsten opgesteld van de maans- en zonsverduisteringen, die zich sedert de oudste tijden hebben voorgedaan. Bij het raadplegen van die lijsten moet men zich steeds vooraf vergewissen welke de aangewende dateringswijze is. Immers, in sommige lijsten wordt de astronomische dagberekening toegepast, en wordt de dag dus op de middag vóór de burgerlijke dag begonnen, zodat de uuropgave 12 uren vóór is op onze berekening ; soms wordt bovendien de gregoriaanse kalender vanaf de oudste tijden gevolgd, zodat men de datum die in de middeleeuwse bronnen naar de juliaanse kalender is aangegeven, naar de gregoriaanse moet omrekenen. Die omrekening is uiterst eenvoudig ; in de derde eeuw van onze jaartelling stemmen de beide kalenders overeen, van dan af groeit

²⁵) Over de volkskalender in de Nederlanden, vgl. V. COREMANS, *L'année de l'ancienne Belgique. Mémoire sur les saisons, les mois, les semaines, les jours, les fêtes dans les temps antérieurs à l'introduction du Christianisme en Belgique, avec l'indication et l'explication de différentes dates dans les documents du Moyen-Age et usitées de nos jours*, in : BCRH., I, VII (1844), 11-192 ; O. DE REINSBERG-DURINGSFELD, *Traditions et légendes de la Belgique*. Brussel, 1870, 2 dln. (tweede druk van *Calendrier Belge*, Brussel, 1861-1862, 2 dln.), die beiden, hoewel verouderd, nog steeds in hun geheel niet vervangen zijn. Verder : R. DE WARSAGE, *Le Calendrier populaire Wallon*. Antwerpen, 1920 ; G. CELIS, *Volkskundig kalender voor het Vlaamsche land*. Gent, 1923 ; M. SACRÉ, *Folkloristische kalender voor Brabant*. Merchtem, 1926 ; H.C.A. GROLMAN, *Nederlandsche Volksgebruiken naar oorsprong en beteekenis. Kalenderfeesten*. Zutphen, 1931 ; S.J. VAN DER MOLEN, *Friesche Kalenderfeesten*. Den Haag, 1941.

²⁶) Het wezenlijke daarover in : P. VON NEUGEBAUER, *Astronomische Chronologie*, Berlin-Leipzig, 1929, 2 dln. Een goede bevattelijke inleiding geeft W.F. WISLICENUS, *Astronomische Chronologie. Ein Hilfsbuch für Historiker, Archäologen und Astronomen*. Leipzig, 1895.

het verschil van 1 dag per eeuw, behalve in de eeuwen waarvan het eeuwcijfer door 4 deelbaar is.

Ziehier ten andere de tabel van het aantal dagen, die in de verschillende eeuwen sedert de derde eeuw, aan een datum naar de juliaanse kalender, vanaf de schrikkel-dag, moeten toegevoegd worden om hem tot een datum naar de gregoriaanse kalender om te rekenen :

Jaren	Dagen	Jaren	Dagen	Jaren	Dagen
200-300	+0	700- 900	+4	1300-1400	+8
300-500	+1	900-1000	+5	1400-1500	+9
500-600	+2	1000-1100	+6	1500-1700	+10
600-700	+3	1100-1300	+7	1700-1800	+11

De datum 2 februari 1100, naar de juliaanse kalender, wor't dus $2 + 6 = 8$ februari, naar de gregoriaanse kalender ; de datum 2 maart 1100 (d.i. na de schrikkel-dag) wordt $2 + 7 = 9$ maart. Men kan vanzelfsprekend de bewerking omkeren en een datum naar de gregoriaanse kalender in een naar de juliaanse omrekenen, door het teken + in het teken — te veranderen ; 22 september 1414 naar de gregoriaanse kalender is dus $22 - 9 = 13$ september, naar de juliaanse kalender.

De lijsten met opgave van de maans- en zonsverduisteringen zijn betrekkelijk talrijk. De vierde uitgave van het *Art de vérifier les dates* geeft er een zeer praktische, die wat de middeleeuwen betreft, op een paar minuten na nauwkeurig, voor het gewone historische onderzoek goede diensten kan bewijzen ²⁷. Voor het uitzonderlijke geval waarin de kennis van het preciese ogenblik noodzakelijk is, zal men op grond van de moderne lijsten, de berekening zelf moeten maken ²⁸.

7. LITERATUUR.

De moderne literatuur van de historische chronologie is zeer uitgebreid. Zij omvat een ontelbaar aantal korte bijdragen, die in allerlei tijdschriften verschenen zijn.

Onder de algemene werken is het reeds vermelde handboek van F.K. GINZEL nog steeds het belangrijkste. Bij ieder hoofdstuk vindt men er de voornaamste literatuur ; deze kan aangevuld worden aan de hand van de lopende bibliografiën in de vaktijdschriften. Men moet er nochtans rekening mede houden dat in de inleiding van oorkondenboeken dikwijls op de chronologische eigenaardigheden van de uitgegeven teksten ingegaan wordt ²⁹.

²⁷⁾ Die lijst geeft de maans- en zonsverduisteringen over de jaren 1-2000 ; zij werd voor de tweede uitgave van *L'Art de vérifier les dates* berekend door A. Pingré, en door hem in 1766 aan de goedkeuring van de „Académie Royale des Sciences” te Parijs onderworpen ; zij werd in de derde en vierde uitgave (dl. I, in 8°, p. 242-400), ongewijzigd herdrukt.

²⁸⁾ Voor de waarde en de gebruikswijze van de moderne lijsten, vgl. P. VON NEUGEBAUER, *Astronomische Chronologie*, dl. I, p. 32-34, en de tabellen in dl. II. Voeg daarbij G. VAN DEN BERGH, *Periodicity and Variation of Solar and Lunar Eclipses*. Haarlem, 1955, 2 dln., nieuwe bewerking van : *Regelmaat en wisseling bij zonsverduistering*. Haarlem, 1952.

²⁹⁾ Onder de studies over de diplomatiek vermelden wij het werk van N. VAN WER-

Onder de recente handboeken verdient een bijzondere vermelding :

V. GRUMEL, *La Chronologie*. Parijs, 1958 (*Traité d'Etudes Byzantines publ. p. P. Lemerle, I*). Daarin vindt men naast de algemene beginselen der chronologie van Byzantium, die ook voor de middeleeuwen in het Westen belangrijk zijn, tabellen met omgerekende datums (o.m. mohammedaanse jaartelling), feestkalenders van de oosterse kerken en van de mohammedanen, lijsten van gezagvoerders (Byzantium, Perzië, Kaukasus, Islam, Slavische volkeren, Jerusalem en het Latijnse Oosten, Italië, Pausen en Patriarchen) en eindelijk de lijst der zons- en maansverduisteringen, der staartsterren en der aardbevingen.

Onder de handboeken, die meer in het bijzonder aan de chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in het Westen gewijd zijn, kunnen naast de reeds vermelde werken van A. GIRY, F. RÜHL, H. GROTEFEND, R. FRUIN en P. BONENFANT, wegens hun praktische bruikbaarheid aanbevolen worden ³⁰ :

H. GROTEFEND, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, 10^e uitg. door Th. Ulrich. Hannover, 1960.

H. LIETZMANN, *Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1-2000 nach Christus*. 3e uitg. door K. Aland. Berlijn, 1956.

C. R. CHENEY, *Handbook of Dates for Students of English History*. Londen, 1945.

A. CAPELLI, *Cronologia, Cronografia e Calendario Perpetuo dal principio dell'Era cristiana ai giorni nostri. Tavole cronologico-sincrone e quadri sinottici per verificare le date storiche*, 2e uitg. Milaan, 1930 (herdruk 1952).

Ten slotte zij opgemerkt dat H. Nelis de analytische bibliografie bezorgd heeft van de bijdragen over de chronologie van de Nederlanden in de middeleeuwen, die in de tijdschriften van 1830 tot 1907 verschenen ³¹.

VEKE, aangehaald onder noot 21, waarin de datering uitvoerig (p. 158-211) behandeld wordt. Onder de oorkondenboeken, waar in de inleiding bijzondere aandacht aan de chronologie wordt gewijd, vermelden wij F. VERCAUTEREN, *Actes des Comtes de Flandre, 1071-1128* (Brussel, Uitg. Kon. Comm. voor Gesch., 1938) p. LXXXIII-XCIII.

³⁰⁾ Het werk van L. DE MAS-LATRIE, *Trésor de Chronologie* (Parijs, 1889), dat veel geraadpleegd werd, is, wegens de talrijke fouten, niet betrouwbaar. De inleiding, waarin de algemene beginselen uiteengezet worden, is overgenomen uit *L'Art de vérifier les dates*. Ook de *Dictionnaire de l'Art de vérifier les dates*, bezorgd door L. MIGNE, als dl. XLIX van zijn *Nouvelle Encyclopédie Théologique* (Parijs, 1854) is niet betrouwbaar.

³¹⁾ H. NELIS, *Rapport sur les travaux de chronologie publiés en Belgique et en Hollande depuis 1830*, in : Ann. XXe Congrès Féd. Arch. Hist. Belge, dl. II (Gent, 1907), p. 259-278 (ook als overdruk in RBAB, V, 1907, n° 4, supplément) ; daarop een aanvulling : *Bibliographie des travaux de chronologie relatifs aux Pays-Bas parus en 1907*, in RBAB, V (1907), p. 420-424. Het naamloze werk : *Bibliographie générale de la mesure du temps, suivie d'un essai de classification technique et géographique. Préface de P. DITISHEIM*. Parijs (1957), behandelt alleen de metingsinstrumenten.

HOOFDSTUK II

DE DAG

1. DE DAG, MAATSTAF VAN DE TIJD.

De tijd meten is de duur tussen twee verschijnselen bepalen, wat neerkomt op het vergelijken van de vast te stellen duur met een vaste duur, en het berekenen van de verhouding tussen beiden. Om die vergelijking en berekening mogelijk te maken, moet de vaste duur gelijktijdig zijn met de vast te stellen duur. Bovendien moet, om verschillende berekeningen onderling te kunnen vergelijken, de vaste duur dezelfde zijn ; hij moet een vaste maatstaf zijn, d.w.z. een tijdsduur die bepaald wordt door een verschijnsel dat zich in de loop van de tijd op regelmatige wijze herhaalt.

Het verschijnsel dat daartoe werd genomen, is de afwisseling tussen het nachdonker en het daglicht, die het menselijke bedrijf zo grondig beheerst, en die de duur van de dag, of eigenlijk van het etmaal bepaalt. Het etmaal of, naar gewoon spraakgebruik, de dag is dan ook de maatstaf waarvan alle tijdseenheden zijn afgeleid.

Bij het tellen van de etmalen, rekenen wij met dagen, de Germanen daarentegen, zoals vele primitieve volkeren, met nachten. In de middeleeuwen is de telling met nachten nog alleen bewaard in zekere staande uitdrukkingen, vooral van de rechtstaal, z.a. dwersnacht of veertiennacht (vgl. ook het Engels : fortnight).

2. DUUR VAN DE DAG.

De dag of het etmaal is de tijd die verloopt tussen twee opeenvolgende standen van de zon in de meridiaan van dezelfde plaats. Deze tijd, die op nauwkeurige wijze door een zonnewijzer kan vastgesteld worden, vormt de duur van een zonnedag, ware tijd (dit laatste verkort tot W.T.).

Tengevolge van de wisselende snelheid van de kringloop der aarde om de zon en de helling van de as der aarde is de duur van ieder etmaal niet gelijk ; in februari is hij het kortst, in november het langst. Omwille van de eenvormigheid heeft men die dagelijkse verschillen over het hele jaar tot een gemiddelde herleid, en aldus een dag bekomen die steeds precies dezelfde duur heeft. Die dag wordt de zonnedag, middelbare tijd (dit laatste verkort tot M.T.) geheten¹. Het verschil tussen de zonnedag W.T. en M.T. heet men de tijdvereffening.

De zonnedag vertegenwoordigt de duur van de aswenteling der aarde in verhouding tot de zon. Daar die aswenteling de tegenovergestelde richting van de baan van de kringloop der aarde om de zon volgt, en dus de stand der zon in dezelfde meridiaan iedere dag een korte tijd later valt, is de zonnedag langer dan de duur van de aswenteling der aarde. De preciese duur van die aswenteling in het hemelruim vormt de sterredag : hij vormt de maateenheid van de tijd in de sterrenkundige berekeningen.

¹) De M.T., voor het eerst in 1780 te Genève voor de burgerlijke dag ingevoerd, werd in de 19e eeuw algemeen, vgl. F. RÜHL, *Chronologie*, p. 252-253.

3. BEGIN VAN DE DAG.

Te Rome liet men, in de gewone omgang, de dag beginnen met de dageraad, men telde er dan ook de uren vanaf zonsopgang. In het recht en in de godsdienst daarentegen werd de dag geacht te beginnen op middernacht, terwijl de sterrenkundigen de dag meestal vanaf de middag van de voorgaande burgerlijke dag rekenden ².

De eerste christenen namen bij de regeling van hun godsdienstoefeningen het joodse gebruik over, en lieten de dag met zonsondergang beginnen. Dit is thans nog het geval met de liturgische dag.

In de middeleeuwen komen de vier stelsels voor ; in het gewone leven geldt zonsopgang als het begin van de dag, de rechtsgeleerden en sommige sterrenkundigen berekenen de dag van middernacht tot middernacht, andere sterrenkundigen daarentegen van middag tot middag, en in de kerk wordt de liturgische dag met zonsondergang begonnen ³. In de moderne tijden hebben de zeelieden evenals de sterrenkundigen het begin van de dag vanaf middag, evenals in de Oudheid, met vervoeging van 12 u. op de burgerlijke dag, geplaatst ⁴. De middag werd overigens in de zeevaart gemeten naar de stand van de zon op de plaats waar het schip zich bevond, zodat de dagen bijna nooit dezelfde duur hadden.

Het begin van de dag heeft vooral betekenis omdat daardoor bepaald wordt tot welke dag of etmaal de nacht gerekend wordt ; in geval de dag met zonsondergang begint zal de nacht bij de navolgende dag behoren, wanneer daarentegen zonsopgang het begin van de dag is, zal de nacht bij de voorgaande dag behoren. Zo zal b.v. de zondagnacht in het eerste geval de nacht zijn van zaterdag op zondag, in het tweede geval de nacht van zondag op maandag ⁵.

Daar het in de middeleeuwen gewoonte was de dag met zonsopgang te beginnen, liet men de nacht op de dag volgen, en draagt de nacht meestal de naam van de voorgaande dag. Het gebeurde nochtans dat men de liturgische berekening toepaste, en de dag met zonsondergang liet beginnen ; in dat geval gaf men meestal de voorkeur aan de liturgische dagbenaming : de benaming Kerstnacht voor de nacht die Kerstdag voorafgaat, bewaart de herinnering aan dat gebruik. Een bekend voorbeeld is de beruchte St.-Bartholomeusnacht 1572, die de nacht was voorafgaande aan 24 augustus, feestdag van die heilige.

Voorbeelden van het tegenovergestelde zijn evenwel niet zeldzaam ; zo heet de Normandische kroniekschrijver Robertus van Mont-Saint-Michel de nacht van 18 op 19 augustus 1179, waarin een maansverduistering plaats had, zondagnacht (*nox dominice*), hoewel het om de nacht van zaterdag op zondag ging ⁶.

²) De sterrenkundige Claudius Ptolemaeus ($\pm$ 150 na Ch.) steunde zijn berekeningen op het dagbegin met middag ; hij werd daarin door de latere sterrenkundigen meestal gevolgd. Naar de getuigenis van Censorinus (*De die natali*, 23) werd het begin van de dag oudtijds in Umbrië op middag geplaatst, vgl. V. GRUMEL, *Chronologie*, p. 163.

³) Thomas van Aquino vermeldt dat verschil van dagbegin in zijn *Summa Theologiae*, III, qu. 80, a.8 : „et licet principium diei secundum diversos diversimode sumatur, nam quidam a meridie, quidam ab occasu, quidam a media nocte, quidam ab ortu solis diem incipiunt, ecclesia tamen Romana diem a media nocte incipit”.

⁴) Sedert 1 januari 1925 wordt de dag in de sterrenkunde niet meer vanaf middag maar vanaf middernacht gerekend.

⁵) In het mnl. zei men ook *vrinacht* en *sonnacht* voor vrijdagnacht en zondagnacht.

⁶) De tekst luidt op het jaar 1179 : „Lune eclipsis XV Kal. Septembris post octavam horam noctis dominice.” MGH. SS. VI, 532. H. GROTEFEND, *Zeitrechn.* I, 131, v^o Nacht, geeft een aantal teksten uit Robertus van Mont-Saint-Michel, waaruit hij meent te mogen

In de late middeleeuwen is het gebruik nog minder vast ; de nacht wordt bij de voorafgaande of de navolgende dag gerekend, onverschillig of een kerkelijk feest dan wel een andere dagnaam ter aanduiding gebruikt wordt.

Wat de toestand nog ingewikkelder maakt, is de dubbelzinnigheid van het woord *nox*. Naast de oude betekenis nacht, krijgt het de betekenis *vigilia*, en wijst dan de hele voorgaande dag aan. Ook in het Frans is dat met het woord *nuit* het geval, terwijl in het middelnederlands het woord *avond* een gelijkaardige verdubbeling van betekenis ondergaat, en zowel het einde van de dag als de gehele voorgaande dag kan aanwijzen.

Een voorbeeld van *nox* in de beide betekenissen vindt men bij Galbert van Brugge. Voor woensdag 16 maart 1127 gewaagt hij van : *in nocte Sanctae Gertrudis*, d.i. daags vóór S. Geertruidag, welke feestdag inderdaad op donderdag 17 maart 1127 viel ; voor 2 mei 1128 daarentegen spreekt hij van : *in nocte feriae quartae*, d.i. in de nacht van woensdag, daar 2 mei 1128 inderdaad een woensdag was ⁷. Een voorbeeld van *nuit* in de betekenis van daags tevoren is de aanwijzing van 5 januari als „la veille ou nuit des Trois-Rois ou de l'Epiphanie” ⁸.

Voorbeelden van *avond* in de zin van daags tevoren zijn talrijk ⁹. Nieuwavond voor 31 december (daags vóór Nieuwdag) is nog niet geheel in onbruik, en in de middeleeuwen sprak men van Dertienavond voor 5 januari (daags vóór Dertiendag). Men kon van de ochtend van een avond spreken, en zei „up Sint Jooris avondt... smorgens” voor de ochtend van 22 april. Een opgave als „up Sente Maria Magdaleenen avondt, van dat noene luudt, tot Sente Maria Magdaleenen dagh avondt” ¹⁰ gebruikt het woord avond in beide betekenissen.

De preciese datering van de nacht wordt op ongemene wijze moeilijk gemaakt door de gewoonte in de middeleeuwen om het cijfer van de dag doorgaans na zonsopgang te wisselen. Reeds Robertus van Mont-Saint-Michel dateert een zondagnacht niet op 19 maar op 18 augustus, die een zaterdag is, en dit niettegenstaande de maansverduistering waarom het gaat, na middernacht plaats had. Nog in de 15^e eeuw komt dat gebruik voor ; een Brugse kroniekschrijver, sprekend van een moord even vóór de dageraad van 19 maart 1488 voorgevallen, dateert : „up den 18den dach, als den 19den dach bedaechde” ¹¹.

---

besluiten dat bij die auteur de nacht op de dag volgt. In de bedoelde teksten wordt echter telkens de nadruk erop gelegd dat de nacht op de dag volgt, wat eerder op het afwijken van het gewone gebruik wijst.

⁷⁾ De bedoelde teksten zijn : „Septimo decimo die ante kal. Aprilis, feria quarta, cum sanctificatus, in nocte Sanctae Gertrudis” (H. PIRENNE, *Histoire du meurtre de Charles le Bon*, Parijs, 1891, p. 56, n. 34), en „Sexto nonas Maii, in nocte feriae quartae” (Id., p. 156, n. 109).

⁸⁾ Tekst uit Sint-Omaars van 1447, bij DUCANGE, *Glossarium*, v^o nox.

⁹⁾ Het gebruik van „avond” voor daags te voren komt reeds in de 13^e eeuw voor : in 1278 heet het „op Nieuwe avonde” ; in 1286 „in Dertienavonde (vgl. K. STALLAERT, *Glossarium*, vis avont en dertienavont). Kerstavond schijnt soms betekend te hebben Kerstdag, vgl. E. GAILLIARD, *De Keure van Hazebroek van 1336*. dl. V (Gent, 1905), p. 104, n. 2, en een verder voorbeeld van 1305 te Gent bij A.E. GHELDOLF, *Coutume de la ville de Gand*, dl. I (Brussel, 1868), p. 509. Het betekent echter ongetwijfeld ook de dag vóór Kerstdag zoals blijkt uit de datering : „Actum Kerssavonde XXIII in Decembre XV^oXXIII” (Brugge, Stadsarchief, Verlijdbboek 1490-1537, f° 146).

¹⁰⁾ De tekst, gedateerd uit Diksmuide op 30 oktober 1548, werd uitgegeven in : *Fragments*, dl. I (Tielt, 1886-1889), p. 253.

¹¹⁾ C. [ARTON], *Het Boeck van al 's gene datter geschiedt es binnen Brugghe sichtent jaer 1477, 14 Februarii, tot 1491* (Gent, 1859), p. 207, alwaar nog talrijke andere

Froissart volgt een nog meer ingewikkeld stelsel. In het verhaal van de zeeslag van Sluis (24 juni 1340), schrijft hij van het begin van het gevecht : „Ceste bataille... commença la nuit de la Saint Jehan-Baptiste, au matin”, dat is 's morgens van 24 juni ; bij het einde van het gevecht vermeldt hij : „quant ceste victoire fu ensi avenue... li rois et toutes ses gens demorerent la nuit Saint Jehan... sus la mer”, waarmede hij de nacht van 24 op 25 juni bedoelt ¹².

Het is pas in de moderne tijden dat men de dag ook in het gewone leven op middernacht liet beginnen, en het dagcijfer op dat ogenblik wisselde.

4. DAGINDELING.

De dag wordt in de middeleeuwen meestal niet nauwkeurig naar uren ingedeeld. In het gewone leven en in de bronnen vergenoegt men zich meestal met tijdsopgaven die een deel van de dag en niet een precies ogenblik aanwijzen.

Men onderscheidde daarbij gewoonlijk de vroege ochtend (*diluculum*, *lux*, *gallincinium* of *gallicantus*), de volle ochtend (*mane*), de middag (*meridies*), de avond (*vespera* of *suprema*), de zonsondergang (*occasus*), het begin van de nacht of slapentijd (*concupium*) en de volle nacht (*intempesta nox*).

De scheiding tussen deze verschillende delen van de dag was uiteraard vlottend ; die dagindeling is dan ook niet van technisch-chronologische aard. Nochtans hebben sommige van de namen die aan de delen van de dag werden gegeven, een preciese technisch-chronologische betekenis ; zo was *gallincinium* of *gallicantus* de naam van het einde van de voorlaatste vigilie van de nacht, en *vespera* die van het laatste uur van de dag. Het *hoogste van de dag* wees het middaguur aan ¹³.

5. ONGELIJKE UREN.

De enige nauwkeurige dagindeling in de middeleeuwen was die in ongelijke uren ; zij is van de Romeinen afkomstig.

Te Rome werd het etmaal in twee groepen van twaalf uren ingedeeld, waarvan de ene gold voor de nacht, de andere voor de dag ¹⁴. De telling van de uren begon met het begin van het daglicht en hernam met het begin van het nachtdonker. Daar de duur van het daglicht en het nachtdonker in de loop van het jaar af-

---

voorbeelden ; vgl. ook EG. I. STRUBBE, *Keizer Karel en de Schrikkelidag*, in : Biekerf, dl. LVI (1955), p. 200-204.

¹²) J. FROISSART, *Chroniques* (uitg. Kervyn de Lettenhove), dl. III (Brussel, 1868), p. 204 en 210. Vgl. G. BILFINGER, *Der Bürgerliche Tag. Untersuchungen über den Beginn des Kalendertages im classischen Altertum und im Christlichen Mittelalter* (Stuttgart, 1888), p. 270. Cf. ook P. PIETRESSON DE SAINT-AUBIN in SSLB., 1939-40, p. 195-196.

¹³) „Thooohste van den daghe, te weten, ten twelf uren des middaghs” *Costumen van Casterlee*, c. 1548, t. I, a. 13, en t. II, a. 40 ; z. ook VMKVA., 1909, p. 359, en hierna n. 17.

¹⁴) De indeling van het etmaal in de dag en de nacht gaf ontstaan aan de uitdrukkingen *dies civilis* (etmaal) en *dies naturalis* (daglicht). In de middeleeuwen is de betekenis van beide uitdrukkingen zeer onvast. *Dies civilis* betekent doorgaans, in de rechtsbronnen het etmaal, en vanaf de 13^e eeuw in niet rechtelijke bronnen, het daglicht ; *dies naturalis* betekent bij de astronomen, de computisten en meestal in de omgangstaal het etmaal. Het etmaal heet men in de middeleeuwen ook nog *dies integer*, het daglicht *dies verus* of *dies usualis*, terwijl *dies artificialis*, de ene maal in tegenstelling met *dies naturalis*, etmaal, de andere maal daarentegen als synoniem van *dies usualis*, daglicht betekent.

toeneemt, waren naar gelang van het jaargetijde de daguren langer en de nachturen korter of omgekeerd ; de uren waren dus ongelijk van duur, men heette ze dan ook ongelijke uren, *horae inaequales* of *horae temporales*, en onderscheidde ze in *horae diei* en *horae noctis*. Het eerste uur (*hora prima*) en het laatste (*hora duodecima* of *vespera*) weken in de loop van het jaar uiteraard het meest af ; het middaguur (*hora sexta*) en dus ook middernacht vielen daarentegen steeds op hetzelfde ogenblik, het midden van de dag of de nacht.

De dag- en nachturen waren in de middeleeuwen evenals te Rome, tot vier groepen van ieder 3 uren samengevoegd. De groepen van de daguren (*stationes*) werden onderscheiden in *mane*, *ad meridiem*, *de meridie*, *suprema*, en later door de naam van het laatste uur van de groep aangeduid, zo omvatte de *sexta* de groep van het 4^e tot en met het 6^e uur. Die van de nachturen (*vigiliae*) onderscheidde men in de middeleeuwen in : *caput vigiliarum* (ook *prima vigilia*, *prima statio* of *conticinium*), *vigilia media* (ook *secunda vigilia* of *intempestum*), *gallicantus* (ook *gallicinium*, *cantus pullorum* of *cantus gallorum*) en *vigilia matutine* (ook *vigilia matutinalis*, *antelucanum* of *antelucanae horae*).

De duur van de ongelijke uren verschilt niet alleen naar het tijdstip van het jaar, maar bovendien naar de breedtegraad van de betrokken plaats. In de middeleeuwen werd die duur niet astronomisch-nauwkeurig vastgesteld maar berekend naar een conventionele dag-en-nacht verhouding, die in de kalenders meestal voor de gehele maand aangegeven wordt, en niet aanzienlijk van de astronomische berekening afwijkt ¹⁵. Die conventionele dag-en-nacht verhouding is dezelfde voor het gehele gebied der Nederlanden, behalve wat de maanden juni en december betreft. In de zuidelijke gebieden der Nederlanden wordt de duur van de dag in juni op 16 uren, in de noordelijke daarentegen op 18 uren berekend ; hetzelfde geldt voor de dag in december, die in het noorden op 6, in het zuiden op 8 uren berekend wordt ¹⁶. Ziehier ten andere de duur van de dag voor iedere maand.

DUUR VAN DE DAG												
Maand	Ja	Fe	Ma	Ap	Me	Jn	Jl	Au	Se	Oc	No	De.
Uren	8	10	12	14	16	$\frac{16(Z)}{18(N)}$	16	14	12	10	8	$\frac{8(Z)}{6(N)}$
Z. = Zuidelijk gebied						N. = Noordelijk gebied.						

¹⁵) Die conventionele berekening vindt men in de meeste kalenders, bovenaan de maand ; soms wordt de duur van de dag op bepaalde dagen in de maand aangegeven ; die dagen zijn verschillend (vgl. W. DE VREESE en E. GAILLIARD, *Dietsche Kalenders*, in JKVATL., 1913, p. 68-78, en 1914, p. 55-66). Het verschil tussen de astronomische en de conventionele berekening bedraagt, blijkens de gegevens van F.K. GINZEL, III, p. 91, niet meer dan 3 m. in het uur.

¹⁶) In sommige Nederlandse kalenders, wordt de nacht-en-dag verhouding in juni en december op 17 en 7 u. aangegeven (vgl. een Utrechtse kalender bij R.A. PARMEN-TIER, *Dietsche Kalenders*, in : JKVATL. 1920, p. 11-22).

Moderne uren

Ongeijkje uren	Moderne uren						
Hora dieci	Ja. No. (De.)	Fe. Oc.	Ma. Se.	Ap. Au.	Me. (Jn.) Jl.	(Jn.)	(De.)
1	8 ⁰⁰ - 8 ⁴⁰	7 ⁰⁰ - 7 ⁵⁰	6 - 7	5 ⁰⁰ - 6 ¹⁰	4 ⁰⁰ - 5 ²⁰	3 ⁰⁰ - 4 ³⁰	9 ⁰⁰ - 9 ³⁰
2	8 ⁴⁰ - 9 ²⁰	7 ⁵⁰ - 8 ⁴⁰	7 - 8	6 ¹⁰ - 7 ²⁰	5 ²⁰ - 6 ⁴⁰	4 ³⁰ - 6 ⁰⁰	9 ³⁰ - 10 ⁰⁰
3	9 ²⁰ - 10 ⁰⁰	8 ⁴⁰ - 9 ³⁰	8 - 9	7 ²⁰ - 8 ³⁰	6 ⁴⁰ - 8 ⁰⁰	6 ⁰⁰ - 7 ³⁰	10 ⁰⁰ - 10 ³⁰
4	10 ⁰⁰ - 10 ⁴⁰	9 ³⁰ - 10 ²⁰	9 - 10	8 ³⁰ - 9 ⁴⁰	8 ⁰⁰ - 9 ²⁰	7 ³⁰ - 9 ⁰⁰	10 ³⁰ - 11 ⁰⁰
5	10 ⁴⁰ - 11 ²⁰	10 ²⁰ - 11 ¹⁰	10 - 11	9 ⁴⁰ - 10 ⁵⁰	9 ²⁰ - 10 ⁴⁰	9 ⁰⁰ - 10 ³⁰	11 ⁰⁰ - 11 ³⁰
6	11 ²⁰ - 12 ⁰⁰	11 ¹⁰ - 12 ⁰⁰	11 - 12	10 ⁵⁰ - 12 ⁰⁰	10 ⁴⁰ - 12 ⁰⁰	10 ³⁰ - 12 ⁰⁰	11 ³⁰ - 12 ⁰⁰
7	12 ⁰⁰ - 12 ⁴⁰	12 ⁰⁰ - 12 ⁵⁰	12 - 13	12 ⁰⁰ - 13 ¹⁰	12 ⁰⁰ - 13 ²⁰	12 ⁰⁰ - 13 ³⁰	12 ⁰⁰ - 12 ³⁰
8	12 ⁴⁰ - 13 ²⁰	12 ⁵⁰ - 13 ⁴⁰	13 - 14	13 ¹⁰ - 14 ²⁰	13 ²⁰ - 14 ⁴⁰	13 ³⁰ - 15 ⁰⁰	12 ³⁰ - 13 ⁰⁰
9	13 ²⁰ - 14 ⁰⁰	13 ⁴⁰ - 14 ³⁰	14 - 15	14 ²⁰ - 15 ³⁰	14 ⁴⁰ - 16 ⁰⁰	15 ⁰⁰ - 16 ³⁰	13 ⁰⁰ - 13 ³⁰
10	14 ⁰⁰ - 14 ⁴⁰	14 ³⁰ - 15 ²⁰	15 - 16	15 ³⁰ - 16 ⁴⁰	16 ⁰⁰ - 17 ²⁰	16 ³⁰ - 18 ⁰⁰	13 ³⁰ - 14 ⁰⁰
11	14 ⁴⁰ - 15 ²⁰	15 ²⁰ - 16 ¹⁰	16 - 17	16 ⁴⁰ - 17 ⁵⁰	17 ²⁰ - 18 ⁴⁰	18 ⁰⁰ - 19 ³⁰	14 ⁰⁰ - 14 ³⁰
12	15 ²⁰ - 16 ⁰⁰	16 ¹⁰ - 17 ⁰⁰	17 - 18	17 ⁵⁰ - 19 ⁰⁰	18 ⁴⁰ - 20 ⁰⁰	19 ³⁰ - 21 ⁰⁰	14 ³⁰ - 15 ⁰⁰
Hora noctis							
1	16 ⁰⁰ - 17 ²⁰	17 ⁰⁰ - 18 ¹⁰	18 - 19	19 ⁰⁰ - 19 ⁴⁰	20 ⁰⁰ - 20 ⁴⁰	21 ⁰⁰ - 21 ³⁰	15 ⁰⁰ - 16 ³⁰
2	17 ²⁰ - 18 ⁴⁰	18 ¹⁰ - 19 ²⁰	19 - 20	19 ⁴⁰ - 20 ⁴⁰	20 ⁴⁰ - 21 ²⁰	21 ³⁰ - 22 ⁰⁰	16 ³⁰ - 18 ⁰⁰
3	18 ⁴⁰ - 20 ⁰⁰	19 ²⁰ - 20 ³⁰	20 - 21	20 ⁴⁰ - 21 ³⁰	21 ²⁰ - 22 ⁰⁰	22 ⁰⁰ - 22 ³⁰	18 ⁰⁰ - 19 ³⁰
4	20 ⁰⁰ - 21 ²⁰	20 ³⁰ - 21 ⁴⁰	21 - 22	21 ³⁰ - 22 ²⁰	22 ⁰⁰ - 22 ⁴⁰	22 ³⁰ - 23 ⁰⁰	19 ³⁰ - 21 ⁰⁰
5	21 ²⁰ - 22 ⁴⁰	21 ⁴⁰ - 22 ⁵⁰	22 - 23	22 ²⁰ - 23 ¹⁰	22 ⁴⁰ - 23 ²⁰	23 ⁰⁰ - 23 ³⁰	21 ⁰⁰ - 22 ³⁰
6	22 ⁴⁰ - 24 ⁰⁰	22 ⁵⁰ - 24 ⁰⁰	23 - 24	23 ¹⁰ - 24 ⁰⁰	23 ²⁰ - 24 ⁰⁰	23 ³⁰ - 24 ⁰⁰	22 ³⁰ - 24 ⁰⁰
7	0 ⁰⁰ - 1 ²⁰	0 ⁰⁰ - 1 ¹⁰	0 - 1	0 ⁰⁰ - 0 ⁴⁰	0 ⁰⁰ - 0 ⁴⁰	0 ⁰⁰ - 0 ³⁰	0 ⁰⁰ - 1 ³⁰
8	1 ²⁰ - 2 ⁴⁰	1 ¹⁰ - 2 ²⁰	1 - 2	0 ⁵⁰ - 1 ⁴⁰	0 ⁴⁰ - 1 ²⁰	0 ³⁰ - 1 ⁰⁰	1 ³⁰ - 3 ⁰⁰
9	2 ⁴⁰ - 4 ⁰⁰	2 ²⁰ - 3 ³⁰	2 - 3	1 ⁴⁰ - 2 ³⁰	1 ²⁰ - 2 ⁰⁰	1 ⁰⁰ - 1 ³⁰	3 ⁰⁰ - 4 ³⁰
10	4 ⁰⁰ - 5 ²⁰	3 ³⁰ - 4 ⁴⁰	3 - 4	2 ³⁰ - 3 ²⁰	2 ⁰⁰ - 2 ⁴⁰	1 ³⁰ - 2 ⁰⁰	4 ³⁰ - 6 ⁰⁰
11	5 ²⁰ - 6 ⁴⁰	4 ⁴⁰ - 5 ⁵⁰	4 - 5	3 ²⁰ - 4 ¹⁰	2 ⁴⁰ - 3 ²⁰	2 ⁰⁰ - 2 ³⁰	6 ⁰⁰ - 7 ³⁰
12	6 ⁴⁰ - 8 ⁰⁰	5 ⁵⁰ - 7 ⁰⁰	5 - 6	4 ¹⁰ - 5 ⁰⁰	3 ²⁰ - 4 ⁰⁰	2 ³⁰ - 3 ⁰⁰	7 ³⁰ - 9 ⁰⁰

De maanden tussen haakjes wijzen het verschil in uren aan tussen N. en Z.

Men zal opmerken dat in de middeleeuwen het aangegeven uur overeenstemt met het einde van het lopende uur. *Hora sexta diei* is dus het uur dat om 12 u. eindigt. Die uraanwijzing vloeit voort uit het feit dat de telling niet met 0, maar met 1 uur of liever met het eerste uur begon ¹⁷.

6. GETIJDEN OF CANONIEKE UREN.

De ongelijke uren met hun preciese regeling werden in de middeleeuwen uitsluitend gebezigd in verband met verschijnselen of gebeurtenissen waarvan men de tijdsbepaling met grote nauwkeurigheid wilde aangeven. In de gewone omgang volgde men tot in de 12^e eeuw bij de uroopgave de regeling van de getijden of canonieke uren.

Onder getijden of canonieke uren (*horae canonicae, horae officii quotidiani*) verstaat men speciale gebeden die op bepaalde tijdstippen van de dag door de geestelijken moeten verricht worden. Daar die gebeden in abdijen en kapittels in gemeenschap werden verricht, was het uiteraard noodzakelijk het begin van ieder gebedsuur aan te kondigen; dat gebeurde krachtens een voorschrift van paus Sabinianus (604-605) door klokgelui. Dat klokgelui werd voor de omgeving de regelaar van de dagindeling, en werd het in nog grotere mate, wanneer de rol van de abdijklok door de stadsklok werd overgenomen ¹⁸.

De getijden waren, na in de eerste eeuwen verschillende wijzigingen te hebben ondergaan, in de middeleeuwen op zeven vastgesteld. Het waren de metten (*matutinum, laudes matutinae*), de prieme (*prima*), de terts (*tertia*), de sext (*sexta*), de none (*nona*), de vesper (*vespera*) en de completen (*completorium*) ¹⁹.

Het ogenblik waarop de getijden gehouden werden, was in de vroege middeleeuwen door de ongelijke uren bepaald. De meeste getijden hadden ten andere hun naam te danken aan het uur waarop zij gehouden werden: prieme, terts, sext, none en vesper waren de getijden die op *hora prima, tertia, sexta, nona* en *vespera* gehouden werden.

Reeds bij de eerste christenen echter zijn de getijden onder de invloed van allerlei omstandigheden naar andere ogenblikken van de dag verlegd. De metten, die oorspronkelijk midden in de nacht gehouden waren, werden naar de vroege ochtend verschoven en hadden daaraan hun nieuwe naam (*matutinum*) te danken, terwijl de getijden van de vespers, die op het laatste uur van de dag gehouden waren, na het invoeren van de completen tot in de namiddag vervroegd werden. In de middeleeuwen is het vooral de none geweest, waarvan het ogenblik gewijzigd werd. Dat was in hoofdzaak te wijten aan het feit dat men in de eerste tijden van de middeleeuwen, zoals in de Oudheid, gewoon was de hoofdmaaltijd van de dag, de *coena*, te nemen in het midden van de namiddag, op de *hora nona*.

¹⁷) F.K. GINZEL, III, 91. Om te verduidelijken dat men wel het einde van het uur bedoelde zei men dikwijls „rechte noen” (*droite nonne*), d.i. naar onze telling, 12 u. precies; z. ook n. 13. S.A. NABER, *Voormalige dagverdeling*, in: JKAW., 1908, p. 1-10, beweert dat het uur in de middeleeuwse opgave, het begin van het uur aanwijst. *Hora sexta* zou dus volgens de tijd van het jaar 10u.30 m. tot 11u.30 m. aanwijzen.

¹⁸) De stadsklok regelde praktisch de gehele dagindeling voor de bevolking; daartoe diende meestal een enkele klok, die echter verschillende namen kreeg naar het ogenblik of de betekenis van het luiden of de klokslag, aldus: nacht-, avond-, noenclocke, werck-, ban-, poortclocke, en vele andere.

¹⁹) F. MASAI, *Les noms des heures et les textes de Cassien intéressant l'histoire de prime*, in: ALMA. XIX (1948), p. 23-27.

Daar echter de hoofdmaaltijd in de loop van de middeleeuwen hoe langer hoe vroeger in de dag gehouden werd, en de getijden van de none met de hoofdmaaltijd verbonden waren, heeft men die laatste eveneens vervroegd. In het begin van de 12^e eeuw werden zij reeds ongeveer op het middaguur gehouden ²⁰; van dan af bleven zij nagenoeg op dat tijdstip van de dag behouden, zoals ons woord *noen*, dat van *nona* afgeleid is, het nog getuigt ²¹.

Het vervroegen van de getijden van de none bracht de gehele dagindeling in het gedrang. In de gewone omgang maakte men zich los van de canonieke uurindeling, en volgde een regeling die aanzienlijk van de canonieke en de astronomische berekening afweek. Die nieuwe dagindeling kwam vermoedelijk in de loop van de 13^e eeuw tot stand, en bleef tot in de loop van de 15^e eeuw in gebruik. Zij stelt een vijfledige indeling van de tijd over dag op, en onderscheidt achtereenvolgens: prieme of primetijd; terts, tierce of tercietijd; sextijd of middag; noen, noenetijd, noenestond of noenedages; vesper of vespertijd; en compli, complete of complietijd. De duur van die delen van de dag verschilde volgens de tijd van het jaar; evenals bij alle ongelijke uren, was hij het langst in de volle zomer (Z.) en het kortst in de volle winter (W.). De verschillende „tijden” of „stonden” kwamen ongeveer als volgt met de moderne uren overeen:

Naam	Uur (Z.)	Uur (W.)
Prieme	5	9
Tertstijd	7	10
Sextijd of middag	9	11
Noen of middag	12	12
Vespertijd	18	15
Complie	20	16

Opmerkelijk in die regeling is de betekenis van het woord middag. Het wordt zelden met de moderne betekenis van midden in de dag (12 u.), maar meestal met die van midden in de voormiddag gebruikt. Het wordt gelijkgesteld met *hora sexta*, als vertaling daarvan gebruikt, en heeft vermoedelijk de vervroeging van de *sexta* medegemaakt; ook met het Franse *midi* en het Latijnse *meridies* is dat het geval ²².

²⁰⁾ Vgl. over de verschuiving van de *none* in Vlaanderen, C. CALLEWAERT. *Note complémentaire sur le commencement de l'année à Bruges*, in: ASEB., LVI (1906), p. 14-15. Een belangrijke tekst van Galbert van Brugge (uitg. PIRENNE, a.w., n. 2 p. 5) schijnt aan de aandacht van Callewaert ontsnapt te zijn. Bij de vermelding van de totale zonsverduistering van 11 augustus 1124, die te Brugge een paar minuten vóór middag haar maximum bereikte, schrijft Galbert: „in corpore solari circa nonam horam diei apparuit eclipsis”; met de *nona hora diei* kan niet anders dan het noenuur bedoeld zijn.

²¹⁾ Men gebruikt meestal *nona* i.p.v. *hora nona* om de noen aan te wijzen. Een opgave als: „in vigilia S. Benedicti octava post nonam hora venit rex” (1394) betekent het achtste uur na de noen.

²²⁾ Nog in de 15^e eeuw wordt in een vonnis te Ieper van het wachten op een gedaagde tot 12 u. gezegd: „ghemerct dat prieme, tierche, middach ende noene, ende de meeste helft van den daghe leden was” (1 De. 1430; ook op 9 Jn. 1433; beide teksten: Brugge, Rijksarchief, Kass. Ieper, 1e reeks, nr 5062, f° 105 en 107); middag staat hier blijkbaar voor *hora sexta*. Vgl. daarmede de tekst uit de 13^e eeuw: „eure du jour... prime, tierce, midi, none, vespres” PH. DE BEAUMANOIR, *Coutumes de Beauvaisis*, ed. A. Salmon, Parijs, 1899, dl. I, p. 345 n° 681. Over een gelijke betekenis van *meridies*, vgl. DUCANGE, *Glossarium*, v° *meridies*.

Uit wat voorafgaat is duidelijk dat de omrekening van een middeleeuwse uropgave in een modern uur meestal met tal van moeilijkheden gepaard gaat. Het is immers meestal niet uit te maken of de opgave in een tekst het astronomische, het canonieke of het usuële uur geldt, noch welk, in een bepaald geval, het ogenblik van de dag is, waarop een canoniek of een usuël uur moet geplaatst worden. Indien geen nadere gegevens uit de tekst te halen zijn, gebeurt het meer dan eens dat een verantwoorde omrekening onmogelijk is.

7. GELIJKE UREN.

De ongelijke uren bleven tot omstreeks het midden van de 14^e eeuw in zwang ; zij werden door de gelijke uren vervangen tengevolge van de uitvinding en verspreiding van het automatische uurwerk met klokslag.

De gelijke of equinoctiale uren (*horae aequinoctiales*), reeds in de Oudheid gekend, werden in de middeleeuwen alleen in de sterrenkunde en in de computus gebruikt²³. In de gewone omgang kende men weliswaar zekere tijdsindelingen van gelijke duur, doch zij waren alles behalve precies ; zo was het gebruikelijk vooral de nachturen door het branden van een kaars te meten²⁴.

Het slaguurwerk, dat het gebruik van gelijke uren zou opleggen, is een uitvinding van de 14^e eeuw ; het eerste bekende model werd in 1336 te Milaan in werking gesteld. De uitvinding vond spoedig verbreiding : in de Nederlanden worden slaguurwerken vermeld te Brugge vermoedelijk in 1345, te Brussel in 1362, te Utrecht in 1369, te Gent in 1370, en in 1388 te Rijsel. Op het einde van de 14^e eeuw is de nieuwe uitvinding over heel Europa verspreid²⁵.

Daar het slaguurwerk alleen gelijke uren kan aanwijzen, stelde zich bij het invoeren van het uurwerk het vraagstuk van de aanpassing der gelijke uren aan de ongelijke uren waarmede men gewend was het uur aan te wijzen. Die aanpassing werd op verschillende wijzen bereikt, en gaf het ontstaan aan drie verschillende stelsels : het Italiaanse, het Zuidoostelijke en het moderne.

In Italië telde de plaatwijzer 24 doorlopende urcijfers, en telde men de uren dan ook van 1 tot 24. Het onderscheid tussen dag- en nachturen gaf men dus op. Het uurwerk werd echter na het vallen van de avond, op het ogenblik dus dat men gewoon was de telling van de nachturen te beginnen, met het ongelijke uur

²³) Voor het berekenen van het uur maakte men in de middeleeuwen gebruik van de zonnewijzer en het wateruurwerk of de clepsydra. In de abdij te Villers (Brab.) was omstreeks 1270 een eigenaardige uurberekening gebruikelijk. De dag werd ingedeeld in drie reeksen van 24 uren, die ieder 20 minuten telden en door een van de 24 letters van het alfabet (J en U worden in het middeleeuwse alfabet niet als afzonderlijke letters gerekend) aangeduid werden : littera A is dus de eerste 20 min. van de reeks (vgl. P. SHERIDAN, *Les Inscriptions sur ardoise de l'abbaye de Villers*, in : ASAB., X, 1896, p. 415). In een kalender van 1448 wordt eveneens gezegd : „Item, XX minuten maken een ure” (JKVATL. 1910, p. 45).

²⁴) Het is vooral in het veertiende eeuwse Frankrijk dat het gebruik van de kaars als tijd-meter uit de bronnen bekend is. De kaars werd geacht een uur te branden ; een opgave als „trois chandelles de nuit” (DUCANGE, *Glossarium* v^o candela) betekende dat ongeveer drie uren sedert het begin van de nacht verstreken waren. Reeds in de 9^e eeuw werd de kaars door koning Alfred de Grote, als tijd-meter gebruikt : iedere kaars telde er voor 4 uren.

²⁵) E. ZINNER, *Deutsche und niederländische astronomische Instrumente des 11. bis 18. Jahrhunderts* (Munich, 1956) geeft p. 14-26 een overzicht van de opkomst en verspreiding van het uurwerk, met bibliografie.

in overeenstemming gebracht en op 0 u. gesteld. Daar het begin van de nacht iedere dag op een ander ogenblik viel, zou men het uurwerk iedere dag hebben moeten verstellen; in werkelijkheid deed men het slechts na een tijdperk van zeer wisselvallige duur, om de 14 dagen of de 3 weken en soms nog langer. Het verstellen van het uurwerk op een verschillend ogenblik van de dag naar gelang van het jaargetijde was vereist om 0 u. van het uurwerk in overeenstemming te houden met het begin van de telling der nachturen, het had echter tot gevolg dat het uur van de klok bij iedere verstelling een ander ogenblik van de dag aanwees. Zo viel, om een voorbeeld te geven, 13 u. in juli ongeveer om 10 u. 's morgens, in december daarentegen ongeveer om 6 u.²⁶

De Italiaanse uurtelling vond ingang in Karinthië, Stiermarken, Bohemen, Moravië en Polen; zij was er bijna algemeen in de 15^e eeuw, doch kwam er in de loop van de 16^e en 17^e eeuw in onbruik, en werd dan op de ene plaats vroeger, op de andere later door de moderne uurtelling vervangen.

In Zuidduitsland, met de stad Nuremberg die richtinggevend voor die streek was, werd op een andere wijze gehandeld. Bij dageraad stelde men de uurwijzer op 0 u., liet de klok doorlopen tot 's avonds en stelde de uurwijzer dan opnieuw op 0 u. De klok begon dus telkens over dag en over nacht met de uurtelling, zoals dat van oudsher met de ongelijke uren gebeurde, doch daar de uren van de klok gelijke uren waren, bereikte de klok nooit, behalve in maart en in september, 12 uren, doch telkens meer of minder uren. Zo telde men in de zomermaanden op de klok 16 uren over dag en 8 uren over nacht. Het gevolg was dat, zoals in Italië, zodra het ogenblik waarop de klok versteld werd, veranderde, geen enkel uur meer op hetzelfde ogenblik van de dag viel. Evenals in Italië, maar met meer regelmaat, werd de klok periodisch versteld: te Nuremberg gebeurde dat in de 15^e eeuw om de 3 weken met een half uur 's morgens en een half uur 's avonds verschil. Om dan te weten met welk modern uur een Nurembergs uur overeenstemt, moet men het ogenblik kennen waarop de klok die dag op 0 u. werd gesteld. De *hora quinta diei* (Nurembergs) viel b.v. op 9 februari op het middaguur, daar van 18 januari tot 10 februari de klok om 7 u. 's morgens en om 5 u. 's avonds op 0 u. versteld werd, op 19 februari daarentegen viel de *hora quinta diei* om 11 u. 30 m. daar op 10 februari de klok om 6 u. 30 m. 's morgens en om 5 u. 30 m. 's avonds versteld werd²⁷. De Zuidduitse uurtelling wordt meestal de Nurembergse geheten omdat zij niet alleen die stad tot centrum had, maar er tot 1806 in zwang bleef.

De moderne uurtelling, die evenals de ongelijke uurtelling 2 maal 12 uren onderscheidt, doch de telling begint met middernacht en middag in plaats van met dageraad en deemstering, is even oud als de Italiaanse en de Zuidduitse. Zij is, naar men vermoedt, in de Nederlanden ontstaan, en heeft zich vrij spoedig over

²⁶) In 1379 had te Ferrara op 10 februari een aardbeving plaats, die door een kroniekschrijver „post XIII horam, immediate ante solis ortum” (*Chronicon Estense*, bij MURATORI XV, naar G. BILFINGER, *Die mittelalterlichen Horen und die modernen Stunden. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte*. Stuttgart, 1892, p. 180) geplaatst wordt. Die 13 uur even vóór zonsopgang komt ongeveer overeen met 7 u. in de morgen naar ons uur, daar de zonsopgang in februari ongeveer om 6 u. 's avonds plaats had.

²⁷) F.K. GINZEL, III, p. 96, geeft de uren aan waarop de klok te Nuremberg in de 15^e eeuw versteld werd. G. BILFINGER (*a.w.*, p. 240-248) geeft bovendien de uren in de latere eeuwen.

Frankrijk, Spanje, Engeland en het grootste gedeelte van Duitsland verspreid²⁸ De reden waarom men in die uurtelling verkozen heeft met middernacht en middag te beginnen is blijkbaar het verlangen om het verstellen van het uurwerk overbodig te maken, en wellicht ook de invloed van het Romeinse recht dat de dag met middernacht liet beginnen²⁹.

Naast de moderne telling, treft men in het begin van de zestiende eeuw, in de Nederlanden, sporen aan van een uurtelling die met de middag aanvangt en na middernacht doorgaat; zo wordt de geboorte van Keizer Karel, die even vóór 4 u. in de vroege ochtend van 24 februari 1500 plaats had, aangegeven met „ter XV huere ende ter L minuten”, d.i. om 3 u. 50 m. 's morgens³⁰. De oorsprong en de verspreiding van die eigenaardige uurtelling zijn onbekend.

8. WETTELIJK UUR EN ZOMERUUR.

De zonnedag begint en eindigt voor iedere plaats die niet op dezelfde meridiaan gelegen is, op een verschillend ogenblik. Men heeft dus, strikt beschouwd, zoveel verschillende uren als er meridianen zijn. In de praktijk volgt ieder samenhangend gebied eenzelfde uur, dat het wettelijke uur van dat gebied wordt geheten. Reeds in de middeleeuwen kent men in zekere zin een wettelijk uur, want binnen het stadsgebied is de tijd naar hetzelfde uur geregeld, dat aanvankelijk door klokgelui en vanaf de 14^e eeuw door een torenuurwerk aangegeven werd. Over de wijze waarop het torenuur met de zon in overeenstemming gebracht werd, weten we weinig.

Het is de uitbreiding van het spoorverkeer, met zijn op de minuut geregelde dienst, die de behoefte aan een gelijk uur over een uitgestrekt gebied noodzakelijk heeft gemaakt. Aanvankelijk bleef de uurregeling tot een bepaald spoorwegnet beperkt; doch het toenemend internationale spoorverkeer maakte een regeling die de hele aarde zou omvatten, wenselijk. In 1884 kwam met dat doel een conferentie te Washington bijeen; er werd overeengekomen het wettelijke uur in alle landen naar de meridiaan van Greenwich te berekenen. Daartoe werd de oppervlakte der aarde ingedeeld in 24 meridianen, elk op een afstand van 15°, en dus met een verschil van 1 uur. Het gebied tussen 2 van die 24 meridianen

---

²⁸) Enkele malen komt reeds in de 14^e eeuw een uurtelling voor die op middernacht begint, en de 24 uren doortelt; onder andere gevallen wijst F.K. GINZEL, III, p. 93, op een tekst van de *Annales Fossenses* (MGH.SS. IV, 35) die een zonsverduistering op 17 augustus 1384, met maximum te Fosse om 1 u. 24 m. nam., plaatst: „ab hora tertia decima ipsius diei usque ad horam quartam decimam vel ultra.”

²⁹) G. BILFINGER (*a. w.* p. 224-226) heeft aangetoond hoe duidelijk de opkomst van de moderne uurtelling in J. FROISSART'S bekende *Chroniques* weerspiegeld wordt. In het eerste deel, dat tot 3 september 1377 loopt, komen alleen opgaven naar ongelijke uurtelling voor, in de volgende delen komen daarentegen opgaven naar moderne uurtelling voor. Ook in de *Vlaamsche Kroniek* van de 14^e-15^e e. (uitg. N. DE PAUW, *Jehan Froissart's Cronycke van Vlaenderen*, III, Gent 1909, p. 38) komt in 1382 een moderne uurtelling voor.

³⁰) De tekst komt voor in „*Dagboek van Gent*” (uitg. V. FRIS, Gent, 1901-1904), dl. II, p. 274; dat het hier geen uuropgave betreft eigen aan de auteur van het „*Dagboek*” blijkt uit de tekst van het gedicht van L. BAUTKEN in *Die warachtige gheschiedenisse van... Carolus de Vijfste* (Gent, 1564), p. B, waar het heet: „Ter vijftienster huren ende vijftich minuten reene”, en vooral uit de opgave van J. MOLINET, *Chronique* (uitg. J. DOUTREPONT en O. JODOGNE, Brussel, 1937), dl. II, p. 468, waar het heet: „A l'heure de XVe heure, en la LVIe minute”; zie ook n. 28 hierboven.

vormt een tijdzone. De meeste landen voegden zich geleidelijk naar de voorstellen van de conferentie van Washington; België nam vanaf 1 mei 1892 het uur van Greenwich (G.M.T.) aan. Nederland daarentegen voerde op 1 mei 1909 de middelbare zonnetijd van Amsterdam als wettelijk uur in. Die tijd was 18 min. vóór op het uur van Greenwich, dat voor het spoor behouden bleef en die daarom de spoortijd geheten werd.

Op 19 mei 1940 werd die regeling door de Duitse bezetter afgeschaft, en het middeneuropese uur (1 u. vóór op Greenwich) ingevoerd; de wet van 30 augustus 1946 bekrachtigde die toestand.

In 1907 werd door William Willett voorgesteld om van april tot september de klok 1 u. 20 m. vooruit te stellen met het doel het dagwerk 1 u. 20 m. vroeger te laten beginnen en eindigen. Zijn plan vond slechts toepassing in 1916, toen de meeste landen in Europa de klok gedurende de zomermaanden 1 u. vooruit stelden, en aldus het zomerruur invoerden. Na de wereldoorlog 1914-1918 werd het zomerruur in Duitsland afgeschaft, in de meeste andere landen daarentegen behouden. Tijdstip van begin en einde verschilden meestal van jaar tot jaar en van land tot land.

In 1940 werd het zomerruur in Duitsland en Engeland over het gehele jaar behouden, en de klok werd bovendien in Engeland van april tot september 1941 een uur vooruitgesteld, zodat in die maanden een zgn. dubbel zomerruur gold: die regeling waarbij de klok in de winter 1 u. en in de zomer 2 u. op de zon vooruit is, werd enkele tijd na de wereldoorlog in Engeland behouden. In Nederland werd het zomerruur op 19 mei 1940 samen met de middeneuropese tijd voor het gehele jaar ingevoerd, in november 1942 alleen voor de zomermaanden behouden, en in 1946 afgeschaft. Ook in België werd het zomerruur voor het gehele jaar ingevoerd en behouden, zodat het uur thans in Nederland en België gelijk is, daar Nederland het middeneuropese uur en België het Greenwich zomerruur volgt.

9. DATUMGRENS

De zonnedag begint en eindigt, telkens men zich 15° naar het oosten verplaatst, 1 uur vroeger dan te Greenwich, daar de zon er 1 uur vroeger opgaat. Wanneer het middag te Greenwich, is zal het 180° verder, t.t.z. op de antipoden, nog maar middernacht zijn, en 15° ten oosten daarvan nog maar elf uur in de nacht. Voert men de berekening verder door dan zal het op 180° van de antipoden, d.i. te Greenwich nog maar middag zijn van de dag te voren; met andere woorden, er zal een vol etmaal verlies zijn. Om dat verlies uit te schakelen, plaatst de scheep- en de luchtvaart op 180° van Greenwich een zogenaamde nautische datumgrens, bij het overvaren of overvliegen van dewelke men de dag dubbel telt, als de vaart in oostelijke richting gaat, en daarentegen een dag uitschakelt als de vaart in westelijke richting gaat³¹.

De nautische datumgrens verschilt van de historische, die voor de bewoners van dat gebied de dag bepaalt. Daar de datum op de eilanden van de Stille Oceaan

³¹) Reeds de ontdekkingsreizigers die de wereldomzeiling van Magelhaens medemaakten, stelden bij hun thuiskomst te Sanlucar de Barrameda vast dat men er 7 september 1522 dateerde, terwijl zij zelf naar hun scheepsjournaal slechts 6 september hadden, vgl. F.K. GINZEL, I, p. 11 in noot.

ingevoerd werd door de eerste ontdekkingsreizigers, en de Portugezen en Nederlanders uit het westen, de Spanjaarden daarentegen uit het oosten kwamen, was er verschil van een dag in de datum tussen beider bezittingen; de Filippijnen, een Spaanse kolonie, behoorde bij het oostelijke deel, en had aldus een dag verschil met het nabijgelegen Borneo, dat, door de Portugezen en Nederlanders ontdekt, tot het westelijke deel behoorde. In 1844 werden de Filippijnen bij het westelijk deel gevoegd; men ging er van 30 januari op 1 februari over. De overige eilanden ten westen van de 180° volgden dat voorbeeld. In 1892 werden de Samoa-eilanden, die in het westelijke deel lagen, bij het oostelijke gevoegd; men telde er de maandag van 4 juli tweemaal. Sedertdien werd geen verandering meer aangebracht ³².

10. ONDERDELEN VAN HET UUR.

Het uur deelt men in de middeleeuwen doorgaans niet verder in dan in helften en in vierden. Beide, het halfuur (*media hora*) en het kwartier (*quartale* of *quadrans*), werden door het lopende uur aangewezen. De uitdrukking *mediante hora octava* betekent een half uur vóór acht, half-acht of 7 u. 30 m.

Het was alleen in de sterrenkunde en in de computus dat men kleinere onderdelen van het uur kende. Het meest gebruikelijk was de indeling in *puncta*, *momenta*, *unciae* en *atomi*, in de verhouding: 1 hora = 4 puncta = 40 momenta = 480 unciae = 21.600 atomi

of:

$$1 \text{ punctum} = \frac{1}{4} \text{ hora}$$

$$1 \text{ momentum} = \frac{1}{40} \text{ h.} = \frac{1}{10} \text{ p.}$$

$$1 \text{ uncia} = \frac{1}{480} \text{ h.} = \frac{1}{120} \text{ p.} = \frac{1}{12} \text{ m.}$$

$$1 \text{ atomus} = \frac{1}{21.600} \text{ h.} = \frac{1}{5400} \text{ p.} = \frac{1}{540} \text{ m.} = \frac{1}{45} \text{ u.}$$

De huidige uurindeling, in zestig minuten en seconden, die pas in de moderne tijden algemeen wordt, kent men reeds in de Oudheid; zij komt in de middeleeuwen bij enkele computisten voor. Zij heten de minuut meestal *ostentum* en delen de seconden verder in 60 *tertiae* in ³³.

Thans rekent men in de sterrenkunde de onderdelen van de seconde in decimalen en spreekt men van 4,09 sec. voor 4 sec. 9/100^e van een seconde. Men doet ten andere hetzelfde bij de berekening met onderdelen van de dag, zo heet het tropische jaar in 1900 een gemiddelde duur te hebben van 365, 242 198 79 dagen in plaats van 365 d. 5 u. 48 m. 45 sec. en 0.975 seconde.

³²) Men zal een kaartje met de vroegere en de huidige datumsgrens vinden in: WINKLER PRINS, *Algemene Encyclopaedie*, dl. VI, 6^e druk (1949), p. 731. Een internationale conventie van 6 mei 1923 regelt het werelduur.

³³) Zie over de indeling in uren en minuten, ook V. GRUMEL, *Chronologie*, p. 163-165

HOOFDSTUK III

DE BURGERLIJKE JAARINDELING

1. JAAR EN JAARINDELINGEN.

Het jaar is de tijd die de aarde nodig heeft om haar kringloop om de zon te voltrekken. De duur daarvan wordt aangegeven door de tijd tussen twee gelijke standen van de zon en de aarde in het hemelruim. Wordt die tijd gemeten in functie van een vaste ster, dan heeft men de duur van een siderisch of sterrejaar, dat 365,25636 zonnedagen (M.T.) telt, en uitsluitend in de sterrenkunde wordt gebruikt. Wordt die tijd daarentegen gemeten naar de stand van de zon tegenover de aarde, zonder rekening te houden met beider stand tegenover een vaste ster, dan heeft men de duur van een tropisch of equinoctiaal jaar, dat, berekend van lenteëvening tot lenteëvening, 365,2422 zonnedagen (M.T.) telt. Het tropische jaar bepaalt de openvolging van de seizoenen, en is het enige dat in de gewone tijdrekening van tel is.

Het jaar kan op verschillende wijzen worden ingedeeld : in jaargetijden of seizoenen, in weken, in maanden, en eindelijk naar de kerkelijke feestdagen. Deze laatste indeling zal wegens haar ingewikkeld karakter en haar betekenis voor de middeleeuwse dateringen in een volgend hoofdstuk afzonderlijk worden behandeld.

2. SEIZOENEN.

De indeling van het jaar in seizoenen of jaargetijden is in de middeleeuwen natuurlijk niet onbekend ; zij is er echter zeer onvast ¹.

Men onderscheidt er soms slechts twee seizoenen, de winter en de zomer. Die indeling, aan de Germanen ontleend, werd bepaald door midwinter (25 december) en midzomer (24 juni). De scheiding tussen beide seizoenen werd op verschillende datums geplaatst : enerzijds op 1 mei (S. Walburgis, meestal zomerdag in Duitsland), op Pasen of op 17 maart (St. Gertrudis, die in de Nederlanden zomerdag is), anderzijds op 21 september (S. Mattheus, die in de Nederlanden winterdag is), op 29 september (S. Michiel, meestal winterdag in Duitsland) of op 11 november (S. Martinus).

De vier seizoenen (*quarterium* of *quarternus anni*) hadden eveneens verschillende aanvangsdatums.

De lente (*ver*) begon in februari, de 2^e of de 22^e ; de zomer (*aestas*) in mei, de 1^e of de 25^e ; de herfst (*autumnus*) in augustus, de 15^e of de 24^e ; en eindelijk de winter (*hiems*) in november de 11^e, de 19^e, de 23^e of de 25^e.

Het meest verspreid was de indeling op 22 februari (S. Pieters-Stoel), 25 mei (Urbanus), 24 augustus (Bartholomeus) en 19 november (Elisabeth). Vandaar het bekende vers :

¹) F.K. GINZEL, III, p. 55 en vlg. ; N.E. ENKVIST, *The Seasons of the Year. Chapters on a Motif from Beowulf to the Shepherd's Calendar*. Helsingfors, 1957 (Soc. Scient. Fennica. Comm. Hum. Liter., XXII, 4) met bibliografie. Zie over het seizoen van het financiële jaar, voetnoot 11.

*Elisabeth hiems dat, Petrus ver Cathedratus,
Aestuat Urbanus, autumnat Bartholomaeus.*

(Elisabeth geeft de winter, S. Pieters-Stoel de lente,

Op Urbanus begint de zomer, op Bartholomeus de herfst).

De preciese indeling, die door de sterrenkundige stand van de aarde bepaald wordt, was reeds in de Oudheid bekend. In zijn kalenderhervorming had Caesar als datums vastgesteld : lenteëvening 25 maart, zomerzonnewende 24 juni, herfstevening 24 september en winterzonnewende 25 december. Helemaal nauwkeurig waren die datums niet ; in 45 v. Ch. had de lenteëvening in feite plaats op 23 maart, de zomerzonnewende op 25 juni, de herfstevening op 25 september en de winterzonnewende op 23 december. Tengevolge van de fout in de juliaanse kalender viel de lenteëvening in het begin van de 4^e eeuw op 21 maart, welke datum als vaste datum door de computus en door de gregoriaanse kalender behouden werd en aldus de moderne datum van de seizoenindeling heeft bepaald. Die indeling zelf is pas in de moderne tijden dank zij de verspreiding van de almanakken algemeen geworden.

3. DE WEEK.

De indeling van het jaar in weken van 7 dagen, met de zondag als rustdag, is van grote betekenis voor het gewone leven en voor het kerkelijke jaar. In de dateeringen daarentegen vervult de week slechts een onrechtstreekse rol : zij regelt de opvolging van de dagen.

De week (*hebdomada* of *septimana*) is door de christenen van de Joden overgenomen. De Joden kenden de week als een cyclus van 7 dagen die door geen jaar- of maandbegin onderbroken was en waarvan de laatste dag, de Sabbat, aan de dienst van God toegewijd, als rustdag moest onderhouden worden. De christenen bleven aanvankelijk de Sabbat vieren, doch zij weken reeds vroeg van het Joodse gebruik af ; ten laatste in de tweede eeuw hebben zij, ter herinnering aan de Verrijzenis die daags na de Sabbat gebeurd was, op die dag godsdienstige bijeenkomsten gehouden en aldus ontstaan gegeven aan de dag des Heren, de zondag, die als wekelijkse rustdag de Sabbat heeft vervangen.

4. DAGBENAMINGEN.

Behalve de laatste dag van de week die van oudsher de Sabbat was, en de dag vóór de Sabbat, die later de naam *Parasceve* (voorbereiding) kreeg, hadden de dagen bij de Joden in het begin van onze jaartelling geen eigenlijke naam ; zij werden naar hun rangorde in de week aangeduid ; zo b.v. wordt in de Evangelies de eerste dag na de Sabbat de *prima sabbati* geheten. De christenen hebben die uitdrukkingwijze behouden, en de dagen naar hun rangorde aangeduid ; zo b.v. werd de maandag de *feria secunda*. Vermoedelijk in de vierde eeuw werd een reeks van zeven dagnamen uit de astrologie, waar zij van oudsher gebruikelijk was,²

²) De namen van de dagen gaan op de Egyptenaren terug. Deze kenden 7 planeten, die zij, naar de vermeende afstand van de aarde, rangschikten in de volgorde : Saturnus, Jupiter, Mars, de Zon, Venus, Mercurius en de Maan ; ieder, te beginnen met Saturnus, werd geacht achtereenvolgens één uur de wereld te beheersen. In de dag werd het eerste uur als het beslissende beschouwd, en werd de naam van de planeet die het eerste uur heerste, aan de dag gegeven. De planeten kwamen, te beginnen met Saturnus, om de 24 u. als volgt aan de beurt : Saturnus, de Zon, de Maan, Mars, Mercurius, Jupiter en Venus, wat dan ook de volgorde der dagen geworden is.

op de dagen toegepast, zonder dat de oude uitdrukkingwijze in het westen daar door verdrongen werd; de maandag heette zodoende ofwel *feria secunda* ofwel *dies Lunae*.

In de middeleeuwen bleef de dubbele benaming van de dagen in gebruik; men kon de dag aanduiden door het rangnummer in de week of door de eigenaam. De aanduiding door het rangnummer komt bijna uitsluitend in het Latijn voor. Hier begint de week met de zondag, die als de eerste dag (*feria prima*) geldt, maar die bijna zonder uitzondering *feria dominica* of kortweg *dominica* heet. Daarbij sluiten zich de dagen in hun volgorde aan; *feria tertia* is dus dinsdag, *feria septima* zaterdag. Die laatste benaming wordt bijna altijd door *sabbatum* vervangen. De tweede wijze van benaming is de enige die in de volkstaal gebruikt wordt, en komt eerder uitzonderlijk in het Latijn voor. De namen van de dagen zijn de thans nog gangbare; in het Nederlands komen er in de middeleeuwen praktisch geen afwijkende namen voor, in het Frans en het Duits daarentegen wel. Vanaf de 16^e eeuw worden soms de kalendertekens in plaats van de dagnaam gebruikt. In bijgaande tabel zijn de belangrijkste gegevens over de namen van de dagen bijeengebracht.

Namen van de dagen

Ndl.	Latijn	Duits	Frans
Zondag	Feria prima, Dominica	Dies Solis	Frontag, Gutesdag
Maandag	Feria secunda	Dies Lunae	Diluns
Dinsdag	Feria tertia	Dies Martis	Zistag, Eritag Aftermontag. Dimars
Woensdag	Feria quarta, Media septimana	Dies Mercurii	Wodenstag, Gu- denstag, Mittach Dimierkes
Donderdag	Feria quinta	Dies Jovis	Pfintzag Dijaus
Vrijdag	Feria sexta	Dies Veneris	Fro Vennstag, Vennestag Divenre
Zaterdag	Feria septima, Sabbatum	Dies Sabbati, Dies Saturni	Samstag Disepte

N.B. Voor het Duits en het Frans werden alleen de meest voorkomende, van het moderne gebruik afwijkende namen opgenomen.

5. MAAND.

De maand is oorspronkelijk de tijd die de maan nodig heeft om haar kringloop om de aarde te voltrekken. Berekend in functie van een vaste ster bedraagt die tijd 27 d. 7 u. 43 m. 11,5 s. Dat is de zogenaamde siderische of periodieke maand. Berekend daarentegen naar de schijn gestalten van de maan, bedraagt zij 29 d. 12 u. 44 m. 2,78 s. Dat is de zogenaamde synodische maand of maanmaand. Het betrekkelijk grote verschil van duur tussen beide maanden is het gevolg van het feit dat de aarde zich in de richting van de maanloop om de zon beweegt, zodat de maan na haar kringloop volbracht te hebben, nog de afstand die intussen door de aarde is afgelegd, moet doorlopen om een gelijke stand tegenover de aarde en de zon in te nemen.

Voor de gewone tijdrekening komt alleen de synodische maand in aanmerking. Om de maanmaand in overeenstemming met de dag te brengen, werden 12 uren van de ene maanmaand bij die van de vorige tot een volle dag samengevoegd, en

bekwam men zgn. *lunaties*, waarvan de ene, 30 dagen tellend, volle maanden (*mensis plenus*), de andere, 29 dagen tellend, holle maanden (*mensis cavus*) geheten worden. Met de 44 m. 2,78 sec. die bij ieder maanmaand overschoten, werd geen rekening gehouden.

6. MAANJAAR EN ZONNEJAAR.

Om de lunaties aan de seizoenen aan te passen, werden 12 lunaties tot een jaar van $6 \times 30 + 6 \times 29$ of 354 dagen samengevoegd. Een dergelijk jaar heet men een maanjaar, en daar het geen verband met het zonnejaar houdt, wordt het een vrij maanjaar of lunair jaar geheten, in tegenstelling met het maanjaar dat, door periodieke toevoeging van dagen, wel in verband met het zonnejaar gebracht wordt en daarom het gebonden maanjaar of lunisolair jaar heet.

Daar het gewone zonnejaar 365 dagen telt, en het maanjaar slechts 354, is het ene 11 dagen korter dan het andere. Wanneer dus een zonnejaar en een maanjaar op dezelfde dag beginnen, zal het maanjaar na het eerste jaar 11 dagen, na het tweede jaar 22 dagen, en na het derde jaar 33 dagen vroeger dan het zonnejaar eindigen.

Wanneer niet gezorgd wordt dat de achterstand van het maanjaar op een of andere wijze ingelopen wordt, zal het nieuwjaar van een maanjaar, dat telkens 11 dagen vroeger in het zonnejaar valt, na ongeveer 33 jaar het gehele zonnejaar doorlopen hebben. Men heet een dergelijk jaar daarom het dolend jaar (*annus vagus*); het is bij de mohammedanen als officieel jaar in gebruik.

In het lunisolaire stelsel, wordt het verschil vereffend door na 3 lunaire jaren een lunatie van een volle maand in te voegen, zodat het derde lunaire jaar dertien maanden telt; die dertiende maand heet men de embolismale maand. Dat stelsel werd door verschillende volkeren en ook door de middeleeuwse computisten toegepast.

7. NAMEN VAN DE MAANDEN.

De maand heeft in onze kalender niets meer gemeens met de kringloop van de maan. Dat was reeds het geval bij de Romeinen, van wie wij de kalender en de Latijnse namen van de maanden overgenomen hebben.

De laatste vier maanden herinneren er nog aan dat het jaar oudtijds bij de Romeinen op 1 maart begon; dan was b.v. september de 7^e maand. Die namen zijn gedurende de middeleeuwen in gebruik gebleven. Onder de invloed van het humanisme werden zelfs in de 16^e eeuw de verdwenen namen *Quintilis* (voor juli) en *Sextilis* (voor augustus) terug in voege gebracht, doch buiten de beperkte kring van de geleerden, vond dit geen navolging.

Naast de Latijnse, die door de volkstalen overgenomen werden, heeft men in de middeleeuwen en in de moderne tijden tal van andere namen gebruikt. De belangrijkste daarvan zal men in de tabel op blz. 28-29 vinden ³.

³) Over de volksnamen van de maanden, vgl. P. LEENDERTZ, *De namen der maanden* (Noord en Zuid, XXII, 1899); K. WEINHOLD, *Die deutschen Monatsnamen*, Halle, 1869; K.H. SCHUMACHER, *Die deutschen Monatsnamen*, Greifswald, 1937; E. GACHET, *Recherches sur les noms des mois et les grandes fêtes chrétiennes* (BCRH., 3, VII, 1865, p. 383-548).

8. MAANDEN VAN VIER WEKEN.

In de middeleeuwen wordt het woord maand soms gebruikt om een tijdperk van vier weken aan te duiden.

Met die betekenis komt het soms voor in de uitdrukkingen *mensis Pasche* en *mois de Noël*. Deze en soortgelijke uitdrukkingen (*Paeschmaent*, *Kerstmaent*) worden meestal gebruikt, de eerste om de maand april, de tweede om de maand december aan te wijzen, maar zij komen bovendien voor in de betekenis van de vier weken volgend op de feestdag. Dat laatste blijkt duidelijk uit verschillende teksten. Zo voor de *mensis Pasche* uit de tekst : *pro vadiis de XXXV diebus, videlicet a Pascha Florido usque ad mensem Pasche*⁴, uit het jaar 1234, waarin Palmzondag op 16 april komt, zodat 35 dagen later, op 21 mei, inderdaad met de vierde zondag na Pasen, de maand van 4 weken eindigt ; zo voor de *mois de Noël*, uit de tekst : *le merkedî après le mois de Noël, qui fu jours de le conversion Saint Pol*,⁵ uit het jaar 1290, waarin 25 januari (Paulus-Bekering) inderdaad op een woensdag komt, en de vierde week na Kerstdag op 22 januari eindigt.

Een gelijke maand van 4 weken kent men in sommige steden, als een indeling van het jaar, dat hier op 13 maanden berekend wordt, waarbij de laatste week van het jaar tot 8, of in de schrikkeljaren tot 9 dagen verlengd wordt. Die jaarindeling schijnt uitsluitend voor financiële aangelegenheden gebruikt, en werd vermoedelijk ingevoerd om de berekeningen te vereenvoudigen⁶. Zij komt onder meer voor te Gent⁷, te Middelburg⁸ en te Arnhem⁹ in de 14^e eeuw, evenals te Aken¹⁰ waar zij de naam *stylus camerae* draagt¹¹.

9. ROMEINSE DAGTELLING.

De Romeinen deelden hun maanden in drie ongelijke delen in : de kalenden (*Kalendae*), de nonen (*Nonae*) en de iden (*Idus*). De kalenden vallen de eerste van de maand, de iden in maart, mei, juli en october op de 15^e, in de overige maanden op de 13^e, en de nonen 9 dagen vóór de iden, dus op de 7^e of de 5^e¹².

⁴) (M. BOUQUET), *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, dl. XXI, bezorgd door GUIGNIAUT en DE WAILLY (Parijs, 1855), p. 237.

⁵) Vgl. N. VAN WERVEKE, *Etudes sur les chartes luxembourgeoises du Moyen-Age*, in : PSHIL., XLI (1890), p. 189, en B^u DE REIFFENBERG, *Ancien inventaire d'Archives*, in : BCRH., XIII (1847), p. 67.

⁶) De spreuk „Een perssemier heeft derthien maenden” (F. GOEDTHALS, *Les proverbes anciens*. Antwerpen 1568) herinnert daaraan. Nu nog wordt de vierwekenmaand in de boekhouding van sommige bedrijven toegepast (cf. E. ACHELIS, *Du Temps et du Calendrier*. Chastel, 1955, p. 19) ; het is niet uitgesloten dat het moderne gebruik op het middeleeuwse teruggaat. De regering van de Verenigde Staten heeft eveneens in de boekhouding de 4 wekenmaand ingevoerd (*ib.*, p. 137).

⁷) A. VAN WERVEKE, *J. Vuylsteke, Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen 1280-1336. Register* (Gent, 1908), p. 1200 v° Kalender ; meer in het bijzonder p. 1207-1209.

⁸) W.S. UNGER, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsbeertijken tijd*. 's Gravenhage, 1926, dl. II, blz. 129 en 184 ; vgl. ook p. 141 : „die dortienste maent”.

⁹) A. OLTMANS, *Jaarverdeeling in 13 maanden*, in NAB., XXIX (1920-22), p. 323-324.

¹⁰) H. GROTEFEND, *Zeitrechn.* I, p. 214, v^o Stylus camerae.

¹¹) Te Brugge deelde men het financiële jaar in 4 seizoenen van 13 weken in ; vgl. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des Chartes de Bruges*, III (1875), p. 108-109.

¹²) Men heeft verschillende mnemotechnische middelen om het onderscheid tussen de maanden met verschil van Iden te onthouden. H. GROTEFEND (*Abriss*, p. 32) geeft als de meest gebruikelijke *momjul* (samengesteld uit de beginletters van de maanden maart, october, mei, juli) en *milmo* (maart, juli, mei, october). Een andere formule is *Mama-juloc* (maart, mei [= *maius*], juli, october). Men vindt de samenstelling van de Romeinse Kalender in de Eeuwigdurende Kalender in Tabel III.

NAMEN VAN DE MAANDEN

<i>Ndl.</i>	<i>Middelnerlands</i>	<i>Duits</i>
<i>Januari</i>	Lauwe, Lau-, Harde-, Looi-, IJsmænt.	Lasmonat.
<i>Februari</i>	Sporkel, Sprokkel, Selle, Zille, Horning- of Schrikkelmaent.	Rebmonat.
<i>Maart</i>	Lente-, Dorre- of Akkermaent.	Lenzmonat.
<i>April</i>	Gras-, Prille- of Paesmaent, Pril.	Abrulle, Prillemonat.
<i>Mei</i>	Bloei- of Wonnemaent.	Winnemonat.
<i>Juni</i>	Wede-, Braek- of Zomermaent.	Luse- of Mittsommermonat.
<i>Juli</i>	Hooimaent.	Hau- of Humonat.
<i>Augustus</i>	Oogst, Oust, Aren-, Bouw-, Weitmaent, <i>soms</i> Hooimaent.	Arne- of Bisemonat.
<i>September</i>	Piet-, Pick-, Herfst-, Evene-, Haver-, Spelt-, Russel-, Ersel-, Gerste- of Gillismaent.	Gillis- of Volmonat Andern Augst, Haberaugst, Augstin of Herbst.
<i>October</i>	Zaai-, Wijn-, Horsel- of Arsel-, Havermaent, <i>soms</i> Reuselmaent.	Remeis-, Wein- of Ruschmonat, Andern Herbst.
<i>November</i>	Slacht- of Smeermaent, <i>soms</i> Winter- of Reuselmaent.	Laubreise, Wintermonat, Dritter Herbst.
<i>December</i>	Winter-, Hore-, Harde-, Joel- of Kerstmaent.	Lestemonat of letzter Herbst.

NAMEN VAN DE MAANDEN

<i>Ndl.</i>	<i>Frans</i>	<i>Latijn</i>
<i>Januari</i>	Genivier of Jhinouhie.	
<i>Februari</i>		Mensis Plutonis of purgatorius
<i>April</i>	Mois de Pasques.	Mensis venustus of novarum.
<i>Juni</i>	Resaillemois, Rolesaille, Roseilmois, Rusailh, Ghieskerec, Jun, Saumatrot, Somertras.	Mensis magnus.
<i>Juli</i>	Fenalmois, Fenerec, Jul, Julet, Junie of Jugnet.	Mensis fenalis of quintilis.
<i>Augustus</i>	Awoust, Awyst of Layner; mois de l'Air; Delair; Augustin of Goust.	Sextilis.
<i>September</i>	Cetembre, Semptembre.	Mensis messionum, Autumnus.
<i>October</i>	Octembre, Uitembre.	Mensis octimbrius, Octubris.
<i>December</i>	Deloir, mois de l'Oir.	

De dag werd bepaald door aftelling op de navolgende merktag, waarbij de merktag medegerekend wordt. *Idus Junii* is 13 juni, *III Idus Junii* is dus 11 juni. De kalenden dragen de naam van de maand waartoe zij behoren, en die de volgende is van de maand waarop men telt.

In de middeleeuwen komt het wel eens voor dat men zich in de telling vergist, en b.v. *XVII Kal. Mart.* schrijft in plaats van *Idus Februarii*; het gebeurt zelfs dat men zich in de maand vergist en *XVIII Kal. Aug.* schrijft in plaats van *XVIII Kal. Sept.*

De laatste helft van december, die door de kalenden van januari aangeduid wordt, heeft het jaartal van december en niet dat van januari: de datum *XIX Kal. Jan. 1119* is dus 14 dec. van het jaar 1119 en niet van het jaar 1118¹³.

10. MODERNE DAGTELLING.

De moderne dagtelling, door optelling vanaf het begin van de maand, komt reeds in de tweede eeuw voor en is waarschijnlijk in het Oosten ontstaan. In de vroege middeleeuwen is die telling niet onbekend; zij wordt zelfs in de Merovingische kanselarij algemeen gebruikt, maar zij komt in de volgende eeuwen betrekkelijk zelden voor. Pas in de loop van de 14^e eeuw vindt ze geleidelijk algemene ingang.

11. CONSUETUDO BONONIENSIS.

Naast de Romeinse en de moderne telling kent men in de middeleeuwen een gemengd stelsel, dat men sedert de 13^e eeuw de *consuetudo bononiensis* heeft geheten¹⁴.

In de Bolonese telling worden in de maand twee gelijke delen onderscheiden. In het eerste deel (*mense intrante, in introitu mensis, ingaende maend, a l'entree*), dat in februari tot de 14^e, in de overige maanden tot de 15^e of 16^e van de maand loopt, worden de dagen, zoals in het moderne gebruik, opgeteld; men schreef dus: *quarto die intrantis mensis Januarii*, voor 4 januari (1279)¹⁵.

In het tweede deel (*mense exeunte, stante, adstante, restante, in exitu, of in fine mensis, uitgaende maend, a l'issue*), worden de dagen, zoals in het Romeinse gebruik, afgeteld, doch met het onderscheid dat men vanaf de laatste dag van de

¹³) De aangegeven datum is die van een oorkonde van bisschop Jan van Terwaan. Hij luidt: *Actum hoc anno Verbi Incarnati M.C.XIX, indictione decima tertia, XIX Kal. Ianuarii* (E. FEYS en A. NELIS, *Les Cartulaires de la Prévôté de Saint-Martin à Ypres*, dl. II, Brugge, 1880, p. 4). Daar de indictie 13 deze van het jaar 1120 is, laat het geen twijfel dat de oorkonde uit het jaar 1119 dateert. Men verliese niet uit het oog dat, bij gebruik van Kerststijl, het jaartal vanaf 25 december dat van het volgende jaar is; de datum: *V Kal. Ianuarii anno dominice Incarnationis M.XC, indictione XII*, is 28 december 1089, niet omdat de datum kan beschouwd worden als berekend op de kalenden van de maand januari 1090, maar omdat de Kerststijl gebruikt is, en dus vanaf 25 december het jaartal 1090 geschreven werd. Vgl. over die datum C. CALLEWAERT, in: ASEB., LVI (1906), p. 436-437.

¹⁴) De naam *consuetudo bononiensis* wordt voor het eerst door Rolandinus Passagerii in zijn *Summa artis notarii* (1256) gebruikt. Vgl. H. BRESSLAU, *Handbuch*, II, p. 400. Zie ook M. VON SUFFLAY, *Der Ursprung der Consuetudo Bononiensis*, in: MIOGF., XXVII (1906), p. 481.

¹⁵) J.G. SCHOONBROODT, *Inventaire analytique et chronologique des Chartes du chapitre de Saint-Lambert à Liège* (Luik, 1863), p. 90.

maand begint, en dus een eenheid achter is op de Romeinse aftelling; zo schreef men: *die sexta exeunte Mayo, scilicet dominica post Ascensionem Domini* voor 26 mei (1297)¹⁶, *smaendaghes naer Sinte Urbaensdach, up den vierden dach van uitgaende meye* voor 28 mei (1341)¹⁷, of *Palmezaterdaghe den achtenden dach vor April*, voor 24 maart (1274)¹⁸.

Meer dan eens gebeurt het dat de optelling vanaf de ingaande maand na de 15^e of de 16^e voortgezet wordt, of omgekeerd dat de optelling vanaf de uitgaande maand tot vóór de 16^e of de 15^e opgevoerd wordt; men schreef aldus in 1377: *des vridaghes opten negbentyende dach der maent van ingaende Wedemaent* voor 19 juni¹⁹, en in 1287: *mensis Junii exeuntis die vicesima secunda*, voor 9 juni²⁰. De consuetudo bononiensis komt voor het eerst in de 8^e of 9^e eeuw in Italië voor; het is niet uitgesloten dat zij van Griekse oorsprong is. In de 10^e eeuw wordt zij door Flodoard te Reims gebruikt, evenals door Richer die te Reims opgeleid werd. Vanaf het einde van de 13^e eeuw tot de 15^e eeuw komt zij in de Nederlanden voor²¹.

¹⁶) TH. DE LIMBURG STIRUM, *Codex diplomaticus Flandriae*, dl. I (Brugge, 1879), p. 172.

¹⁷) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des Chartes de Bruges*, dl. I (Brugge, 1871), p. 494, n. 448.

¹⁸) Deze datum van een oorkonde van de schepenen van het Brugse Vrije (Brugge, Rijksarchief, bl. nr. 4031), is ongetwijfeld Bolonese telling, hoewel het gebruikelijke „uitgaende“ ontbreekt; Romeinse telling is uitgesloten, daar 24 maart de negende van de kalenden valt.

¹⁹) E. GAILLIARD, *De Keure van Hazebroek van 1336*, dl. IV (Gent, 1899), p. 387. In gemeld werk, p. 384, v^o Uutganghende, geeft schrijver een rijke verzameling gegevens over het gebruik van de consuetudo bononiensis in de Nederlanden. Voeg daarbij P. PIETRESSON DE SAINT-AUBIN, *Petits problèmes de chronologie médiévale*, in: SSLB., 1939-1940, p. 186-197.

²⁰) P. PIETRESSON DE SAINT-AUBIN, *a.w.*, p. 195.

²¹) Over een dagtelling eigen aan het Iberische schiereiland in de 13e eeuw, en die van arabische oorsprong schijnt te zijn, vgl. K. RINGENSON, *Le rapport d'ordinaux et de cardinaux dans les expressions de la date dans les langues romanes* (Parijs, 1934), p. 41-47.

DE KERKELIJKE JAARINDELING

1. DE ALGEMENE INDELING.

Het kerkelijke jaar samengesteld, niet zoals het burgerlijke jaar uit 365 of 366 dagen, maar uit 51, 52 of 53 weken, begint en eindigt op de vierde zondag vóór Kerstdag, die de eerste zondag van de Advent is¹. Het telt feestdagen (*festas*) en feestloze dagen (*feriae*); de feestdagen worden onderscheiden in geboden feestdagen (*festas fori*), waarop slafelijk werk verboden is, en gewone feestdagen (*festas chori*), waarop slafelijk werk toegelaten is.

Wat hun plaats in het jaar betreft, worden de feestdagen in vaste en in veranderlijke (*festas immobilia* en *festas mobilia*) onderscheiden. De vaste feestdagen vallen steeds op dezelfde kalenderdag, de veranderlijke daarentegen niet.

De feesten van de heiligen, die gewoonlijk op hun *natale* (sterfdag), in tegenstelling met *nativitas* (geboortedag), gevierd worden², behoren tot de vaste feestdagen³. Zij vormen wat men in de kerkelijke kalender het *Sanctorale* of de *officia de Sanctis* (feesteigen) heet.

De overige feestdagen die samen het *Temporale* of *officia de Tempore* (tijdeigen) vormen, worden over een dubbele kring verdeeld: de kerst- en de paaskring. De feestdagen van de kerstkring worden door Kerstdag bepaald; zij gelden als vaste feestdagen, hoewel ze op een bepaalde weekdag, meestal op een zondag, moeten plaats hebben en dus eigenlijk niet allen op dezelfde kalenderdag gevierd worden. De kerstkring opent het kerkelijke jaar op de eerste zondag van de Ad-

¹) Vgl. over de samenstelling van het kerkelijke jaar het samenvattende overzicht met historische terugblik bij C. CALLEWAERT, *De Breviarii Romani Liturgia*, 2° uitg. (Brugge 1939), p. 23-31, en vooral H. KELLNER, *Heortologie* aangehaald op p. 6, n. 24.

²) *Natale* komt nochtans soms in de betekenis van *Nativitas* (geboorte) voor, vgl. *Glossarium*, v^o *Natale*.

³) Ook de feestdag van de h. Matthias is een vaste feestdag, hoewel hij, thans algemeen en gedurende de middeleeuwen meestal, in de schrikkeljaren op 25 i.p.v. 24 februari gevierd wordt. Hij is eigenlijk op *VI Kal. Martii* vastgesteld; daar te Rome, naar men gewoonlijk aanneemt (vgl. p. 37 en 45) de eerste dag na 23 februari in de schrikkeljaren als de *bis-sextus*, en de volgende dag, dus de 25 februari van onze kalender, als de *sextus* beschouwd werd, is de verplaatsing van de feestdag van de h. Matthias het gevolg van de inschuiving van de schrikkeldag vóór in plaats van na de 24 februari. Dat is soms reeds in de middeleeuwen het geval, zoals blijkt uit de datering: „Datum et actum anno Domini millesimo trecentesimo decimo nono in die beati Mathie apostoli, vicesima quinta die mensis Februarii” (Brugge, Arch. van de O.L.V. Kerk, Oorkonden, voorl. nr. 113; vgl. andere voorbeelden bij H. GROTEFEND, *Zeitrech.*, I, p. 167, v^o Römische Datering). Men plaatste nochtans in de middeleeuwen de schrikkeldag meestal vóór 24 februari, zoals o.m. blijkt uit de volgende tekst: „Jan, heere van Dadiselle, ruddere, was gheboren int jaar M.III° XXI in Sporkelle, up den dach die in den calengier niet en staet, te wetene, sanderdachs naer Sinte Pietersdach ende sdaechs voor Sinte Mathijsavent, twelke maer en gebuert te vier jaren eens, dat es alst scrickeljaer es” (J. KERVYN DE LETTENHOVE, *Mémoires de Jean de Dadizeele, souverain-bailli de Flandre*. Brugge, 1850, p. 1). Vgl. ook EG. I. STRUBBE, *Het schrikkeljaar genaamd Trom, trom*, in: Biekorf, dl. 54 (Brugge, 1953), p. 192-196.

vent ⁴, die, praktisch uitgedrukt, op de zondag naast-bij 30 november valt ; hij eindigt op de zaterdag vóór Septuagesima.

De feestdagen van de paaskring worden naar de datum van Pasen berekend ; zij vormen de veranderlijke feestdagen. De paaskring begint op Septuagesima (9^e zondag vóór Pasen) en eindigt op de zaterdag vóór de Advent.

Uiteraard kunnen twee feestdagen op dezelfde dag komen ⁵ ; er is dan wat men in de vaktaal heet *occurrentia* (samentreffen). Die *occurrentie* kan vast (*perpetua*) zijn, wanneer b.v. het feest van een voorname plaatselijke heilige of dat van een kerkwijding samenvalt met het feest van een algemene heilige ; zij kan ook toevallig (*accidentalis*) zijn, wanneer in een bepaald jaar een feestdag van het Temporale samenvalt met een feest van het Sanctorale. In beide gevallen wordt een van beide feesten op de vastgestelde dag gevierd, en het andere door een commemoratio herdacht of, zo het een voornaam karakter heeft, naar een andere dag overgebracht.

In geval van vaste *occurrentie* heet men de verplaatsing van het feest, de *repositio* (overplaatsing). Zij wordt in de kalender op de datum van de overplaatsing opgenomen, dat is b.v. het geval in de middeleeuwen met het feest van de h. Brigida, dat op 1 februari gevierd wordt, doch in het bisdom Doornik naar 31 januari verplaatst is. In geval een dergelijk feest voor een datering in het betrokken gebied gebruikt wordt, is het vanzelfsprekend met de datum van de *repositio*.

In geval van toevallige *occurrentie* heet men de verplaatsing van het feest de *translatio* (overdracht). De vraag of bij de datering rekening met de *translatio* gehouden wordt, hebben de moderne chronologen ontkennend beantwoord ⁶ ; er zijn nochtans dateringen bekend waarin een feestdag niet op de gewone kalenderdag, maar op die van de *translatie* wijst ⁷.

2. DE PAASDATUM.

De eerste christenen bleven het Joodse Paasfeest vieren, dat van oudsher vastgesteld was op de dag van de volle maan van de lente, of naar de Joodse kalender, op 14 van de Nisan-maand ⁸. Bij het vieren van het Paasfeest herdachten zij echter niet alleen, zoals de Joden, de uittocht uit Egypte, maar bovendien het lijden van Christus en de Verrijzenis. Zeer spoedig nam de herdenking van het lijden van Christus en die van de Verrijzenis de voornaamste plaats in. Daar de christenen bovendien ter ere van de Verrijzenis de sabbat door de zondag vervangen hadden, hebben velen van hen, reeds op het einde van de tweede eeuw, het vieren van Pasen van 14 Nisan naar de daaropvolgende zondag overgebracht.

⁴) Over de duur van de Advent in de middeleeuwen, vgl. A. MOLIEN, *Avent*, in : R. NAZ, *Dictionnaire de Droit Canonique*, dl. I (Parijs, 1935), kol. 1492-1502.

⁵) Over het volgende, zie meer bijzonderheden bij C. CALLEWAERT, *a.w.*, p. 254 en vlg.

⁶) Vooral H. GROTEFEND, *Zeitrechn.*, I, p. 194, v^o Translation der Feste, is zeer stellig.

⁷) Vgl. een voorbeeld van *translatie* van Maria Boodschap in 1513 op 19 maart, J. W. W(YNDELTS), *Verplaatsing van feestdagen*, in : Gelre, dl. XXIV (Arnhem, 1921), p. 172.

⁸) Over de Paasdatum bestaat een uitvoerige literatuur, die hier niet kan opgegeven worden. Het moge volstaan te verwijzen naar J. BACK, *Die Osterfest-Berechnung in alter und neuer Zeit. Ein Beitrag zur christlichen Chronologie*. Freiburg, 1907, naar W. E. VAN WIJK, *De late Paasch van 1943. Eene populaire verhandeling over de bepaling van den datum van het Paaschfeest*. 's Gravenhage, 1943, en naar V. GRUMEL, *Chronologie*, p. 26-55 ; 98-139.

Enkele christen gemeenten nochtans, vooral in Klein-Azië, bleven de oude datum getrouw, en vierden Pasen op de 14^e van de lentemaan, de *luna XIV*; men heet ze quartadecimanen. Nog andere vierden de passio op een vaste kalenderdag, en wel op 25 maart; dat was onder meer het geval in Cappadocië, en waarschijnlijk ook in Gallië in de 6^e eeuw⁹.

De stand van de lentemaan, die de paasdatum moest bepalen, werd ten laatste sedert de 3^e eeuw niet rechtstreeks uit de sterrenkundige waarneming afgeleid, maar op grond van de kalender met behulp van een cyclus berekend¹⁰. Door te berekenen na hoeveel jaren de lentemaan in dezelfde volgorde terugkomt, bekwamen men een cyclus, die toeliet op de kalender na te rekenen met welke kalenderdagen de nieuwe maan overeenstemde. De berekening van de cyclus was in de eerste eeuwen van het christendom verschillend, en gaf dan ook bij de toepassing afwijkende datums, zodat Pasen naar de plaatsen en de eeuwen op verschillende dagen gevierd werd. Het concilie van Nicea stelde enige algemene richtlijnen vast, maar kon geen eenvormigheid bewerken¹¹. Het duurde tot in de 9^e eeuw, vooraleer Pasen overal gevierd werd op de zondag die volgde op de dag van de volle lentemaan, die geacht werd ten vroegste op 21 maart te komen. De vroegst-mogelijke paasdatum is dus 22 maart, wat het geval is wanneer de dag van de volle maan van de lente berekend wordt op een zaterdag 21 maart; de laatstmogelijke is 25 april, wat het geval is wanneer de dag van de volle maan van de lente berekend wordt op een zondag 18 april, in welk geval de vorige volle maan op een zaterdag 20 maart plaats heeft. Van 22 maart tot 25 april zijn er dus 35 dagen, waarop Pasen kan vallen.

3. NEGENTIENJARIGE CYCLUS.

Voor de berekening van de paasdatum naar de kalender werden door de computisten allerlei methodes gebruikt; daarvan worden verschillende bestanddelen meer dan eens in de dateringen aangewend.

De grondslag van deze onderscheidene methodes is de aan de Grieken ontleende negentienjarige cyclus (*cyclus of circulus decemnovennalis*). De Griekse sterrenkundige Metoon (5^e e. v. Ch.) was inderdaad tot de bevinding gekomen dat de volgorde van de lunaties zich na 19 zonnejaren herhaalt, en dus een cyclus vormt. In 19 zonnejaren komen 235 lunaties voor. Men groepeerd dan ook die 235 lu-

⁹) In de kalenders van de middeleeuwen wordt de *Passio Domini* als vaste datum op 25 maart en de *Resurrectio* op 27 maart geplaatst. Reeds de h. Augustinus schreef dat Christus „VIII. kal. Aprilis, conceptus traditur quo et passus“, en Flodoard van Reims schrijft op het jaar 941 waarin Pasen op 18 april komt (*Hist. Rem.* ed. MGH. SS. XIII, 582): „ipsa die conceptionis et passionis Domini Nostri Jesu Christi, et die tertia, scilicet VI. Kal. Aprilis, qua Dominus a mortuis resurrexit“. Nog Galbertus van Brugge herinnert daaraan waar hij schrijft (uitg. PIRENNE, p. 79, n. 50): „Octavo Kal. Aprilis, feria sexta, Annuntiatio Domini, quo etiam die passus est Dominus, celebrata est.“

¹⁰) Het is die berekening, waarbij geen rekening gehouden werd met de sterrenkundige stand, die men in de middeleeuwen de computus heet. Over de verschillende cyclussen die in de eerste eeuwen van het Christendom en van de middeleeuwen in gebruik waren, vgl. B. KRUSCH, *Studien*, aangehaald op p. 5, n. 15, en: *Die Einführung des griechischen Paschalritus im Abendlande*, in: Neues Archiv, dl. IX (1884), p. 101, alsook V. GRUMEL, *Chronologie*, p. 181-191; G. DE JERPHANION, *Brève histoire du comput pascal*, in: Etudes (Parijs, 1924).

¹¹) F. DAUNOY, *La question pascale au concile de Nicée*, in: Et. d'Orient, dl. XXVIII (1925), p. 424-445.

naties tot 19 maanjaren, door samenvoeging van 12 gewone maanjaren met afwisselende holle en volle maanden en van 7 schrikkelmaanjaren (*anni embolismales* of *embolismei*) met een 13e volle schrikkelmaand (*mensis embolismalis*, ook kortweg *embolismus*); de schrikkel dag van de kalender werd bij de lunatie van februari gerekend. Die dagen, $4\frac{3}{4}$ in 19 jaren, heette men de *dies embolismales*. Daar de overeenkomst tussen de maan- en zonnejaren echter niet volkomen was, omdat 19 zonnejaren $19 \times 365 + 4\frac{3}{4}$ of $6.939\frac{3}{4}$ dagen tellen, terwijl 19 maanjaren $12 \times 354 + 7 \times 384 + 4\frac{3}{4}$ of $6.940\frac{3}{4}$ dagen tellen, liet men de dag die op de cyclus te veel was, in het laatste jaar van de cyclus wegvallen: men heette die dag de *saltus lunae*.

De negentienjarige cyclus werd door Dionysius Exiguus berekend vanaf het jaar 532 na Ch. dat hij met 25 december van het vorige jaar laat beginnen. De eerste nieuwe maan van het eerste jaar van zijn cyclus begint op 24 december zodat zij eindigt op 22 januari 532. Daar de lunaties de naam van de maand dragen waarin zij eindigen,¹² is dus de lunatie die op 22 januari eindigt, de lunatie van januari. Het jaar 532 na Ch. komt in de cyclusreeks overeen met het jaar 1 vóór Ch., zodat de rangorde van het jaar in de negentienjarige cyclus overeenstemt met het overschot dat men bekomt wanneer het jaartal (=M) vermeerderd met een eenheid, gedeeld wordt door 19; is er geen overschot dan is het gezochte getal 19. In een formule samengevat, is dat: $[M + 1]_{19}$.

Dat getal is het dat men in de middeleeuwen aan de kalender toevoegde en het gulden getal (*numerus aureus*) heet¹³. Een jaar, als b.v. het jaar 1192, dat het gulden getal XV heeft, is dus het 15^e jaar van een negentienjarige cyclus. Het gulden getal wordt niet steeds vanaf 1 januari toegepast, soms gebeurt dat vanaf 29 maart of vanaf 29 augustus.

4. MAANCYCLUS.

De Byzantijnen en de Joden — deze laatsten sedert 378 n. Ch., — hebben een negentienjarige cyclus, die de naam maancyclus (*cyclus* of *circulus lunaris* of *lunae*) draagt, en ook in het westen voorkomt bij de computisten en soms in de datums. Het voornaamste verschil tussen die maancyclus en de negentienjarige is dat hij 3 jaar later geplaatst is, zodat het jaar 1 van de maancyclus overeenkomt met het jaar 4 van de negentienjarige cyclus. Is het gulden getal van een jaar 4, dan zal het getal van de maancyclus dus 1 zijn¹⁴.

Men kan de maancyclus berekenen door het jaartal verminderd met 2, te delen

¹²⁾ Uitzondering op die regel maken de lunaties waarvan er twee in dezelfde maand eindigen, en deze waarvan het einde, op een of twee dagen na, met het begin van de maand samenvallen, vgl. F.K. GINZEL, *Handbuch*, dl. III, p. 136, n. 2 en 3.

¹³⁾ Vgl. A. VAN DE VYVER, *Hucbald de Saint-Amand, a.w.*, en W.E. VAN WIJK, *Le Nombre d'or, a.w.* In de martyrologia worden de gulden getallen I-XIX, dikwijls door de letters A-T (*littera martyrologii*) vervangen.

¹⁴⁾ Op de maanletters, die slechts zelden (vgl. nochtans een voorbeeld bij G. LI MUISIS, *Chronicon*, ed. DESMET, p. 292) in de datering als *littera annalis* (ook *paschalis* of *tabularis*) voorkomen, kan hier niet worden ingegaan. Over de oudste reeks samengesteld uit de letters A-K, vgl. B. KRUSCH, *Studien... Der 84 jährige Ostercyclus*, a.w., p. 152 en vlg.; over de latere reeks, die, berekend op de 59 dagen van een volle en een holle maand, samengesteld was uit de letters A-U (*litterae nudae*), gevolgd door de letters A-U. (*litterae subnotatae* of *postpunctatae*), en door de letters A-T (*litterae supernotatae* of *praepunctatae*), vgl. TH. SICKEL, *Die Lunarbuchstaben in den Kalendarien des Mittelalters*, in SBWAW., XXXVIII (1861), p. 153.

door 19, waarbij het overschot het cyclusjaar aanwijst. Is er geen overschot, dan is het cyclusjaar gelijk aan 19. In een formule samengevat, is dat $[M - 2]$ ¹⁵. De enge verwantschap tussen de decemnovennalis en de maancyclus heeft in de middeleeuwen meer dan eens aanleiding gegeven tot verwarring tussen beide. Het komt dan ook betrekkelijk dikwijls voor dat de naam van de ene cyclus aan die van de andere gegeven wordt. Zo wordt het jaar in de datum van de zonsverduistering van 2 augustus 1133 in de *Notae Corbeienses* nader bepaald door de opgave: *cycli quoque lunaris anno XIII*,¹⁵ terwijl een andere bron heeft: *decemnovenalis autem cycli XIII*¹⁶. In werkelijkheid geldt het de decemnovennalis die in 1133 inderdaad 13 heeft, terwijl de maancyclus slechts 10 heeft.

5. EPACTEN EN TERMINUS PASCHALIS.

Om de overeenstemming tussen de maanmaanden en het zonnejaar uit te drukken komt in de middeleeuwen het stelsel voor van de epacten (*epactae lunares* of *minores*, soms kortweg *epactae*, ook *adiectioes lunae*).

De epacten drukken de ouderdom van de maan uit op een overeengekomen dag, de zgn. *sedes epactarum*, die gewoonlijk op 22 maart, de vroegstmogelijke paasdatum, of uitzonderlijk op 1 januari vastgesteld is. Zij kunnen dus nooit meer dan 30 zijn.

De epacten, onverschillig of zij de ouderdom van de maan op 22 maart of op 1 januari uitdrukken, worden op het gehele jaar toegepast, ofwel vanaf 1 januari, dat zijn de zgn. Romeinse of Bedaanse epacten (*epactae Romanae* of *Bedanae*), ofwel vanaf 1 september van het vorige jaar, dat zijn de zgn. Egyptische of Alexandrijnse epacten (*epactae Aegyptiacae*). Van de beide, komen de Alexandrijnse het meest voor; het gebruik van de Romeinse epacten is evenwel niet zeldzaam, en meestal gelijktijdig met de Alexandrijnse. Meer in het bijzonder is dat het geval in Vlaanderen gedurende de 11^e en 12^e eeuw¹⁷.

Daar het maanjaar 11 dagen korter is dan het zonnejaar, verhogen de epacten ieder jaar met 11 eenheden. In de embolismale jaren nochtans verminderen zij met 19, daar die jaren 384 dagen tellen, en dus 19 dagen langer zijn dan het zonnejaar. Is dus het epactencijfer van een gegeven jaar 22, dat van het volgende jaar zal $22 + 11 - 30$ (of $22 - 19$) = 3 zijn.

Daar de epacten de ouderdom van de maan aangeven, vormen ze noodzakelijkerwijze een 19-jarige cyclus; een bepaald jaar van iedere cyclus heeft dus hetzelfde epactencijfer.

De nieuwe maan van het eerste jaar van de 19-jarige cyclus valt op 22 maart; het epactencijfer van dat jaar is dus gelijk aan nul (*epacta nulla* of *epactae nullae*). Het gebeurde echter dat men in plaats van 0 het getal 29 aangaf: dat was het gevolg van het verplaatsen van de *saltus lunae* van het laatste jaar van de ene cyclus naar het eerste jaar van de volgende. Het laatste jaar van de cyclus heeft immers het epactencijfer 18, voegt men er de *saltus lunae* na dat jaar bij, dan maakt dat 19 voor het volgende jaar, dat met bijvoeging van 11 voor zijn epacten, het getal $19 + 11 = 30$ bereikt, waarvan dus dient afgetrokken 30 voor de volle maanmaand, wat op 0 uitkomt voor dat jaar, dat het eerste van de nieuwe cyclus

¹⁵) MGH. SS. XIII, 277.

¹⁶) Ibid. XVI, 13.

¹⁷) C. CALLEWAERT, *Nouvelles recherches sur la chronologie médiévale en Flandre*, in ASEB., LIX, (1909), p. 41-62 en 153-182, vooral p. 179-182.

is. Wordt daarentegen de *saltus lunae* niet na het laatste jaar van de cyclus, maar na het eerste van de nieuwe cyclus ingevoegd, dan heeft men voor het laatste jaar 18, en voor het eerste jaar van de nieuwe cyclus $18 + 11 = 29$; na invoeging van de *saltus lunae* heeft het tweede $29 + 1 = 30$, waarvan 30 voor de volle maan moet worden afgetrokken en 11 voor de epacten bijgevoegd, wat $30 - 30 + 11 = 11$ als epactencijfer van dat jaar geeft.

De volgorde is dus:

laatste jaar :	18	18
eerste jaar :	$18 + 1 + 11 = 30 - 30 = 0$	$18 + 11 = 29$
tweede jaar :	$0 + 11 = 11$	$29 + 1 = 30 - 30 = 0 + 11$.

De epacten dienen om op zeer eenvoudige wijze de datum te berekenen van de paasmaan (*luna paschalis*), d.i. de nieuwe maan die de lenteeëning beheerst. Van de volle stand van die maan, die 14 dagen later komt, hangt de paasdatum af, in die zin dat hij op de eerste zondag na die datum valt. De datum van die volle maan draagt in de computus de naam van *terminus paschalis*.

Is het epactencijfer b.v. 11, zoals in 1122, dan wijst dit aan dat de nieuwe maan van de lenteeëning 11 dagen vóór 22 maart valt, en de volle maan 14 dagen daarna of op $22 - 11 + 14 = 25$ maart, die de *terminus paschalis* is. Pasen valt de eerste zondag na de terminus, d.i. in 1122, op 26 maart. Is het epactencijfer 25, zoals in 1126, dan zou de nieuwe maan 25 dagen vóór 22 maart moeten vallen. Daar dit te vroeg is, moet men er een volle maanmaand bijvoegen, waarna het 14 dagen later volle maan is, of $22 - 25 + 30$ (of $22 + 5$) = 27 maart + 14 = 41 - 31 of 10 april. Pasen valt dus de eerste zondag na 10 april d.i. in 1126, op 11 april.

De epacten kunnen berekend worden door de som van 11 maal het gulden getal te verminderen met 11, en te delen door 30, waarvan het overschot de epacten aangeeft. Zo er geen overschot is, dan zijn de epacten 29. In een formule uitgedrukt is dat: $[11 GG - 11]_{30}$.

6. ZONDAGLETTER.

Daar Pasen op een zondag moet vallen, werd naar een middel gezocht om door berekening te bepalen op welke weekdag de *terminus paschalis* viel. Met dat doel werden in de middeleeuwen, de zondagletter, de *concurrentes* en de *regulares* aangewend.

De zondagletter (*littera dominicalis*) is het hoofdbestanddeel van een stelsel, waarbij te beginnen met 1 januari aan iedere dag van het jaar, achtereenvolgens de letters A tot G toegekend worden, zodat ieder kalenderdag zijn vaste dagletter (*littera ferialis* of *calendarum*) heeft. De eerste januari heeft dus steeds de dagletter A, de 2^e de dagletter B, enz. Iedere letter komt dan noodzakelijkerwijze met dezelfde weekdag overeen. Zo het jaar b.v. op een maandag begint, dan is A in de gehele kalender een maandag. In de schrikkeljaren wordt aan 24 en 25 februari dezelfde dagletter F gegeven, zodat de zondagletter na die datum van een rang verspringt, en er dus twee zondagletters zijn, de ene geldende tot 24 februari, de andere na 25 februari¹⁸. Zo heeft het schrikkeljaar 1228 de zondagletters BA,

¹⁸) In de kalender plaatsen de chronologen thans de schrikkeldag doorgaans op 25 februari; de Eeuwigdurende kalender maakte in de middeleeuwen geen onderscheid tussen 24 en 25 februari; de *locus bissexii* werd op 24 februari geplaatst, wat betekent dat de schrikkeldag na 23 februari kwam. Vgl. hierboven p. 32, n. 3.

wat betekent dat het jaar met een zaterdag (dagletter A), begint, en dat de zondag dus op dagletter B (2 januari) komt, doch vanaf 25 februari, de dagletter A neemt. Daar het er in de eerste plaats om gaat te weten op welke kalenderdag de zondagen vallen, duidt men de letter van die dag aan, vandaar de naam zondagletter. Zo zegt men dat het jaar 1229 de zondagletter G heeft, wat betekent dat de eerste zondag van dat jaar op de eerste G of 7 januari komt. Het gebruik van een letter om de zondag aan te duiden is algemeen; uitzonderlijk komt het nochtans in de middeleeuwen voor dat de letter door een cijfer vervangen wordt, waarbij A door *littera I^a*, B door *littera II^a* enz. aangeduid worden. Bovendien verwarre men niet de B die soms bij het jaartal gevoegd wordt, met de zondagletter. Zij betekent *bissextilis* en wijst aan dat het een schrikkeljaar geldt.

Het nut van de zondagletter is duidelijk: men kan er onmiddellijk door na-gaan op welke dag van de week een gegeven kalenderdag komt. Meer in het bijzonder voor de berekening van Pasen door middel van de epacten, kan men dank zij de zondagletter onmiddellijk uitmaken op welke dag van de week de *terminus paschalis* komt, en dus wanneer Pasen gevierd wordt. Zo is het duidelijk dat wanneer de *terminus paschalis*, zoals in 1122, op 25 maart komt, en gesteld, dat de zondagletter van het jaar A is, 25 maart die de dagletter G heeft, een zaterdag is, zodat Pasen daags daarna, d.i. op 26 maart gevierd wordt.

7. EEUWIGDURENDE KALENDER.

Vermoedelijk in de elfde eeuw ontdekte een tot heden onbekende computist een uiterst eenvoudig middel om de paasdatum te berekenen: de Eeuwigdurende kalender (*calendarium perpetuum*)¹⁹. Hij bracht op een jaarkalender de 235 nieuwe manen aan van de 19-jarige cyclus, en wel door alle nieuwe manen van een jaar door het rangnummer van dat jaar d.i. door het gulden getal aan te duiden. Zo plaatste hij naast 23 januari het gulden getal I, wat dus betekent dat in het eerste jaar van de negentienjarige cyclus de lunatie van januari op 23 van die maand valt.

Het opzoeken van de paasdatum was daarmee verbazend vereenvoudigd, het was voldoende de zondagletter en het gulden getal van het jaar te kennen. Gesteld b.v. het jaar 1127, met zondagletter B en gulden getal VII. De Eeuwigdurende kalender geeft VII aan op 17 maart, wat dus betekent dat er in 1127 nieuwe maan is op die dag. De volle maan komt 14 dagen later, dus op $17 + 14 - 1 = 30$ maart, die de dagletter E heeft en de *terminus paschalis* is, zodat Pasen op de eerstvolgende zondagletter B, d.i. 3 april valt.

8. ZONNECYCLUS.

Daar het gewone jaar op dezelfde dag van de week begint en eindigt, verspringt de zondagletter ieder jaar van een eenheid; in de schrikkeljaren nochtans eindigt het jaar een dag later, zodat de zondagletter om de 4 jaar van twee eenheden verspringt. Het is dus enkel na 7×4 of 28 jaren dat de zondagletter opnieuw in dezelfde volgorde voorkomen. Die jaren vormen een cyclus, die de naam zonnecyclus (*cyclus of circulus solis*) heeft gekregen, hoewel hij niets met de zon te maken heeft.

¹⁹⁾ Vgl. E. MOREL, *Les Calendriers perpétuels en usage dans les diocèses de Beauvais, Noyon et Senlis du XIIIe siècle au XVIIe*. Compiègne, 1911. Zie ook de studie van A. VAN DE VYVER, vermeld p. 5, n. 19.

Daar de zonnecyclus van 28 jaren aan een regeling gebonden is, waarin ieder vierde jaar zonder uitzondering een schrikkeljaar is, kan hij in zijn oorspronkelijke duur niet meer van toepassing zijn sedert het invoeren van de gregoriaanse kalender. Daar de schrikkeldag sedertdien driemaal in 4 eeuwen niet ingevoegd wordt, is zijn duur tot 2800 jaar gestegen, wat hem alle praktische waarde ontnemt.

In algemene regel worden niet de zonnecyclussen, maar wel de rangorde van de jaren in de cyclus geteld. Uitzonderlijk nochtans komt het tegenovergestelde voor in een middeleeuwse datum, in welk geval de eerste zonnecyclus geacht wordt begonnen te zijn in het jaar 9 v. Ch. (zondagletter G F)²⁰.

De rangorde van het jaar in de zonnecyclus kan berekend worden door het jaartal vermeerderd met 9, te delen door 28, waarbij het overschot het gezochte getal is. Is er geen overschot, dan is het gezochte getal 28. In een formule samengevat is dat : $[M+9]_{28}$.

9. CONCURRENTES.

Om de dag van de week rechtstreeks uit de berekening te kunnen aflezen, hebben de computisten gebruik gemaakt van de concurrentes (ook *concurrentes septimanae*) of zonepacten (*epactae maiores* of *epactae solis*) ; dat zijn getallen die de zondagletters door cijfers vervangen, en wel zo dat zij aanwijzen op welke dag van de week 24 maart (dagletter F) valt.

Daar de concurrentes de zondagletters vervangen, stemmen zij noodzakelijkerwijze daarmee overeen, en vormen dus dezelfde zonnecyclus. Uiteraard lopen ze samen met de zondagletters ; het is overigens aan die eigenschap dat zij hun naam te danken hebben.

De overeenstemming van de zondagletters en de concurrentes is als volgt geregeld :

Zondagletter :	F	E	D	C	B	A	G
Concurrrens :	1	2	3	4	5	6	7
24 maart is :	fa 1 ^a	fa 2 ^a	fa 3 ^a	fa 4 ^a	fa 5 ^a	fa 6 ^a	fa 7 ^a

Dat betekent dat een jaar, zoals 1127 met zondagletter B, de concurrrens 5 heeft, en 24 maart feria 5^a (donderdag) is.

De concurrrens duidt bovendien het aantal volle dagen aan tussen 1 januari van het betrokkene jaar en de laatste zondag van het vorige ; zo wijst de concurrrens 5 van het jaar 1127 aan dat er 5 volle dagen zijn tussen 1 januari 1127 en de laatste zondag van 1126, die dus op $(31 - 5 =)$ 26 december valt.

Het schrikkeljaar heeft slechts één concurrrens, hoewel het 2 zondagletters heeft : de reden daarvan is dat de concurrrens eigenlijk berekend wordt op 24 maart, en dat na de schrikkeldag alleen de tweede zondagletter van de schrikkeljaren in aan-

²⁰⁾ Daar het eerste jaar van de zonnecyclus een schrikkeljaar is, dat op een maandag begint (zondagletter GF), neemt men soms het eerste schrikkeljaar GF na het concilie van Nicea, d.i. het jaar 328, als beginjaar van de cyclus, vgl. F. RÜHL, *Chronologie*, p. 68.

merking komt. Zo heeft het schrikkeljaar 1128 de zondagletters AG en de concurrens 7.

Het cijfer van de concurrens wordt in de computus op 1 maart, doch in de dateeringen doorgaans met het jaarcijfer gewisseld.

10. REGULARES.

De *regulares* of regelaars zijn getallen, die geen andere functie hebben dan bij een ander opgeteld te worden om een gezochte uitkomst te bereiken. Men onderscheidt er drie verschillende: *regulares solis* of *solares*, *regulares Paschae* en *regulares lunae* of *lunares*.

De *regularis solaris* (zonregelbaar)²¹ is het getal dat bij de concurrens opgeteld wordt om te weten op welke dag van de week een maand begint. Iedere maand heeft dus haar eigen zonregelbaar. Zo de som van de optelling 7 overtreft, dan wordt zij met 7 verminderd. Daar de concurrens geen rekening houdt met de schrikkel-dag, moet in de schrikkeljaren de som voor elk van de eerste twee maanden met een eenheid verminderd worden.

De zonregelaars zijn :

Ja	Fe	Ma	Ap	Me	Ju	Jl	Au	Se	Oc	No	De
2	5	5	1	3	6	1	4	7	2	5	7

Is de concurrens 5, zoals b.v. in 1127, dan berekent men de dag van de week, waarop b.v. januari en september begint, als volgt :

Ja. : $2 + 5 = 7$ of feria 7^a (zaterdag)

Se. : $7 + 5 = 12 - 7 = 5$ of feria 5^a (donderdag)

Betreft het een schrikkeljaar, zoals b.v. 1128, met concurrens 7 ; dan berekent men :

Ja. : $2 + 7 - 1 = 8 - 7 = 1$ of feria 1^a (zondag)

Se. : $7 + 7 = 14 - 7 = 7$ of feria 7^a (zaterdag).

De *regularis lunae* (maanregelbaar) is het getal dat bij de epacten opgeteld wordt om de ouderdom van de maan op de eerste dag van de maand te kennen. Iedere maand heeft dus haar eigen maanregelbaar ; deze zijn :

Ja	Fe	Ma	Ap	Me	Ju	Jl	Au	Se	Oc	No	De
9	10	9	10	11	12	13	14	16	16	18	18

Is het cijfer van de epacten 6, zoals b.v. in 1127, dan is de ouderdom van de maan op 1 januari en 1 september als volgt :

Ja. : $9 + 6 = 15$ dagen

Se. : $16 + 6 = 22$ dagen.

Omgekeerd kan men de ouderdom van de maan op een bepaalde dag van de maand berekenen door het aantal dagen verlopen sedert de eerste (dus de zoveelste van de maand min 1) bij de som op te tellen. Zo geven de *Annales Blandi-*

²¹⁾ Men heette ze ook *regulares solares mensium*, *regulares mensium* of *regulares feriales*.

nienses op het jaar 1093 een zonsverduistering aan op 23 september, en voegen aan de datum toe: *luna XXVIII^a, indictione 1^a, epacta 1^a*. De epacten zijn de Alexandrijnse, en dus worden vanaf 1 september 1093 deze van het jaar 1094 gerekend; deze zijn, zoals aangegeven, 1; doch voor de berekening van de ouderdom van de maand behoudt men vanzelfsprekend de epacten van het ogenblik van de nieuwe maan die vóór 1 september ligt, en dus nog de epacten van 1093 zijn; deze zijn 20. Op 1 september 1093 was de ouderdom van de maan dus $20(\text{epact.}) + 16(\text{regul. lunae}) = 36$, op 23 d.a.v. $36 + 23 - 1 = 58 - 30 = 28$ dagen of zoals het in de tekst heet, *luna XXVIII^a*.

De *regularis Paschae* (paasregeljaar)²² is het getal dat bij de concurrans opgeteld wordt om te weten op welke dag van de week de *luna quartadecima* (volle paasmaan) valt. Zo de som van de optelling 7 overtreft, dan wordt zij met 7 verminderd. Ieder jaar heeft zijn eigen paasregeljaar, doch de volgorde herhaalt zich in de 19-jarige cyclus, en komt dus met het gulden getal overeen als volgt:

Gulden Getal	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19
Paasregeljaar	5 1 6 2 5 3 6 4 9 3 1 4 7 5 1 4 2 5 3

Zo heeft het jaar 1127 het gulden getal 7, en dus de paasregeljaar 6, de concurrans is 5; de *luna quartadecima* valt dus op $6 + 5 = 11 - 7 = 4$ of feria 4^a (woensdag). Daar de epacten van het jaar 6 zijn, valt de nieuwe maan op $22 - 6 = 16$ maart, de *luna quartadecima* op $16 + 14 = 30$ maart, die een feria 4^a is, en Pasen valt dus op feria 1^a daarna of feria 7^a + 1^a = feria 8^a, wat geeft: $(30 \text{ maart}) + 8 (f^a 8^a) - 4 (f^a 4^a) = 34 (\text{maart}) - 31 = 3$ april.

11. CLAVIS TERMINORUM.

Om de datum van de veranderlijke feestdagen onmiddellijk te kunnen berekenen, hebben de computisten een zuiver pragmatisch middel uitgedacht. Daartoe hebben zij in de kalender vaste dagen (zgn. *loci* of *sedes clavium*) uitgekozen, waaraan voor ieder jaar een gegeven cijfer (*clavis terminorum*, *regulares terminorum*, feestsleutel) moest worden toegevoegd,²³ zodat de som de terminus van de veranderlijke feestdag aanwijst, d.i. de week waarin de feestdag gevierd wordt²⁴.

De *loci clavium*²⁵ waren de vijf volgende: voor Septuagesima, 7 januari; voor Quadragesima, 28 januari; voor Pasen, 11 maart; voor de Kruisdagen (*Rogationes*) 15 april, en voor Pinksteren, 28 april.

Voor 1117 is de *clavis* 30, de *terminus* van Pasen dus $11 + 30 - 1 = 40 - 31 = 9$ april; voor 1127 is de *clavis* 20, de *terminus* van Pasen dus $11 + 20 - 1 = 30$ maart.

Men kan de preciese kalenderdag van de veranderlijke feestdag berekenen als volgt:

²²) Men heet ze in de Franse literatuur meestal *réguliers annuels lunaires*, wat niet te verwarren is met *réguliers lunaires*, de naam van de maanregeljaar.

²³) F. RÜHL, *Chronologie*, p. 149, laat terecht opmerken dat men in de middeleeuwen in de optelling de begindatum mederekende, zodat wij telkens een eenheid van de som moeten aftrekken. Ten onrechte plaatsen sommige moderne chronologen de *loci clavium* een dag vroeger, b.v. die van Pasen op 10 i.p.v. 11 maart.

²⁴) In de jaartabel (Tabel I), wordt bij ieder jaar, de feestsleutel (*clavis terminorum*) gegeven.

²⁵) Men heet de *loci clavium* in de middeleeuwse kalenders soms eenvoudig *claves*.

men trekt van de *terminus* de concursens af, en voegt het cijfer van de concursens overeenstemmende met de dagletter van de terminus er aan toe, vermeerderd, zo hij kleiner is dan de concursens, met het cijfer 7. Vb. : de *terminus* van Pasen komt in 1126 (concurrans 4) op 10 april (dagletter B, is 5), Pasen valt dus op $10 - 4 + 5 = 11$ april ; in 1127 (concurrans 5) valt de terminus op 30 maart (dagletter E, is 2), Pasen valt dus op $30 - 5 + 2 + 7 = 34$ maart, zijnde $34 - 31 = 3$ april.

12. PAASCYCLUS.

Daar de zonnecyclus de volgorde geeft van de dagen van de week op dezelfde kalenderdag, en de maancyclus die van de maangestalten op dezelfde kalenderdag, zullen de maangestalten op dezelfde dag van de week en dezelfde kalenderdag vallen, wanneer beide cyclussen gecombineerd worden. Het getal van de zonnecyclus (28) vermenigvuldigd met dat van de maancyclus (19), zal dus het Paasfeest in dezelfde volgorde doen herhalen. Die cyclus van 28×19 of 532 jaren heet men de paascyclus (*cyclus Paschalis, annus magnus, circulus magnus Paschae*).

Dionysius Exiguus heeft het begin ervan in het jaar van de geboorte van Christus geplaatst, zodat het jaar 1 n. Ch. overeenstemt met 2 van de cyclus, die in 532 en 1064 herbegint. Onder de afwijkende berekeningen, moge het volstaan die van Victorius van Aquitanië te vermelden, die de paascyclus in het jaar 28 na Ch. (jaar van de Passie) laat beginnen.

Het spreekt vanzelf dat sedert de gregoriaanse kalenderhervorming de paascyclus niet meer geldt, daar de zonnecyclus zonder waarde is.

13. NAMEN VAN DE VERANDERLIJKE FEESTDAGEN.

In de middeleeuwen worden de veranderlijke feestdagen dikwijls in de datums aangegeven door de eerste woorden van de introïtus of van het evangelie van de dagmis, ingeleid door woorden als : *dominica qua cantatur* of : *den sondach, dat men singht*²⁶ ; zo wijst de zinsnede *dominica qua cantatur Circumdederunt*, op de zondag waarin de introïtus van de mis begint met *Circumdederunt*, d.i. op Septuagesima, 9^e zondag vóór Pasen. Bovendien worden de feestdagen wel eens door hun volksbenamingen aangeduid. Men zal de chronologische betekenis van de meest gebruikelijke van die namen in ons glossarium vinden²⁷.

14. VASTE FEESTDAGEN.

De feestdagen van de heiligen worden op vaste kalenderdagen gevierd. Het gebruik om het aandenken van een heilige te vieren heeft zijn oorsprong genomen in de verering van de martelaren. Reeds rond het midden van de tweede eeuw is het in de Oosterse kerken gebruikelijk dat de christenen van een kerkgemeenschap op de verjaardag van een van hun martelaren bij zijn graf samenkomen

²⁶) A. VERKOOREN, *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg*, dl. I (Brussel 1910), p. 240, n. 341.

²⁷) Een algemene studie over de verbreiding van de namen van de kerkelijke feestdagen in het Nederlandse taalgebied is niet voorhanden ; voor het Romaanse taalgebied, vgl. A. THIERBACH, *Untersuchungen zur Benennung der Kirchenfeste in den romanischen Sprachen*, in : Deutsche Akad. d. Wiss. Veröffentl. d. Institut. für Romanische Sprachwiss. nr. 6 (Berlijn, 1951).

en er zijn marteldood herdenken. Rond het midden van de derde eeuw is dat gebruik ook te Rome gekend.

Tot het begin van de vierde eeuw zijn zodoende alleen de martelaren het voorwerp van een openbare verering, en de enige heiligen waarvan de feestdag gevierd wordt. Met het edikt van Milaan in 313 zijn de kerkvervolgingen ten einde, en gaan de gelovigen degenen vereren die door een voorbeeldig leven en de beoefening der evangelische deugden de leer van Christus beleden hadden, en aan welke men de naam *confessor* (belijder) gaf. Evenals de martelaren werden ook zij herdacht op de dag van hun overlijden, die de naam *depositio* draagt, terwijl de overlijdensdag van de martelaren *natale* (geboorte voor de hemel) heet.

Het vereren van een heilige was niet rechtelijk geregeld: het hing uitsluitend af van de betrokken kerkgemeenschap. Naarmate de tijden vorderden, groeide het aantal heiligen, en ging de kalender een groter aantal feestdagen tellen. Uiteraard had de heiligenverering een lokaal karakter; ieder heilige werd het eerst vereerd door de christen gemeenschap waartoe hij had behoord. Doch zonet van het begin af, dan toch zeer vroeg werden bepaalde heiligen door andere gemeenschappen vereerd dan die waartoe zij hadden behoord. Vooral van af de vierde eeuw, toen het gebruikelijk werd de overblijfselen van de heiligen te delen, speelden de relieken een voorname rol in de verspreiding van de heiligenverering. Men ging er mettertijd op vele plaatsen toe over verjaardagen in verband met een reliek als bijzondere feestdagen te vieren. In dat opzicht onderscheidde men vooral de *inventio*, of ontdekking van het lichaam of de beenderen, de *elevatio* (verheffing) of ontgraving van het lichaam of de beenderen en hun berging in een reliekschrijn, na openbare verering, wat in de middeleeuwen gelijkstond met een zaligverklaring, de *translatio* of overbrenging van een reliek naar een andere plaats of soms alleen op dezelfde plaats in een nieuw schrijn, de *adventus* of aankomst en de *exceptio* of de ontvangst van een reliek ter plaatse²⁸. Behalve het heiligenfeest en de feesten ter ere van de relieken, worden in de kerkelijke kalender nog andere verjaardagen gevierd; onder die laatste is de belangrijkste de *dedicatio* of verjaardag van de wijding van de kerk. Zij komt soms in de dateringen voor.

Het opzoeken van de kalenderdag waarop een heiligenfeest, een feest ter ere van een reliek of een kerkwijding gevierd werd, is geen gemakkelijke taak.

Een heiligenfeest wordt weliswaar over het algemeen overal op dezelfde kalenderdag gevierd, doch afwijkingen zijn om verschillende redenen talrijker dan men zou verwachten; bovendien kan het soms moeite kosten uit te maken welke van verschillende gelijknamige heiligen bedoeld wordt. Wat de feesten van een reliek, en vooral wat de kerkwijding betreft, is het duidelijk dat het opsporen van de datum slechts met kans op wellukken in de kalenders van de betrokken gebieden of kerken kan ondernomen worden. Met het doel de opsporingen te vergemakkelijken wordt in bijlage een samengestelde heiligenkalender van de Nederlandse bisdommen gedurende de middeleeuwen gegeven. Bovendien werden in het glossarium de namen opgenomen van de heiligen met de kalenderdag van hun naamfeest of van het feest van hun reliek, evenals de namen van de plaatsen waarvan de dag van de kerkwijding kon opgespoord worden.

²⁸) Vgl. over de vorming van de Heiligenkalender, behalve K.A.H. KELLNER, *Heortologie*, a.w., de gegevens in de inleiding van V. LEROQUAIS, *Les Bréviaires manuscrits des Bibliothèques publiques de France*, dl. I (Parijs, 1934).

15. CISIOJANUS.

De kennis van de vaste feestdagen van de kerkelijke kalender was ook in de middeleeuwen geen gemakkelijke zaak, indien geen geschreven kalender bij de hand was.

Daar men van de 11e eeuw af veelvuldig gebruik maakte van de heiligenfeesten om een datum uit te drukken, kwam in de 12^e eeuw een mnemotechnisch middel om de volgorde van de vaste feestdagen te onthouden meer en meer in gebruik. Men stelde twaalf twee- of vierregelige verzen op, van zoveel lettergrepen als er dagen in de maand waren en liet ieder lettergreep voor een dag tellen; daarbij wees de aanvanglettergreep van een heiligenfeest aan op welke dag van de maand de heilige gevierd werd.

Het oudst bekende vers begon met de woorden *Cisio Janus*, die de naam aan die verzen heeft doen geven²⁹.

Grote betekenis voor de chronologie heeft de cisiojanus niet, want, hoewel hij van bisdom tot bisdom moest verschillen, omdat de heiligenfeesten van bisdom tot bisdom verschilden, is hij meestal niet aan de plaatselijke toestanden aangepast geworden.

---

²⁹) De eerste regel van dat vers luidt: *Cisio Ianus Epi sibi vindicat Oc Feli Mar An*, wat te lezen is *Circumcisionem Ianus, Epiphaniam sibi vindicat, Octavam (Epiphaniae), Felicis, Marcelli, Anthonii (festa)*. De eerste lettergreep van *Cisio, Epi, Oc, Feli, Mar* en *An* hebben de 1^e, 6^e, 13^e, 14^e, 16^e en 17^e plaats in de reeks lettergrepen, wat met hun datum in de maand overeenstemt. Over de oudste cisiojani, die van vóór de 12^e eeuw dateren, vgl. N. LITBERG, *Computus med särskild hänsyn till Ränstaven och den Borgerliga Kalendern* (Stockholm, 1953), p. 306; vgl. verder D. DE DARTEIN, *Cisiojanus cisterciën de Pairis (Alsace)*, in: *Rev. Mabillon*, dl. II (1906), p. 193-209 en 301-317; over de middelnederlandse cisiojani kan men o.m. raadplegen: P. LEENDERTZ, *Een middelnederlandse Cisiojanus*, in: *Oud-Holland*, dl. XVI (Amsterdam, 1898), p. 112.

HOOFDSTUK V

DE KALENDERHERVORMINGEN

1. JULIAANSE KALENDERHERVORMING.

Te Rome gold tijdens de Republiek een lunisolair jaar van 355 dagen¹. Het verlies van het maanjaar op het zonnejaar werd vereffend door de toevoeging op bepaalde tijdstippen van een dertiende maand, die de naam *Mercedonius* of *Intercalaris* droeg, en 22 of 23 dagen telde. De invoeging had plaats tussen 23 en 24 februari; zij werd echter op een zo gebrekkige wijze uitgevoerd dat het burgerlijke jaar op het einde van de Republiek nagenoeg 3 maanden achterliep op de zon.

In 46 v. Ch. voerde Julius Caesar een kalenderhervorming in. Hij had gebruik gemaakt van zijn aanstelling in 63 v. Ch. tot *pontifex maximus*, om de hervorming van de kalender in te leiden ten einde niet alleen de fouten in het verleden begaan te herstellen, maar bovendien nieuwe fouten in de toekomst uit te sluiten². Hij vertrouwde de studie van de hervorming toe aan de Alexandrijnse sterrenkundige Sosigenes. Het verlies van het burgerlijke jaar op de zon werd vereffend door de invoeging van 90 dagen, zodat het jaar 46, dat als *ultimus annus confusionis* bekend bleef, 445 dagen telde. Vanaf het volgende jaar werd een zonnejaar ingevoerd, waarvan de lengte op 365 dagen en 6 uren berekend was. De invoeging aan het bestaande jaar van 10 dagen en 6 uren werd zo geregeld dat het jaar verlengd werd met 10 dagen, die aan de maanden januari (2 d.), april (1 d.), juni (1 d.), augustus (2 d.), september (1 d.), november (1 d.) en december (2 d.) werden toegevoegd; hiermede kregen de maanden hun huidige lengte. De 6 uren die overbleven, werden tot een dag samengevoegd en om de 4 jaar na 23 februari als schrikkel-dag ingevoegd. Die ingevoegde dag werd niet medegeteld, zodat beide dagen volgend op 23 februari dezelfde datum hadden. Om beide te onderscheiden werd de ene *ante diem sextum Kalendas Martii*, de andere *ante diem bis sextum Kalendas Martii* geheten³. La-

¹) De geschiedenis van de Romeinse kalender, waarop hier niet nader kan worden ingegaan, vindt men in de werken over de antieke chronologie, vgl. o.m. W. KUBITSCHKE, *Grundriss der antiken Zeitrechnung* (1928).

²) Over de kalenderhervorming van Julius Caesar, vgl. A. MOMMSEN, *Reformen des römischen Kalenders in den Jahren 45 und 8 v. Chr.* (Philologus, XLV, 1886, p. 411-438). De bewering dat Julius Caesar 1 dag aan iedere maand, behalve aan februari, toevoegde, en dat de Senaat de maand augustus met 1 dag verlengde en dientengevolge februari van 1 dag verkortte werd het eerst in de *Encyclopaedia Britannica* van 1820 ontwikkeld; zij is helemaal ongegrond gebleken.

³) Het is niet uitgemaakt of het de eerste dan wel de tweede dag na 23 februari was, die als *bis sextum* beschouwd werd; waarschijnlijk de eerste, zodat 24 februari, *VI Kal.*, en 25 februari *bis VI kal. Martii* was (Vgl. F. K. GINZEL, II, p. 278-279). In de moderne dagtelling wordt de schrikkel-dag in de dagtelling medegerekend: in februari telt men dus tot 29. Reeds in 1509 is dit het geval in een oorkonde van de schepenen van Wasmes (Hg.): „le vingt noeyfisme jour du mois de Fevrier en l'an Mil chincq cens et huýt" (Brugge, Rijksarch. bl. nr. 3495), vgl. ook P. BONENFANT, *Manuel de diplomatique*, 2e ed., Luik, 1947, p. 34, en A.P. POLLARD, *New Year's Day and Leap Year in English History* (EHR., LV, 1940, p. 177-193) en verder hierboven p. 32 n. 3 en p. 37 n. 18.

ter werd daaruit het adjectief *bissextilis* gevormd. Het invoegen van de schrikkel-dag werd aan de pontifices overgelaten, die de door Caesar vermoedelijk ge-bruikte uitdrukking „*quarto quoque anno*” naar Romeinse traditie als om de 3 jaar uitlegden, en dus de schrikkel-dag telkens een jaar te vroeg inschoven. In het jaar 8 v. Ch. beval keizer Augustus gedurende 12 jaar geen schrikkel-dagen in te voegen, zodat de fout vanaf het jaar 5 n. Ch. hersteld was. Pas in het jaar 8 n. Ch. werd opnieuw, en van dan af regelmatig om de 4 jaar een schrikkel-dag ingevoegd. De jaartallen, door 4 deelbaar, zijn van dan af in de juliaan-se kalender schrikkeljaren. De Senaat had ter ere van Julius Caesar die op 12 juli was geboren, de naam Julius aan de maand Quintilis gegeven; ter gelegenheid van het herstel van de fout door keizer Augustus werd aan de maand Sextilis de naam Augustus gegeven.

De juliaan-se kalender, zoals hij naar Julius Caesar genoemd wordt, berekende het jaar op 365 d. en 6 u. of 365,25 dagen. Daar het jaar in werkelijkheid 365,2422 dagen telt, is het in de juliaan-se berekening 0,0078 dag te lang, wat in 128 jaar op nagenoeg één dag neerkomt. Iedere 128 jaar loopt de zon dus, en met haar de lenteëvening, nagenoeg een dag op de kalender achter. Hoe verder de tijd vordert, hoe groter de achterstand van de zon op de juliaan-se kalender wordt, en daar de Paasdatum naar de kalender berekend is, hoe meer Pasen zich van de lentemaan verwijderd.

Reeds in de 13^e eeuw werden bezwaren geopperd tegen de foutieve berekening van de Paasdatum, doch tot een hervorming van de kalender kwam het slechts in de 16^e eeuw ⁴.

2. GREGORIAANSE KALENDERHERVORMING.

Het Concilie van Trente zou de verlangde hervorming mogelijk maken. In haar laatste zitting (4 De. 1563) besloot het concilie de hervorming van het brevier en het missaal aan de paus over te laten, en daar de kerkelijke kalender deel uitmaakt van deze liturgische boeken, moest de paus voor de hervorming van de kalender zorgen ⁵.

De commissie, die door de paus met die opdracht was belast, kon, na tal van moeilijkheden, haar taak volbrengen. Op 24 februari 1582 verscheen de bul *Inter gravissimas*, die de hervorming voorschreef.

Op dat ogenblik beliep de achterstand van de zon op de kalender nagenoeg 10 dagen; immers in 1582 viel de lenteëvening op 11 maart even na middernacht (om 0 u. 48 m., Romeinse tijd) ⁶, terwijl de kalender de lenteëvening op 21 maart aangaf ⁷. Er moest dus gezorgd worden, ten eerste dat de 10 dagen die

⁴) Men zal de voornaamste gegevens over de pogingen tot hervorming van de kalender samengevat vinden bij W.E. VAN WIJK, *De Late Paasch van 1943*, p. 58-60.

⁵) Over de gregoriaanse kalenderhervorming, raadplege men de studie van W.E. VAN WIJK, *De Gregoriaansche kalender. Een technisch-tijdrekenkundige studie* (Maastricht, 1932), waarin achteraan een beknopte literaturopgaaft.

⁶) F.K. GINZEL, III, p. 257 n. 1.

⁷) Alle oudere en vele moderne schrijvers aanvaardden op gezag van Dionysius Exiguus dat het concilie van Nicea de lenteëvening, die door Julius Caesar op 25 maart was geplaatst (vgl. F.K. GINZEL, II, p. 285), naar 21 maart heeft overgebracht; zij vonden er een bevestiging van in het feit dat de lenteëvening in 325 inderdaad op 20 maart even na de middag (om 12 u. 44 m., M.T. van Rome, vgl. F.K. GINZEL, III, p. 257) viel. L. DUCHESNE (*La question de la Pâque au concile de Nicée*, in RQH.,

de kalender op de zon vooruitgelopen was, vereffend werden, en ten tweede dat de kalender in de toekomst met de zon in overeenstemming gehouden werd. Het vereffenen van de vooruitgelopen tijd werd bereikt door het voorschrift 10 dagen in de nacht volgend op 4 oktober 1582 weg te laten, en dus van 4 tot 15 oktober over te gaan. Het in orde brengen van de kalender voor de toekomst werd verwezenlijkt door een vernuftige beschikking; om de 400 jaar werden 3 schrikkel-dagen niet ingevoegd, zodat voortaan 97 in plaats van 100 schrikkel-dagen in 400 jaren zouden voorkomen. Die drie schrikkel-dagen werden niet ingevoegd in de eeuwen, waarvan het eeuwgetal niet door 4 deelbaar is. Aldus zou 1600 (16 deelbaar door 4) wel, 1700, 1800 en 1900 daarentegen geen schrikkeljaren zijn. Op die wijze was inderdaad een regeling getroffen die bijna volmaakt is, en het jaar met de zonneloop tot op een $\frac{3}{10.000}$ van een dag doet overeenstemmen; het zal pas noodzakelijk zijn na $\frac{10.000}{3}$ of 3333 jaar dus, omstreeks $(1582 + 3333) = 4915$, een schrikkel-dag niet in te voegen.

3. TOEPASSING VAN DE HERVORMING.

De bul *Inter gravissimas* werd op de voorgeschreven datum van 4 oktober 1582 slechts in Spanje, Portugal en, met enkele uitzonderingen, in Italië toegepast. De overige landen voerden op zeer verschillende tijdstippen de nieuwe kalender in. In Frankrijk bracht men in de nacht volgend op 9 december 1582 de hervorming ten uitvoer, en ging men na die dag op 20 december over. In Duitsland gingen de katholieke landen van 21 december 1582 op 1 januari 1583 over, terwijl de protestantse landen pas in 1700 van 18 februari naar 1 maart oversprongen. In Engeland duurde het tot 1752, in welk jaar men van 2 tot 14 september overging. Rusland volgde slechts in 1918, en ging van 31 januari op 14 februari over⁶. Bovendien hebben Japan op 1 januari 1873, en China op 1 januari 1929 hun eigen kalender door de gregoriaanse, met christelijke jaartelling, vervangen.

4. VERBETERDE JULIAANSE KALENDER.

In de protestantse landen haalde men weliswaar in 1700 de achterstand van 10 dagen in, doch men nam de gregoriaanse kalender niet volledig over. De cyclische berekening voor de bepaling van de Paasdatum werd verworpen en vervangen door een berekening naar astronomische tabellen, de zgn. *calculus astronomicus*. Die kalender heet men de Verbeterde juliaanse kalender.

Hij kwam in 1700 in voege, en gaf in zekere jaren (o.a. 1724 en 1744) een andere Paasdatum dan de gregoriaanse kalender. Hij bleef in Duitsland in gebruik tot 1776.

XXVIII, 1880, p. 5-42) heeft de werkelijke toedracht belicht: niet het concilie van Nicea, maar de Alexandrijnen hadden in het begin van de 4^e eeuw de lenteevening op 21 maart berekend. De gregoriaanse kalenderhervorming heeft de datum van 21 maart om praktische redenen behouden (vgl. W.E. VAN WIJK, *De late Paasch van 1943*, p. 62), maar in de bul zelf wordt gezegd: „Quo igitur vernum aequinoctium, quod a patribus concilii Nicaeni ad XII Kal. Aprilis fuit constitutum, ad eandem sedem restituaatur, precipimus”.

⁶) Rusland voerde op 6 oktober 1923 een kalenderhervorming in, doch kwam in 1940 terug naar de gregoriaanse kalender. Verdere gegevens vindt men in het Glossarium onder de verschillende plaatsnamen. In sommige afgelegen gebieden wordt thans nog juliaans gedateerd, zo op de Shetlandeilanden.

5. DE GREGORIAANSE KALENDER IN DE NEDERLANDEN.

In de Nederlanden werd bij plakkaat van 10 december 1582 bevolen de gregoriaanse kalender in te voeren in de nacht volgend op 14 december 1582⁹. Men moest dus van 14 op 25 december overgaan. De Staten-Generaal, Brabant en Zeeland volgden het bevel op; in de Zuidelijke Nederlanden daarentegen gingen men van 20 op 31 of van 21 december op 1 januari over. Het Kerstfeest dat in de weggevallen termijn viel, bleef naar de oude kalender bepaald, en werd dus op 4 januari 1583 gregoriaans gevierd¹⁰. In Holland ging men van 1 op 12 januari 1583 over, in Groningen van 10 op 21 februari 1583, doch aldaar werd in 1594 de juliaanse kalender opnieuw ingevoerd.

De overige Nederlandse provincies bleven de juliaanse kalender behouden. In 1700 gingen ze echter, naar het voorbeeld van de Duitse evangelische standen, tot een hervorming over. Daar dit na februari gebeurde en de schrikkel dag van 1700 ingevoerd was geworden, was de in te halen achterstand tot 11 dagen gestegen. Die 11 dagen werden vereffend door over te gaan in Gelderland van 30 juni op 12 juli, in Utrecht en Overijssel van 30 november op 12 december, in Friesland en Groningen van 31 december 1700 op 12 januari 1701 en eindelijk in Drente van 30 april op 12 mei 1701.

Bij de overname van de nieuwe kalender werd in de meeste provincies (Gelderland, Drente, Friesland en Groningen) nadrukkelijk verklaard dat naar het Duitse voorbeeld, de Verbeterde juliaanse kalender ingevoerd zou worden. In werkelijkheid heeft men zich aan die bepaling niet gehouden; in 1724 en 1744, de beide jaren waar de Paasdatum in de gregoriaanse en de Verbeterde juliaanse kalender verschilde, werd Pasen naar de gregoriaanse berekening, dus op 16 april in 1724 en op 5 april in 1744 gevierd¹¹. Toen in 1776 de Duitse Rijksstanden het decreet waarbij afgezien werd van de Verbeterde juliaanse kalender mededeelden aan de Staten-Generaal, antwoordden deze dan ook dat het Paasfeest in de Verenigde Provincies reeds sedert lang, overeenkomstig de gregoriaanse cyclische berekening vastgesteld werd¹².

6. AANDUIDING VAN DE NIEUWE KALENDER.

Het gelijktijdige aanwenden van twee kalenders maakte het in vele gevallen noodzakelijk bij de datum aan te geven welke van beide kalenders gevolgd werd. Daartoe ontleende men het woord *stilus*, dat de gebruikte jaartijl bij de datum aanwees en wendde het voor de gregoriaanse kalender aan. Deze kreeg de benaming *stilus novus, reformatus, correctus* of *gregorianus* waarop dan omgekeerd de juliaanse kalender *stilus antiquus* of *vetus* geheten werd. Hoewel het woord *stylus* niets met de kalender te zien heeft, verdrong het spoedig alle overige benamingen, en was het in de 17^e eeuw praktisch alleen in gebruik¹³.

⁹) R. FRUIN, *De invoering van den nieuwen stijl in de landprovinciën*, in: NAB., XXX (1922-23), p. 151-153, en diens *Handb.*, p. 9-17.

¹⁰) A. SCHOUTEET, *De invoering van de Gregoriaanse Kalender te Brugge*, in: HSEB. (1952), p. 136-145.

¹¹) Zie de gegevens bij R. FRUIN, *Handb.*, p. 16-17.

¹²) F.K. GINZEL, III p. 274.

¹³) Vgl. EG. I. STRUBBE, *Nieuwe Stijl*, in: NAB., LVII (1952-53), p. 101-104. In Groningen wordt de juliaanse kalender, die er in 1594 opnieuw ingevoerd wordt, soms met „nieuwe stijl” aangewezen; die stijl „heet alleen nieuw omdat zij juist wederom van

Naast de vermelding van de *stilus*, was een tweede stelsel even oud ; het drukte de beide datums, naar de oude en nieuwe kalender, in de vorm van een breuk uit. Die datering bleef tot in de moderne tijden in gebruik ; zo is de beroemde Heilige Alliantie van 1815 tussen Rusland, Oostenrijk en Pruisen gedateerd op 14/26 september 1815.

Meestal nam de gregoriaanse datum de plaats van de noemer in, doch in enkele katholieke kanselarijen van de 17^e eeuw wordt de gregoriaanse datum als teller geschreven. Hoe het zij, het is gemakkelijk uit te maken welke van beide datums gregoriaans of juliaans is.

7. REPUBLIKEINSE KALENDER.

Door een wet van 5 oktober 1793, aangevuld door een wet van 24 november d.a.v. werd door de Franse Republikeinen een nieuwe kalender ingevoerd¹⁴.

Het jaar werd samengesteld uit 12 maanden van elk 30 dagen met op het einde van ieder jaar 5 toegevoegde dagen (*jours épagomènes, complémentaires* of *sans-culottides*), en in principe om de 4 jaar een 6e schrikkelstag (*jour de la révolution*). Het tijdperk van 4 jaar heette men de *Franziade*, het schrikkeljaar het *année sextile*.

De maanden hadden aanvankelijk een rangnummer (eerste, tweede... maand), doch kregen weldra nieuwe namen aan de natuur ontleend en werden naar de seizoenen in groepen van 3 gerangschikt. De namen op -aire voor de herfst waren *Vendémiaire, Brumaire, Frimaire* (september, oktober, november), die op -ôse voor de winter *Nivôse, Pluviôse, Ventôse* (december, januari, februari), die op -al voor de lente *Germinal, Floréal, Prairial* (maart, april, mei), die op -or voor de zomer *Messidor, Thermidor, Fructidor* (juni, juli, augustus).

De maanden werden bovendien in weken van 10 dagen (*décade*) ingedeeld, die elk een eigenaam (*primidi, duodi, tridi, quartidi, quintidi, sextidi, septidi, octidi, nonidi, décadi*) droegen, en ingedeeld waren in 10 u. van elk 100 minuten van elk 100 seconden.

Behalve de *sans-culottides* die om de 4 jaar een bijzondere feestnaam kregen, had geen enkele dag een feestnaam ; alleen in de almanakken werd iedere dag voorzien van de naam van een plant of van een delfstof, maar die namen verdwenen meestal vanaf het jaar IV (1795-1796).

Het in voege treden van de republikeinse kalender stuitte op grote moeilijkheden, vooral wat de decaden en de uurtelling betreft. De decaden gingen regelrecht tegen het vieren van de zondag in, en vonden dan ook praktisch nergens ingang. Nadat het concordaat van 1801 het vieren van de zondag erkend had, werden de decaden officieel afgeschaft, en de traditionele week met haar dagbenamingen opnieuw erkend. De toepassing van de decimale uurtelling ondervond vooral

---

nieuws was ingevoerd" (W.E. VAN WIJK, *De Gregoriaanse Kalender*, p. 57). In de Franse tijd wordt de gregoriaanse kalender soms met „oude stijl" ter verduidelijking van de nieuwe republikeinse kalender aangewezen : P.J. MEIJ, *Nieuwe Stijl*, in : NAB., LVIII (1953-54), p. 22-24, n. 7. Men gebruikte in de 16e eeuw allerlei uitdrukkingen ter aanwijzing van de gregoriaanse kalender, o.a. *substractio romana, an de correction, reformation du calendrier*, vgl. P. PIETRESON DE SAINT-AUBIN, in : SSLB., 1939-1940, p. 193.

¹⁴) Over de republikeinse kalender, zie men de studie van G. VILLAIN, *Le Calendrier Républicain*, in : *La Révolution Française, IV* (Parijs, 1884-1885), en de samenvatting daarvan in A. GIRY, *Manuel de Diplomatie*, p. 169-172. Vgl. hierna, p. 67.

moeilijkheden tengevolge van het ontbreken van aangepaste uurwerken. Slechts in uiterst gering aantal kwamen uurwerken met de nieuwe uurtelling tot stand, en de omrekening van de traditionele uren in decimale uren vergde een te grote inspanning om praktisch doorvoerbaar te zijn.

De republikeinse kalender bleef, wat de maandindeling betreft, na de afschaffing van de decaden nog in voege. In september 1805 werd door de Senaat een commissie ingesteld om de middelen tot herinvoering van de gregoriaanse kalender te overwegen. Op gunstig verslag van de commissie werd besloten de republikeinse kalender vanaf 1 januari 1806 af te schaffen.

DE JAARSTIJL

1. JAARSTIJL.

Onder jaartijl verstaat men het gebruik dat bepaalt op welke kalenderdag het jaarcijfer gewisseld wordt ; zo is de jaartijl van Boodschap het gebruik om het jaarcijfer op 25 maart (O.L.V. Boodschap) te wisselen. De term jaartijl schijnt in de loop van de 19^e eeuw ontstaan te zijn naast en ten dele in de plaats van het vroeger uitsluitend gebruikte woord stijl, wellicht omdat men er zich van bewust geworden was dat het woord stijl sedert de invoering van de gregoriaanse kalender (1582) ook de betekenis van kalenderstijl heeft, en dus niet meer uitsluitend wijst op de wisseling van het jaarcijfer maar ook op het gebruik van de kalender ¹.

De wisseling van het jaarcijfer is in onze tijden onafscheidbaar verbonden met het begin van het jaar ; het lijkt zo vanzelfsprekend het jaarcijfer met Nieuwjaar te wisselen dat het verwondering wekt te moeten vaststellen dat men het in de middeleeuwen anders deed. Het gebruik om het jaar op 1 januari te laten beginnen werd vermoedelijk in 153 v. Ch. te Rome ingevoerd, en bleef in de middeleeuwen gehandhaafd. De eerste januari is de hele middeleeuwen door als het begin van het jaar gevierd geworden ; de uitdrukkingen *Nieuwdag*, *Nieuwjaar*, *Nieuwjaarsdag* of *Jaarsdag* (*l'an neuf*, *l'an renuef*, *le chief de l'an*, *jour de l'an*, *annus incipiens*) enz. wijzen steeds op 1 januari, welke ook het ogenblik was waarop het jaarcijfer gewisseld werd. Zo Nieuwjaar steeds gevierd werd, had de wisseling van het jaarcijfer meestal op een andere dag dan 1 januari plaats. In de middeleeuwen waren Nieuwjaar en jaartijl dan ook twee volmaakt onafhankelijke aangelegenheden ².

2. NIEUWJAARSTIJL.

De Nieuwjaarstijl, ook jaardagstijl of Circumcisiestijl geheten, wisselt het jaarcijfer op 1 januari. Hij was algemeen gebruikelijk te Rome in het begin van onze jaartelling en schijnt het in het Westen tot in de 8^e eeuw gebleven te zijn ; het staat vast dat hij in de kanselarij van de Merovingers toegepast werd, en dat hij in het Iberische schiereiland gehandhaafd bleef zolang de Spaanse Era er in gebruik was.

Het verdwijnen van de Nieuwjaarstijl uit de kanselarijen heeft niet verhinderd

¹) EG. I. STRUBBE, *Nieuwe Stijl*, a.w. ; vgl. ook P.J. MEIJ, *Nieuwe Stijl*, a.w.

²) Het gebeurde nochtans dat men het jaar beschouwde als eindigend op de dag van het wisselen van het jaarcijfer. De h. W. Prevenier vestigde in dit verband onze aandacht op een tekst uit het Brugse Vrije, waarin op 10 maart 1404, d.i. kort vóór Pasen, dat dit jaar op 30 maart kwam, gezegd wordt : „ghemerct dat verre in tjaar ghinc.” Vgl. W. PREVENIER, *Handelingen van de Staten en Leden van Vlaanderen*, Brussel, 1959, p. 304, n. 662 d. Verdere gegevens over het gebruik der jaartijlen in de loop der middeleeuwen, vindt men in hfst. VIII ; in ons glossarium wordt bij de meeste plaatsnamen, de ter plaatse gebruikte jaartijlen aangegeven.

dat de sterrenkundigen en de computisten het jaar vanaf 1 januari bleven berekenen, en dat alle kalenders, daarin begrepen de Eeuwigdurende kalender, van 1 januari tot 31 december lopen. Dit is dan ook de vermoedelijke reden waarom de Nieuwjaarstijl in de middeleeuwen bij de computisten en soms zelfs in de chronologie, *stilus communis* geheten wordt.

Het feit dat de kalenders de Nieuwjaarstijl volgen, was de reden waarom de almanakken, toen zij in de 16^e eeuw door de drukpers verspreid werden, die stijl hebben toegepast. De snelle verspreiding van die almanakken is een van de voornaamste factoren geweest, die de Nieuwjaarstijl in de 16^e eeuw opnieuw algemeen in de dateringen hebben doen toepassen.

Het invoeren van de Nieuwjaarstijl in de 16^e eeuw is in vele gevallen niet krachtens een uitdrukkelijke beschikking van overheidswege gebeurd. Het is daarom moeilijk in ieder geval nauwkeurig te zeggen op welke datum hij ingevoerd werd. In het eerste kwart van de 16^e eeuw ($\pm$ 1520) wordt hij voor het burgerlijke jaar te Venetië ingevoerd, doch de officiële dateringen in de kanselarij, met uitzondering van de stukken voor geadresseerden buiten de stad, bleven de 1 maartstijl trouw. Omstreeks het midden van de 16^e eeuw komt hij in Duitsland voor, waar hij ten andere reeds in de middeleeuwen, o.m. in het bisdom Munster sedert 1313, gebruikt was. Maar het is krachtens een beschikking van overheidswege dat hij op 1 januari 1556 in Spanje en Portugal, op 1 januari 1600 in Schotland, in 1725 in Rusland, op 1 januari 1750 in Florentië en in Toscana en op 1 januari 1752 in Engeland en Ierland ingevoerd werd. Nochtans worden in Engeland vanaf het midden van de 17^e eeuw, onder invloed van de inwijkelingen, zeer dikwijls twee stijlen vermeld. Men dateert in dat geval b.v. 29 februari 167 $\frac{8}{9}$.

In Frankrijk beval een ordonnantie van januari 1564 de invoering van de Nieuwjaarstijl. De parlementen van Toulouse en Bordeaux voerden dat bevel onmiddellijk uit, dat van Parijs volgde slechts vanaf 1 januari 1567³; in het bisdom Beauvais wachtte men zelfs tot in 1580.

In de Nederlanden heeft zeer grote verwarring geheerst bij het invoeren van de Nieuwjaarstijl. Een ordonnantie van Requesens van 16 juni 1575 beval die stijl met 1 januari 1576 toe te passen⁴, maar het bevel werd niet overal opgevolgd. Anderzijds was die stijl, reeds in de middeleeuwen, toegepast in de volkskringen: particulieren, ambachten en ondergeschikte ambtenaren maakten er gebruik van⁵. In de loop van de 16^e eeuw neemt hij blijkbaar bestendig uitbreiding; de Staten van Holland en Zeeland passen hem vanaf 1544 toe, doch wijken er in 1563 weer van af, om hem in 1571 of 1572 opnieuw en ditmaal voorgoed te gebruiken⁶.

---

³) G. TESSIER, *Parlement de Paris et style du 1er Janvier*, in: BEC., CI (1940), p. 233-236.

⁴) CH. TERLINDEN, *Liste chronologique provisoire des édits et ordonnances des Pays-Bas. Règne de Philippe II (1555-1598)*. Brussel, 1912, p. 134. Vgl. ook SSLB. 1939-40, p. 192. De tekst is o.a. te vinden in het *Placcaetboek van Vlaanderen*, dl. II (Gent, 1629), p. 727.

⁵) R. FRUIN, *Handboek*, p. 55.

⁶) *Ibid.*, p. 82-94. Vgl. ook hierna, p. 76-77.

3. KERSTSTIJL.

Het is niet bekend op welke dag van het jaar Christus geboren is. In de eerste helft van de 4^e eeuw wordt te Rome 25 december als de geboortedag gevierd, terwijl toen nog in het Oosten meestal 6 januari als zodanig gold. Spoedig echter vond 25 december bijna algemene erkenning.

Het is evenmin bekend wanneer Kerstdag als jaarbegin voor het eerst gebruikt werd. Beda schrijft dat de Angelsaksen het jaar op 25 december beginnen; in Ierland en Engeland is de Kerststijl inderdaad sedert de 8^e eeuw in gebruik, terwijl hij ook in Skandinavië vroegtijdig in zwang schijnt te zijn geweest. Vanaf de 9^e eeuw komt hij ook te Rome voor, en van dan af neemt hij grote uitbreiding. In het Frankische rijk wordt hij onder de Karolingen aangewend. Met de opkomst van de Kapetingen verdwijnt hij uit het koninklijke domein, doch handhaaft zich gedurende betrekkelijk lange tijd in de overige gebieden van Frankrijk, in Provence en te Avignon tot in de 13e eeuw, in de streek van Narbonne zelfs tot in de 15e eeuw. In Dauphiné daarentegen was hij vroegtijdig verdwenen, doch werd er op het einde van de 13e eeuw opnieuw ingevoerd.

In Duitsland is hij, met uitzondering van de bisdommen Keulen en Trier, de algemene stijl, vermoedelijk als relict uit de Frankische tijd. In 1310 wordt hij te Keulen, door het besluit van een provinciale synode ingevoerd, en is van dan af onder de naam *mos coloniensis* bekend.

In Spanje en Portugal vervangt hij de Nieuwjaarstijl naarmate de Spaanse Era afgeschaft wordt.

In de Nederlanden wordt hij tot het einde van de 12^e eeuw gebruikt, waarna hij door de Paasstijl wordt verdrongen. Doch vanaf het begin van de 14^e eeuw komt hij in verschillende gewesten opnieuw in gebruik, o.m. te Utrecht en te Luik.

Te Utrecht wordt hij in 1310 krachtens het besluit van het provinciaal concilie van Keulen ingevoerd; de *stilus traiectensis* wijst dan ook in de middeleeuwen op Kerststijl.

Te Luik heeft de herinvoering van Kerststijl op 26 december 1333 plaats; hij blijft er van toepassing tot het einde van de 18^e eeuw. De Leuvense universiteit volgt, evenals alle Luikse kerkelijke instellingen, de Kerststijl⁷. Er zijn evenwel in het bisdom Luik tal van plaatselijke afwijkingen; zelfs in het bisschoppelijke paleis werd de Kerststijl niet altijd toegepast.

In Italië komt hij te Milaan, Genua en Padua voor, terwijl hij in de pauselijke kanselarij tot het midden van de 10^e eeuw stand houdt, om dan herhaaldelijk opnieuw ingevoerd en weer afgeschaft te worden. Hoe het ook zij, de naam *stilus curiae Romanae*, *mos Romanus* wijst in de middeleeuwen op Kerststijl.

De Kerststijl is bovendien de stijl van de Duitse Orde geweest. Hij wordt in Duitsland soms *stilus communis* geheten.

4. BOODSCHAPSTIJL.

De Boodschap- of Annunciatiestijl begint het jaar op 25 maart, feestdag van O.L.V. Boedchap. Hij zou oorspronkelijk een Paasstijl geweest zijn, en teruggaan op het vieren van Pasen op 25 maart in Gallië tijdens de 6e eeuw.

In de 9e eeuw, toen op 25 maart niet meer Pasen maar de Annunciatio gevierd

⁷) H. NELIS, *Le commencement de l'année au premier janvier dans les registres aux actes de l'Université de Louvain du Moyen-Age*, in: RBAB., I (1903), p. 240-245.

werd, zou in Bourgondië 25 maart betrokken zijn geweest op de Annunciatio als het feest van de Conceptio Christi, en daarom als jaartijl op 9 maanden vóór Kerstmis berekend geworden zijn. Het jaartijl werd dus gewisseld op 25 maart van het voorgaande jaar. Van uit Bourgondië zou die stijl door Hugo van Arles, die in 926 koning van Italië werd, over de Alpen zijn gebracht. Hij maakte er een zekere opgang, drong zelfs tussen 1088 en 1145 herhaaldelijk in de pauselijke kanselarij door, maar bracht het ten slotte nooit verder dan tot een plaatselijke stijl, die te Pisa tot 1750 gehandhaafd bleef, en daarom de naam kreeg van *calculus Pisanus*. Buiten Italië en het Zuiden van Frankrijk⁸ is hij uiterst zeldzaam; misschien hebben de bisschoppen van Luik hem in de loop van de 12^e eeuw aangewend.

Op het einde van de tiende of in het begin van de elfde eeuw zou die stijl opnieuw van uit Bourgondië door de Cluniacenzers en vooral door de abdij van Fleury waar hij in 1030 voorkomt, verspreid zijn geworden, doch ditmaal met de Annunciatio als een feest ter ere van de H. Maagd, wat hem los maakte van Kerstmis, en hem op 25 maart van het lopende jaar deed betrekken. Het jaartijl werd dus gewisseld op 25 maart volgend op 1 januari. Die wijze van berekening vond spoedig algemene verspreiding en bleef tot 1750 te Florentië gehandhaafd, wat haar de naam *calculus florentinus* heeft bezorgd. De Boodschapstijl naar de *calculus florentinus*, met wisseling dus van het jaartijl op 25 maart van het lopende jaar, is tot algemene jaartijl geworden; wanneer in de chronologie gesproken wordt van Boodschapstijl zonder nadere aanduiding, wordt dan ook de *calculus florentinus* bedoeld.

Onder die vorm komt de Boodschapstijl op het einde van de 10^e eeuw te Florentië voor, in 1011 in Aquitanië, in 1027 in Normandië, in het begin van de elfde eeuw onder Robrecht II (996.1031) op de koninklijke kanselarij van Frankrijk, en in de 12^e eeuw te Reims. Op de pauselijke kanselarij komt hij in 1060 voor, wordt tot in 1217 veelal gebruikt, verdwijnt in dat jaar en wordt er vanaf 1417 opnieuw ingevoerd.

In Engeland wordt hij reeds in de tweede helft van de 11^e eeuw in de Angelsaksische Kroniek aangewend, en vindt er in de 12^e eeuw algemene verspreiding. Hij blijft er in gebruik tot 1 januari 1752, datum waarop hij afgeschaft werd. Hij wordt in de middeleeuwen als *mos Anglicus* aangeduid.

In Duitsland wordt hij sporadisch en eerder zelden aangetroffen, behalve in het aartsbisdom Trier en het daaronder horend bisdom Metz, waar hij vanaf 1236 de gewone stijl is, te Metz tot in de 16^e eeuw, te Trier tot in de 17^e eeuw. De benaming *mos Trevirensis* of *mos Mettensis* wijst dan ook op Boodschapstijl. Vermoedelijk onder invloed van Italië, wordt hij soms in de 13^e eeuw door de keizerlijke kanselarij gebruikt.

In de Nederlanden wordt hij in Luxemburg onder invloed van Trier, evenals in Chiny (hier met uitzonderingen), van de 12e tot de 15e eeuw gebruikt.

In Henegouwen kan zijn gebruik op het einde van de 12e en in het begin van

⁸) Zie D. GUARRIGUES, *Les styles du commencement de l'année dans le Midi. L'emploi de l'année pisane au pays Toulousain et Languedoc*, in: AM., LIII (1941), p. 237-270, 337-362; CH. HIGOUNET, *Le style pisan. Son emploi, sa diffusion géographique*, in MA., LVIII (1952), p. 31-42, en G.B. PICOTTI, *Osservazioni sulla datazione dei monumenti privati pisani nell'alto medio evo*, in: Ann. di scuola norm. super. di Pisa, XV (1946), p. 20-74.

de 13e eeuw vastgesteld worden. In Vlaanderen en Brabant wordt hij soms in de 13e en 14e eeuwen aangetroffen.

De Boodschapstijl is bovendien de stijl van de Cisterciënzer orde geweest ; misschien ook die van de Augustijnen en de Premonstratenzers.

5. PAASSTIJL.

De Paasstijl laat het jaarcijfer wisselen met de feestdag van Pasen, en bepaaldelijk op Paaszaterdag of Goede Vrijdag⁹.

Op Paaszaterdag wordt het jaarcijfer gewisseld na het kerkelijke officie. Dat is begrijpelijk, want het officie van Paaszaterdag is een nachtofficie (*pervigilium*) dat aanvankelijk in de nacht van zaterdag op Paaszondag gevierd werd en in de vroege ochtend van Pasen eindigde, zodat de wisseling van het jaarcijfer in werkelijkheid op Pasen zelf gebeurde. Het officie van Paaszaterdag werd echter vervroegd ; in de 9^e eeuw had het reeds 's avonds en niet meer 's nachts plaats ; in de 12^e eeuw begint het omstreeks 4 u. 's namiddags en korte tijd daarna werd het in de voormiddag gehouden. Niettegenstaande die vervroeging heeft men de wisseling van het jaarcijfer op het einde van het officie van Paaszaterdag behouden, en aldus naar Paaszaterdag overgebracht.

In het officie van Paaszaterdag zijn er vooral twee plechtigheden, die in de datums nadrukkelijk vermeld worden als het ogenblik van de wisseling van het jaarcijfer.

De eerste is de wijding van de paaskaars (*benedictio cerei*) ; aan die kaars werd een *tabella* (paascharter, de *tabella paschalis, titulus cerei paschalis*) vastgehecht met vermelding van de wijding en opgave van een soms zeer omstandige datering¹⁰ ; die laatste omstandigheid kan er toe bijgedragen hebben om de wijding van de paaskaars in de datums te vermelden¹¹.

De tweede is de wijding van de doopvont, die in het officie onmiddellijk op de wijding van de paaskaars volgt, en het officie praktisch besluit. De vermelding van die plechtigheid stond dus gelijk met die van het einde van het officie. Het is vanzelfsprekend alleen in de datums betreffende Paaszaterdag zelf dat een van die beide plechtigheden vermeld werd ; op de overige dagen spreekt men van Pasen.

⁹) A. GIRY (*Manuel de Diplomatique*, p. 111, n. 3) citeert een tekst van 1313 uit Parijs, waarin uitdrukkelijk gezegd wordt dat het jaarcijfer op de maandag na Pasen gewisseld wordt. Er is geen tweede voorbeeld van dat uitzonderlijke gebruik bekend.

¹⁰) Een voorbeeld daarvan geeft de volgende tekst van de *tabella paschalis* van Beauvais uit het jaar 1217 : „Annus Adae sexies millesimus quadringentesimus XVI^{us}, annus Domini MCCXVII, indictionis octogesimae secundae annus V^{us}, epacta undenarius, novi cicli decemnov[enn]ialis annus secundus, concurrens senarius, cicli lunaris annus XVIII^{us}, annus primus post bissexum trecentesimo quartum, incensio lunae paschalis G, V^o idus Martii, terminus Paschae G VIII° kal. Aprilis, dies Paschae A VII kal. Aprilis, die Paschae luna XVI, clavis terminorum quin[den]arius, illustris Francorum regis Philippi annus quinquagesimus secundus, regni eiusdem annus XXXVIII, domini Ludovici filii eius annus XXX^{us}, ab elevatione domini et patris nostri Philippi, Belvacensis episcopi, annus quadragiesimus secundus”, vgl. A. BERNARD, *Observations sur quelques indications chronologiques en usage au Moyen-Age*, in : MSAF., XXII (1855), p. 240-266, en vooral p. 246-247.

¹¹) Vgl. over het verband tussen Paasstijl en de tabel van de paaskaars, de noot bij A. DE BOUARD, *Manuel de Diplomatique*, I, p. 304, en R. FRUIN in : NAB., XIV, p. 177-179.

Over het algemeen hoort de vermelding van de wijding van de paaskaars in Frankrijk thuis, zij luidt er : *avant* of *après le cierge beni, après le benedixion du chiron, post cerei benedictionem*, terwijl die van de wijding van de vont meestal in de Nederlanden voorkomt. Een voorbeeld dat duidelijk de wisseling van het jaarcijfer aanduidt, is de datum van 15 april 1536 : *Ghepasseert op den Paesch-avent den XV^m in April XV^c XXXV voor twijen van de vonte*, onmiddellijk gevolgd door : *Ghepasseert up den Paeschavent den XV^{en} van April XV^c XXXVI naer twijen van de vonte* ¹².

Op Goede Vrijdag wordt het jaarcijfer gewisseld na het kerkelijke officie, dat is omstreeks de middag. De Henegouwse kroniekschrijver Gillis Li Muisis († 1352) getuigt dat dit gebruik toen in Frankrijk, in Vlaanderen, in Henegouwen en elders algemeen verspreid was ¹³. Men heeft ten onrechte die bewering betwist ¹⁴. Al was de wisseling van het jaarcijfer op Goede Vrijdag misschien niet zo algemeen als Li Muisis het voorstelt, toch is zij, althans in de Nederlanden, veel algemener geweest dan men gewoonlijk zegt. Zo staat het thans vast dat zij op het einde van de 13^e eeuw in Holland door Melis Stoke toegepast wordt ¹⁵, in de 14^e eeuw te Ieper ¹⁶, in de 14^e en 15^e eeuwen te Antwerpen, te Nijvel ¹⁷, te Maastricht en te Brugge ¹⁸. In die laatste stad worden ten andere beide stelsels naast en bijna door elkaar gebruikt.

Onder alle jaartijlen heeft de Paasstijl onbetwistbaar de grootste nadelen, ten eerste omdat het begin van het jaar praktisch niet te kennen is zonder een paastabel te raadplegen ; ten tweede omdat het nooit in het volgende jaar op dezelfde kalenderdag kan komen, zodat er in een paasjaar altijd ofwel dagen ontbreken ofwel dagen tweemaal voorkomen. Het eerste geval heeft voor de datering minder

¹²) De teksten zijn genomen uit het Register der Procuraties van de stad Brugge, 1536-1537, f° 192, op het stadsarchief aldaar. In het Frans heet het „après les fonts benis” Ook te Gent gold het wijden van de doopvont als het ogenblik van de wisseling van het jaarcijfer : „up den XXI^{en} maerte XV^c LXXII voor twijden van de vonte” (Gent, SA., 7e boek van Crime, 1572-74, f° 83). Te Kamerijk wordt in 1305 het einde van de dagliturgie vermeld : „in vigilia Pasche, post decantationem vesperarum” (BSSL., 1939-40, p. 188).

¹³) Deze dikwijls geciteerde tekst luidt : „In Francia autem et in Flandria et in nostris partibus et alibi renovatur (: annus) ab Incarnatione, et mutantur datae litterarum die Veneris in Parasceve Domini, post officium misse” (*Chronica Aegidii Li Muisis*, in : *Coll. de Chroniq. Belges inédites, Recueil des Chron. de Flandre*, dl. II, Brussel, 1841, p. 292).

¹⁴) Zo nog C. CALLEWAERT, in : ASeb., LV (1905), p. 13, n. 1.

¹⁵) D. TH. ENKLAAR, *De Jaartijl van Melis Stoke*, in : Huldeboek Kruitwagen (1949), p. 144-148.

¹⁶) P. DE PELSMAEKER, *Registre aux Sentences des Echevins d'Ypres* (Brussel, 1914), p. 246, n. 4. Ook in de kasselrij Ieper volgde men die stijl : „den XVIII^m in Maerte a^o XLVI... (gevolgd door) den VIII^m in April a^o XLVII, paesscheavonde (1447, RA. Bg., Kass. Ieper, 1e Ser., n° 5062, f° 170).

¹⁷) Voor Antwerpen, Nijvel en Maastricht, zie H. NELIS, *Notes de chronologie médiévale en Belgique*, in : BCRH., LXXXIV (1920), p. 65-88.

¹⁸) Men vindt talrijke voorbeelden daarvan in de Registers van Wettelijke Passeringen van het Proosse te Brugge op het Rijksarchief aldaar (Fonds Proosse n° 1233 en vlg.). Zo o.m. in n° 1237, f° 12 : „Goede vridach sachternoens V in April anno twee ende tachtentich” (d.i. 5 april 1482 n.s.). Een verbazende tekst is „Goeden Vrijdag den lesten van Maerte, naar twijden van der vonte 1553” (Brugge, Stadsarch., Reg. A., van Nic. van Dijke, klerk van de vierschaar, f° 108) ; in 1553 komt Goede Vrijdag inderdaad op 31 maart, doch het wijden van de vont heeft op Paaszaterdag plaats.

bezwaren dan het tweede, daar het niet zonder meer duidelijk is of een dag die tweemaal in een paasjaar voorkomt, tot het ene dan wel tot het andere burgerlijke jaar behoort. Een datum als 2 april 1258 kan naar de Paasstijl zowel 2 april 1258 als 2 april 1259 zijn, daar het paasjaar 1258 op 24 maart 1258 begint en op 13 april 1259 eindigt. Daarom had men in de middeleeuwen de gewoonte aan de datering toe te voegen: na of vóór Pasen (*post* of *ante Pascha*, *après* of *avant Pasques*), naar gelang het een datum van het begin of het einde van het paasjaar betrof¹⁹; ontbreekt echter die aanwijzing, dan is er, in geval twee datums mogelijk zijn, meestal geen betrouwbare omrekening te doen²⁰.

Men weet niet met zekerheid welke de oorsprong van de Paasstijl is. Die stijl zou het eerst in Gallië omstreeks het midden van de 6^e eeuw zijn ontstaan, en wel toen men er Pasen nog op 25 maart vierde. In de 8^e eeuw zou hij voor de Kerststijl hebben moeten wijken zonder evenwel geheel te verdwijnen. Hij zou als plaatselijke stijl behouden gebleven zijn, namelijk in het domein van de latere Kapetingen. Toen deze aan de macht waren gekomen, zou hij door de koninklijke kanselarij toegepast zijn geworden en zich aldus tot een soort nationale stijl hebben ontwikkeld. Van uit de koninklijke kanselarij zou hij zich over heel Frankrijk hebben verbreid, tot hij in het begin van de 13^e eeuw de overige stijlen in het gebied van de Franse kroon verdrongen heeft.

De bewijzen voor het oudste gebruik van de Paasstijl in Gallië zijn betwistbaar en betwist²¹; met zekerheid kan men het gebruik van de Paasstijl alleen in het gebied van *Ile de France* en te Reims in de 11e eeuw (later geldt te Reims Boodschapstijl) vaststellen, verder misschien op het einde van die eeuw in Béarn, en voor Frankrijk en de Franse koninklijke kanselarij pas in de 12e eeuw, misschien reeds onder Filips-August (1179-1223).

Het Franse karakter en de herkomst uit Frankrijk van de Paasstijl is nochtans on-

¹⁹) Men voegde de melding „voor Paeschen” aan de datum toe op Paaszaterdag, en eventueel op Goede Vrijdag, na het wisselen van het jaarcijfer; zo schreef men op 2 april 1507: „Goede Vrindaghe sachtrenoens, den andren dach van April anno XVe ende VII, voor Paesschen” (Brugge, Rijksarchief, Fonds Prosse, nr. 1239 f° 10). Ook in Frankrijk had men die gewoonte, en schreef men er b.v. op 5 april 1550: „cinq Avril 1550 avant Pasques, apres le cierge béni” (*L'art de vérifier les dates*, 4e uitg. dl. I, p. 28 noot).

²⁰) Het gebeurt soms dat niet vermeld wordt of de datum vóór of na de wisseling van het jaarcijfer gesteld is, zo zijn twee oorkonden van 19 april 1264 (Brugge, Archief Bisdóm, Oorkonden van S. Salvator, ad ann.) gedateerd: „*in vigilia Pasche*,” doch de ene, uitgaande van de deken der Christenheid te Brugge, heeft het jaartal 1264, de andere, uitgaande van de schepenen van het Brugse Vrije, het jaartal 1263. Die laatste oorkonde moet in de voormiddag van Paaszaterdag geschreven zijn; de andere kan het in de namiddag geweest zijn, of eveneens in de voormiddag, in welk geval de wisseling van het jaarcijfer op Goede Vrijdag moet gebeurd zijn. Meer dan waarschijnlijk is een oorkonde uitgaande van de stadsmagistraat van Brugge, d.d. 31 maart 1537 naar Paasstijl gedateerd, hoewel de datum luidt: „*Ghemaect ende ghegeheven up den Paeschavent laetsten dach van Maerte, int jaer duust vijfhondert zeven ende dertich*.” (Brugge, Rijksarchief, Oorkonden, bl. nr. 2813); zie ook een andere oorkonde van dezelfde datum bij L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'Ancienne Estaple de Bruges*, dl. II, Brugge, 1905, p. 666, n. 1625, waar de datum verkeerdelijk op 1538 omgerekend werd. De datum is zeker 31 maart 1537, en werd vermoedelijk na de wisseling van het jaarcijfer gesteld.

²¹) L. LEVILLAIN meende in BEC., XCIV (1933), p. 244-245, het bestaan van de Paasstijl in de paltskapel der Karolingen, ten laatste in 759 te hebben vastgesteld.

betwistbaar ; van daar ook de naam *mos gallicanus, stilus Francicus* die de Paasstijl in de middeleeuwen draagt.

Reeds in het begin van de 12^e eeuw kan de Paasstijl in het bisdom Kamerijk worden vastgesteld, waar hij de Kerststijl heeft vervangen. De *stilus curie Cameracensis* is dan ook Paasstijl.

In Vlaanderen komt een eerste voorbeeld in 1120 voor,²² doch het zou onder de regering van Boudewijn van Constantinopel (1194-1205) zijn, dat hij voorgoed in Vlaanderen ingevoerd werd, om er dan algemeen te worden. Dat wordt echter betwist ; enkelen menen inderdaad, doch ten onrechte, dat hij er pas met de komst van het huis van Dampierre werd ingevoerd²³.

In Brabant heeft men gemeend voorbeelden voor de tweede helft van de 12^e eeuw te vinden, maar deze zijn niet sluitend. Pas in de 13^e eeuw wordt die stijl er zo algemeen dat hij er *mos brabantinus* wordt geheten.

Te Luik zou de Paasstijl omstreeks 1230 de Kerststijl hebben vervangen, evenals hij in het begin van de 13^e eeuw te Keulen aangenomen wordt.

Te Utrecht dateert een eerste onzeker voorbeeld uit 1224 ; de Paasstijl komt er echter in het midden van de 13^e eeuw algemeen in gebruik.

In Holland wordt de Paasstijl onder graaf Willem II tussen 1235 en 1240 ingevoerd en is van dan af spoedig algemeen, zodat de *stilus curie Hollandie* die stijl aanwijst²⁴.

Reeds in 1310 heeft een reactie tegen de Paasstijl plaats te Keulen, ten voordele van de Kerststijl ; te Utrecht wordt de Paasstijl eveneens in 1310, te Luik in 1333, buiten gebruik gesteld.

In Frankrijk, Vlaanderen en Holland zal hij pas in de 16^e eeuw door de Nieuwjaarstijl vervangen worden.

6. OVERIGE STIJLEN.

De overige stijlen hebben alleen een plaatselijke betekenis gehad²⁵. Onder deze zijn te vermelden :

a. 1 Maart-stijl.

De 1 Maart- of Venetiaanse stijl (*mos venetus*) is de stijl van Venetië, die er in haar officiële stukken gebruik heeft van gemaakt tot aan het einde van de Republiek (1797).

De herkomst van deze stijl is onbekend ; het is meer dan twijfelachtig dat hij op

²²) Een oorkonde van 27 maart 857, van Adelardus, abt van St. Bertijn (B. GUÉRARD, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Bertin*, p. 161), zou naar Paasstijl gedateerd zijn ; vgl. A. BERNARD, *Observations, a.w.*, p. 243.

²³) Zie over de jaarstijl in Vlaanderen : C. CALLEWAERT in ASEB, LVII (1907), p. 150 en LIX (1909), p. 41 en 153 ; en bovendien *ibid.*, LVIII (1908), p. 103, 234 en 350, alsmede F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, Brussel, 1938, p. LXXXVI en vlg., en P. PIETRESON DE SAINT-AUBIN, in : SSLB., 1939-1940, p. 190 en vlg.

²⁴) H.G.A. OBREEN, *Hoe is de Paaschstijl in de 13^e eeuw ons land binnengekomen ?* in : NAB., XVIII, p. 99-101.

²⁵) Een stijl van louter plaatselijke betekenis was in de 14e en 15e eeuwen te Toulouse en in de streek van Montauban gebruikelijk ; hij wisselde het jaarcijfer op 1 april van het lopende jaar, vgl. F. GALABERT, *Le style du 1er avril à Toulouse*, in : AM., XXIII (1911), p. 45 ; en R. LATOUCHE, *Le style en usage dans la région montalbanaise pendant le XIVe et le XVe siècle*, in : AM., XXIV (1912), p. 231-235.

enige wijze kan verbonden worden met de oud-Romeinse gewoonte die het jaar op 1 maart deed beginnen. Hij wordt bij kerkelijke schrijvers van de 5e eeuw aangetroffen, en komt in Gallië tot omstreeks het midden van de 8e eeuw voor. Hij is eveneens bij de Alamanen en de Langobarden vastgesteld. Hij zou bovendien in de kanselarij van de Franse koning Hendrik I (1031-1060) in gebruik zijn geweest. Dat staat echter niet onbetwistbaar vast, wel daarentegen dat hij in de 13^e eeuw te Figeac (Fkr.) in zwang is.

b. 1 September-stijl.

De 1 September-stijl is uiteraard de Byzantijnse stijl. Van uit Byzantium verspreidde hij zich naar Zuid-Italië, waar hij plaatselijk tot in de 16^e eeuw voorkomt, en vooral naar Rusland, waar hij omstreeks het midden van de 13^e eeuw ingevoerd werd en er in gebruik bleef tot hij in 1725 door de Nieuwjaarstijl vervangen werd.

DE JAARTELLING

1. CONSULAATS- EN POSTCONSULAATSJAREN.

De Romeinse annalisten volgden voor hun dateringen een doorlopende jaartelling of era, waarvan de stichting van de stad het begin of de epocha vormde. Naar de berekening van Varro werd Rome op 21 april in het 3^e jaar van de 6^e Olympiade, d.i. op 21 april 753 gesticht, en werd de era van Rome (*ab Urbe condita*, gewoonlijk verkort tot A.U.C.) vanaf die dag geteld. In de officiële stukken werd die jaartelling echter niet toegepast; daar gebruikte men de eponymie: het jaar werd aangeduid door de opgave van de naam van de beide fungerende consuls of van een van hen. Dergelijke jaren heet men consulaatsjaren. Om de opvolging van die jaren te kennen, moet men over de lijst der consuls, de zgn. *fasti consulares*, beschikken¹.

Het aanduiden van de jaren door de opgave van de naam van de consuls bleef ook tijdens het keizerrijk in gebruik. Toen echter in het begin van de 5^e eeuw de invallen van de Germaanse volksstammen het centrale bestuur ontredde, was het niet steeds mogelijk de benoeming van de nieuwe consuls op tijd te verrichten. In 409, toen Alarik te Rome meester werd, was dat het geval. Daar men de gewoonte had het jaar door de naam van de consul aan te wijzen, en men de naam van de nieuwe consul nog niet kende, duidde men het jaar aan als volgende op het consulaat van de aftredende consul; men dateerde dus het jaar *post consulatum Bassi*, of bij afkorting: *P.C. Bassi* (Bassus was de aftredende consul). Het postconsulaatsjaar, zoals men dergelijk jaar heet, was uit de nood van het ogenblik geboren, als een voorlopig redmiddel. Men nam er slechts zijn toevlucht toe, wanneer het niet anders kon.

Eerst toen geen consuls meer werden benoemd nam de aanwijzing der jaren door de opgave van het postconsulaat het karakter van een era aan. De laatste consul in het Westen was Paullinus Junior (Flavius Decius Paullinus Junior Venantii), die zijn ambt van maart 534 tot 535 waarnam; de laatste in het Oosten was Basilius Junior (Flavius Anicius Faustus Albinus Basilius) die zijn functie in 541-542 vervulde. Het einde van hun consulaat vormt de epocha van de eerste gekende doorlopende jaartelling naar het postconsulaat. Daarnaast kwamen nog andere in gebruik. De twee belangrijkste postconsulaten zijn die van Justinus (consul in het Oosten in 540-541), dewelke tot in de 7^e eeuw te Lyon voorkomt, en die van de reeds vermelde Basilius, dewelke de meest verspreide is geweest,

¹) De *fasti consulares* werden herhaaldelijk uitgegeven: door TH. MOMMSEN, *Chronica Minora, Saec. IV-VII*, in: MGH. Auct. Antiquiss., XIII, 497-551 over de jaren 44 v. Ch. tot 613 na Ch.; door W. LIEBENAM, *Fasti consulares imperii romani von 30 v. Ch. bis 365 n. Ch. mit Kaiserliste und Anhang*. Bonn, 1909, en door A. DEGRASSI, *I fasti consolari dell'impero romano dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*. Rome, 1952. V. GRUMEL, *Chronologie*, p. 347, geeft een lijst over de jaren 285-565 n. Ch.

en o.m. door Justiniaan in de Novellae en door paus Vigilius (537-555) gebruikt wordt².

In 566 werd keizer Justinus II consul, en in 568 was hij het een tweede maal. Zijn postconsulaat begint eigenlijk na het voltooiën van het tweede consulaat, doch er werd op zekere plaatsen geteld vanaf het eerste consulaat. Van die tijd af komt de postconsulaatstelling algemeen in gebruik, maar zeer dikwijls rekent men het jaar van het consulaat bij het postconsulaat, waarvan het eerste jaar dan voor het tweede (*annus II post consulatum*) geteld wordt.

In de pauselijke kanselarij wordt de telling naar consulaatsjaren voor het eerst onder paus Siricius (384-399) aangetroffen.

De telling naar postconsulaatsjaren bleef in voege bij de pausen tot 772; zij werd na de kroning van Karel de Grote hernomen doch met de regeringsjaren gelijkgesteld en tot in het begin van de 10^e eeuw behouden. Het laatste voorbeeld dateert van 904 en komt voor in een brief van paus Sergius III (904-911).

2. REGERINGSJAREN.

In het laatromeinse keizerrijk ontstond de gewoonte naast het consulaatsjaar, dat de officiële datering aangeeft, het regeringsjaar van de keizer te vermelden. Die vermelding had aanvankelijk een aanvullend niet-verplicht karakter, doch in 537 werd ze door Justiniaan door de Novelle 47 verplicht gemaakt.

Het regeringsjaar van de keizer wordt door de pausen van 550 tot 772 aangevend; in 781 begint paus Adriaan I (772-795) naar de eigen pontificaatsjaren (*annus pontificatus*) te dateren. De meesten van zijn opvolgers bleven dit gebruik volgen. Ook de Merovingen en na hen de Karolingen hebben die dateringswijze gebruikt, evenals later de koningen, bisschoppen, abten, landsheren en zelfs zekere magistraten.

Bovendien werd in de niet-pauselijke of niet-koninklijke oorkonden dikwijls gedateerd naar de regeringsjaren van de keizer of de koning, of naar de pontificaatsjaren van de paus of de ambtsjaren van een bisschop, en soms zelfs naar beide. Het cijfer van het regeringsjaar werd in het laatromeinse keizerrijk met de burgerlijke jaarwisseling veranderd. Het eerste jaar van de regering was dus nooit vol gerekend. De tijd vanaf de troonsbestijging tot het einde van het lopende burgerlijke jaar gold voor een jaar. Justiniaan beval in 537 het cijfer van de regeringsjaren te wijzigen op de verjaardag van zijn troonsbestijging. In de middeleeuwen werd dit laatste stelsel vrijwel overal gevolgd, al gebeurde het dat men, na eerst het cijfer van het regeringsjaar te hebben gewisseld op de verjaardag van de kroning, het naderhand wisselde samen met het incarnatiejaar: zo deden o.m. Arnulf van Karinthië in de 9^e, en Otto II in de 10^e eeuw.

Bij het berekenen van de regeringsjaren heerste in de middeleeuwen zeer grote verscheidenheid, vooral wat betreft de dag vanaf dewelke men de jaren begon te tellen. Het is dan ook noodzakelijk bij iedere vorst na te gaan welk stelsel toegepast werd.

In het algemeen beschouwd hebben de keizers en de gekroonde koningen tot het einde van de 12e eeuw de dag van hun kroning als de begindag van hun rege-

---

²) De jaren van die verschillende postconsulaten rekent men om door het aangegeven postconsulaatsjaar samen te tellen met het jaar van de epocha min één.

ringsjaren genomen³. Doch sedert de regering van Karel de Grote zijn de uitzonderingen niet zeldzaam. De regeringsjaren van Karel de Grote (*annus regni*) werden berekend vanaf 9 oktober 768, dag waarop hij te Noyon gekroond werd, doch na zijn overwinning op de Langobarden gebruikt hij een tweede regeringsjaar, dat berekend wordt vanaf 774, en na zijn kroning tot keizer een derde jaar, berekend vanaf 25 december 800. Onder de opvolgers van Karel de Grote gebeurde het niet zelden dat gerekend werd hetzij vanaf de overlijdensdag van de voorganger, zoals Lodewijk de Vrome het deed, hetzij vanaf een begindag die tijdens de regering gewijzigd werd, zoals Lodewijk de Duitser het deed.

In Duitsland is Filips van Zwaben de eerste geweest in 1198, om de jaren te rekenen vanaf de dag van zijn kiezing (*annus electionis*) in plaats van de dag van zijn kroning (*annus ordinationis* of *coronationis*). In de 13^e eeuw heerste grote verscheidenheid. Zo werd onder Willem van Holland aanvankelijk vanaf de dag van de kiezing, doch reeds in 1249 vanaf de dag van de kroning geteld. Na het Magnum Interregnum (1273) overheerst de telling vanaf de dag van de kiezing, en sedert de regering van Sigismund (Rooms-koning op 20 september 1410) is dat vaste regel.

In Frankrijk werd onder de opvolgers van Lodewijk de Vrome zeer dikwijls gerekend vanaf de overlijdensdag van de voorganger, in de 10^e en 11^e eeuwen daarentegen overheerst de telling vanaf de zalving (*ordinatio, unctio, consecratio*) en dan opnieuw vanaf de overlijdensdag van de voorganger.

In Engeland werd sedert de troonsbestijging van Hendrik II (1155) gerekend vanaf de kroningsdag. In 1272, jaar waarin Hendrik III overleed, begon Edward I de telling vier dagen na het overlijden van de voorganger. Maar reeds de opvolger van Edward I († 1314) achtte zijn regering te beginnen op de overlijdensdag van zijn voorganger, hetgeen van dan af de regel bleef. Uitzonderlijk wisselde koning Jan (1199-1216) het cijfer van zijn regeringsjaren op O. H. Hemelvaart, feestdag waarop hij de troon beklom, zodat dit ieder jaar op een andere kalenderdag geschiedde. De Duitse keizer Karel IV, die op Pasen 1355 gekroond werd, heeft een gelijkaardige regel gevolgd.

Bij de pausen werd vóór de 13^e eeuw dikwijls gerekend vanaf de kiezing; sedert de 13^e eeuw, steeds vanaf de wijding. Was de paus nog niet gewijd, dan werd de formule gebruikt: *a die suscepti a nobis apostolatus officii*.

3. INDICTIE.

Het woord *indictio* betekent eigenlijk vaststelling van de voet van de belasting in het Romeinse rijk, doch het heeft ook de betekenis van tijdperk gedurende hetwelke die vaststelling geldig blijft⁴. In de middeleeuwen bedraagt dat tijdperk een duur van 15 jaar; bovendien wijst het indictiecijfer niet het 15-jarige tijdperk aan, maar het jaar in dat tijdperk waarin men zich bevindt. De uitdrukking *indictio sexta* betekent niet de 6^e indictie, maar het 6^e jaar van een niet nader bepaald indictietijdperk.

³) Vgl. de gegevens bij H. BRESSLAU, *Handbuch*, dl. II, p. 416-427; A. GIRY, *Manuel de Diplomatie*, p. 659 en vlg.; en R. FRUIN, *Handboek*, p. 39-44. Voor de vorsten in het bijzonder, vgl. de inleiding tot de uitgave van de regesten van hun oorkonden.

⁴) Men vertaalt soms het woord indictie door „Romeins belastinggetal”, vgl. O. HÜFFER in: *Hist. Tijdschr.*, dl. V (1926), p. 245, n. 2.

Het is slechts bij grote uitzondering dat het indictiecijfer de rangorde van het 15-jarig tijdperk aanwijst, en in dat geval wordt meestal gerekend vanaf 3 v. Ch., ofschoon de indictie toen zeker als dateringsmiddel onbekend was. Om de aangegeven rangorde van het indictietijdperk in onze jaartelling om te zetten, neemt men het cijfer van de rangorde van de indictie (= RI) vermenigvuldigd met 15, en trekt 2 af van de som; het verkregen getal wijst het jaar (= M) aan, waarop het indictietijdperk begint, of in een formule uitgedrukt: $(RI \times 15) - 2 = M$. Vb.: Indictie 82 is gelijk aan: $(82 \times 15 = 1230) - 2 = 1228$, welk jaar het eerste van het 82^e indictietijdperk is.

Omgekeerd is de rangorde van het indictietijdperk van een bekend jaar gelijk aan het jaartal (= M) plus 2, gedeeld door 15, of in een formule uitgedrukt: $(M + 2) : 15$. Vb.: $(1228 + 2 = 1230) : 15 = 82$.

Men neemt thans gewoonlijk aan dat de indictie als dateringsmiddel in het Romeinse rijk ingevoerd werd ten gevolge van de polyarchie onder Diocletiaan, die het berekenen van de regeringsjaren bijzonder ingewikkeld maakte⁵. Onder Diocletiaan zou het indictietijdperk nochtans slechts 5 jaar hebben bedragen; onder Constantijn werd het tot 15 jaar verlengd, en behield voortaan die duur. De eerste indictie zou in september 312 begonnen zijn.

Het eerst bekende voorbeeld van het gebruik van de indictie in de datering komt in een decreet van keizer Constantius II van het jaar 356/357 voor. In 537 legde Justiniaan de verplichting op voortaan de indictie in de datering te vermelden. Sedert 490 komt zij in de pauselijke kanselarij voor, maar wordt er slechts vanaf het midden van de volgende eeuw veelvuldiger. In 802 is een oorkonde van Karel de Grote er naar gedateerd, en van de 10^e tot de 14^e eeuw wordt zij vrij algemeen gebruikt. Daarna verdwijnt zij geleidelijk, behalve in de notarisakten, waarin zij, wat Duitsland betreft, zelfs tot in 1806 gebruikt bleef.

Het indictiecijfer werd op verschillende tijdstippen van het jaar gewisseld⁶. Men onderscheidt in dat opzicht:

A, De Griekse of Byzantijnse indictie (*indictio Graeca* of *Constantinopolitana*), die het cijfer wisselt naar de gewone jaartijl van het Oosten⁷ op 1 september van het vorige jaar. Behalve in het Oosten, waar zij de gewone stijl is, komt zij in de pauselijke kanselarij voor, van 490 tot 1088; na dat jaar wordt zij samen of afwisselend met andere indictiestijlen gebruikt. In de kanselarij van de Karolingen wordt zij van 801 tot 823 uitsluitend, daarna samen met de *indictio Romana* aangewend. Bovendien komt zij in tal van andere oorkonden voor.

B, De Bedaanse, keizerlijke of westerse indictie (*indictio Bedana* of *Caesarea*), heeft haar verspreiding waarschijnlijk te danken aan Beda die haar het eerst vermeldt; zij wisselt het cijfer op 24 september van het vorige jaar. Zij komt bij de Angelsaksen voor, in de pauselijke kanselarij vanaf 1088, in de

⁵) O. SEECK, *Indiktion*, in PAULY-WISSOWA, *Realencyclopädie der class. Altertumswiss.*, dl. IX, 2 (Stuttgart, 1916), kol. 1327-1332, en de daar aangehaalde literatuur; vgl. ook V. GRUMEL, *Chronologie*, p. 192-206.

⁶) Vgl. over de indictiestijl vooral in de Duitse kanselarij J.F. BÖHMER-E. MÜHLBACHER, *Regesta Imperii*, dl. I (Innsbruck, 1889), p. LXXVIII en vlg.

⁷) Naar V. GRUMEL, *Chronologie*, p. 193-203, heeft de Griekse indictie aanvankelijk een 23 september-stijl gevolgd, en is zij in 462 naar de 1 september-stijl overgegaan.

keizerlijke kanselarij van Duitsland, in de koninklijke van Frankrijk en eveneens in tal van oorkonden tot ongeveer het einde van de 14^e eeuw. Te Genua en in Provence wordt het indictiecijfer, althans in de 13^e eeuw, wel op 24 september gewisseld, maar van het lopende jaar : die indictie heeft dus een jaar verschil met de Bedaanse ⁸.

- C, De Romeinse of pauselijke indictie (*indictio Romana, pontificia* of *pontificalis*), die het cijfer op 1 januari of 25 december wisselt, wordt voor het eerst in de 11^e eeuw aangetroffen. Niettegenstaande haar naam, geniet zij geen voorkeur in de pauselijke kanselarij ; zij werd er weliswaar gebruikt, voor het eerst onder Urbaan II (1088-1099), maar meestal niet uitsluitend ; bovendien komt zij even dikwijls buiten de pauselijke kanselarij voor, o.m. als nieuwjaarsindictie in 849 bij de Karolingen. Zij overheerst in Duitsland gedurende de 10^e en 11^e eeuw.
- D, De Paasindictie, die het cijfer met Pasen wisselt, wordt uitzonderlijk aangetroffen. Zij is waarschijnlijk ontstaan door het gelijkstellen van indictie- en jaartijl, en komt dan ook alleen voor in gebieden waar de Paasstijl toegepast wordt ⁹.
- E, De Boodschapsindictie, die het cijfer op 25 maart wisselt, is eveneens uitzonderlijk, en zoals de Paasindictie, het gevolg van de gelijkstelling van indictie- en jaartijl. Zij komt dan ook bijna uitsluitend voor in gebieden waar Boodschapstijl toegepast wordt ¹⁰.

Daar de indictie in 312 n. Chr. zou begonnen zijn, kan het indictiecijfer berekend worden door het jaartal verminderd met 312 door 15 te delen. Het overschot geeft het indictiecijfer ; is er geen overschot, dan is de indictie 15 ¹¹. In een formule uitgedrukt is dat : [M—312] : 15.

Er valt op te merken dat men zich in de middeleeuwen meer dan eens in het indictiecijfer heeft vergist, zodat een tegenstrijdigheid tussen indictiecijfer en overige dateringsopgaven op zichzelf geen reden tot verdenking is ¹².

In de Nederlanden is vooral de Romeinse indictie (1 januari of 25 december) tot de 11^e eeuw in gebruik geweest ; daarna treft men ook de westerse (24 september) en soms de Griekse (1 september) indictie aan. De westerse indictie wordt vanaf de 12^e eeuw geleidelijk algemeen ; zij wordt o.m. in Vlaanderen onder Filips van de Elzas gebruikt, terwijl dit te Luik daarentegen pas het geval

⁸) Voor Genua, vgl. H. GROTEFEND, *Zeitrech.*, dl. I, p. 94 ; voor Provence, vgl. A. DE BOUARD, *Manuel de Diplomatie*, I, p. 310, n. 2.

⁹) H. NELIS, *Notes de Chronologie médiévale en Belgique*, in : BCRH., LXXXI (1920), p. 65-88.

¹⁰) Te Keulen volgde men in de 14e eeuw een 1 oktober-stijl (F.K. GINZEL, III, p. 154) ; te Siena, werd het indictiecijfer gewisseld op 8 september, vgl. A. LUSCHIN VON EBENGREUTH, *Jahreszählung und Indiction zu Siena*, in MIÖGF., Erg. VI (1901), p. 336.

¹¹) In de middeleeuwen rekende men dikwijls de indictie door het jaartal vermeerderd met 3 door 15 te delen, wat dezelfde rest gaf, vgl. volgende noot.

¹²) In de middeleeuwen berekende men meestal zelf het indictiecijfer, zoals C. DE MURE, de Zwitserse auteur van een *Summa de arte prosandi* (1276) het leert in de volgende verzen :

Si per quindenos Domini diviseris annos,
Tres simul adiungens, indictio fit tibi presens.
Si nichil excrescet, quindena indictio curret.

is in de 13^e eeuw toen aldaar de Paasstijl (1230-1333) toegepast wordt¹³. In latere tijd kwam in Vlaanderen mogelijks een Paasindictie voor, doch sluitende bewijzen ontbreken¹⁴.

4. OUDERE JAARTELLINGEN.

In de Oudheid en de eerste eeuwen van onze jaartelling heeft men verschillende jaartellingen gehad, waarvan de oudste de Seleucidische was. Ontstaan als regeeringsjaren van Seleucus, koning van Syrië, werd die era na de dood van de vorst doorgeteld. Haar epocha is de herfst van 312 vóór Ch., doch werd in enkele streken naar de lente van 311 vóór Ch. verlegd. Zij is thans nog in gebruik bij de christenen van de Libanon¹⁵.

Belangrijker voor het Westen is de Diocletiaanse era, ook *aera martyrum* geheeten. Zij begint met 29 augustus 284 na Ch., komt in de oudste paastabellen voor, en wordt nu nog in Abyssinië gebruikt.

Op de jaartelling van de Joden en de mohammedanen, die een eigen kalender volgen, kan hier niet nader ingegaan worden. De Joden volgen sedert de 11^e eeuw een scheppingsera waarvan het begin op 7 oktober 3761 vóór Ch. geplaatst is¹⁶, terwijl de mohammedanen rekenen vanaf de Hegira, de vlucht van Mohammed uit Mekka naar Medina, in juli 622¹⁷.

5. CHRISTELIJKE JAARTELLING.

De moderne jaartelling is de christelijke die de jaren telt vanaf de geboorte van Christus. Het jaar 1 van onze jaartelling is het eerste na dat van de geboorte van Christus en wordt voorafgegaan door het jaar 1 vóór Christus, dat dus het jaar van de geboorte van Christus is.

In werkelijkheid ontbreekt in de historische chronologie een cijfer voor het jaar zelf van de geboorte van Christus; bij het berekenen van de duur tussen twee gegevens, waarvan de ene van vóór en de andere van na onze jaartelling gedaateerd is, moet dan ook rekening gehouden worden met het ontbreken van dat jaar in de chronologie, en een eenheid worden afgetrokken; zo was keizer Claudius, die op 1 augustus van het jaar 10 vóór Ch. geboren was, en op 13 oktober van het jaar 54 na Ch. overleed, niet 10 + 54, maar 10 + 54 — 1 of 63 jaar oud. In het omgekeerde geval moet een eenheid bijgevoegd worden: zo was keizer Claudius die 63 jaar oud was, toen hij in 54 na Ch. overleed, geboren niet in 63-54 maar in 63—54+1 of 10 vóór Ch.

¹³) E. DE MARNEFFE, *Styles et indications suivis dans les anciens documents liégeois*, Brussel, 1896, p. 8-23.

¹⁴) Vgl. H. NELIS, *a.w.*, en R. FRUIN, *Indictio Paschalis*, in: NAB., XXIX, p. 141-142; vgl. bovendien R. FRUIN, *Handboek*, p. 52.

¹⁵) Vgl. over de jaartellingen in de Oudheid, V. GRUMEL, *Chronologie*, p. 3-158, en p. 209-226.

¹⁶) Over de jaartelling en de kalender van de Joden, vgl. F.K. GINZEL, II, 1-119, en W.E. VAN WIJK, *New and Decimal Tables for the Reduction of Jewish Dates*. 's Gravenhage, 1947.

¹⁷) Over de jaartelling en de kalender van de mohammedanen, vgl. F.K. GINZEL, I, 238-274. H. LIETZMANN en K. ALAND, *Zeitrechnung*, p. 9-11 en 104-106, geeft praktische tabellen voor de omrekening van de mohammedaanse datums. Vgl. bovendien H.G. CATTENOZ, *Tables de concordance des ères chrétienne et hégirienne*. 2e uitg. Rabat, 1954.

Om, telkens het begin van onze jaartelling overschreden wordt, die eenheid niet te moeten bijtellen, hebben de sterrenkundigen in de 18e eeuw een cijfer aan het jaar van de geboorte van Christus gegeven, en het tussen het jaar 1 vóór Ch. en het jaar 1 na Ch. als jaar 0 ingevoegd. Die vereenvoudiging in de berekeningen heeft echter het nadeel dat alle jaarcijfers van de astronomische datums vóór Christus een eenheid lager zijn dan de historische; zo dateert men de geboorte van keizer Claudius naar de astronomische berekening uit het jaar 9, en niet uit het jaar 10 vóór Ch.

De christelijke jaartelling werd pas in de 6^e eeuw te Rome ingevoerd. Op dat ogenblik werd in verband met het verschil in de wijze van berekening van de Paasdatum een poging ondernomen om voorgoed eenheid in die aangelegenheid te bereiken. Dionysius Exiguus, een te Rome gevestigde abt van oosterse oorsprong, stelde met dat doel in 526 een paastabel op, waarin hij voor een tijdperk beginnend met 532 de Paasdatum berekende. Bij die tabel voegde hij een telling van de jaren berekend vanaf de geboorte van Christus. Hij stelde het jaar 1 van Diocletiaan gelijk met het jaar 285 na Ch. Daarin heeft hij zich zeker vergist, aangezien het geboortjaar van Christus denkelijk 6 jaar vroeger moet geplaatst worden. Voor de middeleeuwse chronologie heeft dat vraagstuk evenwel geen betekenis, en de bespreking ervan kan hier dus achterwege blijven.

De christelijke jaartelling bleef aanvankelijk tot de paastabellen beperkt, werd later soms door de chronografen overgenomen, maar vond slechts na het einde van de 7^e eeuw ingang in de kanselarijen.

De oudste voorbeelden van het gebruik van de christelijke jaartelling in de oorkonden worden in Engeland aangetroffen (einde 7^e eeuw), maar het is niet uitgesloten dat de jaartallen in de betrokken documenten naderhand zijn bijgevoegd. In het Frankische rijk worden de capitularia sedert het midden van de 8^e eeuw naar de christelijke jaartelling gedateerd; het oudste voorbeeld daarvan is een capitularium van Karloman uit het jaar 742, maar ook hier is het niet uitgesloten dat die datering een later toevoegsel is.

Beda Venerabilis, die met zijn chronologische werken, in het bijzonder met zijn *De Temporum ratione*¹⁸ uit het jaar 725, een zeer grote invloed heeft uitgeoefend, wordt beschouwd als de grote pionier van de christelijke jaartelling.

In de karolingische oorkonden wordt de christelijke jaartelling pas op het einde van de 9^e eeuw (876-877) gebruikt; van dan af komt zij hoe langer hoe meer in gebruik. Omstreeks het jaar 1000 wordt zij algemeen toegepast, zelfs in de pauselijke kanselarij, waar zij onder paus Leo VIII in 963 voor het eerst aangetroffen wordt.

In Bourgondië heeft Abbo van Fleury (988-1004) een jaartelling toegepast die naar zijn mening de gebruikelijke verbeterde en 22 jaar vóór onze jaartelling begon. In de 11^e eeuw volgt Marianus Scottus (1028-1082) dezelfde telling.

In Zuid-Frankrijk heeft men in de 11^e eeuw soms gebruik gemaakt van een afwijkende jaartelling, die berekend was vanaf de dood van Christus, de Passio, en 33 jaar later dan onze jaartelling begint. Meestal wordt het jaar in die datering *annus Passionis* geheten, en die telling draagt de naam *aera Passionis*.

---

¹⁸⁾ CH. W. JONES, *Bedae opera de temporibus*, a.w.

6. SPAANSE ERA.

Sedert ten laatste de 7^e eeuw heeft men in Spanje gebruik gemaakt van een bijzondere jaartelling, de Spaanse era, die op 1 januari 716 van Rome, dus 38 vóór Ch. begint¹⁹. Het jaar 39 van de Spaanse era is dus gelijk met het jaar 1 na Ch. Uitzonderlijk wordt die era eveneens in Zuid-Frankrijk vóór de 12^e eeuw aangehouden.

Die jaartelling, waarvan de oorsprong onbekend is, wordt aangekondigd door het woord *aera*, *sub aera*, een woord waarvan de herkomst onduidelijk is, maar dat later de algemene betekenis van doorlopende jaartelling kreeg.

Bovendien heeft men, vooral in de 10^e en 11^e eeuwen, de getallen van de era in bijwoordelijke vorm uitgedrukt; zo zei men: *discurrente era bis dena et tercia cum decies dena atque necnon cum decies centena* (lopende de era tweemaal tien en een derde met tienmaal tien en bovendien met tienmaal honderd) dus $2 \times 10 + 3 + 10 \times 10 + 10 \times 100 = 1123$, of $1123 - 38 = 1085$ n. Ch. De Spaanse jaartelling werd door de christelijke vervangen naarmate de Reconquista vorderde, het eerst in Barcelona (1180), later in Navarra (ca. 1325), in Aragon (1349), in Castilië (1383); het laatst in Portugal (1420). Samen met de era werd de Nieuwjaarstijl door de Paasstijl vervangen.

7. REPUBLIKEINSE JAARTELLING.

De Franse republiek heeft een eigen, de zgn. republikeinse jaartelling gehad. Zij werd voorafgegaan door een *Ere de la Liberté* (Jaartelling van de Vrijheid), die, vanaf 1790 ingevoerd, bij decreet van 2 januari 1792 geregeld werd en berekend moest worden vanaf 1 januari 1789. Voor de chronologie heeft ze geringe betekenis daar ze enkel werd gebruikt als aanvullende dateringsopgave bij de jaaropgave naar de christelijke jaartelling. Vanaf 21 augustus 1792 voegde men er een jaartelling van de gelijkheid (*Ere de l'Égalité*) bij, die in 1792 begon. Doch een maand later, kwam een decreet van 22 september 1792 de nieuwe jaartellingen vervangen door die van de Republiek (*Ere de la République*), waarvan de epocha op 1 januari 1792 gesteld werd.

Op 5 oktober 1793 werd de christelijke jaartelling en de gebruikelijke kalender afgeschaft en vervangen door de republikeinse jaartelling met 21 september-stijl (herfstevening); het begin werd op 22 september 1792 geplaatst. Die jaartelling werd op 31 december 1805 (10 Nivôse jaar XIV) afgeschaft²⁰.

¹⁹) Vgl. over de Spaanse era D.B. PEON, *La Era de España, apuntes de cronologia española*. Madrid, 1864, en J. VIVES, *Ueber Ursprung und Verbreitung der spanischen Ara*, in: HJ., LVIII (1938), p. 97-108.

²⁰) Voor de herleiding, vgl. Tabel IV. Onder de vele volledige tabellen, moge het volstaan te vermelden: A. KESSEN, *Herleidingstabellen der Fransch-republikeinsche tijdrekening*. Maastricht, 1937, en C. HY, *Calendrier concordantiel*. Laval, 1908. Vgl. eveneens p. 49-50.

DATERINGSGEBRUIKEN

1. DATERING EN TIJDSOPGAVE.

De datering is de uitdrukking van de datum van een gebeurtenis. Van de beide gegevens waarop zij betrekking heeft — enerzijds, de tijdsopgave, en anderzijds de gebeurtenis waarop zij betrokken wordt — is alleen de tijdsopgave van chronologische aard. De datering op zich zelf en in haar geheel beschouwd is het daarentegen niet, evenmin als de verhouding tussen de tijdsopgave en de aangehaalde gebeurtenissen. Behoren dan ook niet tot het eigenlijke gebied van de chronologie de vragen of en welke stukken men behoorde te dateren, in welk deel van de redactie de datering thuis hoorde, waarop precies de tijdsopgave die in een stuk voorkomt, betrekking heeft: op de redactie van het stuk dan wel op de vermelde gebeurtenis¹. De chronologie moet zich alleen met de bepaling van de tijdsopgave en de wijze waarop zij berekend werd, bezighouden. Het zijn de regels die men gewoon is daarbij te volgen, die men de chronologische of dateringsgebruiken heet; zo zal men zeggen dat, naar modern dateringsgebruik in de landen van westerse beschaving, een datum uitgedrukt wordt door de opgave van het jaar, de maand en de dag, en eventueel van de weekdag, en berekend wordt naar de christelijke jaartelling en de gregoriaanse kalender.

2. TRADITIE IN DE MIDDELEEUWSE TIJDSOPGAVE.

In de middeleeuwen heersten op het gebied van de datering heel andere toestanden dan op onze dagen. Vooreerst is er, op enkele uitzonderingen na, geen van overheidswege opgelegde regeling, en zelfs waar dat wel het geval is, worden de voorschriften meestal niet of slechts onvolledig toegepast². Meer dan losse tradities dus heeft men op dat gebied in de middeleeuwen niet gekend³. De factoren die deze tradities hebben gevestigd of gewijzigd, zijn in de loop der eeuwen zeer verschillend van aard en van betekenis geweest; grotendeels zijn zij nog onopgehelderd. Zij hebben toestanden geschapen die niet alleen van eeuw tot

¹) Vgl. over deze en soortgelijke vragen de handboeken van oorkondenleer, o.m. A. GIRY, *Manuel de Diplomatie*, p. 577-590; H. BRESSLAU, *Handbuch*, a.w., dl. II, p. 393-478; A. DE BOUARD, *Manuel de Diplomatie*, I, p. 293-318, en P. BONENFANT, *Cours de Diplomatie*, I, p. 14-15 en in dl. II, de paragrafen over de „Caractères internes des actes”.

²) Vgl. enkele gegevens over wettelijke regeling bij A. WAUTERS, *Table chronologique*, a.w., dl. I, p. LVIII-LIX, en F. RÜHL, *Chronologie*, p. 74. Hoewel de datering van de notarisakte nauwkeurig door de rechtsleer geregeld was, wijken de gebruiken meer dan eens van de gestelde regels af.

³) Dat is ook het geval voor de kloosterorden, die een eigen jaartijl volgen, zoals de Cisterciënzers en de Premonstratenzers de Boodschapstijl, of de Ridders van de Duitse Orde, de Kerststijl; meer dan eens passen zij de afwijkende plaatselijke stijl toe, vgl. O. HÜFFER, *Middeleeuwse Jaartijlen in Nederland*, in *Hist. Tdsch.*, dl. V (1926), p. 65-75, in het bijzonder, p. 73-75; z. ook NAB., X, p. 18-26, en H. GROTEFEND, *Zeitrechn.* I, 88.

eeuw en van plaats tot plaats, maar soms van kring tot kring verschillen ⁴. Een paar voorbeelden uit de Nederlanden mogen volstaan om aan te tonen hoe ingewikkeld de toestanden soms waren. Te Utrecht volgden het Domkapittel, het kapittel van Oudmunster en dat van St. Pieter omstreeks 1525 de Kerststijl, dat van St. Jan, het Generaal-Kapittel en de abdij van St. Paulus daarentegen de Nieuwjaarstijl ⁵. Te Brugge volgt de stadsmagistraat de Paasstijl met wisseling van het jaarcijfer op Paaszaterdag, de magistraat van de heerlijkheid van het Proosse van St. Donaas dezelfde stijl doch met wisseling van het jaarcijfer op Goede Vrijdag; de gevangenisdiscipier daarentegen, ofschoon stadsambtenaar, past Nieuwjaarstijl toe, evenals ten andere de meeste ambachtsbesturen ⁶. Ook buiten de Nederlanden heersten soortgelijke toestanden; het voorbeeld kwam ten andere van hoog: aan de pauselijke curie grenst de ingewikkeldheid van de chronologische gebruiken gedurende de hele middeleeuwen bijna aan het ongelooflijke. Twee diensten houden er op hetzelfde tijdstip niet dezelfde regels op na, en in eenzelfde dienst worden soms de verschillende soorten stukken naar verschillende stelregels gedateerd ⁷.

De vrijheid om van de tradities af te wijken, om regels aan anderen te ontleen, of om overgeleverde beginselen door nieuwe te vervangen, bleef doorheen de hele middeleeuwen erkend en gehandhaafd. Het spreekt echter vanzelf dat men meestal van deze vrijheid geen gebruik maakte; uiteraard sloot men zich bij de tradities van de omgeving aan. Doch in feite stond niets het huldigen van een eigen chronologisch stelsel in de weg; in de tiende eeuw zien wij dan ook Abbo van Fleury een jaartelling toepassen, die van alle toen gebruikelijke afwijkt; en in de elfde eeuw doet Marianus Scottus hetzelfde. Voor de moderne chronologie berokkenen die afwijkingen van de tradities geen moeilijkheden, daar de auteurs die deze uitzonderlijke stelregels toepasten, meestal de noodzakelijkheid inzagen er de preciese waarde van aan te geven. Wanneer de rekendienst van de beneficië van de domkerk te Luik in 1394 een eigen jaartelling volgt, neemt hij de voorzorg er de waarde van bij te voegen naar de gewone jaartelling, en schrijft: *Anno Domini Nativitatis millesimo trecentesimo tertio, mensis Iulii die vicesima, secundum datum computatorie ecclesie Leodiensis, quoad datum vero communem, anno nonagesimo quarto, dicta die mensis Iulii* ⁸.

⁴) R.L. POOLE (*Studies, a.w.*) licht de toestand in de dertiende eeuw met het volgende voorbeeld toe. Een reiziger die op 2 maart 1245 uit Venetië vertrekt, en over Florentië, Pisa en Provence, de stad Parijs in het begin van april bereikt, bevond zich te Venetië in het jaar 1245, te Florentië in 1244, te Pisa in 1246, in Provence in 1245 en eindelijk te Parijs in 1244.

⁵) R. FRUIN, *Handboek, a.w.*, p. 71-78 en de daar vermelde literatuur.

⁶) Zie de gegevens in ons glossarium, v^o Brugge; voeg daar de volgende teksten bij; voor de gevangenisdiscipier (steenwaerder) de verklaring van 17 november 1467: „Pieter Baervoet, steenwaerder... te Brugghe... zeide... dat... hij beghint zijne jaren Nieuudach” (Brugge, Rijksarch., Proosse nr 1508, f° 54^v); voor de ambachtsbesturen, o.m.: „Wij scriven tjaer ingaende Nieuudaghe, tjaer van XLII (= 1442)” (Brugge, Stadsarch., Droogscheerders, Ledenreg. 1413 en vlg., f° 17); voor de gewone omgang, vgl. C.C., *Het Boeck van al 't gene datter gheschiedt is binnen Brugghe sichtent jaer 1477* (Gent, 1859), p. 19, na 31 december 1479: „Tjaer van 79, dat is huut”, vgl. verder *ibid.*, p. 3, 27, 35 enz.

⁷) Vgl. de gegevens samengevat door H. BRESSLAU, *Handbuch, a.w.*, dl. II, p. 411-412; 415-416; 436-440.

⁸) J. SCHOONBROODT, *Inventaire analytique et chronologique des chartes du Chapitre*

Welke vrijheid men ook, tijdens de middeleeuwen, aan het persoonlijke initiatief inzake tijdsopgave toekende, in feite was men er toe gehouden, wilde men niet verkeerd begrepen worden, de gangbare stelregels te volgen. Geen van die stelregels is, doorheen de hele middeleeuwen, gelijk gebleven; ieder tijdperk heeft de ene of de andere, soms verschillende van die stelregels gewijzigd, en aldus zowel wat het aantal als de betekenis van de dateringsgegevens betreft, minder of meer onvaste gebruiken gevestigd.

3. DE TIJDSOPGAVE TOT HET MIDDEN VAN DE ACHTSTE EEUW.

In de eerste tijden van de middeleeuwen is het gebruikelijk wanneer een tijdsopgave gegeven wordt, wat echter niet altijd het geval is, de aanwijzing tot de opgave van het jaar en de dag te beperken.

De dag wordt soms naar de Romeinse kalender berekend, en in de pauselijke kanselarij is dat, behalve onder Gregorius I (590-604), die de moderne telling gebruikt, algemene regel⁹.

In Gallië, evenals in Italië buiten de pauselijke kanselarij, wordt meestal de moderne telling aangewend. In de oorkonden wordt die telling uitgedrukt, in Italië door de wending *dies mensis* of *dies de mense* voorafgegaan van het rangschikkend telwoord (b.v. *sextus*) en gevolgd door de naam van de maand, in Gallië door de wending *sub die* (die woorden worden soms weggelaten) *quod* (of *ubi, quo, quando*) *fecit mensis* (met de naam van de maand) *dies*, gevolgd door het hoofdtelwoord, (b.v. *sex*)¹⁰. Het jaar wordt in de pauselijke kanselarij aangegeven aanvankelijk door de namen van de consuls, later door het postconsulaat met soms, vanaf het einde van de 5^e eeuw, de Griekse indictie, en sedert 550 bovendien met het regeringsjaar van de Byzantijnse keizer¹¹.

In Italië volgt men buiten de pauselijke kanselarij nagenoeg dezelfde gebruiken, doch de Griekse indictie komt er slechts vanaf de zesde eeuw en tot omstreeks het midden van die eeuw uitzonderlijk voor.

In Gallië kent men tot omstreeks het midden van de achtste eeuw geen andere jaaropgave dan die van het regeringsjaar van de vorst¹².

4. DE TIJDSOPGAVE VAN HET MIDDEN VAN DE ACHTSTE TOT DE TWAALFDE EEUW.

Van het midden van de 8^e eeuw af, vertoont zich een strekking om de gegevens in de tijdsopgave te vermeerderen, doch blijkbaar niet met het doel een grotere nauwkeurigheid te bereiken; vooral met de jaaropgave is dat het geval.

Van 772 af laat de pauselijke kanselarij weliswaar de opgave van de postconsu-

---

de Saint-Lambert à Liège (Luik, 1863), p. 278; vgl. A. WAUTERS, *Table chronologique*, a.w., dl. I, p. LVII.

⁹) Vgl. over de dagopgave in de middeleeuwen, H. AICHER, *Beiträge zur Geschichte der Tagesbezeichnung im Mittelalter*, Innsbruck, 1912, en vooral de bijlagen p. 124-165; als ook F. BLATT, *Classical Features in mediaeval Latin. II. Formulas of Dating*, in: CM., 1946, p. 279-290.

¹⁰) Die zinswending komt nog in een Normandische oorkonde van 1310 voor, vgl. K. RINGENSON, *Le rapport d'ordinaux et de cardinaux dans les expressions de la date dans les langues romanes* (Parijs, 1934), p. 23.

¹¹) A. MENZER, *Die Jahresmerkmale in der Datierung der Papsturkunden bis zum Ausgang des XI. Jahrhunderts*, in: RQCAKG., XL (1932), p. 27-103.

¹²) F. G(IARD), *De l'emploi de l'ère chrétienne dans les actes carolingiens*, in: BEC., LXII (1901), p. 705; A. DE BOUARD, *Manuel*, a.w., p. 302.

laats- en regeringsjaren van de keizer van Byzantium weg, doch van 781 af komt de opgave van de pontificaatsjaren daarvoor in de plaats, en van 788 af de regeringsjaren in Italië van Karel de Grote. Na de kroning van de keizer in 800 worden in de privileges alleen nog regeringsjaren van de keizer van het Westen, zijn zgn. postconsulaatsjaren (die overigens gelijk aan zijn regeringsjaren zijn), en de Griekse indictie gegeven¹³.

In het Frankische rijk worden in de koninklijke kanselarij vanaf juni 774 meestal twee regeringsjaren, die van het Frankische Rijk en die van Italië, gegeven, daarenboven van 801 af het keizersjaar (*annus imperii*) en van 802 af de indictie¹⁴. In de capitularia wordt soms, voorzover zij gedateerd zijn, van 742 af het incarnatiejaar naast het regeringsjaar en de indictie gegeven.

Ook buiten de koninklijke kanselarij is de strekking om de chronologische gegevens te vermeerderen in het Frankische Rijk merkbaar. In 763 heeft een oorkonde van bisschop Chrodogang van Metz een jaaropgave die samengesteld is uit de incarnatie, de indictie, de epacten, de concurrent en het regeringsjaar¹⁵. De dagopgave daarentegen wordt in de loop van de 8^e eeuw hoe langer hoe meer naar de Romeinse kalender gegeven, en in de 9^e eeuw is die wijze van opgave zowel in het Frankische gebied als in Italië overheersend. Men begint soms de naam van de weekdag en de ouderdom van de maan aan de dagopgave toe te voegen.

Deze strekking om overtollige gegevens aan de tijdsopgave toe te voegen, die vanaf de tweede helft van de 8^e eeuw merkbaar wordt, neemt in de 9^e en volgende eeuwen aanzienlijk toe. Zij wordt bevorderd door de ontbinding van het Karolingische Rijk, waarmee van de 10^e eeuw af de oorkonding door steeds talrijker en lagere gezagsorganen gepaard gaat. Twee invloeden schijnen daarbij vooral werkzaam geweest te zijn: enerzijds de computistiek die allerlei gegevens van de computus aan de datum toevoegt, blijkbaar meer om de geleerdheid van de opsteller ten toon te spreiden dan om de tijdsopgave nauwkeurig te bepalen, anderzijds de opvatting dat politieke denkbeelden in de datering tot uitdrukking komen en moeten komen. Dat laatste wordt vooral op de pauselijke kanselarij van omstreeks 875 af in de vermelding van de regeringsjaren merkbaar; van die jaren af worden immers in de pauselijke bullen naar gelang van de wisselvalligheden van de strijd om de wereldsuprematie tussen keizer en paus, de regeringsjaren van de keizer of de pontificaatsjaren vermeld, weggelaten of in een verschillende volgorde gegeven¹⁶.

Niet alleen worden overtollige gegevens aan de datum toegevoegd, bovendien wordt de chronologische betekenis van de gegevens gewijzigd. Vanaf 823 wordt de indictiestijl die tot dan toe de Griekse was, in de Karolingische kanselarij weifelend, in 832 door de Romeinse en in 849 door de Bedaanse vervangen. Ook buiten de keizerlijke kanselarij heerst gelijkaardige afwisseling, wat ten andere weldra tot een begrijpelijke willekeur in de berekening van het indictiecijfer zal leiden.

¹³) E. CARUSI, *L'indizione nella datazione delle carte private romane dei secoli VIII-XI*, in: Feestb. Ordine della Santissima (Rome, 1898), p. 509-512.

¹⁴) H. BRESSLAU, *Handbuch*, II, 417.

¹⁵) GALLIA CHRISTIANA, dl. XIII, Instrum., kol. 372.

¹⁶) H. BRESSLAU, *Handbuch*, II, 420-421; A. GIRY, *Manuel de Diplomatie*, p. 578-579; A. DE BOUARD, *Manuel de Diplomatie*, I, p. 301.

Intussen zijn in de eerste helft van de 9^e eeuw de tijdsopgaven, buiten de pauselijke en keizerlijke kanselarijen, nog meestal uiterst eenvoudig van structuur. De dagopgave geschiedt doorgaans naar de Romeinse kalender, al komt de moderne telling nog voor, en de jaaropgave beperkt zich tot het regeringsjaar van de vorst of tot het incarnatiejaar; zelden worden beide te gelijk gegeven. Van het midden van die eeuw af laat men soms regerings- en incarnatiejaar weg, en beperkt men zich tot de opgave van het indictiecijfer.

Vanaf de 9^e eeuw wint het incarnatiejaar bestendig veld. Omstreeks 882 wordt het in de keizerlijke oorkonden naast de regeringsjaren gegeven, en sedert 968 in de pauselijke oorkonden bij de overige opgaven gevoegd; in de beginne weliswaar uitzonderlijk, vanaf de 11^e eeuw veelvuldiger, sedert paus Nicolaus II (1058-1061) regelmatig. Met de verbreiding van het incarnatiejaar gaat de verscheidenheid van jaarstijl gepaard.

In de 10^e eeuw vermelden de prelaten en in de 11^e eeuw ook de landsheren in hun oorkonden dikwijls hun eigen ambts- of regeringsjaren, zonder daarom de indicie of het incarnatiejaar te laten varen. Bovendien worden de ambtsjaren van de kerkelijke prelaten en de regeringsjaren van de landsheren in andere dan hun eigen oorkonden vermeld. Het is als een hulde die aan de prelaat of aan de landheer wordt gebracht, want dikwijls wordt het episcopaat of de regering vermeld, zonder nadere opgave van jaren.

Deze ontwikkeling voert aldus op het einde van de 11^e eeuw tot vrij ingewikkelde toestanden.

In de pauselijke kanselarij geven de privileges de dagopgave naar de Romeinse kalender, al komen in de 11^e eeuw nog soms dagopgaven naar de moderne telling voor, terwijl de jaaropgave bestaat uit de indicie waarvan de stijl sedert 1088 niet meer uitsluitend de Griekse is, uit het incarnatiejaar, naar verschillende jaarstijlen sedert 1059, en eindelijk uit het pontificaatsjaar. De pauselijke brieven die vroeger geen tijdsopgave bevatten, worden onder paus Urbanus II (1088-1099) met de dagopgave naar de Romeinse kalender, niet echter met een jaaropgave gedateerd. Dit laatste gegeven zal slechts onder Clemens III (1187-1191) met het pontificaatsjaar algemeen worden.

In de keizerlijke kanselarij geven de privileges de dagopgave naar de Romeinse kalender en het jaar naar de incarnatie, de indicie en de regering als koning en als keizer. De mandementen daarentegen hebben meestal geen datering; zo zij er een bezitten, is deze meestal beperkt tot de opgave van het incarnatiejaar en de indicie.

In de koninklijke kanselarij van Frankrijk heeft lange tijd zeer grote onvastheid in de datering geheerst. Pas op het einde van de 11^e eeuw worden de tradities er betrekkelijk vast. Zelden komt er een dagopgave voor, en zo zij voorkomt, wordt zij naar de Romeinse kalender gegeven; in 1082 komt nochtans een dagopgave naar moderne telling voor, en in 1068 zelfs een naar de kerkelijke kalender. Het jaar wordt meestal aangegeven door de indicie en het regeringsjaar, uitzonderlijk komt alleen de indicie of het regeringsjaar voor, en slechts eenmaal worden het incarnatiejaar en de indicie gegeven, doch blijkbaar is die oorkonde buiten de koninklijke kanselarij opgesteld. In de datum worden dikwijls de epacten, de concurrent, de maancyclus, en zelfs de dag van de maan, doch soms zonder de opgave van de maand, opgenomen¹⁷.

¹⁷) M. PROU, *Actes de Philippe I*, p. CXL.

In de oorkonden van de prelaten en de landsheren, evenals in die van de lagere heren en geestelijken, heerst uiteraard een grote verscheidenheid, niet alleen wat de verschillende oorkonders maar bovendien zeer dikwijls wat de stukken van dezelfde oorkonder betreft. De reden daarvan is dat vele van die oorkonden niet door de oorkonders, maar door de ontvangers of op vraag van de ontvanger meestal in de abdijen, opgesteld en geschreven worden. Er worden nochtans zekere tradities gevolgd.

Vooreerst is het een bijna algemene regel dat een oorkonde die bestendige rechten vestigt, gedateerd wordt, terwijl stukken van tijdelijke betekenis, zoals klachten, bevelen of mededelingen van voorbijgaande aard, dikwijls ongedateerd blijven. Bovendien is de datum doorgaans uitvoerig of bondig, naar gelang van de betekenis van de oorkonde. Schenkingen van geringe waarde, private overeenkomsten en soortgelijke beschikkingen hebben zeer dikwijls geen dateringen of alleen een jaaropgave, soms bovendien een dagopgave, of uitzonderlijk alleen een maandopgave zonder nadere dagaanwijzing. In belangrijke oorkonden daarentegen worden de gegevens van de datering bovenmatig vermeerderd. Zelden ontbreekt in die oorkonden de dagopgave, soms wordt de weekdag aangegeven, terwijl tal van gegevens uit de computus (epacten, concurrenten, luna enz.) en over de regering of ambt van keizer, koning of bisschoppen en landsheren bij de jaaropgave gevoegd worden. De toepassing van de gegevens uit de computus zal wel toe te schrijven zijn aan de monniken, die met de redactie van de oorkonden werden belast, de vermelding van de regeringsjaren daarentegen aan de invloed van de pauselijke, keizerlijke en koninklijke oorkonden, en aan de opvatting dat daarin een huldeblijk aan de vermelde gezagvoerders besloten lag¹⁸.

5. DE TIJDSOPGAVE VAN DE DERTIENDE TOT DE ZESTIENDE EEUW.

Vanaf de dertiende eeuw vertonen de dateringstradities een strekking tot vereenvoudiging. Geleidelijk vermindert het aantal gegevens die in de datering voorkomen; vooral de overtollige gegevens bij de jaaropgave, worden weggelaten. Dit is niet alleen het geval met de gegevens van de computus, die eigenlijk nooit zeer veel werden aangewend, maar in zekere mate ook met de regeringsjaren, welke daarentegen in de elfde eeuw in grote getale en in alle behoorlijke dateringen gegeven werden. Die versobering in de aangewende dateringsgegevens gaat gepaard met een versteviging van de traditie. Zij moet worden toegeschreven aan de ontwikkeling van het kanselarijwezen in die eeuw.

De lagere kanselarijen, daarin begrepen deze van de landsheren, die een quasi-soevereine macht bezaten, worden naar het voorbeeld van de keizerlijke of koninklijke kanselarij ingericht en aan een hiërarchische tucht onderworpen.

¹⁸) Een paar voorbeelden uit de Nederlanden mogen het gezegde toelichten. In een oorkonde van 13 april 1186 van Boudewijn V, graaf van Henegouwen, luidt de datering: „Actum Castriloco, anno dominice Incarnationis M.C. octogesimo sexto, indictione quarta, concurrente secundo, epacta XXXIII^a, termino paschali septimo, Idus aprilis, dominicali littera currente E.” In een oorkonde van 4 december 1164 van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen: „Actum est hoc Furnis, anno M.C.LXIII°, indictione XIII, concurrente tertio, epacta VI^a, II Non. decembris”. In een oorkonde van 1206 van de kanunniken van Deventer: „Actum in capitulo Daventriensi, anno Incarnationis dominice M.CC.VI, indictione IX, epacta IX, concurrente VI, Trajectensi cathedrae presidente domino Theoderico venerabili episcopo, anno episcopatus eius IX.”

De door de ontvangers opgestelde oorkonden werden hoe langer hoe zeldzamer, en daarmede werd de tussenkomst van de monniken in de oorkonding uitgeschakeld. Met die uitschakeling verdwijnen uit de oorkonden de gegevens ontleend aan de computus, waarvan de studie ten andere bijna louter formele kennis was geworden.

Anderzijds heeft de vastere inrichting van de kanselarijen, en vooral hun onderwerping aan een hiërarchie, een invloed op de vermelding van de regeringsjaren in de datering. Naar het voorbeeld van de keizerlijke en de koninklijke kanselarijen en overeenkomstig de opvatting dat het vermelden van regeringsjaren een huldeblijk voor de geciteerden in zich sluit, worden alle andere regeringsjaren weggelaten, dan deze van de oorkonder en eventueel van de soeverein waaronder hij behoort. Men zal ten andere weldra, behalve in de pauselijke, keizerlijke en koninklijke oorkonden, de vermelding van de regeringsjaren volledig laten wegvallen; ook de indictie als enige jaaropgave verdwijnt, in afwachting dat zij gedurende de 13^e eeuw eveneens als aanvullende jaaropgave weggelaten wordt, behalve in de plechtige keizerlijke en pauselijke oorkonden en in de traditioneel omslachtige notarisakten. Daarmede wordt het incarnatiejaar het enige gegeven om het jaar aan te wijzen, met uitzondering van de pauselijke, keizerlijke en koninklijke oorkonden, waarin bovendien de pontificaats- of regeringsjaren toegevoegd worden.

De gevolgen van de inrichting van vaste kanselarijen doen zich eveneens in een ander en belangrijker opzicht gevoelen. Evenals inzake oorkondenstijl laat het bestuur waarvan de kanselarij, en later in de steden en de gerechtshoven, de griffies, deel uitmaken, geen of weinig spel aan het individuele goeddunken; de regels die door het hoofd van de kanselarij of griffie worden voorgeschreven, moeten door de ambtenaren worden toegepast. In enkele zeldzame gevallen zelfs worden bepaalde stelregels door de wetgevende macht opgelegd of door de rechtsleer verplichtend geacht. Doch het is vooral de drukke bedrijvigheid, waarmede men van de 13^e eeuw af begint te oorkonden, die richtinggevend voor de algemeenheid wordt, en binnen een bepaald gebied niet alleen een betrekkelijke eenvormigheid doch bovendien een grotere vastheid van dateringsgebruiken tot stand brengt. Het veralgemeende aanwenden van het incarnatiejaar als enige jaaropgave verleent aan de jaartijl een betekenis, waarvan men zich weldra bewust wordt. Dit komt tot uitdrukking in het feit dat men reeds in de loop van de 13^e eeuw het gebruik van een bepaald gebied in dat opzicht met de naam *mos*, *cursus* of *stilus* begint aan te duiden¹⁹. Het bewijst niet alleen dat men de verscheidenheid van de richtlijnen inziet die in de verschillende gebieden gevolgd worden, maar duidt tevens op het vaste karakter dat deze aangenomen hebben. Dit alles betekent nochtans niet dat de gebruiken inzake chronologie vanaf de 13^e eeuw, zelfs in een bepaald gebied, geen wijzigingen meer ondergaan²⁰.

¹⁹) A. GIRY (*Manuel*, p. 107 in noot) vermeldt het gebruik van het woord *mos* in de zin van jaartijl in 1233 te Beauvais. In de Nederlanden wordt het slechts in de 15^e eeuw gewoonte in een datering de gevolgde stijl aan te duiden: men gebruikt daartoe de uitdrukkingen: *mos*, *cursus*, *stylus*, *ritus*, en *stijl*, *naer scriven*, *naer costume*, *na den loepe* of soms kortweg: *naer* (bv., naer Hollant, W.S. UNGER, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg*, dl. I, 's Gravenhage, 1923, p. 286). Vgl. ook R. FRUIN, *Handboek*, p. 58.

²⁰) A.J.A. FLAMENT, *Eenige opmerkingen betreffende de vormen van dagteekening van de 13^e tot in de 17^e eeuw, vooral in het bisdom Luik en in 's aartsbisdom Keulen*, in:

Zelfs wat de jaartijl betreft, gaat men nog in de 14^e eeuw, in de bisdommen Keulen, Luik, Utrecht en Munster tot een hervorming over, doch dit blijft een uitzondering. Inderdaad, in het algemeen beschouwd en afgezien van de pauselijke kanselarij, kan men de jaartijl in de verschillende gebieden, vanaf het einde van de 13^e eeuw als gevestigd beschouwen. In Frankrijk nochtans vervangt de Paasstijl, die door de koninklijke kanselarij toegepast wordt, ook na de 13^e eeuw de plaatselijke stijl, in de gebieden waar de koninklijke macht zich vestigt²¹.

Terwijl in de 13^e eeuw praktisch een einde gesteld werd aan de onstandvastigheid van de jaartijl binnen eenzelfde gebied, ondergaat de dagopgave nog wijzigingen.

In het begin van de 11^e eeuw overheerste de dagopgave naar de Romeinse kalender. Nochtans was de moderne telling in Sicilië gewoon, en in de pauselijke kanselarij niet helemaal buiten gebruik, terwijl in Lombardije de Bolonese telling, die er in de 8^e eeuw schijnt ontstaan te zijn, zich geleidelijk uitgebreid heeft.

Reeds in de loop van de 11^e eeuw ondergaat die betrekkelijk eenvoudige toestand wijzigingen, die tot allerlei verwickelingen zullen leiden.

Vanaf het einde van de 12^e eeuw dringt de moderne telling vermoedelijk van uit Sicilië naar Duitsland door, waar zij gedurende de eerste helft van de 13^e eeuw in de keizerlijke kanselarij bestendig veld wint.

Op haar beurt breidt de Bolonese telling, die gedurende de 13^e eeuw in Italië overheersend geworden is, zich benoorden de Alpen uit. Reeds in de 12^e eeuw treft men ze af en toe in de keizerlijke kanselarij aan, en in de tweede helft van de 13^e eeuw komt ze zelfs in Vlaanderen voor, wellicht ingevoerd door Italiaanse kooplieden of door Vlaamse afgestudeerden van Bologna. Grote bijval zal zij nochtans buiten Italië niet genieten, en zelfs in Italië zal ze in de loop van de 14^e eeuw praktisch tot de streek van Bologna beperkt worden.²²

Een dagopgave die daarentegen in de 13^e eeuw een snelle en algemene bijval verwerft, is die naar de kerkelijke feestkalender²³. In de 11^e eeuw werd een kerkelijke feestdag uiterst zelden als dagopgave gebruikt, en dan bijna uitsluitend als aanwijzing van de dag waarop een periodieke prestatie of betaling moest geschieden. Nog in de eerste helft van de 12^e eeuw komen dagopgaven volgens de kerkelijke feestkalender uitzonderlijk voor; doch sedert het midden van die eeuw vermeerderen zich de gevallen, en in de eerste helft van de 13^e eeuw verdringt die wijze van dagopgave praktisch alle andere, behalve in Italië, in de pauselijke en in de keizerlijke kanselarij.

Vanaf het begin van de 14^e eeuw verliest zij veld ten voordele van de moderne dagtelling die zich langzaam opdringt. Het zou nochtans verkeerd zijn het overgaan van de kerkelijke feestkalender naar de moderne telling gedurende de 14^e en de 15^e eeuwen als een rechtlijnige evolutie te zien. Er zijn blijkbaar krin-

---

De Katholiek, CLXIII (1923), p. 275. TH. EICHMANN, *Die Datierungen in der Geschichtsschreibung des deutschen Reiches während der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts* (1200-1254). Greifswald, 1909.

²¹) Vgl. daarover A. DE BOUARD, *Manuel*, p. 307-308.

²²) Vgl. de voetnoten 14-19 van hfst. III.

²³) F. SACHSE, *Das Aufkommen der Datierungen nach dem Festkalender in Urkunden der Reichskanzlei und der deutschen Erzbistümer*. Erlangen, 1904.

gen geweest die aan de feestkalender vasthielden, zoals er andere waren die de Romeinse kalender trouw bleven; er zijn er zelfs die na de moderne dagtelling te hebben aangenomen, teruggekeerd zijn tot de kerkelijke of tot de Romeinse kalender. De ontwikkeling in de Duitse keizerlijke kanselarij is in dat opzicht leerrijk. Na het Interregnum (1256-1273) gedurende hetwelk meestal de moderne telling werd gebruikt, grijpt men naar de Romeinse kalender terug. Onder Lodewijk van Beieren (1314-1347) wordt naast de Romeinse opnieuw de moderne telling ingevoerd, die onder Karel IV (1347-1378) praktisch verdwijnt, om onder Ruprecht van de Palts (1400-1410) weder in gebruik te komen. Onder deze vorst komt bovendien de dagopgave naar de kerkelijke kalender voor ²⁴.

6. DE TIJDSOPGAVE IN DE ZESTIENDE EN VOLGENDE EEUWEN.

In het begin van de 16^e eeuw is de toestand inzake chronologische gebruiken in tal van opzichten reeds vereenvoudigd. Aan vele van de gevestigde tradities zal niet meer worden getornd. Dit is in de eerste plaats het geval met de gewoonte om de tijdsopgave te beperken tot de jaar- en dagopgave. De dag wordt overal naar de moderne telling aangegeven, behalve in de kringen van de humanisten, waarvan velen met voorliefde de Romeinse kalender aanwenden. Wat het jaar betreft vergenoegt men zich met de opgave naar de christelijke telling, behalve in de pauselijke, keizerlijke en koninklijke oorkonden waarin bovendien de pontificaatsjaren of de regeringsjaren van de oorkondende vorst gegeven worden. Het is vooral inzake jaartijl dat men in de 16^e eeuw grondige wijzigingen beleeft. Zoals hoger uiteengezet, had de jaartijl zich in de loop van de 13^e eeuw gevestigd, verschillend van plaats tot plaats en soms van kring tot kring. In de verdere loop van de middeleeuwen werd aan de toen gevestigde tradities weinig gewijzigd. Naarmate echter de volkskringen zich ontwikkelden drong de Nieuwjaartijl door. Tekenend in dat opzicht is het veelvuldig gebruik van die tijl in de kringen van de ambachten in Vlaanderen alreeds in de 14^e, doch vooral in de 15^e eeuw ²⁵. De verspreiding van de almanakken door de drukkunst schiep uiteraard een gunstige atmosfeer voor die tijl. Rond het midden van de 16^e eeuw wordt de Nieuwjaartijl reeds als de *stilus novus*, de tijl dus van de toekomst, beschouwd. Onder de invloed van die factoren, beginnen de gevestigde tradities te wankelen. Nu hier, dan daar wordt de traditionele jaartijl door de Nieuwjaartijl vervangen, soms definitief, soms slechts voor enkele jaren. Het gevolg hiervan is dat men omstreeks het midden van de 16^e eeuw opnieuw in een tijdperk treedt van grote onzekerheid inzake jaartijl. R. Fruin heeft er op gewezen hoe de Staten van Holland in 1544 de Paastijl door de Nieuwjaartijl hebben vervangen, doch in 1563 opnieuw de Paastijl invoeren, om eindelijk in 1571 of 1572 voorgoed naar de Nieuwjaartijl terug te keren ²⁶.

Aan de onzekerheid die door de opgang van de Nieuwjaartijl ontstaat, wordt betrekkelijk snel een einde gesteld; anders dan in de middeleeuwen, verdraagt het sociale verkeer van de 16^e eeuw die onzekerheid niet meer, daarenboven heeft

²⁴) Vgl. ook H. BRESSLAU, *Handbuch*, II, 400.

²⁵) R. FRUIN, *Handboek*, p. 55 en noot aldaar; vgl. bovendien voetnoot 6 hierboven, en p. 51-52. Ook te Middelburg gebruiken sommige ambachtsbesturen Nieuwjaartijl (W.S. UNGER, *Bronnen*, I, p. XXVII).

²⁶) R. FRUIN, *Handboek*, p. 82-83.

het behoefte aan een eenvormige stijl. De vermelding van de aangewende stijl in de datering is geen afdoend middel tegen de stijlonzekerheid en de stijlverscheidenheid. Met de traditionele jaartijlen ruimt men in de tweede helft van de 16^e eeuw bijna overal op. In het begin van de 17^e eeuw heeft de Nieuwjaarstijl zich praktisch overal opgedrongen.

Reeds in de eerste helft van de 16^e eeuw had men op vele plaatsen in Duitsland de hervorming van de jaartijl doorgevoerd. De beweging was begunstigd door het feit dat de Nieuwjaarstijl de Kerststijl verving, en de dag waarop het jaarcijfer gewisseld werd dus slechts van een week moest verplaatst worden. De landen waar de Paasstijl gold, kwamen slechts in de tweede helft van de eeuw aan de beurt, en dan in hoofdzaak dank zij de tussenkomst van de centrale macht. In 1564 beval een ordonnantie van Karel IX het gebruik van de Nieuwjaarstijl aan het Franse Hof, en in 1568 werd de hervorming op geheel Frankrijk toepasselijk. In de Nederlanden volgde men dezelfde weg in 1576.

Alleen in Engeland bleef men trouw aan de traditionele Annunciatiestijl, die er ten andere uitsluitend gold, en er slechts in 1752 door de Nieuwjaarstijl vervangen werd.

In Italië heerste grote verwarring. De Nieuwjaarstijl dringt er weliswaar bijna overal door, maar de officiële instanties, en in de eerste plaats de kanselarijen, behouden hun traditionele jaartijl. Zo blijven Florentië en Pisa tot het einde van 1749, en Venetië zelfs tot in 1797 de oude stijl in hun openbare diensten gebruiken. Op de pauselijke kanselarij wordt de Nieuwjaarstijl in 1621 voor de breven, en in 1691 voor zekere bullen ingevoerd, terwijl de Florentijnse stijl er voor de plechtige privileges tot in 1908 stand hield²⁷.

De zestiende eeuw bracht eindelijk ook de gregoriaanse kalenderhervorming; de gegevens die wij hoger over de wisselvalligheden van die hervorming gaven, maken een nadere behandeling hier overbodig.

---

²⁷) P. BONENFANT, *Cours de Diplomatie*, II, p. 65. Vgl. ook p. 52.

HET ONDERZOEK VAN DE DATERING

1. DOEL VAN HET ONDERZOEK.

Het onderzoek van de datering is van tweeërlei aard, ofwel interpretatief ofwel kritisch. In het eerste geval gaat men uitsluitend de chronologische betekenis van de datum na met het uiteindelijke doel de gegeven datering in onze tijdrekening om te zetten ; in het tweede geval wordt onderzocht, afgezien van de omzetting van de datum, in hoever de voorhanden dateringsgegevens in overeenstemming zijn met de gebruiken van het betrokken tijdperk, en eventueel met de gebruiken van welk tijdperk zij overeenstemmen.

De methode van onderzoek verschilt grondig in beide gevallen. In een interpretatief onderzoek geldt het de chronologische waarde van de uitgedrukte gegevens zo precies mogelijk vast te stellen en om te zetten ; daartoe moet men rekening houden met de begrippen die destijds bekend waren, doch daarom niet noodzakelijk in de datering werden uitgedrukt. Het opsporen van deze destijds bekende begrippen kan in de praktijk moeilijkheden bieden, maar stelt, wat de te volgen methode betreft, geen ingewikkelde problemen. In een kritisch onderzoek daarentegen staat men meestal voor een uiterste verscheidenheid van vragen, die praktisch van geval tot geval verschillen, en voor dewelke het slechts mogelijk is enkele algemene richtlijnen voor de gang van het onderzoek aan te wijzen.

2. INTERPRETATIEF ONDERZOEK.

Bij de omzetting van een datering moeten eerst en vooral de destijds bekende chronologische begrippen, die de betekenis van de dateringsgegevens bepalen, opgespoord worden. In de praktijk is het begrip van die aard, dat meestal moeilijkheden biedt, de jaarsijl, en meer in het bijzonder, het bepalen van de gevolgde sijl. Vooraleer echter met de eigenlijke omzetting te beginnen, moet men zich rekenschap geven van de gegevens waarop de omrekening slaat, en van de vereiste nauwkeurigheid van de omzetting. Eerst daarna kan tot de eigenlijke omrekening overgegaan worden.

Bij de omrekening kunnen vier gevallen worden onderscheiden : ten eerste, deze waarin de datering volledig is, d.i. met jaar en dag uitgedrukt wordt ; ten tweede, deze waarin zij onvolledig is, omdat zij ofwel geen jaar- ofwel geen dagopgave bevat ; ten derde, deze waarin zij om een of andere reden verminkt tot ons gekomen is, en eindelijk ten vierde, deze zonder eigenlijke datering, maar waarin wel dateringsgegevens voorkomen, die een technisch-chronologisch onderzoek mogelijk en zelfs noodzakelijk maken.

In het interpretatieve onderzoek onderscheidt men aldus het opsporen van de jaarsijl, het bepalen van de omrekening, en de vier aangegeven gevallen van omzetting.

3. OPSPOREN VAN DE JAARSTIJL.

Het spreekt vanzelf dat, om een gegeven datum uit de middeleeuwen in onze tijdrekening om te zetten, men allereerst moet uitmaken welke jaerstijl en eventueel welke indictiestijl aangewend wordt. Feitelijk beschouwd geldt dat voor alle datums tot welke tijd van het jaar zij ook behoren. Doch aangezien, wat het jaarcijfer betreft, de Pisaanse stijl een beperkte verbreiding heeft gekend, zijn het meestal alleen de datums tussen 25 december en 25 april waarvan het jaarcijfer door de stijl gewijzigd wordt, terwijl wat het indictiecijfer betreft, alleen de datums tussen 1 september en 31 december in aanmerking komen.

De methode van onderzoek is voor de jaar- en de indictiestijl in feite dezelfde. Daar het echter in de praktijk bijna altijd op het nagaan van de jaerstijl aankomt, vergenoegen we ons met voorbeelden in verband met deze laatste.

Het is geen gemakkelijke taak om de jaerstijl van een datering op te sporen. Slechts zelden kan men daartoe gebruik maken van de uitdrukkingen die in de datering voorkomen.

Met de vermelding dat naar de stijl van een gegeven plaats gedateerd wordt, kan men weinig aanvragen; ten eerste moet dan de stijl van de aangegeven plaats opgespoord worden, en ten tweede moet men de zekerheid hebben dat het wel de opgespoorde stijl is, naar dewelke in de datering verwezen wordt. Het gebeurt immers dat een datering zegt de stijl van een bepaalde plaats te volgen, maar daarmede een andere stijl bedoelt dan de gewone stijl van die plaats. Zo vermeldt een rekening van de proost van de abdij te Middelburg dat zij ingaat „den 1^{en} January anno 1535 stijl van Utrecht”, hoewel zij niet de Kerststijl toepast, die de stijl van Utrecht is, maar daarentegen de Nieuwjaarstijl¹.

Uit de wijze waarop het jaar in de datering uitgedrukt wordt, is in algemene regel geen bewijs te halen. Een uitdrukking als *anno a Nativitate Domini* wil volstrekt niet zeggen dat het jaar met Kerstdag van cijfer wisselt², evenmin als de uitdrukkingen *anno Incarnationis*, *anno Incarnati Verbi* of andere van dien aard op Boodschapstijl en *anno a Resurrectione* op Paasstijl wijzen³. Met de jaerstijl heeft die uitdrukking niets gemeens, zij wijst alleen de christelijke jaartelling aan. Ook met het woord *era* is dat eigenlijk het geval, doch aangezien dat woord alleen met de Spaanse jaartelling gebruikt wordt, en die jaartelling geen andere stijl dan die van Nieuwjaardag kent, kan men het gebruik van het woord *era* als een bewijs voor de toepassing van de Nieuwjaarstijl beschouwen.

De vermelding dat de datum vóór of na Pasen geldt, laat in algemene regel toe tot het gebruik van de Paasstijl te besluiten. Het spreekt echter vanzelf dat de vermelding van Pasen in of ter gelegenheid van de dagopgave niets omtrent de jaerstijl bewijst. Zo b.v. wijst *in vigilia Pasche* Paaszaterdag aan, welke ook de aangewende jaerstijl is.

¹) R. FRUIN, *Handboek*, p. 59.

²) Enkele uitzonderingen niet te na gesproken, wordt op het einde van de 15^e en in het begin van de 16^e eeuw, vooral in Holland en Utrecht, achteraan de datering de uitdrukking *a Nativitate* gevoegd, b.v. „den XIX^{en} dach der maent Februarius XVe vierenzeventich, a Nativitate Domini” (W.S. UNGER, *Bronnen tot de Geschiedenis van Middelburg*, dl. I, 's Gravenhage, 1923, p. 492); daarmede wordt de Kerststijl aangegeven, vgl. R. FRUIN, *Handboek*, p. 59.

³) E. GAILLIARD (*De Keuze van Hazebroek, a.w.*, dl. IV, p. 132-136, v^o Jaer Ons Heeren) geeft een keus van uitdrukkingen van het jaar in het middelnederlands.

De gevallen waarin de uitdrukkingwijze van de datering tot bewijs van de aangewende jaartijl kan dienen, zijn per slot van rekening uitzonderlijk. Doorgaans moet de jaartijl uit andere dan uitdrukkelijke gegevens afgeleid worden. De methode die daarbij moet gevolgd worden bestaat, strikt beschouwd, uit drie verichtingen: ten eerste het bijeenbrengen van de stukken van gelijke aard en herkomst, ten tweede het rangschikken van de stukken in chronologische volgorde op grond van andere gegevens dan de datum; ten derde het vaststellen van het oogenblik waarop het jaarcijfer wisselt.

Het gebeurt maar zelden dat aan de eisen van die methode op afdoende wijze kan voldaan worden. Reeds het opsporen van de stukken van gelijke aard en herkomst gaat meestal gepaard met moeilijkheden, waarvan de oplossing niet meer dan waarschijnlijk kan gemaakt worden. Het geldt immers stukken bijeen te brengen, waarvan de datering opgesteld is door eenzelfde persoon of door verschillende personen die onder eenzelfde leiding stonden of tot eenzelfde kring behoorden. Naar gelang van het tijdperk waarin de stukken thuis horen, zullen de criteria voor het bijeenbrengen verschillen.

In gewone omstandigheden, en meer in het bijzonder voor stukken afgeleverd door openbare lichamen sedert de 13^e eeuw, mag men aannemen dat zij, behoudens tegenbewijs, herkomstig zijn uit een ingerichte kanselarij, griffie of kantoor. De betrekkelijke vastheid van chronologische gebruiken in die inrichtingen laat toe op grond van gevallen die uit twee niet te ver van elkaar liggende tijdstippen dateren, met voldoende zekerheid te besluiten tot het bestaan van de vastgestelde chronologische gebruiken in de tussentussende jaren. Dat is echter alleen het geval wanneer de chronologische gebruiken waarover het gaat, in het bedoelde tijdperk geen wijzigingen ondergingen, en op voorwaarde dat het stukken betreft die door de eigen organen van het betreffende openbare lichaam afgeleverd of opgesteld werden. Zo b.v. heeft R. Fruin gewezen op de praktijk van de Staten van Holland in de 16^e eeuw; blijkbaar heeft de betrekkelijk onvaste inrichting van de griffie van deze Staten een grote speelruimte gelaten aan de acterende griffier, zoals dit ten andere bewezen is voor de leden van de Staten, die ieder hun plaatselijke stijl toepassen ⁴.

In het geval van de Staten van Holland kon R. Fruin over een uitstekend materiaal beschikken, dat men slechts zeer uitzonderlijk vóór de 14^e eeuw vindt, en dat zelfs in de 15^e eeuw nog zeldzaam is, namelijk een reeks resolutieboeken, vonnisboeken, rekeningen en soortgelijke chronologisch gehouden geschriften, waarin de gevolgde jaartijl gemakkelijk kan afgeleid worden uit de verandering van het jaartal in de aantekeningen. Er mag evenwel niet uit het oog verloren worden dat vele chronologisch gehouden registers, vooral vonnisboeken in netschrift, niet dag voor dag bijgehouden werden, zodat de teksten niet altijd in hun strikt chronologische volgorde geregistreerd zijn.

Bij het verzamelen van gegevens uit verhalende bronnen, moet men er rekening mede houden dat de middeleeuwse schrijvers van kronieken, wanneer zij de gegevens uit vroegere auteurs hebben geput, zich meestal niet gelegen lieten aan het verschil in stijl en in hun tekst meestal de dateringen van hun bron ongewijzigd overnamen.

---

⁴) R. FRUIN, *Handboek*, p. 82-84.

Nadat de stukken van dezelfde aard en herkomst zo volledig mogelijk bijeengebracht zijn, moet tot hun chronologische rangschikking worden overgegaan. Het spreekt vanzelf dat men daarbij alleen gebruik mag maken van dateringsgegevens waarvan de jaarstijl niet in twijfel kan getrokken worden. Daar de Pisaanse stijl buiten Italië slechts uitzonderlijk voorkomt, is het praktisch alleen voor de dateringen tussen 25 december en 25 april, dat het er op aankomt gegevens in de stukken te ontdekken die in synchronistisch verband kunnen gebracht worden met een of ander chronologisch vaststaand feit. Die gegevens zijn uiteraard zeer verscheiden.

In de eerste plaats komen de gegevens van de datering in aanmerking die niet aan de invloed van de jaarstijl onderworpen zijn; de gegevens uit de computus, deze van de regeringsjaren, en zelfs de indictie, zo de stijl ervan vast staat.

Een paar voorbeelden mogen hier volgen:

In een oorkonde van graaf Willem II van Holland, gedateerd op maart 1247, neemt de oorkonder de titel: *in Romanorum regem electus*. Daar Willem II op 3 oktober 1247 tot Rooms-Koning gekozen werd, is het duidelijk dat de oorkonde in maart 1248 moet geplaatst worden⁵.

In een oorkonde van de deken van de Christenheid te Brugge luidt de datum: *feria sexta post Isti sunt dies, mense Aprili*, 1271. Daar Passiezondag, die met *Isti sunt dies* bedoeld wordt, in 1271 op 22 maart, in 1272 daarentegen op 10 april gevierd werd, is het, wegens de vermelding *mense Aprili*, duidelijk dat de oorkonde op vrijdag na 10 april 1272 moet geplaatst worden⁶.

In een oorkonde van de deken en het kapittel van Saint-Denis te Luik wordt de datum opgegeven: *die decima septima mensis Februarii, scilicet feria sexta post dominicam qua cantatur Invocavit*, met het jaar 1306. Daar de eerste zondag van de Vasten, die met *Invocavit* bedoeld wordt, in 1306 op 20 februari en de vrijdag daarna op 25 februari viel, in 1307 op 12 februari en de vrijdag daarna op 17 februari, is het duidelijk dat de oorkonde in het jaar 1307 moet geplaatst worden⁷. Het spreekt vanzelf dat iedere datering in al haar gegevens moet worden onderzocht, en dat geen tegenspraak tussen de verschillende gegevens van eenzelfde datering mag voorhanden zijn, zoniet moet de datering buiten beschouwing worden gelaten als zijnde onvoldoende betrouwbaar.

Men moet nochtans nagaan of de tegenspraak in de verschillende gegevens van de datering aan de chronologische beginselen beantwoordt. Men moet immers rekening houden met de mogelijkheid van onachtzaamheid of onkunde. De middeleeuwse opstellers geven inderdaad soms blijk van vérgaande zorgeloosheid bij het uitdrukken van een datering⁸. De voorbeelden daarvan zijn te talrijk om

---

⁵) L. VAN DEN BERGH, *Oorkondenboek*, dl. I, nr. 446, 448 of 454, vgl. J. L. VAN DALEN, in: *BMHG.*, XXXII (1912), p. 140.

⁶) Oorspronkelijke oorkonde te Brugge, Arch. van de O.L.V. kerk, nr. 233.

⁷) E. VAN EVEN, *Brabandsch Museum*, p. 356, en ST. BORMANS, *Notice sur les Cartulaires de la Collégiale de Saint-Denis à Liège*, p. 72.

⁸) A. DE BOUARD, *Manuel de Diplomatique*, dl. I, p. 312, laat terecht opmerken: „Le fait est que les cas de parfaite concordance sont peu communs, apparemment parce que les scribes ne se mettaient point en peine de consulter attentivement le calendrier. Aussi n'en tient-on pas un compte rigoureux dans la discussion d'authenticité.”

daaromtrent enige twijfel toe te laten⁹. Er werd reeds gewezen op de gebrekkige wijze waarop het indictiecijfer vooral van de 10e tot 12e eeuw werd berekend; ook voor de overige gegevens die aan de computus ontleend worden, is dat soms het geval. De reden daarvan is waarschijnlijk gelegen in het feit dat die gegevens meestal nagerekend werden, en de vrij ingewikkelde wijze van de middeleeuwse berekening aanleiding tot een misslag gaf.

Ziehier ten andere een paar gevallen waarin de tegenspraak van de dateringsgegevens blijkbaar aan een vergissing van de opsteller toe te schrijven is.

Een oorkonde van graaf Boudewijn VII van Vlaanderen heeft de datering: *Anno Domini MCXVII, indictione XI, VIII Idus Mai*¹⁰. Zij is dus van 8 mei van het jaar 1117 of 1118, naargelang dat men de opgave van het jaartal of die van de indictie neemt. De *indictio XI* behoort inderdaad tot het jaar 1118 en niet tot 1117. Een van de beide opgaven moet foutief zijn; de menigvuldige onjuiste indictiecijfers die in de middeleeuwen voorkomen rechtvaardigen de gevolgtrekking dat niet het jaartal maar het indictiecijfer foutief is, zodat de oorkonde op 8 mei 1117 mag gedateerd worden.

Een oorkonde van de schepenen van Nijvel is gedateerd op 3 april 1471. Daar de Paasstijl toegepast wordt, is die datum onmogelijk, want het paasjaar 1471 begint op 14 april 1471 en eindigt op 29 maart 1472, zodat het geen 3 april heeft. De tegenspraak tussen dagbepaling en jaartal kan opgehelderd worden door na te gaan in welk jaar de optredende schepenen in ambt waren. Het blijkt dat zij van 24 juni 1471 tot 24 juni 1472 hun ambt uitoefenden, zodat daarmee bewezen is dat de oorkonde werd opgesteld op 3 april van het jaar 1472, en niet van 1471 zoals de oorkonde aangeeft. De fout door de opsteller begaan wordt ten andere begrijpelijk, wanneer men bedenkt dat 3 april 1472 de eerste vrijdag na Pasen is, en vermoedelijk de allereerste maal sedert de wisseling van het jaartal, dat oorkonden afgeleverd werden: de opsteller zal dus wel bij onoplettendheid het oude jaartal hebben neergeschreven¹¹.

Nadat de bijeengebrachte stukken die veilig konden gedateerd worden, in chronologische volgorde gerangschikt zijn, zal het geen moeite kosten om er de jaarcijfer uit af te leiden. Daartoe volstaat het na te gaan tussen welke datums het jaarcijfer in de opeenvolgende jaren wisselt. In de meeste gevallen zal men ten minste tussen Kerst- en Nieuwjaarstijl enerzijds, en Boodschap- en Paasstijl anderzijds kunnen beslissen; heeft de wisseling van het jaarcijfer tussen 2 januari en 24 maart plaats, dan kan alleen Boodschap- of Paasstijl gebruikt zijn; heeft het tussen 26 december en 2 januari plaats, dan is Kerst- of Nieuwjaarstijl aangewend.

Om het onderzoek verder door te zetten en te kunnen onderscheiden tussen Kerst- en Nieuwjaarstijl of tussen Boed- en Paasstijl, is de toestand enigszins verschillend. Wat de onderscheiding tussen Kerst- en Nieuwjaarstijl betreft, zijn de gegevens meestal zelden voorhanden; zij beperken zich immers tot de datums tussen 25 en 31 december, een tijdperk dat niet alleen van korte duur is, maar waarin bovendien bijzonder veel feestdagen voorkomen en waarin dus be-

⁹) P. SHERIDAN, *Etudes de Chronologie brabançonne*, in: RBAB., V (1907), p. 101-116, wijst een aantal fouten aan in dateringen uit de 14e eeuw; sommige aangehaalde gevallen zijn evenwel betwistbaar.

¹⁰) F. VERCAUTEREN, *Actes des Comtes de Flandre 1071-1128, a.w.*, p. 188, nr. 84.

¹¹) H. NELIS, *Notes de chronologie médiévale en Belgique, a.w.*, p. 65-88.

trekkelijk weinig stukken geschreven werden. Wat daarentegen de onderscheiding tussen Boodschap- en Paasstijl betreft is de toestand meestal gunstiger, niet alleen omdat het tijdperk tussen Boodschap en Pasen in de meeste jaren betrekkelijk lang is, en er over het algemeen weinig geboden feestdagen in voorkomen, zodat men doorgaans over betrekkelijk veel stukken zal kunnen beschikken, maar bovendien omdat men in vele gevallen een aanvullend middel van onderscheiding zal kunnen aanwenden. Dat middel vloeit voort uit het feit dat vele paasjaren zich niet over een vol jaar uitstrekken en er dus een zeker aantal dagen in ontbreken, of omgekeerd dat zekere veranderlijke feestdagen van een lang paasjaar niet in een Annuncatiejaar vallen. Wordt nu een stuk gedateerd op een dag, die in het aangegeven paasjaar ontbreekt dan is vanzelfsprekend Paasstijl uitgesloten. Dat is b.v. het geval met een oorkonde van de bisschop en het St. Lambertuskapittel van Luik, waarvan de datering luidt: „*Che fut donneit l'an de grasce milh IIIe et X, en mois d'Avrille, le XIIe jour*”¹². Daar het paasjaar 1310 op 17 of 18 april (Goede Vrijdag of Paaszaterdag) 1310 begint en op 9 of 10 april 1311 eindigt, telt het geen 10 of 11 tot 16 of 17 april; de datum van de oorkonde, 12 april, kan dus niet naar Paasstijl berekend zijn.

Wordt een stuk gedateerd naar een kerkelijk feest, dat niet tussen 25 maart van het aangegeven en het volgende jaar komt, dan is Boodschapstijl uitgesloten. Dat is b.v. het geval met de oorkonde van gravin Margaretha van Constantinopel en haar zoon Gwijde, waarvan de datum luidt: „*Anno Domini M.CC. quinquagesimo secundo, dominica in Ramis Palmarum*”¹³. Daar Palmzondag in 1252 op 24 maart en in 1253 op 15 april komt, heeft het jaar 1252 naar Boodschapstijl geen Palmzondag; het aangegeven jaar kan dus niet naar Boodschap berekend zijn.

Het spreekt vanzelf dat men bij het nagaan van de jaarstijl de mogelijkheid van een vergissing niet mag uitsluiten, zelfs al blijkt zij niet uit de tegenspraak in de datering zelf, maar uit het uitzonderlijke karakter van een bepaalde datering in de hele reeks. Een datum met uitzonderlijk karakter wijst echter niet noodzakelijk op een vergissing. Een oorkonde van de koning van Engeland, Richard I (1189-1199), is daar een bewijs van. Men weet dat de Boodschapstijl naar Florentijnse telling in de koninklijke kanselarij van Engeland sedert de 12^e eeuw gevolgd werd. Een enkele oorkonde van Richard I maakt daarop uitzondering; zij is gedateerd uit Akko in Palestina op 13 oktober 1192.

Daar Richard I op 10 oktober 1192 Akko verliet kan die datering niet naar Florentijnse telling berekend zijn. De koning verbleef echter te Akko van 8 tot 20 oktober 1191, zodat men een vergissing in het jaarcijfer zou kunnen veronderstellen en het stuk op het vorige jaar plaatsen, wat alle moeilijkheden uit de weg ruimt. R. Poole heeft nochtans bewezen dat de datum niet foutief was, doch dat de Pisaanse telling werd toegepast, vermoedelijk omdat de oorkonde opgesteld was voor Pisaanse kooplieden¹⁴.

Vanzelfsprekend zal men niet voor ieder geval tot het opsporen van de jaarstijl

¹²) *Chronique et Geste de Jean des Preis dit d'Outremeuse*, dl. IV, p. 126.

¹³) *Cronica et Cartularium Monasterii de Dunis* (Brugge, 1864), p. 586; vgl. voor de overige uitgaven A. WAUTERS, *Table, a.w.*, dl. V, p. 56.

¹⁴) R. POOLE, *Leopold Delisle (1826-1910)*, in: *Proceedings of the British Academy*, V (1911-12). Londen, z.j., p. 220.

moeten overgaan. In vele gevallen staat de jaartijl van een bepaalde kanselarij, streek of plaats met voldoende zekerheid vast. Men zal de gegevens die wij daaromtrent in de historische literatuur hebben gevonden, in ons glossarium verzameld vinden. Evenwel moet er nadrukkelijk op gewezen worden dat de meeste van die gegevens niet op volstrekt afdoende wijze vast staan, zodat er zich een nieuw onderzoek opdringt telkens moeilijkheden met de jaartijl in een datering oprijzen.

4. OMREKENING VAN DE DATUM.

Het opsporen van de jaartijl dient hoofdzakelijk om de omrekening van een oude in een moderne datum mogelijk te maken. Die omrekening is, in vele opzichten, niet strikt nauwkeurig.

Ten eerste, wordt er meestal geen rekening gehouden met het verschil van kalender in de datums die aan het invoeren van de gregoriaanse kalender voorafgaan : voor het vasteland de datums vóór 24 februari 1582, voor Engeland deze vóór 2 september 1752. Een datum als : *VII Kal. Augusti* van het jaar 800 wordt dus omgezet in 25 juli 800, hoewel hij naar de gregoriaanse kalender 29 juli 800 is, daar de juliaanse kalender, naar dewelke in de 9^e eeuw gerekend werd, op dat ogenblik 4 dagen op de gregoriaanse berekening ten achter was. Daar de fout in alle datums gelijk is, en dus de verhouding tussen de datums zich niet wijzigt, heeft ze voor de historicus geen betekenis, behalve waar het gaat om het dateren van natuurverschijnselen met periodiek karakter zoals maans- of zonsverduisteringen. Bij het raadplegen van tabellen van maans- of zonsverduisteringen moet men dan ook steeds nagaan of zij naar de juliaanse of gregoriaanse berekening opgemaakt zijn.

De uren worden meestal niet omgerekend ; men stelt zich met de opgave van de bron tevreden, zonder na te gaan of die met onze uurregeling overeenstemt.

Men heeft de gewoonte in België en Frankrijk de omrekening van de datum uitdrukkelijk aan te duiden door toevoeging tussen haakjes achter de omgerekende datum van de verkorting n.s. (: nieuwe stijl, *novo stilo*). In Nederland en Duitsland nochtans doet men dat alleen voor de datums van de juliaanse, die in de gregoriaanse kalender omgezet worden ; de datums uit de middeleeuwen worden er omgerekend, zonder aan te geven dat de omrekening gedaan werd. In geval de omrekening om een of andere reden niet gedaan wordt, wijst men het aan door de toevoeging tussen haakjes van de verkorting o.s. (oude stijl) of v.s. (*vetere stilo*)¹⁵.

5. OMREKENING VAN EEN VOLLEDIGE DAGOPGAVE.

Een datering is volledig als zij jaar en dag aanwijst ; bij de omrekening is het geboden eventueel met de dagopgave te beginnen, daar de jaaropgave, ingevolge de aangewende stijl, verschillend zal zijn naargelang de dag in het jaar¹⁶.

¹⁵) EG. I. STRUBBE, *Nieuwe Stijl, a.w.*, en P.J. MEIJ, *Nieuwe Stijl, a.w.*

¹⁶) Voor de oplossing van de gegeven gevallen hebben wij ons beperkt tot de tabellen die in ons werk voorkomen. Deze volstaan om alle gewone gevallen op te lossen. Voor buitengewone en ingewikkelde gevallen, inzonderheid voor de omrekening van datums in een andere dan onze tijdrekening, b.v. van een mohammedaanse datum in een Joodse, is het raadplegen van kalendariografische tabellen aan te bevelen. De meest volledige en meest praktische is die van R. SCHRAM, *Kalendariographische und Chronologische Tafeln*, Leipzig, 1908.

De dagopgave wordt steeds in de moderne telling omgerekend. Voor de dateringen naar de Romeinse kalender of naar de Bolonese telling is die omrekening eenvoudig ; zij kan verricht worden met behulp van de gegevens in de Eeuwigdurende kalender (Tabel IV).

Voor de dateringen naar de kerkelijke kalender is de zaak meer ingewikkeld. Men moet vooreerst de uitdrukking van de datum niet verkeerd begrijpen ; in sommige gevallen is verwarring inderdaad mogelijk. Een datum als „*le lendemain des Troys Roys, c'on dist le treyme*” (Luik, 1395) betekent niet dat de dag na Driekoningen, „*le treyme*” geheten wordt, maar dat het gaat om daags na het Driekoningenfeest, dat men „*le treyme*” (dertiendag) heet, evenals de datum „*dominica post Pascha, qua cantatur Misericordia Dei*” (Kampen 1306), niet betekent dat de zondag na Pasen de Misericordia-zondag is, maar dat het gaat om de zondag na Pasen, waarop Misericordia Dei gezongen wordt, d.i. de 2^e zondag na Pasen. Men moet vervolgens de datum van de feestdag vaststellen, en dan eventueel de weekdag nagaan, door dewelke de datum aangegeven wordt. Daartoe moet de zondagletter van het eventueel omgerekende jaar gezocht en, op het jaar met de betreffende zondagletter, de weekdag berekend worden. Ziehier ter voorlichting de drie gevallen die zich het meest voordoen.

1. Gevraagd de datum naar Paasstijl van dinsdag vóór Lichtmis anno 1257. Men zoekt in het glossarium (Tabel IX) de datum van Lichtmis ; men vindt 2 februari. Daar 2 februari vóór Pasen komt, moet het jaar tot 1258 omgerekend worden. Men zoekt in de Jaartabel (Tabel I) de zondagletter van het jaar 1258 ; men vindt de letter F. Men zoekt in de kalender van de veranderlijke feestdagen (Tabel II) in de kolom F (FE en F) de zondag vóór 2 februari ; men vindt 27 januari. Men telt in dezelfde kalender op dezelfde regel in de volgende kolommen 28 voor maandag en 29 voor dinsdag. De gezochte datum is 29 januari 1258.

2. Gevraagd de datum naar Paasstijl van donderdag na Maria Magdalena anno 1259.

Men zoekt in het glossarium (Tabel IX) de datum van de feestdag van Maria Magdalena ; men vindt 22 juli. Daar die dag na Pasen valt, moet het jaar niet omgerekend worden. Men zoekt in de Jaartabel (Tabel I) de zondagletter van 1259 ; men vindt de letter E. Men zoekt in de kolom E van de kalender van de veranderlijke feestdagen (Tabel II) de zondag vóór 22 juli ; men vindt 20. Men rekt zondag 20 juli, in de volgende kolom op dezelfde regel, maandag 21 juli en zo in de volgende kolommen verder tot donderdag 24 juli. De gezochte datum is 24 juli 1259.

3. Gevraagd de datum naar Paasstijl van : *Invocavit anno 1259*.

Men zoekt in het glossarium (Tabel IX) de datum van „*Invocavit*” op dat woord ; men vindt : eerste zondag van de vasten. Daar die zondag vóór Pasen komt, moet het jaar omgerekend worden tot 1260. Men zoekt de Paasdatum van 1260 in de Jaartabel (Tabel I) ; men vindt 4 april. Men zoekt in de kalender van de veranderlijke feestdagen (Tabel II) Pasen 4 april, en klimt in de betreffende kolom op tot „*Invocavit*” ; men vindt de datum 22 februari. De gezochte datum is : 22 februari 1260.

De omrekening van de jaarsopgave moet slechts gedaan worden voor bepaalde dagen van het jaar, die naargelang van de aangewende stijl verschillen.

Wordt het incarnatiejaar gebruikt, en is de Kerststijl aangewend, dan zijn het alleen de dateringen tussen 25 en 31 december inclusief, waarvan het jaarcijfer met een eenheid moet verminderd worden; een datering als: *MCCC ende tseventich opten Jaersavont*¹⁷ wordt dus: 1369 december 31. Is de Boodschapsstijl met Florentijnse telling gebruikt, dan moet het jaarcijfer van de dateringen tussen 1 januari en 24 maart, met een eenheid vermeerderd worden; de datering: *Anno MCCXLVI, in crastino dominice qua cantatur Esto mihi*¹⁸ wordt dus: 1247 februari 11. In geval van Pisaanse telling daarentegen, moet het jaarcijfer van de dateringen van 25 maart tot 31 december met een eenheid verminderd worden.

Indien Paasstijl gebruikt wordt, dan is het geval enigszins verschillend. De dateringen die in aanmerking komen, zijn deze tussen 1 januari en Goede Vrijdag of Paaszaterdag, naar gelang van de dag waarop de stijl het jaarcijfer wisselt. Wordt in de datering vermeld dat zij vóór of na Pasen komt, dan is de oplossing eenvoudig: men vermeerderd het jaarcijfer met een eenheid in de dateringen vóór Pasen, behalve wanneer de dag, naar gelang van de jaarwisseling, op Goede Vrijdag of Paaszaterdag komt. Is de dagopgave naar een veranderlijke feestdag gegeven, dan blijkt eveneens onmiddellijk of de dag vóór of na Pasen komt, en kan het jaarcijfer eventueel omgerekend worden. Blijkt niet onmiddellijk uit de datering of zij vóór of na Pasen komt, dan is het noodzakelijk uit te maken of de datum vóór Goede Vrijdag of Paaszaterdag komt, in welk geval het jaarcijfer met een eenheid moet vermeerderd worden.

In de praktijk, kan men zonder verder nazicht, alle dateringen in Paasstijl vóór 20 of 21 maart met een eenheid vermeerderen, daar Goede Vrijdag of Paaszaterdag nooit vóór die datum kan komen. Een datering als: „XIIIe LXXVI, up Derthienavent” is dus dadelijk om te rekenen tot: 1477, januari 5. Valt de datum na 20 of 21 maart en vóór 23 of 24 april, laatst mogelijke datum voor Goede Vrijdag of Paaszaterdag, dan moet men het Paasjaar opmaken; daartoe neemt men de datum van Goede Vrijdag of Paaszaterdag van het in de datering vermelde jaar en die van het navolgende jaar, de eerste geeft het begin, de tweede het einde van het Paasjaar. Is het betrokkene Paasjaar vastgesteld, dan gaat men na of de aangegeven dag op het einde van het Paasjaar komt, in welk geval het jaarcijfer met een eenheid vermeerderd wordt.

Men moet echter altijd nagaan of de datum ook niet een tweede maal in het begin van het Paasjaar komt, in welk geval een omrekening van het jaar, en in vele gevallen ook van de dag, slechts dan met zekerheid te verrichten is wanneer andere gegevens aanwezig zijn: *Tsaterdaeches voor half April, anno Domini MCC nonagesimo tercio*, valt in het Paasjaar 1293, dat op 27 of 28 maart 1293 begint en op 16 of 17 april 1294 eindigt. De zaterdag vóór half april, d.i. 15 april, is ofwel 11 april 1293 of 10 april 1294. Bij gebrek aan nadere gegevens zijn beide datums mogelijk.

Wordt het jaar uitsluitelijk door de indictie aangegeven dan moet het jaarcijfer naargelang van de aangewende indictiestijl met een eenheid verminderd of eventueel vermeerderd worden. Bovendien moet men nagaan of het indictiecijfer

¹⁷) J.C. OVERVOORDE en J.G. CH. JOOSTING, *De Gilden van Utrecht tot 1528*, dl. I, p. 17.

¹⁸) J. BERTHOLET, *Histoire du duché de Luxembourg*. Luxembourg, 1741-1743, dl. V, Preuves, p. XXIX, en A. WAUTERS, *Table chronologique*, dl. IV, p. 490.

tijdens de ambtsjaren van de oorkonder niet opnieuw voorkomt, in welk geval andere gegevens moeten opgespoord worden om te kunnen beslissen welke van de twee mogelijke indictiecijfers in aanmerking komt. In vele gevallen zal de plaatsopgave een oplossing geven.

Wordt uitsluitelijk het ambtsjaar (pontificaat of regering) aangegeven, dan moet opgespoord worden in welk jaar de oorkonder zijn ambt aangevangen heeft, en dient het jaarcijfer berekend te worden door optelling van het jaarcijfer van het eerste ambtsjaar en het in de datering aangegeven ambtsjaar. De som moet met een eenheid vermeerderd worden, zo de dagopgave komt na de dag waarop het cijfer van de ambtsjaren gewisseld wordt. Zo is een oorkonde van paus Celestinus III (1191-1198) gedateerd op : *III kal. Martii, pontificatus nostri anno quarto*¹⁹ van 25 februari in het jaar (1191 + 4 =) 1195, daar de pontificatsjaren van die paus op 14 april wisselen²⁰.

6. OMREKENING VAN EEN ONVOLLEDIGE DATERING.

Een datering is onvolledig wanneer de opgave van het jaar of die van de dag achterwege gelaten werd. Zij kan of alleen het jaartal, of het jaartal en de maand zonder de dag, of alleen de maand en de dag zonder jaaropgave bevatten. De overige gevallen van onvolledige datering, zoals de opgave van de maand zonder de dag zijn alleen door andere dan dateringsgegevens op te lossen. Zoals de eventuele nadere datering van een onvolledige datum, buiten de dateringsgegevens om, zijn zij te behandelen als ongedateerde stukken.

Wanneer een datering alleen het jaartal vermeldt, heeft er eigenlijk geen omrekening plaats. Zo wordt de datering : *Anno Domini MCCXLI* gelijkgesteld met ons jaar 1241, ofschoon, naargelang van de aangewende jaartijl, die gelijkstelling niet opgaat. Bij gebruik van Paastijl met jaarwisseling op Goede Vrijdag, zou de aangegeven datum eigenlijk zijn 29 maart 1241-18 april 1242, doch doorgaans wordt in dat geval niet op de jaartijl geacht. Ten onrechte evenwel, en het verdient aanbeveling ook in geval van een datering alleen naar jaartal, de jaartijl op te sporen en de beide uiterste datums te vermelden.

Wanneer een datering jaartal en maand zonder dag vermeldt, moet de omrekening vanzelfsprekend alleen gedaan worden voor de maanden tussen 1 januari en de maand waarin naar de betreffende jaartijl het jaar- of indictiecijfer gewisseld wordt, met uitsluiting nochtans van die maand. Een datering als *Anno Domini MCCII, mense Februario* is, bij gebruik van Boodschapstijl met Florentijnse telling of van Paastijl, om te rekenen in : 1203, februari ; bij gebruik van Boodschapstijl met Pisaanse telling, van Kerststijl of vanzelfsprekend van Nieuwjaartijl, blijft zij : 1202, februari.

Is de aangegeven maand deze waarin de wisseling van het jaarcijfer plaats heeft, dan is, bij gebrek aan nadere gegevens, meestal slechts een alternatieve omrekening mogelijk. De datering : *Anno Domini MCCIII, mense Decembri* is bij gebruik van Kerststijl slechts om te rekenen in : 1202, december 25-31 of : 1203, december 1-24 ; de datering : *Anno Domini MCCVI, mense Martio*, bij gebruik van Boodschapstijl is slechts om te rekenen, met de Florentijnse telling, in : 1206, maart 1-24 of : 1207, maart 25-31, en met de Pisaanse telling in : 1205,

¹⁹) Neues Archiv, dl. VII, p. 118 en JAFFÉ-LOEWENFELD, *Regesta*, nr 17193.

²⁰) JAFFÉ-LOEWENFELD, *Regesta*, dl. II, p. 578.

maart 25-31 of: 1206, maart 1-24, evenals de datering: *Anno Domini MCCXVII, mense Martio*, bij gebruik van Paasstijl, met jaarwisseling op Goede Vrijdag kan zijn of 1217, maart 24-31, of 1218, maart 1-31.

Vele historici hebben de gewoonte, in geval van alternatieve omrekening, de laatst mogelijke datum te kiezen, en de andere niet aan te geven. In feite, kan men zonder grote moeite de eerste datum uit de tweede afleiden, en is het dus in zekere zin overbodig de beide datums te vermelden. Zij nemen de laatst mogelijke datum omdat men doorgaans bij een chronologische rangschikking dergelijke stukken op die datum plaatst.

Is Paasstijl gebruikt, dan kan het alternatief opgelost worden, wanneer de betrokken maand slechts eenmaal in het Paasjaar voorkomt. Zo is de datering: *Anno Domini MCCXXVI, mense Martio*, onbetwistbaar 1127 maart, daar het Paasjaar 1226 loopt van 17 of 18 april 1226 tot 9 of 10 april 1227 en dus slechts een enkele maand maart, die van 1227, telt.

Bovendien is in vele gevallen, bij gebruik van Paasstijl, een nauwkeuriger uitkomst te bereiken, wanneer de betrokken maand slechts ten dele in het Paasjaar voorkomt. Zo kan de datering: *Anno Domini MCCXXVII, mense Aprili*, bij gebruik van Paasstijl alleen 9/10-30 april 1127 zijn, daar het Paasjaar 1227 loopt van 9 of 10 april 1227 tot 24 of 25 maart 1228. Om dezelfde reden kan de datering: *MCCXXVII mense Martio*, alleen 1-24/25 maart 1228 zijn.

Wanneer de datering alleen maand en dag, zonder jaartal vermeldt, is het op zichzelf meestal niet mogelijk het jaar met volstrekte zekerheid te bepalen. In algemene regel echter wordt in de pauselijke en keizerlijke oorkonden, waarin die wijze van datering vooral voorkomt, de plaats van datering gegeven. Een dergelijke datering luidt b.v. in een oorkonde van paus Alexander III (1159-1181): *Datum Anagninae, XVI Kal. Februarii*²¹. Om het jaar van die oorkonde te kunnen bepalen, moet men de dateringsplaatsen van de oorkondende paus nagaan, en nazien in welk jaar of jaren hij op 17 januari oorkonden uit Anagni heeft gedateerd. Dat is inderdaad in het jaar 1160 gebeurd, en daarmee is uitgemaakt dat de oorkonde van 17 januari 1160 dateert²². Men moet steeds nagaan of de oorkonder op of omtrent de aangegeven kalenderdag in niet meer dan een jaar op de dateringsplaats aanwezig geweest is, in welk geval men de alternatieve jaarbepaling door andere gegevens zal moeten oplossen. In vele gevallen zal men zich met een vermoeden moeten tevreden stellen.

Bij gebrek aan voldoende gegevens over de verschillende dateringsplaatsen van de oorkonder, kan het itinerarium van de oorkonder enige hulp bieden, doch men moet er in dat geval rekening mede houden dat de plaats van de oorkonding niet noodzakelijkerwijze deze van het oponthoud van de oorkonder is.

7. BEREKENING VAN EEN VERMINKTE DATERING.

Men heet een datering verminkt, wanneer één of meer van haar gegevens niet of onvolledig bewaard zijn; in tegenstelling met de onvolledige datering, is de verminkte datering het gevolg van een ongeval in de teksttraditie; de verminkingen kunnen dan ook de meest verschillende dateringsgegevens betref-

²¹⁾ MIRAEUS-FOPPENS, *Opera Diplomatica*, a.w., dl. II, p. 1174, verdere uitg. bij A. WAUTERS, *Table chronologique*, dl. II, p. 428, en JAFFÉ-LOEWENFELD, a.w., n° 10618.

²²⁾ Vgl. de gegevens bij JAFFÉ-LOEWENFELD, a.w., nr 10596-10662.

fen. Vele van die verminkingen kunnen echter op zeer eenvoudige wijze hersteld worden ; zo zullen de indictie, de epacten, de concursens, en in het algemeen alle gegevens die aan een gekend jaar toegevoegd worden, met behulp van de Jaartabel zonder moeite kunnen aangevuld worden.

Niet veel ingewikkelder is het opzoeken van de aanvullende gegevens die aan een dagopgave toegevoegd worden. Voor sommige onder hen werd de wijze reeds uiteengezet waarop ze kunnen berekend worden, zo werd bij de behandeling van de maanregelaar aangetoond hoe de ouderdom van de maan op een bepaalde dag vastgesteld kan worden.

De verminkte dateringen waarvan de oplossing niet voor de hand ligt, kunnen naargelang van het ontbrekende gegeven, onderscheiden worden in dateringen zonder of met verminkt jaartal, of zonder maandopgave of zonder dagopgave.

Behalve wanneer het jaar geheel ontbreekt, in welk geval toepassing moet gedaan worden van de regels voor het opsporen van het jaar in soortgelijke onvolledige dateringen, zijn de voornaamste gevallen die men met behulp van onze tabellen kan oplossen de volgende.

1. Gevraagd de dag van de week van 10 juli 1584.

De datum wordt verondersteld gregoriaans te zijn. Men zoekt in de Jaartabel (Tabel I) de zondagletter van het jaar 1584, naar de gregoriaanse kalender ; men vindt AG. Men zoekt in de kalender van de veranderlijke feestdagen (Tabel II) in de kolom AG de naaste zondag vóór 10 juli ; men vindt 8 juli. Men rekent 8 juli zondag, en, in de volgende kolom op dezelfde regel, 9 juli maandag, en in de daaropvolgende kolom 10 juli dinsdag. De gezochte dag van de week is : dinsdag.

2. Gevraagd de maand van dinsdag 12... 1279.

Men zoekt in de Jaartabel (Tabel I) de zondagletter van het jaar 1279 ; men vindt A. Men rekent op welke dag in de gezochte maand de zondag valt ; men vindt de 10^e, daar dinsdag de 12^e is. Men gaat in de kolom A van de kalender van de veranderlijke feestdagen (Tabel II) na in welke maanden de 10^e op een zondag komt, men vindt september en december. De gezochte datum is : 12 september of 12 december 1279.

3. Gevraagd de eeuw van woensdag 11 juli ...02.

Men zoekt in de kalender van de veranderlijke feestdagen (Tabel II) de zondagletter van het jaar waarin 11 juli een woensdag is ; men vindt G en AG. Daar een jaar met een cijfer uitgaande op 02 geen schrikkeljaar kan zijn, behoudt men alleen de zondagletter G. Men zoekt in de Jaartabel (Tabel I) in iedere eeuw, op het jaar 02 welke van die jaren de zondagletter G heeft ; men vindt 602 en 1302. De gezochte datum is : 11 juli 602 of 11 juli 1302.

4. Gevraagd de eeuw van Aswoensdag 5 februari ...45.

Men zoekt in de kalender van de veranderlijke feestdagen (Tabel II) 5 februari de feestdag van Aswoensdag ; men vindt in dat jaar Pasen op 23 maart. Men zoekt in de Jaartabel (Tabel I) in iedere eeuw het jaar eindigend op 45 waarop Pasen op 23 maart valt ; men vindt 1845. De gezochte datum is dus 5 februari 1845.

5. Gevraagd de ontbrekende jaren van zondag, 5 januari 14...

Men zoekt de zondagletter van het jaar waarin 5 januari zondag is ; men vindt E en ED, die beiden moeten behouden worden, daar de datum voor 25 februari komt en het gezochte jaar een schrikkeljaar kan zijn. Men zoekt in de Jaartabel (Tabel I) welke jaren van de 15e eeuw de zondagletters E of ED hebben ; men vindt 10, 16, 21, 27, 38, 44, 49, 55, 66, 72, 77, 83 en 94. Eén van die jaren is het gezochte.

Moest de gezochte datum na 24 februari komen, b.v. zondag, 4 mei 14... dan zouden de jaren met zondagletters E en FE in aanmerking komen.

6. Gevraagd de ontbrekende jaren van Sacramentsdag 22 juni 14...

Men zoekt in de kalender van de veranderlijke feestdagen (Tabel II) Sacramentsdag op 22 juni ; men vindt er Pasen op 23 april. Men zoekt in de Jaartabel (Tabel I) in welke jaren van de 15^e eeuw Pasen op 23 april gevierd wordt ; men vindt 1413 en 1424. De gezochte datum is 22 juni 1413 of 1424.

8. DATERING VAN ONGEDATEERDE STUKKEN.

De gegevens die het mogelijk maken een ongedateerd stuk te dateren, kunnen zeer verscheiden van aard zijn. In feite komen allerlei kenmerken van het stuk of van de tekst in aanmerking, zoals de eigenschap van de schrijfstof, het karakter van het schrift, de eigenaardigheden van de stijl, de ontleeningen uit andere teksten, het vermelden van een stuk in een andere bron en vele andere meer. Sommige van die gegevens kunnen belangrijk en onmisbaar zijn voor de datering van een stuk, zij moeten zelfs, strikt genomen, steeds in aanmerking genomen worden. Het bepalen van hun dateringswaarde behoort evenwel niet tot het gebied van de chronologie. Alleen wanneer het gaat om technisch-chronologische gegevens en meer in het bijzonder om de datering van feiten of personen die in de te dateren tekst vermeld worden, moet de chronologie een rol in het onderzoek vervullen ²³.

Het technisch-chronologische onderzoek vangt eigenlijk aan met het opsporen van de dateerbare gegevens die in de tekst voorkomen ; daar deze gegevens moeten geïdentificeerd worden vooraleer hun datering kan bepaald worden, omvat het onderzoek een dubbele verrichting : de identificatie en de datering.

Bij de identificatie zal men bij voorkeur aanvagen met de gekende feiten of personen, zodat men zich al dadelijk rekenschap geve van de tijd en de plaats waarover het gaat, en de grenzen kenne binnen dewelke het onderzoek moet gehouden worden.

Het is in toepassing van die stelregel dat men in een oorkonde gewoonlijk begint met de identificatie van de oorkonder ; niet alleen voert hij een vaste titel en volgt hij een eigen oorkondenstijl wat toelaat hem met vrij grote zekerheid te identificeren ²⁴, maar bovendien behoort hij doorgaans tot de gezagvoerders,

²³) Vgl. de belangwekkende beschouwingen over de datering van ongedateerde oorkonden, in L. DELISLE, *Recueil des actes de Henri II, roi d'Angleterre et duc de Normandie concernant les provinces françaises et les affaires de France. Introduction* (Parijs, 1909), p. 1-87.

²⁴) Vgl. onder talrijke andere, een voorbeeld bij A. GIRY, *Manuel de Diplomatie*, p. 87, noot 3.

omtrent dewelke meestal nauwkeurige dateringsgegevens uit andere bronnen voorhanden zijn.

Het zou om meer dan een reden verkeerd zijn het onderzoek tot de voornaamste feiten of personen te beperken. Ten eerste, kan ieder gegeven de datering nauwkeuriger maken, ten tweede kan er tussen de verschillende gegevens een tegenspraak zijn, wat voor de beoordeling van het stuk van betekenis is, en eindelijk is de identificatie van feiten of personen, die anders niet gekend zijn, een verrijking van de wetenschap en inzonderheid van de toegepaste chronologie.

Het dateren van de geïdentificeerde feiten of personen kan alleen afgeleid worden uit vermeldingen in betrouwbaar gedateerde bronnen. Het opsporen van die bronnen kan in gegeven omstandigheden zeer tijdrovend zijn, vooral waar het feiten of personen van ondergeschikte betekenis betreft. In gewone omstandigheden is dat evenwel niet het geval, en zal men zelfs niet genoodzaakt zijn een zelfstandig onderzoek in te stellen. Men zal gebruik kunnen maken van de werken van toegepaste chronologie. Deze werken zijn uiterst talrijk, doch zeer ongelijk van waarde. Er kan geen spraak zijn er hier een overzicht van te geven : wij moeten ons beperken tot de opgave van enkele titels.

Wat de algemene geschiedenis betreft, kunnen vermeld worden :

E. CAVAINAC, *Chronologie de l'Histoire mondiale*, 3^e uitg. Parijs, 1946.

Opsomming van de voornaamste feiten, vanaf de oudste tijden tot op onze dagen, met het jaar, meestal zonder opgave van maand en dag.

J. DELORME, *Chronologie des Civilisations*. Parijs, 1949.

Opgave van de voornaamste feiten op politiek en beschavingsgebied, in synchroonistische tabellen, dikwijls met opgave van maand en dag ; vermelding van de geraadpleegde werken bij ieder hoofdstuk ; aanwijzing van de betwiste datums met de belangrijkste literatuur ; uitvoerige alfabetische index.

K. PLOETZ, *Auszug aus der Geschichte*, 24^e uitg., Bielefeld, 1951.

Nieuwe uitgave bewerkt door een twaalfstal Duitse historici ; behandelt eerder verhalend de feiten vanaf de oudste tijden tot heden ; meestal opgave van jaar, maand en dag ; tabellen van vorstengeslachten ; geen vermelding van geraadpleegde studies ; alfabetische index.

W.L. LANGER, *An Encyclopedia of World History, Ancient, Medieval and Modern, chronologically arranged*. Cambridge (Mass.), 1948.

Zelfstandige bewerking van Ploetz door een veertiental Amerikaanse historici ; nagenoeg van dezelfde aard als zijn model ; voegt enkele schetskaartjes in de tekst in.

Voor een technisch-chronologisch onderzoek zal men uiteraard weinig geholpen zijn met de gegevens van die algemene werken. Vooral, waar het gaat om de chronologie van bekende gezagspersonen, zal het volstaan met de lijsten te raadplegen in de handboeken van chronologie, en meer in het bijzonder, in het reeds vermelde *L'art de vérifier les dates*, dat, hoewel thans op vele plaatsen verouderd, nochtans in zijn geheel nog steeds niet vervangen is. Ook de uitgave van Migne en die van de Mas-Latrie kunnen diensten bewijzen, hoewel zij wegens de vele onnauwkeurigheden, niet aan te bevelen zijn. De gegevens in het *Taschenbuch* van Grotefend, in de *Cronologia* van Capelli en in het *Handbook* van Cheney zijn niet overvloedig, maar betrouwbaar.

Uitstekend en vrij uitgebreid is voor de geschiedenis van Groot-Brittannië :

F.M. POWICKE, CH. JOHNSON en J.W. HARTE, *Handbook of British*

Chronology. London, 1939. (R.H.S. Guides and Handbooks, 2).

Geeft de lijsten van de Angelsaksische koningen en hun opvolgers (5^e eeuw tot 1066), de koningen van Engeland (1066-1939), die van Schotland (1005-1603), de voornaamste Engelse hogere staatsambtenaren (kanselier, keeper of the Privy Seal, treasurers, staatssecretarissen en eerste ministers) en de gezagvoerders over Ierland (1172-1829). Bovendien de lijsten van de aartsbisschoppen en bisschoppen van Engeland, Ierland, Wales en Schotland; een alfabetische lijst van de hoge adel (1066-1603), de zittingen van het Parlement (1258-1547), de concilies (602-1536), de regeringsjaren van de koningen van Engeland (1066-1938) en een glossarium van feestdagen en heiligen.

Wat de geschiedenis van de Nederlanden betreft, verwijzen wij naar de Tabellen hierna, waarin de voornaamste lijsten samengebracht zijn.

In vele gevallen zullen de vermelde of andere chronologische werken volstaan om een datering mogelijk te maken. Voor bijzondere gevallen zal men vanzelfsprekend de historische literatuur raadplegen, doch vooral de *Jahrbücher*, waarin nadruk op de preciese feiten wordt gelegd, en nauwkeurig de bronnen vermeld worden.

Hoezeer men zich ook beijvere, een ongedateerd stuk is, in algemene regel, niet dan bij benadering te dateren; men moet zich soms met een terminus a quo en een terminus ad quem tevreden stellen, die vrij ver van elkander verwijderd zijn. Het is vooral verkeerd de dateringsgrenzen nader te willen toehalen op grond van vermoedens, die zo gemakkelijk aan de lezer de indruk van echte bewijzen geven.

Om die algemene beschouwingen toe te lichten, mogen hier een paar voorbeelden volgen.

Een ongedateerde oorkonde afgeleverd door: *Balduinus, Dei gratia Flandrie comes* vermeldt een gelijktijdige schenking aan Giselbert, abt van Eename (*domni Giselberti, venerabilis abbatis Eihamensis ecclesie*)²⁵. Daar er onder de graven van Vlaanderen in het geheel negen zijn met de naam Boudewijn, is het nodig vooraf de oorkondende graaf te identificeren. Dat is mogelijk door de intitulatio; de enige Boudewijn, graaf van Vlaanderen, die de titel: *Dei gratia Flandrie comes* neemt, is Boudewijn VII; afgezien van alle andere gegevens, staat de identiteit van de oorkonder dus vast. Dat vereenvoudigt de identificatie van Giselbert, abt van Eename: hij moet onder de regering van Boudewijn VII, dat is van 6 oktober 1111 tot 17 juni 1119, geleefd hebben. Een abt Giselbert van Eename komt inderdaad in de oorkonden voor, van 1108-1110 tot 1128-1132. Er is ongetwijfeld van deze spraak. Daar echter de prelaatsjaren van de abt de regeringsjaren overtreffen, is de oorkonde niet nader te dateren dan tussen 1111 oktober 6 en 1119 juni 17, begin en einde van de regering van Boudewijn VII.

Een ongedateerde oorkonde afgeleverd door „*Rodbertus comes*” is geadresseerd aan een abt van St. Bertijn (*Citthiensis cenobii abbati*), waarvan de naam Jan (*abbati Johanni*) verder in de tekst gegeven wordt²⁶. De stijl van de oorkonde is van de 11^e of 12^e eeuw, zodat er maar spraak kan zijn van Robrecht de Fries of zijn zoon Robrecht van Jeruzalem. Daar graaf Robrecht in de getuigenlijst

²⁵) F. VERCAUTEREN, *a.w.* p. 202, n. 89.

²⁶) *Ibid.*, p. 52, n. 16.

senior geheten wordt, staat vast dat „*Rodbertus comes*” graaf Robrecht de Fries is, en abt Jan van Sint-Bertijn op het einde van de 11e eeuw moet geleefd hebben.

Robrecht de Fries regeerde van 22 februari 1071 tot aan zijn overlijden op 13 oktober 1093. Op het einde van de 11e eeuw is er één Jan, abt van Sint-Bertijn, die zijn ambt van 1081 tot 1095 uitoefent. Daar de oorkonde vanzelfsprekend afgeleverd werd na het begin van het abbatiaat van abt Jan en vóór het einde van de regering van Robrecht de Fries, moet zij geplaatst worden tussen 1081 en 1093, oktober 13.

Een ongedateerde oorkonde afgeleverd door *Bernoldus, sancte Traiectensis ecclesie presul* vermeldt in de context één bepaald persoon, graaf Godeschalk van Twente (*infra comitatum Godescalci comitis, Tuente nuncupatum*)²⁷. Onder de bisschoppen van Utrecht is er slechts één met de naam Bernold, zodat de identiteit van de oorkonder niet twijfelachtig is. Graaf Godeschalk is onbekend, hij moet tijdgenoot geweest zijn van bisschop Bernold. Die Bernold heeft zijn ambt uitgeoefend van 1027 tot aan zijn overlijden op 4 november 1054; de oorkonde is niet nader te dateren dan tussen die datums, terwijl het voor graaf Godeschalk van Twente alleen maar zeker is dat hij na 1027 heeft geleefd.

9. KRITISCH ONDERZOEK VAN DE DATERING.

Het onderzoek van de datering strekt niet alleen tot een nauwkeurig begrijpen van de verschillende gegevens waaruit de onderzochte datum is samengesteld, en tot het omrekenen van die gegevens in een datum naar de moderne tijdrekening, het moet bovendien de echtheid van de gegeven datering nagaan, en dus uitmaken of deze werkelijk opgesteld is op het ogenblik waarop zij zegt opgesteld te zijn.

Het onderzoek van dat laatste punt heet men kritisch omdat het ondernomen wordt met het doel zich een verantwoord oordeel te vormen over de echtheid van de datum. Het gaat er hier niet om te weten of de datum korrekt is of foutief, maar of hij echt is of vals.

De echtheid van een datum blijkt uit zijn overeenstemming met de gewoonten van de plaats en het ogenblik waarop hij voorgeeft opgesteld te zijn; in geval het tegendeel blijkt, zal in de mate van het mogelijke uitgemaakt worden met de gewoonten van welke tijd en welke plaats hij wel overeenstemt, en welke dus het ware ogenblik is waarop hij opgesteld werd.

De gegevens die bij een dergelijk onderzoek in acht kunnen of moeten genomen worden, zijn uiteraard van grote verscheidenheid. Vele en soms zeer belangrijke van die gegevens behoren niet tot het gebied van de chronologie. Dit is meer in het bijzonder het geval met de vorm waarin de datering, vooral in de oorkonden uitgedrukt wordt; haar beoordeling is zaak van de diplomatiek. In het kritische onderzoek beperkt zich de rol van de chronologie tot de technisch-chronologische gegevens, dat zijn de begrippen waarmee de tijdsopgave berekend en uitgedrukt wordt.

De vraag voor dewelke men daarbij geplaatst wordt is dubbel: ten eerste, of de tijdsopgave alle dateringsgegevens bevat die men op het aangegeven ogenblik en op de aangegeven plaats gewoon is uit te drukken; ten tweede, of die ge-

²⁷) S. MULLER, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, dl. I (Utrecht, 1925), p. 74, n. 186.

vens de chronologische betekenis hebben die op de aangegeven plaats en tijd gebruikelijk waren. Men verlieze daarbij het belang van de teksttraditie niet uit het oog : een afschrijver kan de datum hebben weggelaten hetzij geheel, wat eerder zelden voorkomt, hetzij ten dele, wat meer gebeurt, vooral wanneer het aanvullende gegevens betreft. Hij kan ook de datum hebben toegevoegd.

Men moet bij het onderzoek acht slaan niet alleen op de aangewende, maar bovendien op de ontbrekende dateringsbestanddelen. Vooraf moet worden uitgemaakt welke dateringsbestanddelen in de tijd en op de plaats waarover het gaat gebruikelijk zijn, en in welke mate zij het zijn. Aangezien men in de middeleeuwen in dat opzicht meestal geen vaste tradities volgde, zal het zeer dikwijls niet mogelijk zijn met stellige zekerheid uit te maken dat een bepaald dateringsbestanddeel op een gegeven plaats en ogenblik niet kon gebruikt worden. Zekerheid daaromtrent is praktisch bijna alleen te bereiken in geval het dateringsgebruiken van een kanselarij of griffie met vaste inrichting betreft ; nochtans is het opvallend dat in de meeste middeleeuwse oorkonden waarvan het vervalst karakter vast staat, de datum een uitzonderlijk karakter vertoont zelfs als het vervalsingen zijn van oorkonden die geen kanselarijookonden zijn. Dat is begrijpelijk, daar men in de middeleeuwen niet op de hoogte schijnt te zijn geweest van de dateringsgebruiken van de vroegere generaties.

Een voorbeeld van kritisch onderzoek moge hier volgen. Het betreft een oorkonde van de Engelse koning Hendrik II uit het jaar 1177²⁸. De tekst van die oorkonde is slechts door een afschrift in een cartularium bewaard ; in dat afschrift volgt onmiddellijk op de kontekst de datum : „*Actum anno ab Incarnatione Domini M^o C^o LXXVII°*”. Op zichzelf is een dergelijke datumsopgave niet ongewoon voor de tweede helft van de twaalfde eeuw ; zowel het weglaten van maand en dag, als het gebruik van het Incarnatiejaar, zonder toevoeging van indictie of computusgegevens liggen in de gewoonten van dat ogenblik. Op het eerste zicht is er dus geen reden om de datering als onecht te beschouwen. Gaat men echter nader op de zaak in, en neemt men de gebruiken in acht, niet van de tweede helft van de twaalfde eeuw in het algemeen, maar van de kanselarij die de oorkonde heeft opgesteld in het bijzonder, dan komt het uitzonderlijke karakter van de datum duidelijk aan het licht. Op de kanselarij van Hendrik II immers worden de oorkonden nooit gedateerd ; dat is een vast gebruik, wat blijkt niet alleen uit het feit dat geen enkele oorspronkelijke oorkonde een datum heeft, maar bovendien uit het feit dat de kanselarij in een bekrachtigingsoorkonde van 1187-1188 de datum, die in de bekrachtigde en thans nog afzonderlijk bewaarde oorkonde voorkomt, weggelaten heeft. De gegeven datum kan dus niet echt zijn : hij kwam in de oorspronkelijke oorkonde niet voor. Daarmede stelt zich de vraag wanneer hij dan wel aan de tekst werd toegevoegd. Daar hij in overeenstemming is met de gewoonte van de tweede helft van de twaalfde eeuw, gewoonte die ook nog in de dertiende eeuw gevolgd wordt, en het afschrift van het cartularium omstreeks 1230 door de kanunnik Etienne de Gallardon geschreven werd²⁹, mag men redelijkerwijze aanvaarden dat het die kanunnik is, die bij het opmaken van het cartularium de datum aan de tekst heeft toegevoegd.

²⁸) Dat voorbeeld is genomen uit L. DELISLE, *a.w.*, p. 36-87, vgl. verder de overige gegevens, aldaar p. 9-12.

²⁹) Vgl. de afbeelding van de oorkonde bij L. DELISLE, *Etienne de Gallardon, clerc de la chancellerie de Philippe Auguste, chanoine de Bourges*, in BEC., LX (1899), afb. II.

TABEL I

JAARTABEL

De volgende jaartabel bevat de gebruikelijke chronologische gegevens voor de jaren 396-2000. Zij begint met het jaar 396, daar de scheiding tussen de westelijke en de oostelijke helft van het Romeinse Keizerrijk in feite bestendig geworden is na de dood van keizer Theodosius (17 Ja 395). Zij eindigt, zoals naar gewoonte, met het jaar 2000.

De gegevens, die in de tabel opgenomen werden, zijn, in de volgorde van de kolommen :

1. Het jaar, naar de moderne tijdrekening.
2. De zondagletter, die in de schrikkeljaren dubbel zijn, en waarvan de eerste tot aan de schrikkelstag (in de middeleeuwen 24 of 25 februari ; in de moderne tijden 29 februari), de laatste na die dag geldt.
3. De datum van Pasen, naar de berekening van Rome. De afwijkende datums van Pasen, die tot in 786 buiten Rome voorkomen, werden tussen ronde haakjes geplaatst. Behalve waar een voetnoot het anders vermeldt, geeft de datum tussen haakjes, de paasdatum aan in een deel van de Westerse kerk. De letter E of G wijst aan dat de datum tussen haakjes de afwijkende paasdatum in Engeland (= E) of in Gallië (= G) aangeeft.
Een opgave als in 520 : „19 Ap (22 Ma)” betekent dat, in dat jaar, Pasen te Rome op 19 april, in een deel van de Westerse kerk daarentegen op 22 maart gevierd werd. De opgave als in 550 : „24 (G.E. 17) Ap” betekent dat, in dat jaar, Pasen te Rome op 24 april, in Gallië en Engeland daarentegen op 17 april gevierd werd.
De afwijkende datums van Pasen, die na de gregoriaanse kalenderhervorming, in zekere hervormde kerken voorkomen, werden niet opgenomen, daar zij niet tot de middeleeuwen behoren.
4. De indictie, die berekend is op 1 september van het voorgaande jaar, en dus bij gebruik van een andere indictiestijl, daarnaar moet gewijzigd worden.
5. De epacten, die op 22 maart berekend zijn, doch van 1 januari af gelden.
6. De regulares Paschae, die berekend zijn naar de datum van Pasen te Rome.
7. De concurrenten.
8. Het gulden getal, dat de volgorde van het jaar in de 19-jarige cyclus aangeeft, en waarvan de cijfers, van een sterretje voorzien, de embolismale jaren aanwijzen.
9. De maancyclus, die, hoewel te berekenen door aftrekking van 3 op het gulden getal, nochtans gegeven wordt omdat de opvolging van de embolismale jaren verschilt van die van de 19-jarige cyclus.
10. De zonnecyclus.
11. De paascyclus.
12. De terminus paschalis.
13. De claves terminorum.

JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulæres Paschæ	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonnecyclus	Paacyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
396	FE	13 Ap	9	26	2	2	17	14*	13	397	9 Ap	30
397	D	5 Ap (29 Ma)	10	7	5	3	18	15	14	398	29 Ma	19
398	C	18 Ap	11	18	3	4	19*	16	15	399	17 Ap	38
399	B	10 Ap	12	—	5	5	1	17*	16	400	5 Ap	26
400	AG	1 Ap	13	11	1	7	2*	18	17	401	25 Ma	15
401	F	14 (21) Ap	14	22	6	1	3	19*	18	402	13 Ap	34
402	E	6 Ap (30 Ma)	15	3	2	2	4	1	19	403	2 Ap	23
403	D	29 Ma	1	14	5	3	5*	2	20	404	22 Ma	12
404	CB	17 (10) Ap	2	25	3	5	6	3*	21	405	10 Ap	31
405	A	2 Ap	3	6	6	6	7	4	22	406	30 Ma	20
406	G	22 Ap (25 Ma)	4	17	4	7	8*	5	23	407	18 Ap	39
407	F	14 Ap	5	28	7	1	9	6*	24	408	7 Ap	28
408	ED	29 Ma	6	9	3	3	10	7	25	409	27 Ma	17
409	C	18 Ap	7	20	1	4	11*	8*	26	410	15 Ap	36
410	B	10 Ap	8	1	4	5	12	9	27	411	4 Ap	25
411	A	26 Ma	9	12	7	6	13*	10	28	412	24 Ma	14
412	GF	14 Ap	10	23	5	1	14	11*	1	413	12 Ap	33
413	E	6 Ap	11	4	1	2	15	12	2	414	1 Ap	22
414	D	22 Ma ¹⁾	12	15	4	3	16*	13	3	415	21 Ma	11
415	C	11 Ap	13	26	2	4	17	14*	4	416	9 Ap	30
416	BA	2 Ap	14	7	5	6	18	15	5	417	29 Ma	19
417	G	22 Ap (25 Ma)	15	18	3	7	19*	16	6	418	17 Ap	38
418	F	7 Ap	1	—	5	1	1	17*	7	419	5 Ap	26
419	E	30 Ma	2	11	1	2	2*	18	8	420	25 Ma	15
420	DC	18 Ap	3	22	6	4	3	19*	9	421	13 Ap	34
421	B	10 Ap ²⁾	4	3	2	5	4	1	10	422	2 Ap	23
422	A	26 Ma	5	14	5	6	5*	2	11	423	22 Ma	12
423	G	15 Ap	6	25	3	7	6	3*	12	424	10 Ap	31
424	FE	6 Ap ³⁾	7	6	6	2	7	4	13	425	30 Ma	20
425	D	19 Ap (22 Ma)	8	17	4	3	8*	5	14	426	18 Ap	39
426	C	11 Ap	9	28	7	4	9	6*	15	427	7 Ap	28
427	B	3 Ap	10	9	3	5	10	7	16	428	27 Ma	17
428	AG	22 Ap	11	20	1	7	11*	8*	17	429	15 Ap	36
429	F	7 Ap	12	1	4	1	12	9	18	430	4 Ap	25
430	E	30 Ma	13	12	7	2	13*	10	19	431	24 Ma	14

¹⁾ In Egypte op 29 Ma   ²⁾ In Egypte op 3 Ap   ³⁾ In Africa op 23 Ma.

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maencyclus	Zonncyclus	Paacyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
431	D	19 Ap	14	23	5 3	14	11*	20	432	12 Ap	33	
432	CB	3 Ap	15	4	1 5	15	12	21	433	1 Ap	22	
433	A	26 Ma	1	15	4 6	16*	13	22	434	21 Ma	11	
434	G	15 Ap	2	26	2 7	17	14*	23	435	9 Ap	30	
435	F	31 Ma	3	7	5 1	18	15	24	436	29 Ma	19	
436	ED	19 (1)Ap(22 Ma)	4	18	3 3	19*	16	25	437	17 Ap	38	
437	C	11 Ap	5	—	5 4	1	17*	26	438	5 Ap	26	
438	B	27 Ma	6	11	1 5	2*	18	27	439	25 Ma	15	
439	A	16 Ap	7	22	6 6	3	19*	28	440	13 Ap	34	
440	GF	7 Ap	8	3	2 1	4	1	1	441	2 Ap	23	
441	E	23 (30) Ma	9	14	5 2	5*	2	2	442	22 Ma	12	
442	D	12 Ap	10	25	3 3	6	3*	3	443	10 Ap	31	
443	C	4 Ap	11	6	6 4	7	4	4	444	30 Ma	20	
444	BA	23 Ap (26 Ma)	12	17	4 6	8*	5	5	445	18 Ap	39	
445	G	8 Ap	13	28	7 7	9	6*	6	446	7 Ap	28	
446	F	31 Ma	14	9	3 1	10	7	7	447	27 Ma	17	
447	E	20 Ap	15	20	1 2	11*	8*	8	448	15 Ap	36	
448	DC	11 Ap	1	1	4 4	12	9	9	449	4 Ap	25	
449	B	27 Ma	2	12	7 5	13*	10	10	450	24 Ma	14	
450	A	16 Ap	3	23	5 6	14	11*	11	451	12 Ap	33	
451	G	8 Ap	4	4	1 7	15	12	12	452	1 Ap	22	
452	FE	23 Ma	5	15	4 2	16*	13	13	453	21 Ma	11	
453	D	12 Ap	6	26	2 3	17	14*	14	454	9 Ap	30	
454	C	4 Ap	7	7	5 4	18	15	15	455	29 Ma	19	
455	B	24 (17) Ap	8	18	3 5	19*	16	16	456	17 Ap	38	
456	AG	8 Ap	9	—	5 7	1	17*	17	457	5 Ap	26	
457	F	31 Ma	10	11	1 1	2*	18	18	458	25 Ma	15	
458	E	20 Ap	11	22	6 2	3	19*	19	459	13 Ap	34	
459	D	5 Ap	12	3	2 3	4	1	20	460	2 Ap	23	
460	CB	27 Ma	13	14	5 5	5*	2	21	461	22 Ma	12	
461	A	16 Ap	14	25	3 6	6	3*	22	462	10 Ap	31	
462	G	1 Ap	15	6	6 7	7	4	23	463	30 Ma	20	
463	F	21 Ap (24 Ma)	1	17	4 1	8*	5	24	464	18 Ap	39	
464	ED	12 Ap	2	28	7 3	9	6*	25	465	7 Ap	28	
465	C	28 Ma	3	9	3 4	10	7	26	466	27 Ma	17	

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonncyclus	Paacyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
466	B	17 Ap	4	20	1	5	11*	8*	27	467	15 Ap	36
467	A	9 Ap	5	1	4	6	12	9	28	468	4 Ap	25
468	GF	31 Ma	6	12	7	1	13*	10	1	469	24 Ma	14
469	E	13 Ap	7	23	5	2	14	11*	2	470	12 Ap	33
470	D	5 Ap	8	4	1	3	15	12	3	471	1 Ap	22
471	C	28 Ma	9	15	4	4	16*	13	4	472	21 Ma	11
472	BA	16 Ap	10	26	2	6	17	14*	5	473	9 Ap	30
473	G	1 Ap	11	7	5	7	18	15	6	474	29 Ma	19
474	F	21 Ap	12	18	3	1	19*	16	7	475	17 Ap	38
475	E	6 (G 13) Ap	13	—	5	2	1	17*	8	476	5 Ap	26
476	DC	28 Ma	14	11	1	4	2*	18	9	477	25 Ma	15
477	B	17 Ap	15	22	6	5	3	19*	10	478	13 Ap	34
478	A	9 Ap	1	3	2	6	4	1	11	479	2 Ap	23
479	G	25 Ma	2	14	5	7	5*	2	12	480	22 Ma	12
480	FE	13 Ap	3	25	3	2	6	3*	13	481	10 Ap	31
481	D	5 Ap	4	6	6	3	7	4	14	482	30 Ma	20
482	C	25 Ap ¹⁾	5	17	4	4	8*	5	15	483	18 Ap	39
483	B	10 Ap	6	28	7	5	9	6*	16	484	7 Ap	28
484	AG	1 Ap	7	9	3	7	10	7	17	485	27 Ma	17
485	F	21 Ap	8	20	1	1	11*	8*	18	486	15 Ap	36
486	E	6 Ap	9	1	4	2	12	9	19	487	4 Ap	25
487	D	29 Ma	10	12	7	3	13*	10	20	488	24 Ma	14
488	CB	17 Ap	11	23	5	5	14	11*	21	489	12 Ap	33
489	A	2 Ap	12	4	1	6	15	12	22	490	1 Ap	22
490	G	25 Ma	13	15	4	7	16*	13	23	491	21 Ma	11
491	F	14 Ap	14	26	2	1	17	14*	24	492	9 Ap	30
492	ED	5 Ap	15	7	5	3	18	15	25	493	29 Ma	19
493	C	18 Ap	1	18	3	4	19*	16	26	494	17 Ap	38
494	B	10 Ap	2	—	5	5	1	17*	27	495	5 Ap	26
495	A	26 Ma(G 2 Ap)	3	11	1	6	2*	18	28	496	25 Ma	15
496	GF	14 (G 21) Ap	4	22	6	1	3	19*	1	497	13 Ap	34
497	E	6 Ap	5	3	2	2	4	1	2	498	2 Ap	23
498	D	29 Ma	6	14	5	3	5*	2	3	499	22 Ma	12
499	C	11 (G 18) Ap	7	25	3	4	6	3*	4	500	10 Ap	31
500	BA	2 Ap	8	6	6	6	7	4	5	501	30 Ma	20

¹⁾ In de meeste kerken van het Westen op 18 Ap, in andere op 21 Ma.

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonnecyclus	Paascyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
501	G	22 Ap (25 Ma)	9	17	4	7	8*	5	6	502	18 Ap	39
502	F	14 Ap	10	28	7	1	9	6*	7	503	7 Ap	28
503	E	30 Ma	11	9	3	2	10	7	8	504	27 Ma	17
504	DC	18 Ap	12	20	1	4	11*	8*	9	505	15 Ap	36
505	B	10 Ap	13	1	4	5	12	9	10	506	4 Ap	25
506	A	26 Ma	14	12	7	6	13*	10	11	507	24 Ma	14
507	G	15 Ap	15	23	5	7	14	11*	12	508	12 Ap	33
508	FE	6 Ap	1	4	1	2	15	12	13	509	1 Ap	22
509	D	22 Ma	2	15	4	3	16*	13	14	510	21 Ma	11
510	C	11 Ap	3	26	2	4	17	14*	15	511	9 Ap	30
511	B	3 Ap	4	7	5	5	18	15	16	512	29 Ma	19
512	AG	22 Ap	5	18	3	7	19*	16	17	513	17 Ap	38
513	F	7 Ap	6	—	5	1	1	17*	18	514	5 Ap	26
514	E	30 Ma	7	11	1	2	2*	18	19	515	25 Ma	15
515	D	19 Ap	8	22	6	3	3	19*	20	516	13 Ap	34
516	CB	3 (G 10) Ap	9	3	2	5	4	1	21	517	2 Ap	23
517	A	26 Ma	10	14	5	6	5*	2	22	518	22 Ma	12
518	G	15 Ap	11	25	3	7	6	3*	23	519	10 Ap	31
519	F	31 Ma	12	6	6	1	7	4	24	520	30 Ma	20
520	ED	19 Ap (22 Ma)	13	17	4	3	8*	5	25	521	18 Ap	39
521	C	11 Ap	14	28	7	4	9	6*	26	522	7 Ap	28
522	B	3 Ap	15	9	3	5	10	7	27	523	27 Ma	17
523	A	16 Ap	1	20	1	6	11*	8*	28	524	15 Ap	36
524	GF	7 Ap	2	1	4	1	12	9	1	525	4 Ap	25
525	E	30 Ma	3	12	7	2	13*	10	2	526	24 Ma	14
526	D	19 Ap	4	23	5	3	14	11*	3	527	12 Ap	33
527	C	4 Ap	5	4	1	4	15	12	4	528	1 Ap	22
528	BA	26 Ma	6	15	4	6	16*	13	5	529	21 Ma	11
529	G	15 Ap	7	26	2	7	17	14*	6	530	9 Ap	30
530	F	31 Ma	8	7	5	1	18	15	7	531	29 Ma	19
531	E	20 Ap	9	18	3	2	19*	16	8	532	17 Ap	38
532	DC	11 Ap	10	—	5	4	1	17*	9	1	5 Ap	26
533	B	27 Ma	11	11	1	5	2*	18	10	2	25 Ma	15
534	A	16 Ap	12	22	6	6	3	19*	11	3	13 Ap	34
535	G	8 Ap	13	3	2	7	4	1	12	4	2 Ap	23

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancycilus	Zonnecycilus	Paascycilus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
536	FE	23 (G 30) Ma	14	14	5 2	5*	2	13	5	22 Ma	12	
537	D	12 Ap	15	25	3 3	6	3*	14	6	10 Ap	31	
538	C	4 Ap	1	6	6 4	7	4	15	7	30 Ma	20	
539	B	24 Ap	2	17	4 5	8*	5	16	8	18 Ap	39	
540	AG	8 Ap	3	28	7 7	9	6*	17	9	7 Ap	28	
541	F	31 Ma	4	9	3 1	10	7	18	10	27 Ma	17	
542	E	20 Ap	5	20	1 2	11*	8*	19	11	15 Ap	36	
543	D	5 Ap	6	1	4 3	12	9	20	12	4 Ap	25	
544	CB	27 Ma	7	12	7 5	13*	10	21	13	24 Ma	14	
545	A	16 Ap	8	23	5 6	14	11*	22	14	12 Ap	33	
546	G	8 Ap	9	4	1 7	15	12	23	15	1 Ap	22	
547	F	24 Ma	10	15	4 1	16*	13	24	16	21 Ma	11	
548	ED	12 Ap	11	26	2 3	17	14*	25	17	9 Ap	30	
549	C	4 Ap	12	7	5 4	18	15	26	18	29 Ma	19	
550	B	24(G.E 17) Ap	13	18	3 5	19*	16	27	19	17 Ap	38	
551	A	9 (E 2) Ap	14	—	5 6	1	17*	28	20	5 Ap	26	
552	GF	31 Ma(E 21 Ap)	15	11	1 1	2*	18	1	21	25 Ma	15	
553	E	20 (E 13) Ap	1	22	6 2	3	19*	2	22	13 Ap	34	
554	D	5 Ap	2	3	2 3	4	1	3	23	2 Ap	23	
555	C	28 Ma(E 18 Ap)	3	14	5 4	5*	2	4	24	22 Ma	12	
556	BA	16 (E 9) Ap	4	25	3 6	6	3*	5	25	10 Ap	31	
557	G	1 Ap	5	6	6 7	7	4	6	26	30 Ma	20	
558	F	21 (E 14) Ap (24 Ma)	6	17	4 1	8*	5	7	27	18 Ap	39	
559	E	13 (E 6) Ap	7	28	7 2	9	6*	8	28	7 Ap	28	
560	DC	28 Ma	8	9	3 4	10	7	9	29	27 Ma	17	
561	B	17 Ap	9	20	1 5	11*	8*	10	30	15 Ap	36	
562	A	9 (E 2) Ap	10	1	4 6	12	9	11	31	4 Ap	25	
563	G	25 Ma	11	12	7 7	13*	10	12	32	24 Ma	14	
564	FE	13 Ap	12	23	5 2	14	11*	13	33	12 Ap	33	
565	D	5 Ap (E 29 Ma)	13	4	1 3	15	12	14	34	1 Ap	22	
566	C	28 Ma(E 18 Ap)	14	15	4 4	16*	13	15	35	21 Ma	11	
567	B	10 Ap	15	26	2 5	17	14*	16	36	9 Ap	30	
568	AG	1 Ap(E 25 Ma)	1	7	5 7	18	15	17	37	29 Ma	19	
569	F	21 (E 14) Ap	2	18	3 1	19*	16	18	38	17 Ap	38	
570	E	6 (13) Ap	3	—	5 2	1	17*	19	39	5 Ap	26	

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonncyclus	Paacyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
571	D	29 Ma	4	11	1	3	2*	18	20	40	25 Ma	15
572	CB	17 (E 10) Ap	5	22	6	5	3	19*	21	41	13 Ap	34
573	A	9 (E 2) Ap	6	3	2	6	4	1	22	42	2 Ap	23
574	G	25 Ma	7	14	5	7	5*	2	23	43	22 Ma	12
575	F	14 (E 7) Ap	8	25	3	1	6	3*	24	44	10 Ap	31
576	ED	5 Ap(E 29 Ma)	9	6	6	3	7	4	25	45	30 Ma	20
577	C	25 (G.E 18) Ap (21 Ma)	10	17	4	4	8*	5	26	46	18 Ap	39
578	B	10 (E 3) Ap	11	28	7	5	9	6*	27	47	7 Ap	28
579	A	2 Ap (E 26 Ma)	12	9	3	6	10	7	28	48	27 Ma	17
580	GF	21 (E 14) Ap	13	20	1	1	11*	8*	1	49	15 Ap	36
581	E	6 Ap	14	1	4	2	12	9	2	50	4 Ap	25
582	D	29 Ma(E 19 Ap)	15	12	7	3	13*	10	3	51	24 Ma	14
583	C	18 (E 11) Ap	1	23	5	4	14	11*	4	52	12 Ap	33
584	BA	2 Ap	2	4	1	6	15	12	5	53	1 Ap	22
585	G	25 Ma	3	15	4	7	16*	13	6	54	21 Ma	11
586	F	14 (E 7) Ap	4	26	2	1	17	14*	7	55	9 Ap	30
587	E	30 Ma	5	7	5	2	18	15	8	56	29 Ma	19
588	DC	18 Ap	6	18	3	4	19*	16	9	57	17 Ap	38
589	B	10 (E 3) Ap	7	—	5	5	1	17*	10	58	5 Ap	26
590	A	26 Ma (2 Ap)	8	11	1	6	2*	18	11	59	25 Ma	15
591	G	15 Ap	9	22	6	7	3	19*	12	60	13 Ap	34
592	FE	6 Ap (E 30 Ma)	10	3	2	2	4	1	13	61	2 Ap	23
593	D	29 Ma (E 19 Ap)	11	14	5	3	5*	2	14	62	22 Ma	12
594	C	11 (G 18) Ap	12	25	3	4	6	3*	15	63	10 Ap	31
595	B	3 Ap (E 27 Ma)	13	6	6	5	7	4	16	64	30 Ma	20
596	AG	22 (E 15) Ap (G 25 Ma)	14	17	4	7	8*	5	17	65	18 Ap	39
597	F	14 (E 7) Ap	15	28	7	1	9	6*	18	66	7 Ap	28
598	E	30 Ma(E 20 Ap)	1	9	3	2	10	7	19	67	27 Ma	17
599	D	19 (E 12) Ap	2	20	1	3	11*	8*	20	68	15 Ap	36
600	CB	10 (E 3) Ap	3	1	4	5	12	9	21	69	4 Ap	25
601	A	26 Ma	4	12	7	6	13*	10	22	70	24 Ma	14
602	G	15 (E 8) Ap	5	23	5	7	14	11*	23	71	12 Ap	33
603	F	7 Ap (E 31 Ma)	6	4	1	1	15	12	24	72	1 Ap	22
604	ED	22 Ma (E 19 Ap)	7	15	4	3	16*	13	25	73	21 Ma	11
605	C	11 (E 4) Ap	8	26	2	4	17	14*	26	74	9 Ap	30

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonncyclus	Paascyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
606	B	3 Ap (E 27 Ma)	9	7	5	5	18	15	27	75	29 Ma	19
607	A	23 (E 16) Ap	10	18	3	6	19*	16	28	76	17 Ap	38
608	GF	7 Ap	11	—	5	1	1	17*	1	77	5 Ap	26
609	E	30 Ma (E 20 Ap)	12	11	1	2	2*	18	2	78	25 Ma	15
610	D	19 (E 12) Ap	13	22	6	3	3	19*	3	79	13 Ap	34
611	C	4 Ap (E 28 Ma)	14	3	2	4	4	1	4	80	2 Ap	23
612	BA	26 Ma (E 16 Ap)	15	14	5	6	5*	2	5	81	22 Ma	12
613	G	15 Ap	1	25	3	7	6	3*	6	82	10 Ap	31
614	F	31 Ma	2	6	6	1	7	4	7	83	30 Ma	20
615	E	20 (E 13) Ap	3	17	4	2	8*	5	8	84	18 Ap	39
616	DC	11 (E 4) Ap	4	28	7	4	9	6*	9	85	7 Ap	28
617	B	3 Ap (E 27 Ma)	5	9	3	5	10	7	10	86	27 Ma	17
618	A	16 Ap	6	20	1	6	11*	8*	11	87	15 Ap	36
619	G	8 Ap	7	1	4	7	12	9	12	88	4 Ap	25
620	FE	30 Ma (E 20 Ap)	8	12	7	2	13*	10	13	89	24 Ma	14
621	D	19 (E 12) Ap	9	23	5	3	14	11*	14	90	12 Ap	33
622	C	4 Ap (E 28 Ma)	10	4	1	4	15	12	15	91	1 Ap	22
623	B	27 Ma (E 17 Ap)	11	15	4	5	16*	13	16	92	21 Ma	11
624	AG	15 (E 8) Ap	12	26	2	7	17	14*	17	93	9 Ap	30
625	F	31 Ma (E 21 Ap)	13	7	5	1	18	15	18	94	29 Ma	19
626	E	20 (E 13) Ap	14	18	3	2	19*	16	19	95	17 Ap	38
627	D	12 (E 7) Ap	15	—	5	3	1	17*	20	96	5 Ap	26
628	CB	27 Ma	1	11	1	5	2*	18	21	97	25 Ma	15
629	A	16 (E 9) Ap	2	22	6	6	3	19*	22	98	13 Ap	34
630	G	8 (E 1) Ap	3	3	2	7	4	1	23	99	2 Ap	23
631	F	24 Ma (E 21 Ap)	4	14	5	1	5*	2	24	100	22 Ma	12
632	ED	12 (E 5) Ap	5	25	3	3	6	3*	25	101	10 Ap	31
633	C	4 Ap (E 28 Ma)	6	6	6	4	7	4	26	102	30 Ma	20
634	B	24 (E 17) Ap	7	17	4	5	8*	5	27	103	18 Ap	39
635	A	9 (E 2) Ap	8	28	7	6	9	6*	28	104	7 Ap	28
636	GF	31 Ma (E 21 Ap)	9	9	3	1	10	7	1	105	27 Ma	17
637	E	20 Ap	10	20	1	2	11*	8*	2	106	15 Ap	36
638	D	5 Ap	11	1	4	3	12	9	3	107	4 Ap	25
639	C	28 Ma (E 18 Ap)	12	12	7	4	13*	10	4	108	24 Ma	14
640	BA	16 (E 9) Ap	13	23	5	6	14	11*	5	109	12 Ap	33

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonnecyclus	Paacyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
641	G	8 (E 1) Ap	14	4	1	7	15	12	6	110	1 Ap	22
642	F	24 Ma (E 14 Ap)	15	15	4	1	16*	13	7	111	21 Ma	11
643	E	13 (E 6) Ap	1	26	2	2	17	14*	8	112	9 Ap	30
644	DC	4 Ap (E 28 Ma)	2	7	5	4	18	15	9	113	29 Ma	19
645	B	24 (G.E 17) Ap	3	18	3	5	19*	16	10	114	17 Ap	38
646	A	9 (E 2) Ap	4	—	5	6	1	17*	11	115	5 Ap	26
647	G	1 Ap (E 25 Ma)	5	11	1	7	2*	18	12	116	25 Ma	15
648	FE	20 (E 13) Ap	6	22	6	2	3	19*	13	117	13 Ap	34
649	D	5 Ap (E 29 Ma)	7	3	2	3	4	1	14	118	2 Ap	23
650	C	28 Ma (E 18 Ap)	8	14	5	4	5*	2	15	119	22 Ma	12
651	B	17 (E 10) Ap	9	25	3	5	6	3*	16	120	10 Ap	31
652	AG	1 Ap (E 25 Ma)	10	6	6	7	7	4	17	121	30 Ma	20
653	F	21 (E 14) Ap (24 Ma)	11	17	4	1	8*	5	18	122	18 Ap	39
654	E	13 (E 6) Ap	12	28	7	2	9	6*	19	123	7 Ap	28
655	D	29 Ma	13	9	3	3	10	7	20	124	27 Ma	17
656	CB	17 (E 10) Ap	14	20	1	5	11*	8*	21	125	15 Ap	36
657	A	9 (E 2) Ap	15	1	4	6	12	9	22	126	4 Ap	25
658	G	25 Ma	1	12	7	7	13*	10	23	127	24 Ma	14
659	F	14 (E 7) Ap	2	23	5	1	14	11*	24	128	12 Ap	33
660	ED	5 Ap (E 29 Ma)	3	4	1	3	15	12	25	129	1 Ap	22
661	C	28 Ma (E 18 Ap)	4	15	4	4	16*	13	26	130	21 Ma	11
662	B	10 (E 3) Ap	5	26	2	5	17	14*	27	131	9 Ap	30
663	A	2 Ap (E 26 Ma)	6	7	5	6	18	15	28	132	29 Ma	19
664	GF	21 (E 14) Ap	7	18	3	1	19*	16	1	133	17 Ap	38
665	E	6 (G 13) Ap	8	—	5	2	1	17*	2	134	5 Ap	26
666	D	29 Ma (E 19 Ap)	9	11	1	3	2*	18	3	135	25 Ma	15
667	C	18 (E 11) Ap	10	22	6	4	3	19*	4	136	13 Ap	34
668	BA	9 (E 2) Ap	11	3	2	6	4	1	5	137	2 Ap	23
669	G	25 Ma (E 15 Ap)	12	14	5	7	5*	2	6	138	22 Ma	12
670	F	14 Ap	13	25	3	1	6	3*	7	139	10 Ap	31
671	E	6 Ap (E 30 Ma)	14	6	6	2	7	4	8	140	30 Ma	20
672	DC	25 (18)Ap (21 Ma)	15	17	4	4	8*	5	9	141	18 Ap	39
673	B	10 (E 3) Ap	1	28	7	5	9	6*	10	142	7 Ap	28
674	A	2 Ap (E 26 Ma)	2	9	3	6	10	7	11	143	27 Ma	17
675	G	22 (E 15) Ap	3	20	1	7	11*	8*	12	144	15 Ap	36

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonncyclus	Paacyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
676	FE	6 Ap (E 30 Ma)	4	1	4	2	12	9	13	145	4 Ap	25
677	D	29 Ma (E 19 Ap)	5	12	7	3	13*	10	14	146	24 Ma	14
678	C	18 (E 11) Ap	6	23	5	4	14	11*	15	147	12 Ap	33
679	B	3 Ap (E 27 Ma)	7	4	1	5	15	12	16	148	1 Ap	22
680	AG	25 Ma (E 15 Ap)	8	15	4	7	16*	13	17	149	21 Ma	11
681	F	14 (E 7) Ap	9	26	2	1	17	14*	18	150	9 Ap	30
682	E	30 Ma (E 20 Ap)	10	7	5	2	18	15	19	151	29 Ma	19
683	D	19 (E 12) Ap	11	18	3	3	19*	16	20	152	17 Ap	38
684	CB	10 (E 3) Ap	12	—	5	5	1	17*	21	153	5 Ap	26
685	A	26 Ma(G 2 Ap)	13	11	1	6	2*	18	22	154	25 Ma	15
686	G	15 (E 8) Ap	14	22	6	7	3	19*	23	155	13 Ap	34
687	F	7 Ap (E 31 Ma)	15	3	2	1	4	1	24	156	2 Ap	23
688	ED	29 Ma (E 19 Ap)	1	14	5	3	5*	2	25	157	22 Ma	12
689	C	11(G 18, E 4) Ap	2	25	3	4	6	3*	26	158	10 Ap	31
690	B	3 Ap (E 27 Ma)	3	6	6	5	7	4	27	159	30 Ma	20
691	A	23 (E 16) Ap	4	17	4	6	8*	5	28	160	18 Ap	39
692	GF	14 Ap	5	28	7	1	9	6*	1	161	7 Ap	28
693	E	30 Ma (E 20 Ap)	6	9	3	2	10	7	2	162	27 Ma	17
694	D	19 (E 12) Ap	7	20	1	3	11*	8*	3	163	15 Ap	36
695	C	11 Ap (E 28 Ma)	8	1	4	4	12	9	4	164	4 Ap	25
696	BA	26 Ma(E 16 Ap)	9	12	7	6	13*	10	5	165	24 Ma	14
697	G	15 (E 8) Ap	10	23	5	7	14	11*	6	166	12 Ap	33
698	F	7 Ap(E 31 Ma)	11	4	1	1	15	12	7	167	1 Ap	22
699	E	23 Ma(E 13 Ap)	12	15	4	2	16*	13	8	168	21 Ma	11
700	DC	11 (E 4) Ap	13	26	2	4	17	14*	9	169	9 Ap	30
701	B	3 Ap(E 27 Ma)	14	7	5	5	18	15	10	170	29 Ma	19
702	A	23 (E 16) Ap	15	18	3	6	19*	16	11	171	17 Ap	38
703	G	8 (E 1) Ap	1	—	5	7	1	17*	12	172	5 Ap	26
704	FE	30 Ma (E 20 Ap)	2	11	1	2	2*	18	13	173	25 Ma	15
705	D	19 (E 12) Ap	3	22	6	3	3	19*	14	174	13 Ap	34
706	C	4 Ap (E 28 Ma)	4	3	2	4	4	1	15	175	2 Ap	23
707	B	27 Ma (E 17 Ap)	5	14	5	5	5*	2	16	176	22 Ma	12
708	AG	15 (E 8) Ap	6	25	3	7	6	3*	17	177	10 Ap	31
709	F	31 Ma (E 21 Ap)	7	6	6	1	7	4	18	178	30 Ma	20
710	E	20 (E 13) Ap (21 Ma)	8	17	4	2	8*	5	19	179	18 Ap	39

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonncyclus	Paascyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
711	D	12 (E 5) Ap	9	28	7	3	9	6*	20	180	7 Ap	28
712	CB	3 Ap(E 27 Ma)	10	9	3	5	10	7	21	181	27 Ma	17
713	A	16 (E 9) Ap	11	20	1	6	11*	8*	22	182	15 Ap	36
714	G	8 (E 1) Ap	12	1	4	7	12	9	23	183	4 Ap	25
715	F	31 Ma (E 21 Ap)	13	12	7	1	13*	10	24	184	24 Ma	14
716	ED	19 (E 5) Ap	14	23	5	3	14	11*	25	185	12 Ap	33
717	C	4 Ap (E 28 Ma)	15	4	1	4	15	12	26	186	1 Ap	22
718	B	27 Ma	1	15	4	5	16*	13	27	187	21 Ma	11
719	A	16 Ap	2	26	2	6	17	14*	28	188	9 Ap	30
720	GF	31 Ma	3	7	5	1	18	15	1	189	29 Ma	19
721	E	20 Ap	4	18	3	2	19*	16	2	190	17 Ap	38
722	D	12 Ap	5	—	5	3	1	17*	3	191	5 Ap	26
723	C	28 Ma	6	11	1	4	2*	18	4	192	25 Ma	15
724	BA	16 Ap	7	22	6	6	3	19*	5	193	13 Ap	34
725	G	8 Ap	8	3	2	7	4	1	6	194	2 Ap	23
726	F	24 Ma	9	14	5	1	5*	2	7	195	22 Ma	12
727	E	13 Ap	10	25	3	2	6	3*	8	196	10 Ap	31
728	DC	4 Ap	11	6	6	4	7	4	9	197	30 Ma	20
729	B	24 Ap	12	17	4	5	8*	5	10	198	18 Ap	39
730	A	9 Ap	13	28	7	6	9	6*	11	199	7 Ap	28
731	G	1 Ap	14	9	3	7	10	7	12	200	27 Ma	17
732	FE	20 Ap	15	20	1	2	11*	8*	13	201	15 Ap	36
733	D	5 Ap	1	1	4	3	12	9	14	202	4 Ap	25
734	C	28 Ma	2	12	7	4	13*	10	15	203	24 Ma	14
735	B	17 Ap	3	23	5	5	14	11*	16	204	12 Ap	33
736	AG	8 Ap	4	4	1	7	15	12	17	205	1 Ap	22
737	F	24 Ma	5	15	4	1	16*	13	18	206	21 Ma	11
738	E	13 Ap	6	26	2	2	17	14*	19	207	9 Ap	30
739	D	5 Ap	7	7	5	3	18	15	20	208	29 Ma	19
740	CB	24 (G 17) Ap	8	18	3	5	19*	16	21	209	17 Ap	38
741	A	9 Ap	9	—	5	6	1	17*	22	210	5 Ap	26
742	G	1 Ap	10	11	1	7	2*	18	23	211	25 Ma	15
743	F	14 (G 21) Ap	11	22	6	1	3	19*	24	212	13 Ap	34
744	ED	5 Ap	12	3	2	3	4	1	25	213	2 Ap	23
745	C	28 Ma	13	14	5	4	5*	2	26	214	22 Ma	12

JAAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclyus	Zonnecyclyus	Paascyclyus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
746	B	17 Ap	14	25	3	5	6	3*	27	215	10 Ap	31
747	A	2 Ap	15	6	6	6	7	4	28	216	30 Ma	20
748	GF	21 Ap (24 Ma)	1	17	4	1	8*	5	1	217	18 Ap	39
749	E	13 Ap	2	28	7	2	9	6*	2	218	7 Ap	28
750	D	29 Ma	3	9	3	3	10	7	3	219	27 Ma	17
751	C	18 Ap	4	20	1	4	11*	8*	4	220	15 Ap	36
752	BA	9 Ap	5	1	4	6	12	9	5	221	4 Ap	25
753	G	25 Ma	6	12	7	7	13*	10	6	222	24 Ma	14
754	F	14 Ap	7	23	5	1	14	11*	7	223	12 Ap	33
755	E	6 Ap	8	4	1	2	15	12	8	224	1 Ap	22
756	DC	28 Ma	9	15	4	4	16*	13	9	225	21 Ma	11
757	B	10 Ap	10	26	2	5	17	14*	10	226	9 Ap	30
758	A	2 Ap	11	7	5	6	18	15	11	227	29 Ma	19
759	G	22 Ap	12	18	3	7	19*	16	12	228	17 Ap	38
760	FE	6 (G 13) Ap	13	—	5	2	1	17*	13	229	5 Ap	26
761	D	29 Ma	14	11	1	3	2*	18	14	230	25 Ma	15
762	C	18 Ap	15	22	6	4	3	19*	15	231	13 Ap	34
763	B	3 (G 10) Ap	1	3	2	5	4	1	16	232	2 Ap	23
764	AG	25 Ma	2	14	5	7	5*	2	17	233	22 Ma	12
765	F	14 Ap	3	25	3	1	6	3*	18	234	10 Ap	31
766	E	6 Ap	4	6	6	2	7	4	19	235	30 Ma	20
767	D	19 Ap(G 22 Ma)	5	17	4	3	8*	5	20	236	18 Ap	39
768	CB	10 Ap	6	28	7	5	9	6*	21	237	7 Ap	28
769	A	2 Ap	7	9	3	6	10	7	22	238	27 Ma	17
770	G	22 Ap	8	20	1	7	11*	8*	23	239	15 Ap	36
771	F	7 Ap	9	1	4	1	12	9	24	240	4 Ap	25
772	ED	29 Ma	10	12	7	3	13*	10	25	241	24 Ma	14
773	C	18 Ap	11	23	5	4	14	11*	26	242	12 Ap	33
774	B	3 Ap	12	4	1	5	15	12	27	243	1 Ap	22
775	A	26 Ma	13	15	4	6	16*	13	28	244	21 Ma	11
776	GF	14 Ap	14	26	2	1	17	14*	1	245	9 Ap	30
777	E	30 Ma	15	7	5	2	18	15	2	246	29 Ma	19
778	D	19 Ap	1	18	3	3	19*	16	3	247	17 Ap	38
779	C	11 Ap	2	—	5	4	1	17*	4	248	5 Ap	26
780	BA	26 Ma (G 2 Ap)	3	11	1	6	2*	18	5	249	25 Ma	15

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonneyclus	Paacyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
781	G	15 Ap	4	22	6	7	3	19*	6	250	13 Ap	34
782	F	7 Ap	5	3	2	1	4	1	7	251	2 Ap	23
783	E	23 (G 30) Ma	6	14	5	2	5*	2	8	252	22 Ma	12
784	DC	11 (G 18) Ap	7	25	3	4	6	3*	9	253	10 Ap	31
785	B	3 Ap	8	6	6	5	7	4	10	254	30 Ma	20
786	A	23 Ap(G 26 Ma)	9	17	4	6	8*	5	11	255	18 Ap	39
787	G	8 Ap	10	28	7	7	9	6*	12	256	7 Ap	28
788	FE	30 Ma	11	9	3	2	10	7	13	257	27 Ma	17
789	D	19 Ap	12	20	1	3	11*	8*	14	258	15 Ap	36
790	C	11 Ap	13	1	4	4	12	9	15	259	4 Ap	25
791	B	27 Ma	14	12	7	5	13*	10	16	260	24 Ma	14
792	AG	15 Ap	15	23	5	7	14	11*	17	261	12 Ap	33
793	F	7 Ap	1	4	1	1	15	12	18	262	1 Ap	22
794	E	23 Ma	2	15	4	2	16*	13	19	263	21 Ma	11
795	D	12 Ap	3	26	2	3	17	14*	20	264	9 Ap	30
796	CB	3 Ap	4	7	5	5	18	15	21	265	29 Ma	19
797	A	23 Ap	5	18	3	6	19*	16	22	266	17 Ap	38
798	G	8 Ap	6	—	5	7	1	17*	23	267	5 Ap	26
799	F	31 Ma	7	11	1	1	2*	18	24	268	25 Ma	15
800	ED	19 Ap	8	22	6	3	3	19*	25	269	13 Ap	34
801	C	4 Ap	9	3	2	4	4	1	26	270	2 Ap	23
802	B	27 Ma	10	14	5	5	5*	2	27	271	22 Ma	12
803	A	16 Ap	11	25	3	6	6	3*	28	272	10 Ap	31
804	GF	31 Ma	12	6	6	1	7	4	1	273	30 Ma	20
805	E	20 Ap	13	17	4	2	8*	5	2	274	18 Ap	39
806	D	12 Ap	14	28	7	3	9	6*	3	275	7 Ap	28
807	C	28 Ma	15	9	3	4	10	7	4	276	27 Ma	17
808	BA	16 Ap	1	20	1	6	11*	8*	5	277	15 Ap	36
809	G	8 Ap	2	1	4	7	12	9	6	278	4 Ap	25
810	F	31 Ma	3	12	7	1	13*	10	7	279	24 Ma	14
811	E	13 Ap	4	23	5	2	14	11*	8	280	12 Ap	33
812	DC	4 Ap	5	4	1	4	15	12	9	281	1 Ap	22
813	B	27 Ma	6	15	4	5	16*	13	10	282	21 Ma	11
814	A	16 Ap	7	26	2	6	17	14*	11	283	9 Ap	30
815	G	1 Ap	8	7	5	7	18	15	12	284	29 Ma	19

JAAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancycclus	Zonnecycclus	Paascycclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
816	FE	20 Ap	9	18	3	2	19*	16	13	285	17 Ap	38
817	D	12 Ap	10	—	5	3	1	17*	14	286	5 Ap	26
818	C	28 Ma	11	11	1	4	2*	18	15	287	25 Ma	15
819	B	17 Ap	12	22	6	5	3	19*	16	288	13 Ap	34
820	AG	8 Ap	13	3	2	7	4	1	17	289	2 Ap	23
821	F	24 Ma	14	14	5	1	5*	2	18	290	22 Ma	12
822	E	13 Ap	15	25	3	2	6	3*	19	291	10 Ap	31
823	D	5 Ap	1	6	6	3	7	4	20	292	30 Ma	20
824	CB	24 Ap	2	17	4	5	8*	5	21	293	18 Ap	39
825	A	9 Ap	3	28	7	6	9	6*	22	294	7 Ap	28
826	G	1 Ap	4	9	3	7	10	7	23	295	27 Ma	17
827	F	21 Ap	5	20	1	1	11*	8*	24	296	15 Ap	36
828	ED	5 Ap	6	1	4	3	12	9	25	297	4 Ap	25
829	C	28 Ma	7	12	7	4	13*	10	26	298	24 Ma	14
830	B	17 Ap	8	23	5	5	14	11*	27	299	12 Ap	33
831	A	2 Ap	9	4	1	6	15	12	28	300	1 Ap	22
832	GF	24 Ma	10	15	4	1	16*	13	1	301	21 Ma	11
833	E	13 Ap	11	26	2	2	17	14*	2	302	9 Ap	30
834	D	5 Ap	12	7	5	3	18	15	3	303	29 Ma	19
835	C	18 Ap	13	18	3	4	19*	16	4	304	17 Ap	38
836	BA	9 Ap	14	—	5	6	1	17*	5	305	5 Ap	26
837	G	1 Ap	15	11	1	7	2*	18	6	306	25 Ma	15
838	F	14 Ap	1	22	6	1	3	19*	7	307	13 Ap	34
839	E	6 Ap	2	3	2	2	4	1	8	308	2 Ap	23
840	DC	28 Ma	3	14	5	4	5*	2	9	309	22 Ma	12
841	B	17 Ap	4	25	3	5	6	3*	10	310	10 Ap	31
842	A	2 Ap	5	6	6	6	7	4	11	311	30 Ma	20
843	G	22 Ap	6	17	4	7	8*	5	12	312	18 Ap	39
844	FE	13 Ap	7	28	7	2	9	6*	13	313	7 Ap	28
845	D	29 Ma	8	9	3	3	10	7	14	314	27 Ma	17
846	C	18 Ap	9	20	1	4	11*	8*	15	315	15 Ap	36
847	B	10 Ap	10	1	4	5	12	9	16	316	4 Ap	25
848	AG	25 Ma	11	12	7	7	13*	10	17	317	24 Ma	14
849	F	14 Ap	12	23	5	1	14	11*	18	318	12 Ap	33
850	E	6 Ap	13	4	1	2	15	12	19	319	1 Ap	22

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonncyclus	Paascyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
851	D	22 Ma	14	15	4	3	16*	13	20	320	21 Ma	11
852	CB	10 Ap	15	26	2	5	17	14*	21	321	9 Ap	30
853	A	2 Ap	1	7	5	6	18	15	22	322	29 Ma	19
854	G	22 Ap	2	18	3	7	19*	16	23	323	17 Ap	38
855	F	7 Ap	3	—	5	1	1	17*	24	324	5 Ap	26
856	ED	29 Ma	4	11	1	3	2*	18	25	325	25 Ma	15
857	C	18 Ap	5	22	6	4	3	19*	26	326	13 Ap	34
858	B	3 (10) Ap	6	3	2	5	4	1	27	327	2 Ap	23
859	A	26 Ma	7	14	5	6	5*	2	28	328	22 Ma	12
860	GF	14 Ap	8	25	3	1	6	3*	1	329	10 Ap	31
861	E	6 Ap	9	6	6	2	7	4	2	330	30 Ma	20
862	D	19 Ap	10	17	4	3	8*	5	3	331	18 Ap	39
863	C	11 Ap	11	28	7	4	9	6*	4	332	7 Ap	28
864	BA	2 Ap	12	9	3	6	10	7	5	333	27 Ma	17
865	G	22 Ap	13	20	1	7	11*	8*	6	334	15 Ap	36
866	F	7 Ap	14	1	4	1	12	9	7	335	4 Ap	25
867	E	30 Ma	15	12	7	2	13*	10	8	336	24 Ma	14
868	DC	18 Ap	1	23	5	4	14	11*	9	337	12 Ap	33
869	B	3 Ap	2	4	1	5	15	12	10	338	1 Ap	22
870	A	26 Ma	3	15	4	6	16*	13	11	339	21 Ma	11
871	G	15 Ap	4	26	2	7	17	14*	12	340	9 Ap	30
872	FE	30 Ma	5	7	5	2	18	15	13	341	29 Ma	19
873	D	19 Ap	6	18	3	3	19*	16	14	342	17 Ap	38
874	C	11 Ap	7	—	5	4	1	17*	15	343	5 Ap	26
875	B	27 Ma	8	11	1	5	2*	18	16	344	25 Ma	15
876	AG	15 Ap	9	22	6	7	3	19*	17	345	13 Ap	34
877	F	7 Ap	10	3	2	1	4	1	18	346	2 Ap	23
878	E	23 (30) Ma	11	14	5	2	5*	2	19	347	22 Ma	12
879	D	12 Ap	12	25	3	3	6	3*	20	348	10 Ap	31
880	CB	3 Ap	13	6	6	5	7	4	21	349	30 Ma	20
881	A	23 Ap	14	17	4	6	8*	5	22	350	18 Ap	39
882	G	8 Ap	15	28	7	7	9	6*	23	351	7 Ap	28
883	F	31 Ma	1	9	3	1	10	7	24	352	27 Ma	17
884	ED	19 Ap	2	20	1	3	11*	8*	25	353	15 Ap	36
885	C	11 Ap	3	1	4	4	12	9	26	354	4 Ap	25

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancycclus	Zonnecycclus	Paascycclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
886	B	27 Ma	4	12	7	5	13*	10	27	355	24 Ma	14
887	A	16 Ap	5	23	5	6	14	11*	28	356	12 Ap	33
888	GF	7 Ap	6	4	1	1	15	12	1	357	1 Ap	22
889	E	23 Ma	7	15	4	2	16*	13	2	358	21 Ma	11
890	D	12 Ap	8	26	2	3	17	14*	3	359	9 Ap	30
891	C	4 Ap	9	7	5	4	18	15	4	360	29 Ma	19
892	BA	23 Ap	10	18	3	6	19*	16	5	361	17 Ap	38
893	G	8 Ap	11	—	5	7	1	17*	6	362	5 Ap	26
894	F	31 Ma	12	11	1	1	2*	18	7	363	25 Ma	15
895	E	20 Ap	13	22	6	2	3	19*	8	364	13 Ap	34
896	DC	4 Ap	14	3	2	4	4	1	9	365	2 Ap	23
897	B	27 Ma	15	14	5	5	5*	2	10	366	22 Ma	12
898	A	16 Ap	1	25	3	6	6	3*	11	367	10 Ap	31
899	G	1 Ap	2	6	6	7	7	4	12	368	30 Ma	20
900	FE	20 Ap	3	17	4	2	8*	5	13	369	18 Ap	39
901	D	12 Ap	4	28	7	3	9	6*	14	370	7 Ap	28
902	C	28 Ma	5	9	3	4	10	7	15	371	27 Ma	17
903	B	17 Ap	6	20	1	5	11*	8*	16	372	15 Ap	36
904	AG	8 Ap	7	1	4	7	12	9	17	373	4 Ap	25
905	F	31 Ma	8	12	7	1	13*	10	18	374	24 Ma	14
906	E	13 Ap	9	23	5	2	14	11*	19	375	12 Ap	33
907	D	5 Ap	10	4	1	3	15	12	20	376	1 Ap	22
908	CB	27 Ma	11	15	4	5	16*	13	21	377	21 Ma	11
909	A	16 Ap	12	26	2	6	17	14*	22	378	9 Ap	30
910	G	1 Ap	13	7	5	7	18	15	23	379	29 Ma	19
911	F	21 Ap	14	18	3	1	19*	16	24	380	17 Ap	38
912	ED	12 Ap	15	—	5	3	1	17*	25	381	5 Ap	26
913	C	28 Ma	1	11	1	4	2*	18	26	382	25 Ma	15
914	B	17 Ap	2	22	6	5	3	19*	27	383	13 Ap	34
915	A	9 Ap	3	3	2	6	4	1	28	384	2 Ap	23
916	GF	24 Ma	4	14	5	1	5*	2	1	385	22 Ma	12
917	E	13 Ap	5	25	3	2	6	3*	2	386	10 Ap	31
918	D	5 Ap	6	6	6	3	7	4	3	387	30 Ma	20
919	C	25 Ap	7	17	4	4	8*	5	4	388	18 Ap	39
920	BA	9 Ap	8	28	7	6	9	6*	5	389	7 Ap	28

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclyus	Zonnecyclyus	Paascyclyus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
921	G	1 Ap	9	9	3	7	10	7	6	390	27 Ma	17
922	F	21 Ap	10	20	1	1	11*	8*	7	391	15 Ap	36
923	E	6 Ap	11	1	4	2	12	9	8	392	4 Ap	25
924	DC	28 Ma	12	12	7	4	13*	10	9	393	24 Ma	14
925	B	17 Ap	13	23	5	5	14	11*	10	394	12 Ap	33
926	A	2 Ap	14	4	1	6	15	12	11	395	1 Ap	22
927	G	25 Ma	15	15	4	7	16*	13	12	396	21 Ma	11
928	FE	13 Ap	1	26	2	2	17	14*	13	397	9 Ap	30
929	D	5 Ap	2	7	5	3	18	15	14	398	29 Ma	19
930	C	18 Ap	3	18	3	4	19*	16	15	399	17 Ap	38
931	B	10 Ap	4	—	5	5	1	17*	16	400	5 Ap	26
932	AG	1 Ap	5	11	1	7	2*	18	17	401	25 Ma	15
933	F	14 Ap	6	22	6	1	3	19*	18	402	13 Ap	34
934	E	6 Ap	7	3	2	2	4	1	19	403	2 Ap	23
935	D	29 Ma	8	14	5	3	5*	2	20	404	22 Ma	12
936	CB	17 Ap	9	25	3	5	6	3*	21	405	10 Ap	31
937	A	2 Ap	10	6	6	6	7	4	22	406	30 Ma	20
938	G	22 Ap	11	17	4	7	8*	5	23	407	18 Ap	39
939	F	14 Ap	12	28	7	1	9	6*	24	408	7 Ap	28
940	ED	29 Ma	13	9	3	3	10	7	25	409	27 Ma	17
941	C	18 Ap	14	20	1	4	11*	8*	26	410	15 Ap	36
942	B	10 Ap	15	1	4	5	12	9	27	411	4 Ap	25
943	A	26 Ma	1	12	7	6	13*	10	28	412	24 Ma	14
944	GF	14 Ap	2	23	5	1	14	11*	1	413	12 Ap	33
945	B	6 Ap	3	4	1	2	15	12	2	414	1 Ap	22
946	D	22 Ma	4	15	4	3	16*	13	3	415	21 Ma	11
947	C	11 Ap	5	26	2	4	17	14*	4	416	9 Ap	30
948	BA	2 Ap	6	7	5	6	18	15	5	417	29 Ma	19
949	G	22 Ap	7	18	3	7	19*	16	6	418	17 Ap	38
950	F	7 Ap	8	—	5	1	1	17*	7	419	5 Ap	26
951	E	30 Ma	9	11	1	2	2*	18	8	420	25 Ma	15
952	DC	18 Ap	10	22	6	4	3	19*	9	421	13 Ap	34
953	B	3 Ap	11	3	2	5	4	1	10	422	2 Ap	23
954	A	26 Ma	12	14	5	6	5*	2	11	423	22 Ma	12
955	G	15 Ap	13	25	3	7	6	3*	12	424	10 Ap	31

JAAR	Zondaglette.	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancycclus	Zonnecycclus	Paascycclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
956	FE	6 Ap	14	6	6	2	7	4	13	425	30 Ma	20
957	D	19 Ap	15	17	4	3	8*	5	14	426	18 Ap	39
958	C	11 Ap	1	28	7	4	9	6*	15	427	7 Ap	28
959	B	3 Ap	2	9	3	5	10	7	16	428	27 Ma	17
960	AG	22 Ap	3	20	1	7	11*	8*	17	429	15 Ap	36
961	F	7 Ap	4	1	4	1	12	9	18	430	4 Ap	25
962	E	30 Ma	5	12	7	2	13*	10	19	431	24 Ma	14
963	D	19 Ap	6	23	5	3	14	11*	20	432	12 Ap	33
964	CB	3 Ap	7	4	1	5	15	12	21	433	1 Ap	22
965	A	26 Ma	8	15	4	6	16*	13	22	434	21 Ma	11
966	G	15 Ap	9	26	2	7	17	14*	23	435	9 Ap	30
967	F	31 Ma	10	7	5	1	18	15	24	436	29 Ma	19
968	ED	19 Ap	11	18	3	3	19*	16	25	437	17 Ap	38
969	C	11 Ap	12	—	5	4	1	17*	26	438	5 Ap	26
970	B	27 Ma	13	11	1	5	2*	18	27	439	25 Ma	15
971	A	16 Ap	14	22	6	6	3	19*	28	440	13 Ap	34
972	GF	7 Ap	15	3	2	1	4	1	1	441	2 Ap	23
973	E	23 Ma	1	14	5	2	5*	2	2	442	22 Ma	12
974	D	12 Ap	2	25	3	3	6	3*	3	443	10 Ap	31
975	C	4 Ap	3	6	6	4	7	4	4	444	30 Ma	20
976	BA	23 Ap	4	17	4	6	8*	5	5	445	18 Ap	39
977	G	8 Ap	5	28	7	7	9	6*	6	446	7 Ap	28
978	F	31 Ma	6	9	3	1	10	7	7	447	27 Ma	17
979	E	20 Ap	7	20	1	2	11*	8*	8	448	15 Ap	36
980	DC	11 Ap	8	1	4	4	12	9	9	449	4 Ap	25
981	B	27 Ma	9	12	7	5	13*	10	10	450	24 Ma	14
982	A	16 Ap	10	23	5	6	14	11*	11	451	12 Ap	33
983	G	8 Ap	11	4	1	7	15	12	12	452	1 Ap	22
984	FE	23 Ma	12	15	4	2	16*	13	13	453	21 Ma	11
985	D	12 Ap	13	26	2	3	17	14*	14	454	9 Ap	30
986	C	4 Ap	14	7	5	4	18	15	15	455	29 Ma	19
987	B	24 Ap	15	18	3	5	19*	16	16	456	17 Ap	38
988	AG	8 Ap	1	—	5	7	1	17*	17	457	5 Ap	26
989	F	31 Ma	2	11	1	1	2*	18	18	458	25 Ma	15
990	E	20 Ap	3	22	6	2	3	19*	19	459	13 Ap	34

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonncyclus	Paascyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
991	D	5 Ap	4	3	2	3	4	1	20	460	2 Ap	23
992	CB	27 Ma	5	14	5	5	5*	2	21	461	22 Ma	12
993	A	16 Ap	6	25	3	6	6	3*	22	462	10 Ap	31
994	G	1 Ap	7	6	6	7	7	4	23	463	30 Ma	20
995	F	21 Ap	8	17	4	1	8*	5	24	464	18 Ap	39
996	ED	12 Ap	9	28	7	3	9	6*	25	465	7 Ap	28
997	C	28 Ma	10	9	3	4	10	7	26	466	27 Ma	17
998	B	17 Ap	11	20	1	5	11*	8*	27	467	15 Ap	36
999	A	9 Ap	12	1	4	6	12	9	28	468	4 Ap	25
1000	GF	31 Ma	13	12	7	1	13*	10	1	469	24 Ma	14
1001	E	13 Ap	14	23	5	2	14	11*	2	470	12 Ap	33
1002	D	5 Ap	15	4	1	3	15	12	3	471	1 Ap	22
1003	C	28 Ma	1	15	4	4	16*	13	4	472	21 Ma	11
1004	BA	16 Ap	2	26	2	6	17	14*	5	473	9 Ap	30
1005	G	1 Ap	3	7	5	7	18	15	6	474	29 Ma	19
1006	F	21 Ap	4	18	3	1	19*	16	7	475	17 Ap	38
1007	E	6 Ap	5	—	5	2	1	17*	8	476	5 Ap	26
1008	DC	28 Ma	6	11	1	4	2*	18	9	477	25 Ma	15
1009	B	17 Ap	7	22	6	5	3	19*	10	478	13 Ap	34
1010	A	9 Ap	8	3	2	6	4	1	11	479	2 Ap	23
1011	G	25 Ma	9	14	5	7	5*	2	12	480	22 Ma	12
1012	FE	13 Ap	10	25	3	2	6	3*	13	481	10 Ap	31
1013	D	5 Ap	11	6	6	3	7	4	14	482	30 Ma	20
1014	C	25 Ap	12	17	4	4	8*	5	15	483	18 Ap	39
1015	B	10 Ap	13	28	7	5	9	6*	16	484	7 Ap	28
1016	AG	1 Ap	14	9	3	7	10	7	17	485	27 Ma	17
1017	F	21 Ap	15	20	1	1	11*	8*	18	486	15 Ap	36
1018	E	6 Ap	1	1	4	2	12	9	19	487	4 Ap	25
1019	D	29 Ma	2	12	7	3	13*	10	20	488	24 Ma	14
1020	CB	17 Ap	3	23	5	5	14	11*	21	489	12 Ap	33
1021	A	2 Ap	4	4	1	6	15	12	22	490	1 Ap	22
1022	G	25 Ma	5	15	4	7	16*	13	23	491	21 Ma	11
1023	F	14 Ap	6	26	2	1	17	14*	24	492	9 Ap	30
1024	ED	5 Ap	7	7	5	3	18	15	25	493	29 Ma	19
1025	C	18 Ap	8	18	3	4	19*	16	26	494	17 Ap	38

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonncyclus	Paascyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1026	B	10 Ap	9	—	5	5	1	17*	27	495	5 Ap	26
1027	A	26 Ma	10	11	1	6	2*	18	28	496	25 Ma	15
1028	GF	14 Ap	11	22	6	1	3	19*	1	497	13 Ap	34
1029	E	6 Ap	12	3	2	2	4	1	2	498	2 Ap	23
1030	D	29 Ma	13	14	5	3	5*	2	3	499	22 Ma	12
1031	C	11 Ap	14	25	3	4	6	3*	4	500	10 Ap	31
1032	BA	2 Ap	15	6	6	6	7	4	5	501	30 Ma	20
1033	G	22 Ap	1	17	4	7	8*	5	6	502	18 Ap	39
1034	F	14 Ap	2	28	7	1	9	6*	7	503	7 Ap	28
1035	E	30 Ma	3	9	3	2	10	7	8	504	27 Ma	17
1036	DC	18 Ap	4	20	1	4	11*	8*	9	505	15 Ap	36
1037	B	10 Ap	5	1	4	5	12	9	10	506	4 Ap	25
1038	A	26 Ma	6	12	7	6	13*	10	11	507	24 Ma	14
1039	G	15 Ap	7	23	5	7	14	11*	12	508	12 Ap	33
1040	FE	6 Ap	8	4	1	2	15	12	13	509	1 Ap	22
1041	D	22 Ma	9	15	4	3	16*	13	14	510	21 Ma	11
1042	C	11 Ap	10	26	2	4	17	14*	15	511	9 Ap	30
1043	B	3 Ap	11	7	5	5	18	15	16	512	29 Ma	19
1044	AG	22 Ap	12	18	3	7	19*	16	17	513	17 Ap	38
1045	F	7 Ap	13	—	5	1	1	17*	18	514	5 Ap	26
1046	E	30 Ma	14	11	1	2	2*	18	19	515	25 Ma	15
1047	D	19 Ap	15	22	6	3	3	19*	20	516	13 Ap	34
1048	CB	3 Ap	1	3	2	5	4	1	21	517	2 Ap	23
1049	A	26 Ma	2	14	5	6	5*	2	22	518	22 Ma	12
1050	G	15 Ap	3	25	3	7	6	3*	23	519	10 Ap	31
1051	F	31 Ma	4	6	6	1	7	4	24	520	30 Ma	20
1052	ED	19 Ap	5	17	4	3	8*	5	25	521	18 Ap	39
1053	C	11 Ap	6	28	7	4	9	6*	26	522	7 Ap	28
1054	B	3 Ap	7	9	3	5	10	7	27	523	27 Ma	17
1055	A	16 Ap	8	20	1	6	11*	8*	28	524	15 Ap	36
1056	GF	7 Ap	9	1	4	1	12	9	1	525	4 Ap	25
1057	E	30 Ma	10	12	7	2	13*	10	2	526	24 Ma	14
1058	D	19 Ap	11	23	5	3	14	11*	3	527	12 Ap	33
1059	C	4 Ap	12	4	1	4	15	12	4	528	1 Ap	22
1060	BA	26 Ma	13	15	4	6	16*	13	5	529	21 Ma	11

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Golden Getal	Maancycius	Zonnecycius	Paascycius	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1061	G	15 Ap	14	26	2 7	17	14*	6	530	9 Ap	30	
1062	F	31 Ma	15	7	5 1	18	15	7	531	29 Ma	19	
1063	E	20 Ap	1	18	3 2	19*	16	8	532	17 Ap	38	
1064	DC	11 Ap	2	—	5 4	1	17*	9	1	5 Ap	26	
1065	B	27 Ma	3	11	1 5	2*	18	10	2	25 Ma	15	
1066	A	16 Ap	4	22	6 6	3	19*	11	3	13 Ap	34	
1067	G	8 Ap	5	3	2 7	4	1	12	4	2 Ap	23	
1068	FE	23 Ma	6	14	5 2	5*	2	13	5	22 Ma	12	
1069	D	12 Ap	7	25	3 3	6	3*	14	6	10 Ap	31	
1070	C	4 Ap	8	6	6 4	7	4	15	7	30 Ma	20	
1071	B	24 Ap	9	17	4 5	8*	5	16	8	18 Ap	39	
1072	AG	8 Ap	10	28	7 7	9	6*	17	9	7 Ap	28	
1073	F	31 Ma	11	9	3 1	10	7	18	10	27 Ma	17	
1074	E	20 Ap	12	20	1 2	11*	8*	19	11	15 Ap	36	
1075	D	5 Ap	13	1	4 3	12	9	20	12	4 Ap	25	
1076	CB	27 Ma	14	12	7 5	13*	10	21	13	24 Ma	14	
1077	A	16 Ap	15	23	5 6	14	11*	22	14	12 Ap	33	
1078	G	8 Ap	1	4	1 7	15	12	23	15	1 Ap	22	
1079	F	24 Ma	2	15	4 1	16*	13	24	16	21 Ma	11	
1080	ED	12 Ap	3	26	2 3	17	14*	25	17	9 Ap	30	
1081	C	4 Ap	4	7	5 4	18	15	26	18	29 Ma	19	
1082	B	24 Ap	5	18	3 5	19*	16	27	19	17 Ap	38	
1083	A	9 Ap	6	—	5 6	1	17*	28	20	5 Ap	26	
1084	GF	31 Ma	7	11	1 1	2*	18	1	21	25 Ma	15	
1085	E	20 Ap	8	22	6 2	3	19*	2	22	13 Ap	34	
1086	D	5 Ap	9	3	2 3	4	1	3	23	2 Ap	23	
1087	C	28 Ma	10	14	5 4	5*	2	4	24	22 Ma	12	
1088	BA	16 Ap	11	25	3 6	6	3*	5	25	10 Ap	31	
1089	G	1 Ap	12	6	6 7	7	4	6	26	30 Ma	20	
1090	F	21 Ap	13	17	4 1	8*	5	7	27	18 Ap	39	
1091	E	13 Ap	14	28	7 2	9	6*	8	28	7 Ap	28	
1092	DC	28 Ma	15	9	3 4	10	7	9	29	27 Ma	17	
1093	B	17 Ap	1	20	1 5	11*	8*	10	30	15 Ap	36	
1094	A	9 Ap	2	1	4 6	12	9	11	31	4 Ap	25	
1095	G	25 Ma	3	12	7 7	13*	10	12	32	24 Ma	14	

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maencyclus	Zonnencyclus	Paacyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1096	FE	13 Ap	4	23	5	2	14	11*	13	33	12 Ap	33
1097	D	5 Ap	5	4	1	3	15	12	14	34	1 Ap	22
1098	C	28 Ma	6	15	4	4	16*	13	15	35	21 Ma	11
1099	B	10 Ap	7	26	2	5	17	14*	16	36	9 Ap	30
1100	AG	1 Ap	8	7	5	7	18	15	17	37	29 Ma	19
1101	F	21 Ap	9	18	3	1	19*	16	18	38	17 Ap	38
1102	E	6 Ap	10	—	5	2	1	17*	19	39	5 Ap	26
1103	D	29 Ma	11	11	1	3	2*	18	20	40	25 Ma	15
1104	CB	17 Ap	12	22	6	5	3	19*	21	41	13 Ap	34
1105	A	9 Ap	13	3	2	6	4	1	22	42	2 Ap	23
1106	G	25 Ma	14	14	5	7	5*	2	23	43	22 Ma	12
1107	F	14 Ap	15	25	3	1	6	3*	24	44	10 Ap	31
1108	ED	5 Ap	1	6	6	3	7	4	25	45	30 Ma	20
1109	C	25 Ap	2	17	4	4	8*	5	26	46	18 Ap	39
1110	B	10 Ap	3	28	7	5	9	6*	27	47	7 Ap	28
1111	A	2 Ap	4	9	3	6	10	7	28	48	27 Ma	17
1112	GF	21 Ap	5	20	1	1	11*	8*	1	49	15 Ap	36
1113	E	6 Ap	6	1	4	2	12	9	2	50	4 Ap	25
1114	D	29 Ma	7	12	7	3	13*	10	3	51	24 Ma	14
1115	C	18 Ap	8	23	5	4	14	11*	4	52	12 Ap	33
1116	BA	2 Ap	9	4	1	6	15	12	5	53	1 Ap	22
1117	G	25 Ma	10	15	4	7	16*	13	6	54	21 Ma	11
1118	F	14 Ap	11	26	2	1	17	14*	7	55	9 Ap	30
1119	E	30 Ma	12	7	5	2	18	15	8	56	29 Ma	19
1120	DC	18 Ap	13	18	3	4	19*	16	9	57	17 Ap	38
1121	B	10 Ap	14	—	5	5	1	17*	10	58	5 Ap	26
1122	A	26 Ma	15	11	1	6	2*	18	11	59	25 Ma	15
1123	G	15 Ap	1	22	6	7	3	19*	12	60	13 Ap	34
1124	FE	6 Ap	2	3	2	2	4	1	13	61	2 Ap	23
1125	D	29 Ma	3	14	5	3	5*	2	14	62	22 Ma	12
1126	C	11 Ap	4	25	3	4	6	3*	15	63	10 Ap	31
1127	B	3 Ap	5	6	6	5	7	4	16	64	30 Ma	20
1128	AG	22 Ap	6	17	4	7	8*	5	17	65	18 Ap	39
1129	F	14 Ap	7	28	7	1	9	6*	18	66	7 Ap	28
1130	E	30 Ma	8	9	3	2	10	7	19	67	27 Ma	17

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Gejal	Maencyclus	Zonnecyclus	Paascyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1131	D	19 Ap	9	20	1	3	11*	8*	20	68	15 Ap	36
1132	CB	10 Ap	10	1	4	5	12	9	21	69	4 Ap	25
1133	A	26 Ma	11	12	7	6	13*	10	22	70	24 Ma	14
1134	G	15 Ap	12	23	5	7	14	11*	23	71	12 Ap	33
1135	F	7 Ap	13	4	1	1	15	12	24	72	1 Ap	22
1136	ED	22 Ma	14	15	4	3	16*	13	25	73	21 Ma	11
1137	C	11 Ap	15	26	2	4	17	14*	26	74	9 Ap	30
1138	B	3 Ap	1	7	5	5	18	15	27	75	29 Ma	19
1139	A	23 Ap	2	18	3	6	19*	16	28	76	17 Ap	38
1140	GF	7 Ap	3	—	5	1	17*	1	77	5 Ap	26	
1141	E	30 Ma	4	11	1	2	2*	18	2	78	25 Ma	15
1142	D	19 Ap	5	22	6	3	3	19*	3	79	13 Ap	34
1143	C	4 Ap	6	3	2	4	4	1	4	80	2 Ap	23
1144	BA	26 Ma	7	14	5	6	5*	2	5	81	22 Ma	12
1145	G	15 Ap	8	25	3	7	6	3*	6	82	10 Ap	31
1146	F	31 Ma	9	6	6	1	7	4	7	83	30 Ma	20
1147	E	20 Ap	10	17	4	2	8*	5	8	84	18 Ap	39
1148	DC	11 Ap	11	28	7	4	9	6*	9	85	7 Ap	28
1149	B	3 Ap	12	9	3	5	10	7	10	86	27 Ma	17
1150	A	16 Ap	13	20	1	6	11*	8*	11	87	15 Ap	36
1151	G	8 Ap	14	1	4	7	12	9	12	88	4 Ap	25
1152	FE	30 Ma	15	12	7	2	13*	10	13	89	24 Ma	14
1153	D	19 Ap	1	23	5	3	14	11*	14	90	12 Ap	33
1154	C	4 Ap	2	4	1	4	15	12	15	91	1 Ap	22
1155	B	27 Ma	3	15	4	5	16*	13	16	92	21 Ma	11
1156	AG	15 Ap	4	26	2	7	17	14*	17	93	9 Ap	30
1157	F	31 Ma	5	7	5	1	18	15	18	94	29 Ma	19
1158	E	20 Ap	6	18	3	2	19*	16	19	95	17 Ap	38
1159	D	12 Ap	7	—	5	3	1	17*	20	96	5 Ap	26
1160	CB	27 Ma	8	11	1	5	2*	18	21	97	25 Ma	15
1161	A	16 Ap	9	22	6	6	3	19*	22	98	13 Ap	34
1162	G	8 Ap	10	3	2	7	4	1	23	99	2 Ap	23
1163	F	24 Ma	11	14	5	1	5*	2	24	100	22 Ma	12
1164	ED	12 Ap	12	25	3	3	6	3*	25	101	10 Ap	31
1165	C	4 Ap	13	6	6	4	7	4	26	102	30 Ma	20

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclyus	Zonnecyclyus	Paascyclyus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1166	B	24 Ap	14	17	4	5	8*	5	27	103	18 Ap	39
1167	A	9 Ap	15	28	7	6	9	6*	28	104	7 Ap	28
1168	GF	31 Ma	1	9	3	1	10	7	1	105	27 Ma	17
1169	E	20 Ap	2	20	1	2	11*	8*	2	106	15 Ap	36
1170	D	5 Ap	3	1	4	3	12	9	3	107	4 Ap	25
1171	C	28 Ma	4	12	7	4	13*	10	4	108	24 Ma	14
1172	BA	16 Ap	5	23	5	6	14	11*	5	109	12 Ap	33
1173	G	8 Ap	6	4	1	7	15	12	6	110	1 Ap	22
1174	F	24 Ma	7	15	4	1	16*	13	7	111	21 Ma	11
1175	E	13 Ap	8	26	2	2	17	14*	8	112	9 Ap	30
1176	DC	4 Ap	9	7	5	4	18	15	9	113	29 Ma	19
1177	B	24 Ap	10	18	3	5	19*	16	10	114	17 Ap	38
1178	A	9 Ap	11	—	5	6	1	17*	11	115	5 Ap	26
1179	G	1 Ap	12	11	1	7	2*	18	12	116	25 Ma	15
1180	FE	20 Ap	13	22	6	2	3	19*	13	117	13 Ap	34
1181	D	5 Ap	14	3	2	3	4	1	14	118	2 Ap	23
1182	C	28 Ma	15	14	5	4	5*	2	15	119	22 Ma	12
1183	B	17 Ap	1	25	3	5	6	3*	16	120	10 Ap	31
1184	AG	1 Ap	2	6	6	7	7	4	17	121	30 Ma	20
1185	F	21 Ap	3	17	4	1	8*	5	18	122	18 Ap	39
1186	E	13 Ap	4	28	7	2	9	6*	19	123	7 Ap	28
1187	D	29 Ma	5	9	3	3	10	7	20	124	27 Ma	17
1188	CB	17 Ap	6	20	1	5	11*	8*	21	125	15 Ap	36
1189	A	9 Ap	7	1	4	6	12	9	22	126	4 Ap	25
1190	G	25 Ma	8	12	7	7	13*	10	23	127	24 Ma	14
1191	F	14 Ap	9	23	5	1	14	11*	24	128	12 Ap	33
1192	ED	5 Ap	10	4	1	3	15	12	25	129	1 Ap	22
1193	C	28 Ma	11	15	4	4	16*	13	26	130	21 Ma	11
1194	B	10 Ap	12	26	2	5	17	14*	27	131	9 Ap	30
1195	A	2 Ap	13	7	5	6	18	15	28	132	29 Ma	19
1196	GF	21 Ap	14	18	3	1	19*	16	1	133	17 Ap	38
1197	E	6 Ap	15	—	5	2	1	17*	2	134	5 Ap	26
1198	D	29 Ma	1	11	1	3	2*	18	3	135	25 Ma	15
1199	C	18 Ap	2	22	6	4	3	19*	4	136	13 Ap	34
1200	BA	9 Ap	3	3	2	6	4	1	5	137	2 Ap	23

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancycclus	Zonnecycclus	Paascycclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1201	G	25 Ma	4	14	5	7	5*	2	6	138	22 Ma	12
1202	F	14 Ap	5	25	3	1	6	3*	7	139	10 Ap	31
1203	E	6 Ap	6	6	6	2	7	4	8	140	30 Ma	20
1204	DC	25 Ap	7	17	4	4	8*	5	9	141	18 Ap	39
1205	B	10 Ap	8	28	7	5	9	6*	10	142	7 Ap	28
1206	A	2 Ap	9	9	3	6	10	7	11	143	27 Ma	17
1207	G	22 Ap	10	20	1	7	11*	8*	12	144	15 Ap	36
1208	FE	6 Ap	11	1	4	2	12	9	13	145	4 Ap	25
1209	D	29 Ma	12	12	7	3	13*	10	14	146	24 Ma	14
1210	C	18 Ap	13	23	5	4	14	11*	15	147	12 Ap	33
1211	B	3 Ap	14	4	1	5	15	12	16	148	1 Ap	22
1212	AG	25 Ma	15	15	4	7	16*	13	17	149	21 Ma	11
1213	F	14 Ap	1	26	2	1	17	14*	18	150	9 Ap	30
1214	E	30 Ma	2	7	5	2	18	15	19	151	29 Ma	19
1215	D	19 Ap	3	18	3	3	19*	16	20	152	17 Ap	38
1216	CB	10 Ap	4	—	5	5	1	17*	21	153	5 Ap	26
1217	A	26 Ma	5	11	1	6	2*	18	22	154	25 Ma	15
1218	G	15 Ap	6	22	6	7	3	19*	23	155	13 Ap	34
1219	F	7 Ap	7	3	2	1	4	1	24	156	2 Ap	23
1220	ED	29 Ma	8	14	5	3	5*	2	25	157	22 Ma	12
1221	C	11 Ap	9	25	3	4	6	3*	26	158	10 Ap	31
1222	B	3 Ap	10	6	6	5	7	4	27	159	30 Ma	20
1223	A	23 Ap	11	17	4	6	8*	5	28	160	18 Ap	39
1224	GF	14 Ap	12	28	7	1	9	6*	1	161	7 Ap	28
1225	E	30 Ma	13	9	3	2	10	7	2	162	27 Ma	17
1226	D	19 Ap	14	20	1	3	11*	8*	3	163	15 Ap	36
1227	C	11 Ap	15	1	4	4	12	9	4	164	4 Ap	25
1228	BA	26 Ma	1	12	7	6	13*	10	5	165	24 Ma	14
1229	G	15 Ap	2	23	5	7	14	11*	6	166	12 Ap	33
1230	F	7 Ap	3	4	1	1	15	12	7	167	1 Ap	22
1231	E	23 Ma	4	15	4	2	16*	13	8	168	21 Ma	11
1232	DC	11 Ap	5	26	2	4	17	14*	9	169	9 Ap	30
1233	B	3 Ap	6	7	5	5	18	15	10	170	29 Ma	19
1234	A	23 Ap	7	18	3	6	19*	16	11	171	17 Ap	38
1235	G	8 Ap	8	—	5	7	1	17*	12	172	5 Ap	26

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonncyclus	Paascyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1236	FE	30 Ma	9	11	1	2	2*	18	13	173	25 Ma	15
1237	D	19 Ap	10	22	6	3	3	19*	14	174	13 Ap	34
1238	C	4 Ap	11	3	2	4	4	1	15	175	2 Ap	23
1239	B	27 Ma	12	14	5	5	5*	2	16	176	22 Ma	12
1240	AG	15 Ap	13	25	3	7	6	3*	17	177	10 Ap	31
1241	F	31 Ma	14	6	6	1	7	4	18	178	30 Ma	20
1242	E	20 Ap	15	17	4	2	8*	5	19	179	18 Ap	39
1243	D	12 Ap	1	28	7	3	9	6*	20	180	7 Ap	28
1244	CB	3 Ap	2	9	3	5	10	7	21	181	27 Ma	17
1245	A	16 Ap	3	20	1	6	11*	8*	22	182	15 Ap	36
1246	G	8 Ap	4	1	4	7	12	9	23	183	4 Ap	25
1247	F	31 Ma	5	12	7	1	13*	10	24	184	24 Ma	14
1248	ED	19 Ap	6	23	5	3	14	11*	25	185	12 Ap	33
1249	C	4 Ap	7	4	1	4	15	12	26	186	1 Ap	22
1250	B	27 Ma	8	15	4	5	16*	13	27	187	21 Ma	11
1251	A	16 Ap	9	26	2	6	17	14*	28	188	9 Ap	30
1252	GF	31 Ma	10	7	5	1	18	15	1	189	29 Ma	19
1253	E	20 Ap	11	18	3	2	19*	16	2	190	17 Ap	38
1254	D	12 Ap	12	—	5	3	1	17*	3	191	5 Ap	26
1255	C	28 Ma	13	11	1	4	2*	18	4	192	25 Ma	15
1256	BA	16 Ap	14	22	6	6	3	19*	5	193	13 Ap	34
1257	G	8 Ap	15	3	2	7	4	1	6	194	2 Ap	23
1258	F	24 Ma	1	14	5	1	5*	2	7	195	22 Ma	12
1259	E	13 Ap	2	25	3	2	6	3*	8	196	10 Ap	31
1260	DC	4 Ap	3	6	6	4	7	4	9	197	30 Ma	20
1261	B	24 Ap	4	17	4	5	8*	5	10	198	18 Ap	39
1262	A	9 Ap	5	28	7	6	9	6*	11	199	7 Ap	28
1263	G	1 Ap	6	9	3	7	10	7	12	200	27 Ma	17
1264	FE	20 Ap	7	20	1	2	11*	8*	13	201	15 Ap	36
1265	D	5 Ap	8	1	4	3	12	9	14	202	4 Ap	25
1266	C	28 Ma	9	12	7	4	13*	10	15	203	24 Ma	14
1267	B	17 Ap	10	23	5	5	14	11*	16	204	12 Ap	33
1268	AG	8 Ap	11	4	1	7	15	12	17	205	1 Ap	22
1269	F	24 Ma	12	15	4	1	16*	13	18	206	21 Ma	11
1270	E	13 Ap	13	26	2	2	17	14*	19	207	9 Ap	30

I. JAARTABEL.

JAAR	Zondagletter	PASSEN	Indictie vóór 1 Se									
			Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancycclus	Zonnecycclus	Paascycclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum	
1271	D	5 Ap	14	7	5	3	18	15	20	208	29 Ma	19
1272	CB	24 Ap	15	18	3	5	19*	16	21	209	17 Ap	38
1273	A	9 Ap	1	—	5	6	1	17*	22	210	5 Ap	26
1274	G	1 Ap	2	11	1	7	2*	18	23	211	25 Ma	15
1275	F	14 Ap	3	22	6	1	3	19*	24	212	13 Ap	34
1276	ED	5 Ap	4	3	2	3	4	1	25	213	2 Ap	23
1277	C	28 Ma	5	14	5	4	5*	2	26	214	22 Ma	12
1278	B	17 Ap	6	25	3	5	6	3*	27	215	10 Ap	31
1279	A	2 Ap	7	6	6	6	7	4	28	216	30 Ma	20
1280	GF	21 Ap	8	17	4	1	8*	5	1	217	18 Ap	39
1281	E	13 Ap	9	28	7	2	9	6*	2	218	7 Ap	28
1282	D	29 Ma	10	9	3	3	10	7	3	219	27 Ma	17
1283	C	18 Ap	11	20	1	4	11*	8*	4	220	15 Ap	36
1284	BA	9 Ap	12	1	4	6	12	9	5	221	4 Ap	25
1285	G	25 Ma	13	12	7	7	13*	10	6	222	24 Ma	14
1286	F	14 Ap	14	23	5	1	14	11*	7	223	12 Ap	33
1287	E	6 Ap	15	4	1	2	15	12	8	224	1 Ap	22
1288	DC	28 Ma	1	15	4	4	16*	13	9	225	21 Ma	11
1289	B	10 Ap	2	26	2	5	17	14*	10	226	9 Ap	30
1290	A	2 Ap	3	7	5	6	18	15	11	227	29 Ma	19
1291	G	22 Ap	4	18	3	7	19*	16	12	228	17 Ap	38
1292	FE	6 Ap	5	—	5	2	1	17*	13	229	5 Ap	26
1293	D	29 Ma	6	11	1	3	2*	18	14	230	25 Ma	15
1294	C	18 Ap	7	22	6	4	3	19*	15	231	13 Ap	34
1295	B	3 Ap	8	3	2	5	4	1	16	232	2 Ap	23
1296	AG	25 Ma	9	14	5	7	5*	2	17	233	22 Ma	12
1297	F	14 Ap	10	25	3	1	6	3*	18	234	10 Ap	31
1298	E	6 Ap	11	6	6	2	7	4	19	235	30 Ma	20
1299	D	19 Ap	12	17	4	3	8*	5	20	236	18 Ap	39
1300	CB	10 Ap	13	28	7	5	9	6*	21	237	7 Ap	28
1301	A	2 Ap	14	9	3	6	10	7	22	238	27 Ma	17
1302	G	22 Ap	15	20	1	7	11*	8*	23	239	15 Ap	36
1303	F	7 Ap	1	1	4	1	12	9	24	240	4 Ap	25
1304	ED	29 Ma	2	12	7	3	13*	10	25	241	24 Ma	14
1305	C	18 Ap	3	23	5	4	14	11*	26	242	12 Ap	33

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonncyclus	Paascyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1306	B	3 Ap	4	4	1	5	15	12	27	243	1 Ap	22
1307	A	26 Ma	5	15	4	6	16*	13	28	244	21 Ma	11
1308	GF	14 Ap	6	26	2	1	17	14*	1	245	9 Ap	30
1309	E	30 Ma	7	7	5	2	18	15	2	246	29 Ma	19
1310	D	19 Ap	8	18	3	3	19*	16	3	247	17 Ap	38
1311	C	11 Ap	9	—	5	4	1	17*	4	248	5 Ap	26
1312	BA	26 Ma	10	11	1	6	2*	18	5	249	25 Ma	15
1313	G	15 Ap	11	22	6	7	3	19*	6	250	13 Ap	34
1314	F	7 Ap	12	3	2	1	4	1	7	251	2 Ap	23
1315	E	23 Ma	13	14	5	2	5*	2	8	252	22 Ma	12
1316	DC	11 Ap	14	25	3	4	6	3*	9	253	10 Ap	31
1317	B	3 Ap	15	6	6	5	7	4	10	254	30 Ma	20
1318	A	23 Ap	1	17	4	6	8*	5	11	255	18 Ap	39
1319	G	8 Ap	2	28	7	7	9	6*	12	256	7 Ap	28
1320	FE	30 Ma	3	9	3	2	10	7	13	257	27 Ma	17
1321	D	19 Ap	4	20	1	3	11*	8*	14	258	15 Ap	36
1322	C	11 Ap	5	1	4	4	12	9	15	259	4 Ap	25
1323	B	27 Ma	6	12	7	5	13*	10	16	260	24 Ma	14
1324	AG	15 Ap	7	23	5	7	14	11*	17	261	12 Ap	33
1325	F	7 Ap	8	4	1	1	15	12	18	262	1 Ap	22
1326	E	23 Ma	9	15	4	2	16*	13	19	263	21 Ma	11
1327	D	12 Ap	10	26	2	3	17	14*	20	264	9 Ap	30
1328	CB	3 Ap	11	7	5	5	18	15	21	265	29 Ma	19
1329	A	23 Ap	12	18	3	6	19*	16	22	266	17 Ap	38
1330	G	8 Ap	13	—	5	7	1	17*	23	267	5 Ap	26
1331	F	31 Ma	14	11	1	1	2*	18	24	268	25 Ma	15
1332	ED	19 Ap	15	22	6	3	3	19*	25	269	13 Ap	34
1333	C	4 Ap	1	3	2	4	4	1	26	270	2 Ap	23
1334	B	27 Ma	2	14	5	5	5*	2	27	271	22 Ma	12
1335	A	16 Ap	3	25	3	6	6	3*	28	272	10 Ap	31
1336	GF	31 Ma	4	6	6	1	7	4	1	273	30 Ma	20
1337	E	20 Ap	5	17	4	2	8*	5	2	274	18 Ap	39
1338	D	12 Ap	6	28	7	3	9	6*	3	275	7 Ap	28
1339	C	28 Ma	7	9	3	4	10	7	4	276	27 Ma	17
1340	BA	16 Ap	8	20	1	6	11*	8*	5	277	15 Ap	36

I. JAARTABEL

JAAR	Zondsgletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancycclus	Zonnecycclus	Paascycclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1341	G	8 Ap	9	1	4	7	12	9	6	278	4 Ap	25
1342	F	31 Ma	10	12	7	1	13*	10	7	279	24 Ma	14
1343	E	13 Ap	11	23	5	2	14	11*	8	280	12 Ap	33
1344	DC	4 Ap	12	4	1	4	15	12	9	281	1 Ap	22
1345	B	27 Ma	13	15	4	5	16*	13	10	282	21 Ma	11
1346	A	16 Ap	14	26	2	6	17	14*	11	283	9 Ap	30
1347	G	1 Ap	15	7	5	7	18	15	12	284	29 Ma	19
1348	FE	20 Ap	1	18	3	2	19*	16	13	285	17 Ap	38
1349	D	12 Ap	2	—	5	3	1	17*	14	286	5 Ap	26
1350	C	28 Ma	3	11	1	4	2*	18	15	287	25 Ma	15
1351	B	17 Ap	4	22	6	5	3	19*	16	288	13 Ap	34
1352	AG	8 Ap	5	3	2	7	4	1	17	289	2 Ap	23
1353	F	24 Ma	6	14	5	1	5*	2	18	290	22 Ma	12
1354	E	13 Ap	7	25	3	2	6	3*	19	291	10 Ap	31
1355	D	5 Ap	8	6	6	3	7	4	20	292	30 Ma	20
1356	CB	24 Ap	9	17	4	5	8*	5	21	293	18 Ap	39
1357	A	9 Ap	10	28	7	6	9	6*	22	294	7 Ap	28
1358	G	1 Ap	11	9	3	7	10	7	23	295	27 Ma	17
1359	F	21 Ap	12	20	1	1	11*	8*	24	296	15 Ap	36
1360	ED	5 Ap	13	1	4	3	12	9	25	297	4 Ap	25
1361	C	28 Ma	14	12	7	4	13*	10	26	298	24 Ma	14
1362	B	17 Ap	15	23	5	5	14	11*	27	299	12 Ap	33
1363	A	2 Ap	1	4	1	6	15	12	28	300	1 Ap	22
1364	GF	24 Ma	2	15	4	1	16*	13	1	301	21 Ma	11
1365	E	13 Ap	3	26	2	2	17	14*	2	302	9 Ap	30
1366	D	5 Ap	4	7	5	3	18	15	3	303	29 Ma	19
1367	C	18 Ap	5	18	3	4	19*	16	4	304	17 Ap	38
1368	BA	9 Ap	6	—	5	6	1	17*	5	305	5 Ap	26
1369	G	1 Ap	7	11	1	7	2*	18	6	306	25 Ma	15
1370	F	14 Ap	8	22	6	1	3	19*	7	307	13 Ap	34
1371	E	6 Ap	9	3	2	2	4	1	8	308	2 Ap	23
1372	DC	28 Ma	10	14	5	4	5*	2	9	309	22 Ma	12
1373	B	17 Ap	11	25	3	5	6	3*	10	310	10 Ap	31
1374	A	2 Ap	12	6	6	6	7	4	11	311	30 Ma	20
1375	G	22 Ap	13	17	4	7	8*	5	12	312	18 Ap	39

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancyclus	Zonneyclus	Paacyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1376	FE	13 Ap	14	28	7	2	9	6*	13	313	7 Ap	28
1377	D	29 Ma	15	9	3	3	10	7	14	314	27 Ma	17
1378	C	18 Ap	1	20	1	4	11*	8*	15	315	15 Ap	36
1379	B	10 Ap	2	1	4	5	12	9	16	316	4 Ap	25
1380	AG	25 Ma	3	12	7	7	13*	10	17	317	24 Ma	14
1381	F	14 Ap	4	23	5	1	14	11*	18	318	12 Ap	33
1382	E	6 Ap	5	4	1	2	15	12	19	319	1 Ap	22
1383	D	22 Ma	6	15	4	3	16*	13	20	320	21 Ma	11
1384	CB	10 Ap	7	26	2	5	17	14*	21	321	9 Ap	30
1385	A	2 Ap	8	7	5	6	18	15	22	322	29 Ma	19
1386	G	22 Ap	9	18	3	7	19*	16	23	323	17 Ap	38
1387	F	7 Ap	10	—	5	1	1	17*	24	324	5 Ap	26
1388	ED	29 Ma	11	11	1	3	2*	18	25	325	25 Ma	15
1389	C	18 Ap	12	22	6	4	3	19*	26	326	13 Ap	34
1390	B	3 Ap	13	3	2	5	4	1	27	327	2 Ap	23
1391	A	26 Ma	14	14	5	6	5*	2	28	328	22 Ma	12
1392	GF	14 Ap	15	25	3	1	6	3*	1	329	10 Ap	31
1393	E	6 Ap	1	6	6	2	7	4	2	330	30 Ma	20
1394	D	19 Ap	2	17	4	3	8*	5	3	331	18 Ap	39
1395	C	11 Ap	3	28	7	4	9	6*	4	332	7 Ap	28
1396	BA	2 Ap	4	9	3	6	10	7	5	333	27 Ma	17
1397	G	22 Ap	5	20	1	7	11*	8*	6	334	15 Ap	36
1398	F	7 Ap	6	1	4	1	12	9	7	335	4 Ap	25
1399	E	30 Ma	7	12	7	2	13*	10	8	336	24 Ma	14
1400	DC	18 Ap	8	23	5	4	14	11*	9	337	12 Ap	33
1401	B	3 Ap	9	4	1	5	15	12	10	338	1 Ap	22
1402	A	26 Ma	10	15	4	6	16*	13	11	339	21 Ma	11
1403	G	15 Ap	11	26	2	7	17	14*	12	340	9 Ap	30
1404	FE	30 Ma	12	7	5	2	18	15	13	341	29 Ma	19
1405	D	19 Ap	13	18	3	3	19*	16	14	342	17 Ap	38
1406	C	11 Ap	14	—	5	4	1	17*	15	343	5 Ap	26
1407	B	27 Ma	15	11	1	5	2*	18	16	344	25 Ma	15
1408	AG	15 Ap	1	22	6	7	3	19*	17	345	13 Ap	34
1409	F	7 Ap	2	3	2	1	4	1	18	346	2 Ap	23
1410	E	23 Ma	3	14	5	2	5*	2	19	347	22 Ma	12

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Guiden Getal	Maancycclus	Zonnecycclus	Paascycclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1411	D	12 Ap	4	25	3	3	6	3*	20	348	10 Ap	31
1412	CB	3 Ap	5	6	6	5	7	4	21	349	30 Ma	20
1413	A	23 Ap	6	17	4	6	8*	5	22	350	18 Ap	39
1414	G	8 Ap	7	28	7	7	9	6*	23	351	7 Ap	28
1415	F	31 Ma	8	9	3	1	10	7	24	352	27 Ma	17
1416	ED	19 Ap	9	20	1	3	11*	8*	25	353	15 Ap	36
1417	C	11 Ap	10	1	4	4	12	9	26	354	4 Ap	25
1418	B	27 Ma	11	12	7	5	13*	10	27	355	24 Ma	14
1419	A	16 Ap	12	23	5	6	14	11*	28	356	12 Ap	33
1420	GF	7 Ap	13	4	1	1	15	12	1	357	1 Ap	22
1421	E	23 Ma	14	15	4	2	16*	13	2	358	21 Ma	11
1422	D	12 Ap	15	26	2	3	17	14*	3	359	9 Ap	30
1423	C	4 Ap	1	7	5	4	18	15	4	360	29 Ma	19
1424	BA	23 Ap	2	18	3	6	19*	16	5	361	17 Ap	38
1425	G	8 Ap	3	—	5	7	1	17*	6	362	5 Ap	26
1426	F	31 Ma	4	11	1	1	2*	18	7	363	25 Ma	15
1427	E	20 Ap	5	22	6	2	3	19*	8	364	13 Ap	34
1428	DC	4 Ap	6	3	2	4	4	1	9	365	2 Ap	23
1429	B	27 Ma	7	14	5	5	5*	2	10	366	22 Ma	12
1430	A	16 Ap	8	25	3	6	6	3*	11	367	10 Ap	31
1431	G	1 Ap	9	6	6	7	7	4	12	368	30 Ma	20
1432	FE	20 Ap	10	17	4	2	8*	5	13	369	18 Ap	39
1433	D	12 Ap	11	28	7	3	9	6*	14	370	7 Ap	28
1434	C	28 Ma	12	9	3	4	10	7	15	371	27 Ma	17
1435	B	17 Ap	13	20	1	5	11*	8*	16	372	15 Ap	36
1436	AG	8 Ap	14	1	4	7	12	9	17	373	4 Ap	25
1437	F	31 Ma	15	12	7	1	13*	10	18	374	24 Ma	14
1438	E	13 Ap	1	23	5	2	14	11*	19	375	12 Ap	33
1439	D	5 Ap	2	4	1	3	15	12	20	376	1 Ap	22
1440	CB	27 Ma	3	15	4	5	16*	13	21	377	21 Ma	11
1441	A	16 Ap	4	26	2	6	17	14*	22	378	9 Ap	30
1442	G	1 Ap	5	7	5	7	18	15	23	379	29 Ma	19
1443	F	21 Ap	6	18	3	1	19*	16	24	380	17 Ap	38
1444	ED	12 Ap	7	—	5	3	1	17*	25	381	5 Ap	26
1445	C	28 Ma	8	11	1	4	2*	18	26	382	25 Ma	15

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Guiden Getal	Maancyclus	Zonnecyclus	Paascyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1446	B	17 Ap	9	22	6	5	3	19*	27	383	13 Ap	34
1447	A	9 Ap	10	3	2	6	4	1	28	384	2 Ap	23
1448	GF	24 Ma	11	14	5	1	5*	2	1	385	22 Ma	12
1449	E	13 Ap	12	25	3	2	6	3*	2	386	10 Ap	31
1450	D	5 Ap	13	6	6	3	7	4	3	387	30 Ma	20
1451	C	25 Ap	14	17	4	4	8*	5	4	388	18 Ap	39
1452	BA	9 Ap	15	28	7	6	9	6*	5	389	7 Ap	28
1453	G	1 Ap	1	9	3	7	10	7	6	390	27 Ma	17
1454	F	21 Ap	2	20	1	1	11*	8*	7	391	15 Ap	36
1455	E	6 Ap	3	1	4	2	12	9	8	392	4 Ap	25
1456	DC	28 Ma	4	12	7	4	13*	10	9	393	24 Ma	14
1457	B	17 Ap	5	23	5	5	14	11*	10	394	12 Ap	33
1458	A	2 Ap	6	4	1	6	15	12	11	395	1 Ap	22
1459	G	25 Ma	7	15	4	7	16*	13	12	396	21 Ma	11
1460	FE	13 Ap	8	26	2	2	17	14*	13	397	9 Ap	30
1461	D	5 Ap	9	7	5	3	18	15	14	398	29 Ma	19
1462	C	18 Ap	10	18	3	4	19*	16	15	399	17 Ap	38
1463	B	10 Ap	11	—	5	5	1	17*	16	400	5 Ap	26
1464	AG	1 Ap	12	11	1	7	2*	18	17	401	25 Ma	15
1465	F	14 Ap	13	22	6	1	3	19*	18	402	13 Ap	34
1466	E	6 Ap	14	3	2	2	4	1	19	403	2 Ap	23
1467	D	29 Ma	15	14	5	3	5*	2	20	404	22 Ma	12
1468	CB	17 Ap	1	25	3	5	6	3*	21	405	10 Ap	31
1469	A	2 Ap	2	6	6	6	7	4	22	406	30 Ma	20
1470	G	22 Ap	3	17	4	7	8*	5	23	407	18 Ap	39
1471	F	14 Ap	4	28	7	1	9	6*	24	408	7 Ap	28
1472	ED	29 Ma	5	9	3	3	10	7	25	409	27 Ma	17
1473	C	18 Ap	6	20	1	4	11*	8*	26	410	15 Ap	36
1474	B	10 Ap	7	1	4	5	12	9	27	411	4 Ap	25
1475	A	26 Ma	8	12	7	6	13*	10	28	412	24 Ma	14
1476	GF	14 Ap	9	23	5	1	14	11*	1	413	12 Ap	33
1477	E	6 Ap	10	4	1	2	15	12	2	414	1 Ap	22
1478	D	22 Ma	11	15	4	3	16*	13	3	415	21 Ma	11
1479	C	11 Ap	12	26	2	4	17	14*	4	416	9 Ap	30
1480	BA	2 Ap	13	7	5	6	18	15	5	417	29 Ma	19

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indicte vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maencyclus	Zonncyclus	Paacyclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1481	G	22 Ap	14	18	3	7	19*	16	6	418	17 Ap	38
1482	F	7 Ap	15	—	5	1	1	17*	7	419	5 Ap	26
1483	E	30 Ma	1	11	1	2	2*	18	8	420	25 Ma	15
1484	DC	18 Ap	2	22	6	4	3	19*	9	421	13 Ap	34
1485	B	3 Ap	3	3	2	5	4	1	10	422	2 Ap	23
1486	A	26 Ma	4	14	5	6	5*	2	11	423	22 Ma	12
1487	G	15 Ap	5	25	3	7	6	3*	12	424	10 Ap	31
1488	FE	6 Ap	6	6	6	2	7	4	13	425	30 Ma	20
1489	D	19 Ap	7	17	4	3	8*	5	14	426	18 Ap	39
1490	C	11 Ap	8	28	7	4	9	6*	15	427	7 Ap	28
1491	B	3 Ap	9	9	3	5	10	7	16	428	27 Ma	17
1492	AG	22 Ap	10	20	1	7	11*	8*	17	429	15 Ap	36
1493	F	7 Ap	11	1	4	1	12	9	18	430	4 Ap	25
1494	E	30 Ma	12	12	7	2	13*	10	19	431	24 Ma	14
1495	D	19 Ap	13	23	5	3	14	11*	20	432	12 Ap	33
1496	CB	3 Ap	14	4	1	5	15	12	21	433	1 Ap	22
1497	A	26 Ma	15	15	4	6	16*	13	22	434	21 Ma	11
1498	G	15 Ap	1	26	2	7	17	14*	23	435	9 Ap	30
1499	F	31 Ma	2	7	5	1	18	15	24	436	29 Ma	19
1500	ED	19 Ap	3	18	3	3	19*	16	25	437	17 Ap	38
1501	C	11 Ap	4	—	5	4	1	17*	26	438	5 Ap	26
1502	B	27 Ma	5	11	1	5	2*	18	27	439	25 Ma	15
1503	A	16 Ap	6	22	6	6	3	19*	28	440	13 Ap	34
1504	GF	7 Ap	7	3	2	1	4	1	1	441	2 Ap	23
1505	E	23 Ma	8	14	5	2	5*	2	2	442	22 Ma	12
1506	D	12 Ap	9	25	3	3	6	3*	3	443	10 Ap	31
1507	C	4 Ap	10	6	6	4	7	4	4	444	30 Ma	20
1508	BA	23 Ap	11	17	4	6	8*	5	5	445	18 Ap	39
1509	G	8 Ap	12	28	7	7	9	6*	6	446	7 Ap	28
1510	F	31 Ma	13	9	3	1	10	7	7	447	27 Ma	17
1511	E	20 Ap	14	20	1	2	11*	8*	8	448	15 Ap	36
1512	DC	11 Ap	15	1	4	4	12	9	9	449	4 Ap	25
1513	B	27 Ma	1	12	7	5	13*	10	10	450	24 Ma	14
1514	A	16 Ap	2	23	5	6	14	11*	11	451	12 Ap	33
1515	G	8 Ap	3	4	1	7	15	12	12	452	1 Ap	22

J.AAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancycclus	Zonnecycclus	Paascycclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1516	FE	23 Ma	4	15	4	2	16*	13	13	453	21 Ma	11
1517	D	12 Ap	5	26	2	3	17	14*	14	454	9 Ap	30
1518	C	4 Ap	6	7	5	4	18	15	15	455	29 Ma	19
1519	B	24 Ap	7	18	3	5	19*	16	16	456	17 Ap	38
1520	AG	8 Ap	8	—	5	7	1	17*	17	457	5 Ap	26
1521	F	31 Ma	9	11	1	1	2*	18	18	458	25 Ma	15
1522	E	20 Ap	10	22	6	2	3	19*	19	459	13 Ap	34
1523	D	5 Ap	11	3	2	3	4	1	20	460	2 Ap	23
1524	CB	27 Ma	12	14	5	5	5*	2	21	461	22 Ma	12
1525	A	16 Ap	13	25	3	6	6	3*	22	462	10 Ap	31
1526	G	1 Ap	14	6	6	7	7	4	23	463	30 Ma	20
1527	F	21 Ap	15	17	4	1	8*	5	24	464	18 Ap	39
1528	ED	12 Ap	1	28	7	3	9	6*	25	465	7 Ap	28
1529	C	28 Ma	2	9	3	4	10	7	26	466	27 Ma	17
1530	B	17 Ap	3	20	1	5	11*	8*	27	467	15 Ap	36
1531	A	9 Ap	4	1	4	6	12	9	28	468	4 Ap	25
1532	GF	31 Ma	5	12	7	1	13*	10	1	469	24 Ma	14
1533	E	13 Ap	6	23	5	2	14	11*	2	470	12 Ap	33
1534	D	5 Ap	7	4	1	3	15	12	3	471	1 Ap	22
1535	C	28 Ma	8	15	4	4	16*	13	4	472	21 Ma	11
1536	BA	16 Ap	9	26	2	6	17	14*	5	473	9 Ap	30
1537	G	1 Ap	10	7	5	7	18	15	6	474	29 Ma	19
1538	F	21 Ap	11	18	3	1	19*	16	7	475	17 Ap	38
1539	E	6 Ap	12	—	5	2	1	17*	8	476	5 Ap	26
1540	DC	28 Ma	13	11	1	4	2*	18	9	477	25 Ma	15
1541	B	17 Ap	14	22	6	5	3	19*	10	478	13 Ap	34
1542	A	9 Ap	15	3	2	6	4	1	11	479	2 Ap	23
1543	G	25 Ma	1	14	5	7	5*	2	12	480	22 Ma	12
1544	FE	13 Ap	2	25	3	2	6	3*	13	481	10 Ap	31
1545	D	5 Ap	3	6	6	3	7	4	14	482	30 Ma	20
1546	C	25 Ap	4	17	4	4	8*	5	15	483	18 Ap	39
1547	B	10 Ap	5	28	7	5	9	6*	16	484	7 Ap	28
1548	AG	1 Ap	6	9	3	7	10	7	17	485	27 Ma	17
1549	F	21 Ap	7	20	1	1	11*	8*	18	486	15 Ap	36
1550	E	6 Ap	8	1	4	2	12	9	19	487	4 Ap	25

I. JAARTABEL

JAAR	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Epacten	Regulares Paschae	Concurrenten	Gulden Getal	Maancycclus	Zonnecycclus	Paascycclus	Terminus Paschalis	Claves Terminorum
1551	D	29 Ma	9 12	7 3	13*	10	20	488	24 Ma	14		
1552	CB	17 Ap	10 23	5 5	14	11*	21	489	12 Ap	33		
1553	A	2 Ap	11 4	1 6	15	12	22	490	1 Ap	22		
1554	G	25 Ma	12 15	4 7	16*	13	23	491	21 Ma	11		
1555	F	14 Ap	13 26	2 1	17	14*	24	492	9 Ap	30		
1556	ED	5 Ap	14 7	5 3	18	15	25	493	29 Ma	19		
1557	C	18 Ap	15 18	3 4	19*	16	26	494	17 Ap	38		
1558	B	10 Ap	1 —	5 5	1	17*	27	495	5 Ap	26		
1559	A	26 Ma	2 11	1 6	2*	18	28	496	25 Ma	15		
1560	GF	14 Ap	3 22	6 1	3	19*	1	497	13 Ap	34		
1561	E	6 Ap	4 3	2 2	4	1	2	498	2 Ap	23		
1562	D	29 Ma	5 14	5 3	5*	2	3	499	22 Ma	12		
1563	C	11 Ap	6 25	3 4	6	3*	4	500	10 Ap	31		
1564	BA	2 Ap	7 6	6 6	7	4	5	501	30 Ma	20		
1565	G	22 Ap	8 17	4 7	8*	5	6	502	18 Ap	39		
1566	F	14 Ap	9 28	7 1	9	6*	7	503	7 Ap	28		
1567	E	30 Ma	10 9	3 2	10	7	8	504	27 Ma	17		
1568	DC	18 Ap	11 20	1 4	11*	8*	9	505	15 Ap	36		
1569	B	10 Ap	12 1	4 5	12	9	10	506	4 Ap	25		
1570	A	26 Ma	13 12	7 6	13*	10	11	507	24 Ma	14		
1571	G	15 Ap	14 23	5 7	14	11*	12	508	12 Ap	33		
1572	FE	6 Ap	15 4	1 2	15	12	13	509	1 Ap	22		
1573	D	22 Ma	1 15	4 3	16*	13	14	510	21 Ma	11		
1574	C	11 Ap	2 26	2 4	17	14*	15	511	9 Ap	30		
1575	B	3 Ap	3 7	5 5	18	15	16	512	29 Ma	19		
1576	AG	22 Ap	4 18	3 7	19*	16	17	513	17 Ap	38		
1577	F	7 Ap	5 —	5 1	1	17*	18	514	5 Ap	26		
1578	E	30 Ma	6 11	1 2	2*	18	19	515	25 Ma	15		
1579	D	19 Ap	7 22	6 3	3	19*	20	516	13 Ap	34		
1580	CB	3 Ap	8 3	2 5	4	1	21	517	2 Ap	23		
1581	A	26 Ma	9 14	5 6	5*	2	22	518	22 Ma	12		
1582	G+C	15 Ap	10 25	3 7	6	3*	23	519	10 Ap	31		

JAAR	Zondagletter	Juliaanse Kalender						Gregoriaanse Kalender		
		PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Getal	Zonnecyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1583	F	31 Ma	11	1	7	24	520	B	10 Ap	7
1584	ED	19 Ap	12	3	8	25	521	AG	1 Ap	18
1585	C	11 Ap	13	4	9*	26	522	F	21 Ap	29
1586	B	3 Ap	14	5	10	27	523	E	6 Ap	10
1587	A	16 Ap	15	6	11*	28	524	D	29 Ma	21
1588	GF	7 Ap	1	1	12	1	525	CB	17 Ap	2
1589	E	30 Ma	2	2	13	2	526	A	2 Ap	13
1590	D	19 Ap	3	3	14*	3	527	G	22 Ap	24
1591	C	4 Ap	4	4	15	4	528	F	14 Ap	5
1592	BA	26 Ma	5	6	16	5	529	ED	29 Ma	16
1593	G	15 Ap	6	7	17*	6	530	C	18 Ap	27
1594	F	31 Ma	7	1	18	7	531	B	10 Ap	8
1595	E	20 Ap	8	2	19*	8	532	A	26 Ma	19
1596	DC	11 Ap	9	4	1	9	1	GF	14 Ap	1
1597	B	27 Ma	10	5	2	10	2	E	6 Ap	12
1598	A	16 Ap	11	6	3*	11	3	D	22 Ma	23
1599	G	8 Ap	12	7	4	12	4	C	11 Ap	4
1600	FE	23 Ma	13	2	5	13	5	BA	2 Ap	15
1601	D	12 Ap	14	3	6*	14	6	G	22 Ap	26
1602	C	4 Ap	15	4	7	15	7	F	7 Ap	7
1603	B	24 Ap	1	5	8	16	8	E	30 Ma	18
1604	AG	8 Ap	2	7	9*	17	9	DC	18 Ap	29
1605	F	31 Ma	3	1	10	18	10	B	10 Ap	10
1606	E	20 Ap	4	2	11*	19	11	A	26 Ma	21
1607	D	5 Ap	5	3	12	20	12	G	15 Ap	2
1608	CB	27 Ma	6	5	13	21	13	FE	6 Ap	13
1609	A	16 Ap	7	6	14*	22	14	D	19 Ap	24
1610	G	8 Ap	8	7	15	23	15	C	11 Ap	5
1611	F	24 Ma	9	1	16	24	16	B	3 Ap	16
1612	ED	12 Ap	10	3	17*	25	17	AG	22 Ap	27
1613	C	4 Ap	11	4	18	26	18	F	7 Ap	8
1614	B	24 Ap	12	5	19*	27	19	E	30 Ma	19
1615	A	9 Ap	13	6	1	28	20	D	19 Ap	1

I. JAARTABEL

JAAR	Juliaanse Kalender							Gregoriaanse Kalender		
	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Getal	Zonnecyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1616	GF	31 Ma	14	1	2	1	21	CB	3 Ap	12
1617	E	20 Ap	15	2	3*	2	22	A	26 Ma	23
1618	D	5 Ap	1	3	4	3	23	G	15 Ap	4
1619	C	28 Ma	2	4	5	4	24	F	31 Ma	15
1620	BA	16 Ap	3	6	6*	5	25	ED	19 Ap	26
1621	G	1 Ap	4	7	7	6	26	C	11 Ap	7
1622	F	21 Ap	5	1	8	7	27	B	27 Ma	18
1623	E	13 Ap	6	2	9*	8	28	A	16 Ap	29
1624	DC	28 Ma	7	4	10	9	29	GF	7 Ap	10
1625	B	17 Ap	8	5	11*	10	30	E	30 Ma	21
1626	A	9 Ap	9	6	12	11	31	D	12 Ap	2
1627	G	25 Ma	10	7	13	12	32	C	4 Ap	13
1628	FE	13 Ap	11	2	14*	13	33	BA	23 Ap	24
1629	D	5 Ap	12	3	15	14	34	G	15 Ap	5
1630	C	28 Ma	13	4	16	15	35	F	31 Ma	16
1631	B	10 Ap	14	5	17*	16	36	E	20 Ap	27
1632	AG	1 Ap	15	7	18	17	37	DC	11 Ap	8
1633	F	21 Ap	1	1	19*	18	38	B	27 Ma	19
1634	E	6 Ap	2	2	1	19	39	A	16 Ap	1
1635	D	29 Ma	3	3	2	20	40	G	8 Ap	12
1636	CB	17 Ap	4	5	3*	21	41	FE	23 Ma	23
1637	A	9 Ap	5	6	4	22	42	D	12 Ap	4
1638	G	25 Ma	6	7	5	23	43	C	4 Ap	15
1639	F	14 Ap	7	1	6*	24	44	B	24 Ap	26
1640	ED	5 Ap	8	3	7	25	45	AG	8 Ap	7
1641	C	25 Ap	9	4	8	26	46	F	31 Ma	18
1642	B	10 Ap	10	5	9*	27	47	E	20 Ap	29
1643	A	2 Ap	11	6	10	28	48	D	5 Ap	10
1644	GF	21 Ap	12	1	11*	1	49	CB	27 Ma	21
1645	E	6 Ap	13	2	12	2	50	A	16 Ap	2
1646	D	29 Ma	14	3	13	3	51	G	1 Ap	13
1647	C	18 Ap	15	4	14*	4	52	F	21 Ap	24
1648	BA	2 Ap	1	6	15	5	53	ED	12 Ap	5
1649	G	25 Ma	2	7	16	6	54	C	4 Ap	16
1650	F	14 Ap	3	1	17*	7	55	B	17 Ap	27

JAAR	Juliaanse Kalender							Gregoriaanse Kalender		
	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Getal	Zonnecyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1651	E	30 Ma	4	2	18	8	56	A	9 Ap	8
1652	DC	18 Ap	5	4	19*	9	57	GF	31 Ma	19
1653	B	10 Ap	6	5	1	10	58	E	13 Ap	1
1654	A	26 Ma	7	6	2	11	59	D	5 Ap	12
1655	G	15 Ap	8	7	3*	12	60	C	28 Ma	23
1656	FE	6 Ap	9	2	4	13	61	BA	16 Ap	4
1657	D	29 Ma	10	3	5	14	62	G	1 Ap	15
1658	C	11 Ap	11	4	6*	15	63	F	21 Ap	26
1659	B	3 Ap	12	5	7	16	64	E	13 Ap	7
1660	AG	22 Ap	13	7	8	17	65	DC	28 Ma	18
1661	F	14 Ap	14	1	9*	18	66	B	17 Ap	29
1662	E	30 Ma	15	2	10	19	67	A	9 Ap	10
1663	D	19 Ap	1	3	11*	20	68	G	25 Ma	21
1664	CB	10 Ap	2	5	12	21	69	FE	13 Ap	2
1665	A	26 Ma	3	6	13	22	70	D	5 Ap	13
1666	G	15 Ap	4	7	14*	23	71	C	25 Ap	24
1667	F	7 Ap	5	1	15	24	72	B	10 Ap	5
1668	ED	22 Ma	6	3	16	25	73	AG	1 Ap	16
1669	C	11 Ap	7	4	17*	26	74	F	21 Ap	27
1670	B	3 Ap	8	5	18	27	75	E	6 Ap	8
1671	A	23 Ap	9	6	19*	28	76	D	29 Ma	19
1672	GF	7 Ap	10	1	1	1	77	CB	17 Ap	1
1673	E	30 Ma	11	2	2	2	78	A	2 Ap	12
1674	D	19 Ap	12	3	3*	3	79	G	25 Ma	23
1675	C	4 Ap	13	4	4	4	80	F	14 Ap	4
1676	BA	26 Ma	14	6	5	5	81	ED	5 Ap	15
1677	G	15 Ap	15	7	6*	6	82	C	18 Ap	26
1678	F	31 Ma	1	1	7	7	83	B	10 Ap	7
1679	E	20 Ap	2	2	8	8	84	A	2 Ap	18
1680	DC	11 Ap	3	4	9*	9	85	GF	21 Ap	29
1681	B	3 Ap	4	5	10	10	86	E	6 Ap	10
1682	A	16 Ap	5	6	11*	11	87	D	29 Ma	21
1683	G	8 Ap	6	7	12	12	88	C	18 Ap	2
1684	FE	30 Ma	7	2	13	13	89	BA	2 Ap	13
1685	D	19 Ap	8	3	14*	14	90	G	22 Ap	24

I. JAARTABEL

JAAR	Juliaanse Kalender							Gregoriaanse Kalender		
	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Getal	Zonnecyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1686	C	4 Ap	9	4	15	15	91	F	14 Ap	5
1687	B	27 Ma	10	5	16	16	92	E	30 Ma	16
1688	AG	15 Ap	11	7	17*	17	93	DC	18 Ap	27
1689	F	31 Ma	12	1	18	18	94	B	10 Ap	8
1690	E	20 Ap	13	2	19*	19	95	A	26 Ma	19
1691	D	12 Ap	14	3	1	20	96	G	15 Ap	1
1692	CB	27 Ma	15	5	2	21	97	FE	6 Ap	12
1693	A	16 Ap	1	6	3*	22	98	D	22 Ma	23
1694	G	8 Ap	2	7	4	23	99	C	11 Ap	4
1695	F	24 Ma	3	1	5	24	100	B	3 Ap	15
1696	ED	12 Ap	4	3	6*	25	101	AG	22 Ap	26
1697	C	4 Ap	5	4	7	26	102	F	7 Ap	7
1698	B	24 Ap	6	5	8	27	103	E	30 Ma	18
1699	A	9 Ap	7	6	9*	28	104	D	19 Ap	29
1700	GF	31 Ma	8	1	10	1	105	C	11 Ap	9
1701	E	20 Ap	9	2	11*	2	106	B	27 Ma	20
1702	D	5 Ap	10	3	12	3	107	A	16 Ap	1
1703	C	28 Ma	11	4	13	4	108	G	8 Ap	12
1704	BA	16 Ap	12	6	14*	5	109	FE	23 Ma	23
1705	G	8 Ap	13	7	15	6	110	D	12 Ap	4
1706	F	24 Ma	14	1	16	7	111	C	4 Ap	15
1707	E	13 Ap	15	2	17*	8	112	B	24 Ap	26
1708	DC	4 Ap	1	4	18	9	113	AG	8 Ap	7
1709	B	24 Ap	2	5	19*	10	114	F	31 Ma	18
1710	A	9 Ap	3	6	1	11	115	E	20 Ap	*
1711	G	1 Ap	4	7	2	12	116	D	5 Ap	11
1712	FE	20 Ap	5	2	3*	13	117	CB	27 Ma	22
1713	D	5 Ap	6	3	4	14	118	A	16 Ap	3
1714	C	28 Ma	7	4	5	15	119	G	1 Ap	14
1715	B	17 Ap	8	5	6*	16	120	F	21 Ap	25
1716	AG	1 Ap	9	7	7	17	121	ED	12 Ap	6
1717	F	21 Ap	10	1	8	18	122	C	28 Ma	17
1718	E	13 Ap	11	2	9*	19	123	B	17 Ap	28
1719	D	29 Ma	12	3	10	20	124	A	9 Ap	9
1720	CB	17 Ap	13	5	11*	21	125	GF	31 Ma	20

JAAR	Juliaanse Kalender							Gregoriaanse Kalender		
	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Getal	Zonnecyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1721	A	9 Ap	14	6	12	22	126	E	13 Ap	1
1722	G	25 Ma	15	7	13	23	127	D	5 Ap	12
1723	F	14 Ap	1	1	14*	24	128	C	28 Ma	23
1724	ED	5 Ap	2	3	15	25	129	BA	16 Ap	4
1725	C	28 Ma	3	4	16	26	130	G	1 Ap	15
1726	B	10 Ap	4	5	17*	27	131	F	21 Ap	26
1727	A	2 Ap	5	6	18	28	132	E	13 Ap	7
1728	GF	21 Ap	6	1	19*	1	133	DC	28 Ma	18
1729	E	6 Ap	7	2	1	2	134	B	17 Ap	*
1730	D	29 Ma	8	3	2	3	135	A	9 Ap	11
1731	C	18 Ap	9	4	3*	4	136	G	25 Ma	22
1732	BA	9 Ap	10	6	4	5	137	FE	13 Ap	3
1733	G	25 Ma	11	7	5	6	138	D	5 Ap	14
1734	F	14 Ap	12	1	6*	7	139	C	25 Ap	25
1735	E	6 Ap	13	2	7	8	140	B	10 Ap	6
1736	DC	25 Ap	14	4	8	9	141	AG	1 Ap	17
1737	B	10 Ap	15	5	9*	10	142	F	21 Ap	28
1738	A	2 Ap	1	6	10	11	143	E	6 Ap	9
1739	G	22 Ap	2	7	11*	12	144	D	29 Ma	20
1740	FE	6 Ap	3	2	12	13	145	CB	17 Ap	1
1741	D	29 Ma	4	3	13	14	146	A	2 Ap	12
1742	C	18 Ap	5	4	14*	15	147	G	25 Ma	23
1743	B	3 Ap	6	5	15	16	148	F	14 Ap	4
1744	AG	25 Ma	7	7	16	17	149	ED	5 Ap	15
1745	F	14 Ap	8	1	17*	18	150	C	18 Ap	26
1746	E	30 Ma	9	2	18	19	151	B	10 Ap	7
1747	D	19 Ap	10	3	19*	20	152	A	2 Ap	18
1748	CB	10 Ap	11	5	1	21	153	GF	14 Ap	*
1749	A	26 Ma	12	6	2	22	154	E	6 Ap	11
1750	G	15 Ap	13	7	3*	23	155	D	29 Ma	22
1751	F	7 Ap	14	1	4	24	156	C	11 Ap	3
1752	ED	29 Ma	15	3	5	25	157	BA	2 Ap	14
1753	C	11 Ap	1	4	6*	26	158	G	22 Ap	25
1754	B	3 Ap	2	5	7	27	159	F	14 Ap	6
1755	A	23 Ap	3	6	8	28	160	E	30 Ma	17

I. JAARTABEL

JAAR	Juliaanse Kalender							Gregoriaanse Kalender		
	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Getal	Zonncyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1756	GF	14 Ap	4	1	9*	1	161	DC	18 Ap	28
1757	E	30 Ma	5	2	10	2	162	B	10 Ap	9
1758	D	19 Ap	6	3	11*	3	163	A	26 Ma	20
1759	C	11 Ap	7	4	12	4	164	G	15 Ap	1
1760	BA	26 Ma	8	6	13	5	165	FE	6 Ap	12
1761	G	15 Ap	9	7	14*	6	166	D	22 Ma	23
1762	F	7 Ap	10	1	15	7	167	C	11 Ap	4
1763	E	23 Ma	11	2	16	8	168	B	3 Ap	15
1764	DC	11 Ap	12	4	17*	9	169	AG	22 Ap	26
1765	B	3 Ap	13	5	18	10	170	F	7 Ap	7
1766	A	23 Ap	14	6	19*	11	171	E	30 Ma	18
1767	G	8 Ap	15	7	1	12	172	D	19 Ap	*
1768	FE	30 Ma	1	2	2	13	173	CB	3 Ap	11
1769	D	19 Ap	2	3	3*	14	174	A	26 Ma	22
1770	C	4 Ap	3	4	4	15	175	G	15 Ap	3
1771	B	27 Ma	4	5	5	16	176	F	31 Ma	14
1772	AG	15 Ap	5	7	6*	17	177	ED	19 Ap	25
1773	F	31 Ma	6	1	7	18	178	C	11 Ap	6
1774	E	20 Ap	7	2	8	19	179	B	3 Ap	17
1775	D	12 Ap	8	3	9*	20	180	A	16 Ap	28
1776	CB	3 Ap	9	5	10	21	181	GF	7 Ap	9
1777	A	16 Ap	10	6	11*	22	182	E	30 Ma	20
1778	G	8 Ap	11	7	12	23	183	D	19 Ap	1
1779	F	31 Ma	12	1	13	24	184	C	4 Ap	12
1780	ED	19 Ap	13	3	14*	25	185	BA	26 Ma	23
1781	C	4 Ap	14	4	15	26	186	G	15 Ap	4
1782	B	27 Ma	15	5	16	27	187	F	31 Ma	15
1783	A	16 Ap	1	6	17*	28	188	E	20 Ap	26
1784	GF	31 Ma	2	1	18	1	189	DC	11 Ap	7
1785	E	20 Ap	3	2	19*	2	190	B	27 Ma	18
1786	D	12 Ap	4	3	1	3	191	A	16 Ap	*
1787	C	28 Ma	5	4	2	4	192	G	8 Ap	11
1788	BA	16 Ap	6	6	3*	5	193	FE	23 Ma	22
1789	G	8 Ap	7	7	4	6	194	D	12 Ap	3
1790	F	24 Ma	8	1	5	7	195	C	4 Ap	14

JAAR	Juliaanse Kalender							Gregoriaanse Kalender		
	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Getal	Zonnecyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1791	E	13 Ap	9	2	6*	8	196	B	24 Ap	25
1792	DC	4 Ap	10	4	7	9	197	AG	8 Ap	6
1793	B	24 Ap	11	5	8	10	198	F	31 Ma	17
1794	A	9 Ap	12	6	9*	11	199	E	20 Ap	28
1795	G	1 Ap	13	7	10	12	200	D	5 Ap	9
1796	FE	20 Ap	14	2	11*	13	201	CB	27 Ma	20
1797	D	5 Ap	15	3	12	14	202	A	16 Ap	1
1798	C	28 Ma	1	4	13	15	203	G	8 Ap	12
1799	B	17 Ap	2	5	14*	16	204	F	24 Ma	23
1800	AG	8 Ap	3	7	15	17	205	E	13 Ap	4
1801	F	24 Ma	4	1	16	18	206	D	5 Ap	15
1802	E	13 Ap	5	2	17*	19	207	C	18 Ap	26
1803	D	5 Ap	6	3	18	20	208	B	10 Ap	7
1804	CB	24 Ap	7	5	19*	21	209	AG	1 Ap	18
1805	A	9 Ap	8	6	1	22	210	F	14 Ap	*
1806	G	1 Ap	9	7	2	23	211	E	6 Ap	11
1807	F	14 Ap	10	1	3*	24	212	D	29 Ma	22
1808	ED	5 Ap	11	3	4	25	213	CB	17 Ap	3
1809	C	28 Ma	12	4	5	26	214	A	2 Ap	14
1810	B	17 Ap	13	5	6*	27	215	G	22 Ap	25
1811	A	2 Ap	14	6	7	28	216	F	14 Ap	6
1812	GF	21 Ap	15	1	8	1	217	ED	29 Ma	17
1813	E	13 Ap	1	2	9*	2	218	C	18 Ap	28
1814	D	29 Ma	2	3	10	3	219	B	10 Ap	9
1815	C	18 Ap	3	4	11*	4	220	A	26 Ma	20
1816	BA	9 Ap	4	6	12	5	221	GF	14 Ap	1
1817	G	25 Ma	5	7	13	6	222	E	6 Ap	12
1818	F	14 Ap	6	1	14*	7	223	D	22 Ma	23
1819	E	6 Ap	7	2	15	8	224	C	11 Ap	4
1820	DC	28 Ma	8	4	16	9	225	BA	2 Ap	15
1821	B	10 Ap	9	5	17*	10	226	G	22 Ap	26
1822	A	2 Ap	10	6	18	11	227	F	7 Ap	7
1823	G	22 Ap	11	7	19*	12	228	E	30 Ma	18
1824	FE	6 Ap	12	2	1	13	229	DC	18 Ap	*
1825	D	29 Ma	13	3	2	14	230	B	3 Ap	11

I. JAARTABEL

JAAR	Juliaanse Kalender							Gregoriaanse Kalender		
	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Gétal	Zonnecyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1826	C	18 Ap	14	4	3*	15	231	A	26 Ma	22
1827	B	3 Ap	15	5	4	16	232	G	15 Ap	3
1828	AG	25 Ma	1	7	5	17	233	FE	6 Ap	14
1829	F	14 Ap	2	1	6*	18	234	D	19 Ap	25
1830	E	6 Ap	3	2	7	19	235	C	11 Ap	6
1831	D	19 Ap	4	3	8	20	236	B	3 Ap	17
1832	CB	10 Ap	5	5	9*	21	237	AG	22 Ap	28
1833	A	2 Ap	6	6	10	22	238	F	7 Ap	9
1834	G	22 Ap	7	7	11*	23	239	E	30 Ma	20
1835	F	7 Ap	8	1	12	24	240	D	19 Ap	1
1836	ED	29 Ma	9	3	13	25	241	CB	3 Ap	12
1837	C	18 Ap	10	4	14*	26	242	A	26 Ma	23
1838	B	3 Ap	11	5	15	27	243	G	15 Ap	4
1839	A	26 Ma	12	6	16	28	244	F	31 Ma	15
1840	GF	14 Ap	13	1	17*	1	245	ED	19 Ap	26
1841	E	30 Ma	14	2	18	2	246	C	11 Ap	7
1842	D	19 Ap	15	3	19*	3	247	B	27 Ma	18
1843	C	11 Ap	1	4	1	4	248	A	16 Ap	*
1844	BA	26 Ma	2	6	2	5	249	GF	7 Ap	11
1845	G	15 Ap	3	7	3*	6	250	E	23 Ma	22
1846	F	7 Ap	4	1	4	7	251	D	12 Ap	3
1847	E	23 Ma	5	2	5	8	252	C	4 Ap	14
1848	DC	11 Ap	6	4	6*	9	253	BA	23 Ap	25
1849	B	3 Ap	7	5	7	10	254	G	8 Ap	6
1850	A	23 Ap	8	6	8	11	255	F	31 Ma	17
1851	G	8 Ap	9	7	9*	12	256	E	20 Ap	28
1852	FE	30 Ma	10	2	10	13	257	DC	11 Ap	9
1853	D	19 Ap	11	3	11*	14	258	B	27 Ma	20
1854	C	11 Ap	12	4	12	15	259	A	16 Ap	1
1855	B	27 Ma	13	5	13	16	260	G	8 Ap	12
1856	AG	15 Ap	14	7	14*	17	261	FE	23 Ma	23
1857	F	7 Ap	15	1	15	18	262	D	12 Ap	4
1858	E	23 Ma	1	2	16	19	263	C	4 Ap	15
1859	D	12 Ap	2	3	17*	20	264	B	24 Ap	26
1860	CB	3 Ap	3	5	18	21	265	AG	8 Ap	7

JAAR	Zondagletter	Juliaanse Kalender						Gregoriaanse Kalender		
		PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Getal	Zonncyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1861	A	23 Ap	4	6	19*	22	266	F	31 Ma	18
1862	G	8 Ap	5	7	1	23	267	E	20 Ap	*
1863	F	31 Ma	6	1	2	24	268	D	5 Ap	11
1864	ED	19 Ap	7	3	3*	25	269	CB	27 Ma	22
1865	C	4 Ap	8	4	4	26	270	A	16 Ap	3
1866	B	27 Ma	9	5	5	27	271	G	1 Ap	14
1867	A	16 Ap	10	6	6*	28	272	F	21 Ap	25
1868	GF	31 Ma	11	1	7	1	273	ED	12 Ap	6
1869	E	20 Ap	12	2	8	2	274	C	28 Ma	17
1870	D	12 Ap	13	3	9*	3	275	B	17 Ap	28
1871	C	28 Ma	14	4	10	4	276	A	9 Ap	9
1872	BA	16 Ap	15	6	11*	5	277	GF	31 Ma	20
1873	G	8 Ap	1	7	12	6	278	E	13 Ap	1
1874	F	31 Ma	2	1	13	7	279	D	5 Ap	12
1875	E	13 Ap	3	2	14*	8	280	C	28 Ma	23
1876	DC	4 Ap	4	4	15	9	281	BA	16 Ap	4
1877	B	27 Ma	5	5	16	10	282	G	1 Ap	15
1878	A	16 Ap	6	6	17*	11	283	F	21 Ap	26
1879	G	1 Ap	7	7	18	12	284	E	13 Ap	7
1880	FE	20 Ap	8	2	19*	13	285	DC	28 Ma	18
1881	D	12 Ap	9	3	1	14	286	B	17 Ap	*
1882	C	28 Ma	10	4	2	15	287	A	9 Ap	11
1883	B	17 Ap	11	5	3*	16	288	G	25 Ma	22
1884	AG	8 Ap	12	7	4	17	289	FE	13 Ap	3
1885	F	24 Ma	13	1	5	18	290	D	5 Ap	14
1886	E	13 Ap	14	2	6*	19	291	C	25 Ap	25
1887	D	5 Ap	15	3	7	20	292	B	10 Ap	6
1888	CB	24 Ap	1	5	8	21	293	AG	1 Ap	17
1889	A	9 Ap	2	6	9*	22	294	F	21 Ap	28
1890	G	1 Ap	3	7	10	23	295	E	6 Ap	9
1891	F	21 Ap	4	1	11*	24	296	D	29 Ma	20
1892	ED	5 Ap	5	3	12	25	297	CB	17 Ap	1
1893	C	28 Ma	6	4	13	26	298	A	2 Ap	12
1894	B	17 Ap	7	5	14*	27	299	G	25 Ma	23
1895	A	2 Ap	8	6	15	28	300	F	14 Ap	4

I. JAARTABEL

JAAR	Juliaanse Kalender							Gregoriaanse Kalender		
	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Guiden Getal	Zonnecyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1896	GF	24 Ma	9	1	16	1	301	ED	5 Ap	15
1897	E	13 Ap	10	2	17*	2	302	C	18 Ap	26
1898	D	5 Ap	11	3	18	3	303	B	10 Ap	7
1899	C	18 Ap	12	4	19*	4	304	A	2 Ap	18
1900	BA	9 Ap	13	6	1	5	305	G	15 Ap	29
1901	G	1 Ap	14	7	2	6	306	F	7 Ap	10
1902	F	14 Ap	15	1	3*	7	307	E	30 Ma	21
1903	E	6 Ap	1	2	4	8	308	D	12 Ap	2
1904	DC	28 Ma	2	4	5	9	309	CB	3 Ap	13
1905	B	17 Ap	3	5	6*	10	310	A	23 Ap	24
1906	A	2 Ap	4	6	7	11	311	G	15 Ap	5
1907	G	22 Ap	5	7	8	12	312	F	31 Ma	16
1908	FE	13 Ap	6	2	9*	13	313	ED	19 Ap	27
1909	D	29 Ma	7	3	10	14	314	C	11 Ap	8
1910	C	18 Ap	8	4	11*	15	315	B	27 Ma	19
1911	B	10 Ap	9	5	12	16	316	A	16 Ap	*
1912	AG	25 Ma	10	7	13	17	317	GF	7 Ap	11
1913	F	14 Ap	11	1	14*	18	318	E	23 Ma	22
1914	E	6 Ap	12	2	15	19	319	D	12 Ap	3
1915	D	22 Ma	13	3	16*	20	320	C	4 Ap	14
1916	CB	10 Ap	14	5	17	21	321	BA	23 Ap	25
1917	A	2 Ap	15	6	18	22	322	G	8 Ap	6
1918	G	22 Ap	1	7	19*	23	323	F	31 Ma	17
1919	F	7 Ap	2	1	1	24	324	E	20 Ap	29
1920	ED	29 Ma	3	3	2	25	325	DC	4 Ap	10
1921	C	18 Ap	4	4	3*	26	326	B	27 Ma	21
1922	B	3 Ap	5	5	4	27	327	A	16 Ap	2
1923	A	26 Ma	6	6	5	28	328	G	1 Ap	13
1924	GF	14 Ap	7	1	6*	1	329	FE	20 Ap	24
1925	E	6 Ap	8	2	7	2	330	D	12 Ap	5
1926	D	19 Ap	9	3	8*	3	331	C	4 Ap	16
1927	C	11 Ap	10	4	9	4	332	B	17 Ap	27
1928	BA	2 Ap	11	6	10	5	333	AG	8 Ap	8
1929	G	22 Ap	12	7	11*	6	334	F	31 Ma	19
1930	F	7 Ap	13	1	12	7	335	E	20 Ap	*

JAAR	Juliaanse Kalender							Gregoriaanse Kalender		
	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Getal	Zonncyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1931	E	30 Ma	14	2	13	8	336	D	5 Ap	11
1932	DC	18 Ap	15	4	14*	9	337	CB	27 Ma	22
1933	B	3 Ap	1	5	15	10	338	A	16 Ap	3
1934	A	26 Ma	2	6	16	11	339	G	1 Ap	14
1935	G	15 Ap	3	7	17*	12	340	F	21 Ap	25
1936	FE	30 Ma	4	2	18	13	341	ED	12 Ap	6
1937	D	19 Ap	5	3	19*	14	342	C	28 Ma	17
1938	C	11 Ap	6	4	1	15	343	B	17 Ap	29
1939	B	27 Ma	7	5	2	16	344	A	9 Ap	10
1940	AG	15 Ap	8	7	3*	17	345	GF	24 Ma	21
1941	F	7 Ap	9	1	4	18	346	E	13 Ap	2
1942	E	23 Ma	10	2	5	19	347	D	5 Ap	13
1943	D	12 Ap	11	3	6*	20	348	C	25 Ap	24
1944	CB	3 Ap	12	5	7	21	349	BA	9 Ap	5
1945	A	23 Ap	13	6	8	22	350	G	1 Ap	16
1946	G	8 Ap	14	7	9*	23	351	F	21 Ap	27
1947	F	31 Ma	15	1	10	24	352	E	6 Ap	8
1948	ED	19 Ap	1	3	11*	25	353	DC	28 Ma	19
1949	C	11 Ap	2	4	12	26	354	B	17 Ap	*
1950	B	27 Ma	3	5	13	27	355	A	9 Ap	11
1951	A	16 Ap	4	6	14*	28	356	G	25 Ma	22
1952	GF	7 Ap	5	1	15	1	357	FE	13 Ap	3
1953	E	23 Ma	6	2	16	2	358	D	5 Ap	14
1954	D	12 Ap	7	3	17*	3	359	C	18 Ap	25
1955	C	4 Ap	8	4	18	4	360	B	10 Ap	6
1956	BA	23 Ap	9	6	19*	5	361	AG	1 Ap	17
1957	G	8 Ap	10	7	1	6	362	F	21 Ap	29
1958	F	31 Ma	11	1	2	7	363	E	6 Ap	10
1959	E	20 Ap	12	2	3*	8	364	D	29 Ma	21
1960	DC	4 Ap	13	4	4	9	365	CB	17 Ap	2
1961	B	27 Ma	14	5	5	10	366	A	2 Ap	13
1962	A	16 Ap	15	6	6*	11	367	G	22 Ap	24
1963	G	1 Ap	1	7	7	12	368	F	14 Ap	5
1964	FE	20 Ap	2	2	8	13	369	ED	29 Ma	16
1965	D	12 Ap	3	3	9*	14	370	C	18 Ap	27

JAAR	Juliaanse Kalender							Gregoriaanse Kalender		
	Zondagletter	PASEN	Indictie vóór 1 Se	Concurrenten	Gulden Getal	Zonnecyclus	Paascyclus	Zondagletter	PASEN	Epacten
1966	C	28 Ma	4	4	10	15	371	B	10 Ap	8
1967	B	17 Ap	5	5	11*	16	372	A	26 Ma	19
1968	AG	8 Ap	6	7	12	17	373	GF	14 Ap	*
1969	F	31 Ma	7	1	13	18	374	E	6 Ap	11
1970	E	13 Ap	8	2	14*	19	375	D	29 Ma	22
1971	D	5 Ap	9	3	15	20	376	C	11 Ap	3
1972	CB	27 Ma	10	5	16	21	377	BA	2 Ap	14
1973	A	16 Ap	11	6	17*	22	378	G	22 Ap	25
1974	G	1 Ap	12	7	18	23	379	F	14 Ap	6
1975	F	21 Ap	13	1	19*	24	380	E	30 Ma	17
1976	ED	12 Ap	14	3	1	25	381	DC	18 Ap	29
1977	C	28 Ma	15	4	2	26	382	B	10 Ap	10
1978	B	17 Ap	1	5	3*	27	383	A	26 Ma	21
1979	A	9 Ap	2	6	4	28	384	G	15 Ap	2
1980	GF	24 Ma	3	1	5	1	385	FE	6 Ap	13
1981	E	13 Ap	4	2	6*	2	386	D	19 Ap	24
1982	D	5 Ap	5	3	7	3	387	C	11 Ap	5
1983	C	25 Ap	6	4	8	4	388	B	3 Ap	16
1984	BA	9 Ap	7	6	9*	5	389	AG	22 Ap	27
1985	G	1 Ap	8	7	10	6	390	F	7 Ap	8
1986	F	21 Ap	9	1	11*	7	391	E	30 Ma	19
1987	E	6 Ap	10	2	12	8	392	D	19 Ap	*
1988	DC	28 Ma	11	4	13	9	393	CB	3 Ap	11
1989	B	17 Ap	12	5	14*	10	394	A	26 Ma	22
1990	A	2 Ap	13	6	15	11	395	G	15 Ap	3
1991	G	25 Ma	14	7	16	12	396	F	31 Ma	14
1992	FE	13 Ap	15	2	17*	13	397	ED	19 Ap	25
1993	D	5 Ap	1	3	18	14	398	C	11 Ap	6
1994	C	18 Ap	2	4	19*	15	399	B	3 Ap	17
1995	B	10 Ap	3	5	1	16	400	A	16 Ap	29
1996	AG	1 Ap	4	7	2	17	401	GF	7 Ap	10
1997	F	14 Ap	5	1	3*	18	402	E	30 Ma	21
1998	E	6 Ap	6	2	4	19	403	D	12 Ap	2
1999	D	29 Ma	7	3	5	20	404	C	4 Ap	13
2000	CB	17 Ap	8	5	6*	21	405	BA	23 Ap	24

TABEL II

KALENDER VAN DE VERANDERLIJKE FEESTDAGEN

Deze kalender geeft de datum van de zondagen en van de belangrijkste feestdagen van het kerkelijke jaar naar de 35 verschillende dagen waarop Pasen kan gevierd worden. Hij laat bovendien toe op gemakkelijke wijze de weekdag van een bepaalde kalenderdag te berekenen.

VOORBEELD :

1. *Gevraagd di. na 4^e zo. na Pasen, in een jaar met Pasen op 27 Ma.*

Men zoekt op de naam Pasen de datum 27 Ma, daalt in die kolom tot 4^e zo. (Cantate), vindt 24 Ap., en telt verder op dezelfde regel in de volgende kolom, 25 (voor ma.), op volgende lijn eerste kolom, 26 (voor di.). De gevraagde datum is 26 Ap. Bij het verder tellen lette men op Aswo., O.H. Hemelvaart en Sacramentsdag, die men buiten rekening moet laten.

2. *Gevraagd de weekdag van 22 juli in een jaar met zondagletter C.*

Men zoekt in de kolom met zondagletter C op de maand juli, het hoogste cijfer dat het getal 22 voorafgaat : men vindt 18, die een zondag is, en telt verder 19 (ma.), 20 (di.), 21 (wo.), 22 (do.). De gevraagde weekdag is donderdag. Bij het verder tellen lette men op Aswo., O.H. Hemelvaart en Sacramentsdag, die men buiten rekening moet laten.

Zondag	D	ED en E	FE en F	GF en G	AG en A	BA en B	CB en C	DC	
Zo na Circumcisio	4	5	6	—	—	2	3	4	Januari
1° zo na Ep.: In Excelso	11	12	13	7	8	9	10	11	
2° id.: Omnis terra	—	—	—	14	15	16	17	18	
LXX ^a : Circumdederunt	18	19	20	21	22	23	24	25	
LX ^a : Exsurge	25	26	27	28	29	30	31	1	
L ^a : Esto mihi	1	2	3	4	5	6	7	8	Februari
Aswo: Cineres	4	5	6	7	8	9	10	11	
XL ^a : 1° zo V.: Invocavit	8	9	10	11	12	13	14	15	
2° zo V.: Reminiscere	15	16	17	18	19	20	21	22	
3° zo V.: Oculi	22	23	24	25	26	27	28	29	
	D en ED	E en FE	F en GF	G en AG	A en BA	B en CB	C en DC		
4° zo V.: Laetare	1	2	3	4	5	6	7	Maart	
5° zo V. (Passiezo): Iudica	8	9	10	11	12	13	14		
Palmarum	15	16	17	18	19	20	21		
PASEN	22	23	24	25	26	27	28		
1° zo na Pa.: Quasimodo	29	30	31	1	2	3	4	April	
2° id.: Misericordia	5	6	7	8	9	10	11		
3° id.: Iubilate	12	13	14	15	16	17	18		
4° id.: Cantate	19	20	21	22	23	24	25		
5° id.: Vocem Iocunditatis (Rogationum)	26	27	28	29	30	1	2		
O.H. Hemelvaart	30	1	2	3	4	5	6	Mei	
6° zo na Pa.: Exaudi	3	4	5	6	7	8	9		
Pinksteren	10	11	12	13	14	15	16		
1° zo na Pi.: Trinitatis	17	18	19	20	21	22	23		
Sacramentsdag	21	22	23	24	25	26	27		
2° zo na Pi.: Domine in tua	24	25	26	27	28	29	30		
3° id.: Factus est	31	1	2	3	4	5	6	Ju	

XL^a: Quadragesima; L^a: Quinquagesima; LX^a: Sexagesima; LXX^a: Septuagesima.

II. VERANDERLIJKE FEESTDAGEN

Zondagen	D en ED	E en FE	F en GF	G en AG	A en BA	B en CB	C en DC	
4° id. : Respice in me	7	8	9	10	11	12	13	
5° id. : Dominus illuminatio	14	15	16	17	18	19	20	Juni
6° id. : Exaudi	21	22	23	24	25	26	27	
7° id. : Dominus fortitudo	28	29	30	1	2	3	4	
8° id. : Omnes gentes	5	6	7	8	9	10	11	Juli
9° id. : Suscepimus	12	13	14	15	16	17	18	
10° id. : Ecce Deus	19	20	21	22	23	24	25	
11° id. : Cum clamarem	26	27	28	29	30	31	1	
12° id. : Deus in loco sancto	2	3	4	5	6	7	8	Augustus
13° id. : Deus in adiutorium	9	10	11	12	13	14	15	
14° id. : Respice Domine	16	17	18	19	20	21	22	
15° id. : Protector noster	23	24	25	26	27	28	29	
16° id. : Inclina	30	31	1	2	3	4	5	September
17° id. : Miserere mei	6	7	8	9	10	11	12	
18° id. : Iustus es	13	14	15	16	17	18	19	
19° id. : Da pacem	20	21	22	23	24	25	26	
20° id. : Salus populi	27	28	29	30	1	2	3	
21° id. : Omnia quae	4	5	6	7	8	9	10	October
22° id. : In voluntate	11	12	13	14	15	16	17	
23° id. : Si iniquitates	18	19	20	21	22	23	24	
24° id. : Dicit Dominus	25	26	27	28	29	30	31	
25° id. : » » II	1	2	3	4	5	6	7	
26° id. : » » III	8	9	10	11	12	13	14	November
27° id. : » » IV	15	16	17	18	19	20	21	
28° id. : » » V	22	23	24	25	26	—	—	
1° zo v. Adv. : Ad te levavi	29	30	1	2	3	27	28	
2° id. : Populus Sion	6	7	8	9	10	4	5	December
3° id. : Gaudete	13	14	15	16	17	11	12	
4° id. : Memento	20	21	22	23	24	18	19	
Zo na Kerstmis	27	28	29	30	31	—	26	

Adv. : Advent ; Ep. : Epiphania ; Pa. : Pasen ; Pi. : Pinksteren ; V. : Vasten.

Zondagen	D	ED en E	FE en F	GF en G	AG en A	BA en B	CB en C	DC	
Zo na Circumcisio	4	5	6	—	—	2	3	4	Januari
1° zo na Ep. : In Excelso	11	12	13	7	8	9	10	11	
2° id. : Omnis terra	18	19	20	14	15	16	17	18	
3° id. : Adorate	—	—	—	21	22	23	24	25	
LXX ^a : Circumdederunt	25	26	27	28	29	30	31	1	Februari
LX ^a : Exsurge	1	2	3	4	5	6	7	8	
L ^a : Esto mihi	8	9	10	11	12	13	14	15	
Aswo : Cineres	11	12	13	14	15	16	17	18	
XL ^a : 1° zo V. : Invocavit	15	16	17	18	19	20	21	22	
2° zo V. : Reminiscere	22	23	24	25	26	27	28	29	
	D en ED	E en FE	F en GF	G en AG	A en BA	B en CB	C en DC		
3 ^a zo V. : Oculi	1	2	3	4	5	6	7	Maart	
4° zo V. : Laetare	8	9	10	11	12	13	14		
5° zo V. (Passiezo): Iudica Palmarum	15	16	17	18	19	20	21		
	22	23	24	25	26	27	28		
PASEN	29	30	31	1	2	3	4	April	
1° zo na Pa. : Quasimodo	5	6	7	8	9	10	11		
2° id. : Misericordia	12	13	14	15	16	17	18		
3° id. : Iubilate	19	20	21	22	23	24	25		
4° id. : Cantate	26	27	28	29	30	1	2		
5° id. : Vocem Iocunditatis (Rogationum)	3	4	5	6	7	8	9	Mei	
O.H. Hemelvaart	7	8	9	10	11	12	13		
6° zo na Pa. : Exaudi	10	11	12	13	14	15	16		
Pinksteren	17	18	19	20	21	22	23		
1° zo na Pi. : Trinitatis	24	25	26	27	28	29	30		
Sacramentsdag	28	29	30	31	1	2	3	Juni	
2° zo na Pi. : Domine in tua	31	1	2	3	4	5	6		

XL^a : Quadragesima ; L^a : Quinquagesima ; LX^a : Sexagesima ; LXX^a : Septuagesima.

II. VERANDERLIJKE FEESTDAGEN

Zondagen	D en ED	E en FE	F en GF	G en AG	A en BA	B en CB	C en DC	
3° id. : Factus est	7	8	9	10	11	12	13	Juni
4° id. : Respice in me	14	15	16	17	18	19	20	
5° id. : Dominus illumi- natio	21	22	23	24	25	26	27	
6° id. : Exaudi	28	29	30	1	2	3	4	Juli
7° id. : Dominus fortitudo	5	6	7	8	9	10	11	
8° id. : Omnes gentes	12	13	14	15	16	17	18	
9° id. : Suscepimus	19	20	21	22	23	24	25	
10° id. : Ecce Deus	26	27	28	29	30	31	1	Augustus
11° id. : Cum clamarem	2	3	4	5	6	7	8	
12° id. : Deus in loco sancto	9	10	11	12	13	14	15	
13° id. : Deus in adiutorium	16	17	18	19	20	21	22	
14° id. : Respice Domine	23	24	25	26	27	28	29	September
15° id. : Protector noster	30	31	1	2	3	4	5	
16° id. : Inclina	6	7	8	9	10	11	12	
17° id. : Miserere mei	13	14	15	16	17	18	19	
18° id. : Iustus es	20	21	22	23	24	25	26	October
19° id. : Da pacem	27	28	29	30	1	2	3	
20° id. : Salus populi	4	5	6	7	8	9	10	
21° id. : Omnia quae	11	12	13	14	15	16	17	
22° id. : In voluntate	18	19	20	21	22	23	24	November
23° id. : Si iniquitates	25	26	27	28	29	30	31	
24° id. : Dicit Dominus	1	2	3	4	5	6	7	
25° id. : » » II	8	9	10	11	12	13	14	
26° id. : » » III	15	16	17	18	19	20	21	November
27° id. : » » IV	22	23	24	25	26	—	—	
1° zo v. Adv. : Ad te levavi	29	30	1	2	3	27	28	December
2° id. : Populus Sion	6	7	8	9	10	4	5	
3° id. : Gaudete	13	14	15	16	17	11	12	
4° id. : Memento	20	21	22	23	24	18	19	
Zo. na Kerstmis	27	28	29	30	31	—	26	

Adv. : Advent ; Ep. : Epiphania ; Pa. : Pasen ; Pi. : Pinksteren ; V. : Vasten.

Zondagen	D	ED en E	FE en F	GF en G	AG en A	BA en B	CB en C	DC	
Zo na Circumcisio	4	5	6	—	—	2	3	4	
1° zo na Ep.: In Excelso	11	12	13	7	8	9	10	11	Januari
2° id.: Omnis terra	18	19	20	14	15	16	17	18	
3° id.: Adorate	25	26	27	21	22	23	24	25	
4° id.: Adorate II	—	—	—	28	29	30	31	1	
LXX ^a : Circumdederunt	1	2	3	4	5	6	7	8	Februari
LX ^a : Exsurge	8	9	10	11	12	13	14	15	
L ^a : Esto mihi	15	16	17	18	19	20	21	22	
Aswo.: Cineres	18	19	20	21	22	23	24	25	
XL ^a : 1° zo V.: Invocavit	22	23	24	25	26	27	28	29	
	D en ED	E en FE	F en GF	G en AG	A en BA	B en CB	C en DC		
2° zo V.: Reminiscere	1	2	3	4	5	6	7		Maart
3° zo V.: Oculi	8	9	10	11	12	13	14		
4° zo V.: Laetare	15	16	17	18	19	20	21		
5° zo V. (Passiezo): Iudica	22	23	24	25	26	27	28		
Palmarum	29	30	31	1	2	3	4		April
PASEN	5	6	7	8	9	10	11		
1° zo na Pa.: Quasimodo	12	13	14	15	16	17	18		
2° id.: Misericordia	19	20	21	22	23	24	25		
3° id.: Iubilate	26	27	28	29	30	1	2		Mei
4° id.: Cantate	3	4	5	6	7	8	9		
5° id.: Vocem Iocunditatis (Rogationum)	10	11	12	13	14	15	16		
O.H. Hemelvaart	14	15	16	17	18	19	20		
6° zo na Pa.: Exaudi	17	18	19	20	21	22	23		
Pinksteren	24	25	26	27	28	29	30		Jn
1° zo na Pi.: Trinitatis	31	1	2	3	4	5	6		

XL^a: Quadragesima; L^a: Quinquagesima; LX^a: Sexagesima; LXX^a: Septuagesima.

II. VERANDERLIJKE FEESTDAGEN

Zondagen	D en ED	E en FE	F en GF	G en AG	A en BA	B en CB	C en DC	
Sacramentsdag	4	5	6	7	8	9	10	
2° zo na Pi.: Domine in tua	7	8	9	10	11	12	13	Juni
3° id.: Factus est	14	15	16	17	18	19	20	
4° id.: Respice in me	21	22	23	24	25	26	27	
5° id.: Dominus illumina- tio	28	29	30	1	2	3	4	
6° id.: Exaudi	5	6	7	8	9	10	11	Juli
7° id.: Dominus fortitudo	12	13	14	15	16	17	18	
8° id.: Omnes gentes	19	20	21	22	23	24	25	
9° id.: Suscepimus	26	27	28	29	30	31	1	Augustus
10° id.: Ecce Deus	2	3	4	5	6	7	8	
11° id.: Cum clamarem	9	10	11	12	13	14	15	
12° id.: Deus in loco sancto	16	17	18	19	20	21	22	
13° id.: Deus in adiutorium	23	24	25	26	27	28	29	
14° id.: Respice Domine	30	31	1	2	3	4	5	September
15° id.: Protector noster	6	7	8	9	10	11	12	
16° id.: Inclina	13	14	15	16	17	18	19	
17° id.: Miserere mei	20	21	22	23	24	25	26	
18° id.: Iustus es	27	28	29	30	1	2	3	October
19° id.: Da pacem	4	5	6	7	8	9	10	
20° id.: Salus populi	11	12	13	14	15	16	17	
21° id.: Omnia quae	18	19	20	21	22	23	24	
22° id.: In voluntate	25	26	27	28	29	30	31	
23° id.: Si iniquitates	1	2	3	4	5	6	7	November
24° id.: Dicit Dominus	8	9	10	11	12	13	14	
25° id.: » » II	15	16	17	18	19	20	21	
26° id.: » » III	22	23	24	25	26	—	—	
1° zo v. Adv.: Ad te levavi	29	30	1	2	3	27	28	December
2° id.: Populus Sion	6	7	8	9	10	4	5	
3° id.: Gaudete	13	14	15	16	17	11	12	
4° id.: Memento	20	21	22	23	24	18	19	
Zo na Kerstmis	27	28	29	30	31	—	26	

Adv.: Advent; Ep.: Epiphania; Pa.: Pasen; Pi.: Pinksteren; V.: Vasten.

Zondagen	D	ED en E	FE en F	GF en G	AG en A	BA en B	CB en C	DC	
Zo na Circumcisio	4	5	6	—	—	2	3	4	Januari
1° zo na Ep. : In Excelso	11	12	13	7	8	9	10	11	
2° id. : Omnis terra	18	19	20	14	15	16	17	18	
3° id. : Adorate	25	26	27	21	22	23	24	25	
4° id. : Adorate II	1	2	3	28	29	30	31	1	Februari
5° id. : Adorate III	—	—	—	4	5	6	7	8	
LXX ^a : Circumdedertunt	8	9	10	11	12	13	14	15	
LX ^a : Exsurge	15	16	17	18	19	20	21	22	
L ^a : Esto mihi	22	23	24	25	26	27	28	29	
Aswo : Cineres	25	26	27	28	29	—	—	—	
	D en ED	E en FE	F en GF	G en AG	A en BA	B en CB	C en DC		
Aswo : Cineres	—	—	—	—	1	2	3		Maart
XL ^a : 1° zo V. : Invocavit	1	2	3	4	5	6	7		
2° zo V. : Reminiscere	8	9	10	11	12	13	14		
3° zo V. : Oculi	15	16	17	18	19	20	21		
4° zo V. : Laetare	22	23	24	25	26	27	28		April
5° zo V. (Passiezo) : Iudica	29	30	31	1	2	3	4		
Palmarum	5	6	7	8	9	10	11		
PASEN	12	13	14	15	16	17	18		
1° zo na Pa. : Quasimodo	19	20	21	22	23	24	25		Mei
2° id. : Misericordia	26	27	28	29	30	1	2		
3° id. : Iubilate	3	4	5	6	7	8	9		
4° id. : Cantate	10	11	12	13	14	15	16		
5° id. : Vocem Iocunditatis (Rogationum)	17	18	19	20	21	22	23		Juni
O.H. Hemelvaart	21	22	23	24	25	26	27		
6° zo na Pa. : Exaudi	24	25	26	27	28	29	30		
Pinksteren	31	1	2	3	4	5	6		

XL^a : Quadragesima ; L^a : Quinquagesima ; LX^a : Sexagesima ; LXX^a : Septuagesima.

II. VERANDERLIJKE FEESTDAGEN

Zondagen	D en ED	E en FE	F en GF	G en AG	A en BA	B en CB	C en DC	
1 ^e zo na Pi. : Trinitatis	7	8	9	10	11	12	13	Juni
Sacramentsdag	11	12	13	14	15	16	17	
2 ^e zo na Pi. : Domine in tua	14	15	16	17	18	19	20	
3 ^e id. : Factus est	21	22	23	24	25	26	27	
4 ^e id. : Respice in me	28	29	30	1	2	3	4	Juli
5 ^e id. : Dominus illuminatio	5	6	7	8	9	10	11	
6 ^e id. : Exaudi	12	13	14	15	16	17	18	
7 ^e id. : Dominus fortitudo	19	20	21	22	23	24	25	
8 ^e id. : Omnes gentes	26	27	28	29	30	31	1	Augustus
9 ^e id. : Suscepimus	2	3	4	5	6	7	8	
10 ^e id. : Ecce Deus	9	10	11	12	13	14	15	
11 ^e id. : Cum clamarem	16	17	18	19	20	21	22	
12 ^e id. : Deus in loco sancto	23	24	25	26	27	28	29	
13 ^e id. : Deus in adiutorium	30	31	1	2	3	4	5	September
14 ^e id. : Respice Domine	6	7	8	9	10	11	12	
15 ^e id. : Protector noster	13	14	15	16	17	18	19	
16 ^e id. : Inclina	20	21	22	23	24	25	26	
17 ^e id. : Miserere mei	27	28	29	30	1	2	3	October
18 ^e id. : Iustus es	4	5	6	7	8	9	10	
19 ^e id. : Da pacem	11	12	13	14	15	16	17	
20 ^e id. : Salus populi	18	19	20	21	22	23	24	
21 ^e id. : Omnia quae	25	26	27	28	29	30	31	
22 ^e id. : In voluntate	1	2	3	4	5	6	7	November
23 ^e id. : Si iniquitates	8	9	10	11	12	13	14	
24 ^e id. : Dicit Dominus	15	16	17	18	19	20	21	
25 ^e id. : » » II	22	23	24	25	26	—	—	
1 ^e zo v. Adv. : Ad te levavi	29	30	1	2	3	27	28	
2 ^e id. : Populus Sion	6	7	8	9	10	4	5	December
3 ^e id. : Gaudete	13	14	15	16	17	11	12	
4 ^e id. : Memento	20	21	22	23	24	18	19	
Zo na Kerstmis	27	28	29	30	31	—	26	

Adv. : Advent ; Ep. : Epiphania ; Pa. : Pasen ; Pi. : Pinksteren ; V. : Vasten.

Zondagen	D	ED en E	FE en F	GF en G	AG en A	BA en B	CB en C	DC	
Zo na Circumcisio	4	5	6	—	—	2	3	4	Januari
1° zo na Ep.: In Excelso	11	12	13	7	8	9	10	11	
2° id.: Omnis terra	18	19	20	14	15	16	17	18	
3° id.: Adorate	25	26	27	21	22	23	24	25	
4° id.: Adorate II	1	2	3	28	29	30	31	1	Februari
5° id.: Adorate III	8	9	10	4	5	6	7	8	
6° id.: Adorate IV	—	—	—	11	12	13	14	15	
LXX ^a : Circumdederunt	15	16	17	18	19	20	21	22	
LX ^a : Exsurge	22	23	24	25	26	27	28	29	
	D en ED	E en FE	F en GF	G en AG	A en BA	B en CB	C en DC		
L ^a : Esto mihi	1	2	3	4	5	6	7		Maart
Aswo: Cineres	4	5	6	7	8	9	10		
XL ^a : 1° zo V.: Invocavit	8	9	10	11	12	13	14		
2° zo V.: Reminiscere	15	16	17	18	19	20	21		
3° zo V.: Oculi	22	23	24	25	26	27	28		
4° zo V.: Laetare	29	30	31	1	2	3	4		April
5° zo V. (Passiezo): Iudica	5	6	7	8	9	10	11		
Palmarum	12	13	14	15	16	17	18		
PASEN	19	20	21	22	23	24	25		
1° zo na Pa.: Quasimodo	26	27	28	29	30	1	2		Mei
2° id.: Misericordia	3	4	5	6	7	8	9		
3° id.: Iubilate	10	11	12	13	14	15	16		
4° id.: Cantate	17	18	19	20	21	22	23		
5° id.: Vocem Iocunditatis (Rogationum)	24	25	26	27	28	29	30		
O.H. Hemelvaart	28	29	30	31	1	2	3		Juni
6° zo na Pa.: Exaudi	31	1	2	3	4	5	6		

XL^a: Quadragesima ; L^a: Quinquagesima ; LX^a: Sexagesima ; LXX^a: Septuagesima.

II. VERANDERLIJKE FEESTDAGEN

Zondagen	D en ED	E en FE	F en GF	G en AG	A en BA	B en CB	C en DC	
Pinksteren	7	8	9	10	11	12	13	
1° zo na Pi. : Trinitatis	14	15	16	17	18	19	20	Juni
Sacramentsdag	18	19	20	21	22	23	24	
2° zo na Pi. : Domine in tua	21	22	23	24	25	26	27	
3° id. : Factus est	28	29	30	1	2	3	4	
4° id. : Respice in me	5	6	7	8	9	10	11	Juli
5° id. : Dominus illuminatio	12	13	14	15	16	17	18	
6° id. : Exaudi	19	20	21	22	23	24	25	
7° id. : Dominus fortitudo	26	27	28	29	30	31	1	Augustus
8° id. : Omnes gentes	2	3	4	5	6	7	8	
9° id. : Suscepimus	9	10	11	12	13	14	15	
10° id. : Ecce Deus	16	17	18	19	20	21	22	
11° id. : Cum clamarem	23	24	25	26	27	28	29	
12° id. : Deus in loco sancto	30	31	1	2	3	4	5	September
13° id. : Deus in adiutorium	6	7	8	9	10	11	12	
14° id. : Respice Domine	13	14	15	16	17	18	19	
15° id. : Protector noster	20	21	22	23	24	25	26	
16° id. : Inclina	27	28	29	30	1	2	3	October
17° id. : Miserere mei	4	5	6	7	8	9	10	
18° id. : Iustus es	11	12	13	14	15	16	17	
19° id. : Da pacem	18	19	20	21	22	23	24	
20° id. : Salus populi	25	26	27	28	29	30	31	
21° id. : Omnia quae	1	2	3	4	5	6	7	November
22° id. : In voluntate	8	9	10	11	12	13	14	
23° id. : Si iniquitates	15	16	17	18	19	—	—	
24° id. : Dicit Dominus	22	23	24	25	26	20	21	
1° zo v. Adv. : Ad te levavi	29	30	1	2	3	27	28	December
2° id. : Populus Sion	6	7	8	9	10	4	5	
3° id. : Gaudete	13	14	15	16	17	11	12	
4° id. : Memento	20	21	22	23	24	18	19	
Zo na Kerstmis	27	28	29	30	31	—	26	

Adv. : Advent ; Ep. : Epiphania ; Pa. : Pasen ; Pi. : Pinksteren ; V. : Vasten.

TABEL III

NEDERLANDSE HEILIGENKALENDER

De Nederlandse heiligenkalender poogt een gezamenlijk overzicht te geven van de heiligenfeesten, die van de 13^e tot de 16^e eeuw gevierd werden in de bisdommen en aartsbisdommen waaronder de Nederlandse gebieden behoren, met uitzondering nochtans van het bisdom Osnabrück, dat zich slechts voor een gering deel over Nederlands gebied uitstreckte.

Vooraan werden de voornaamste gegevens van de Eeuwigdurende kalender geplaatst: na de dag van de maand (1^e kolom), komen de dagletter (2^e kolom), de Romeinse kalender (3^e kolom) en het Gulden Getal (4^e kolom).

De heiligenfeesten werden in twee groepen onderscheiden: gemeenschappelijke en eigene.

Als gemeenschappelijk gelden de heiligenfeesten die in alle behandelde bisdommen gevierd werden. Zij zijn in de vijfde kolom ondergebracht, onverschillig of het feesten van de gehele kerk of van een deel van de kerk betreft.

Als eigen gelden de heiligenfeesten die slechts in een of meer van de behandelde bisdommen gevierd werden; deze zijn, naar bisdom, in de kolommen 6 tot 15 aangegeven. Van de verering in een bepaalde kerk of gewest binnen een bisdom moest wegens de nagestreefde overzichtelijkheid worden afgezien. De bijzonderheden daaromtrent zijn in het Glossarium onder de naam van de heilige opgenomen.

De Nederlandse heiligenkalender werd naar de volgende bronnen opgemaakt:

ATRECHT.

1. Sacramentarium, fragment 11e e. Atrecht, Bibl. munic. n° 721 (1027). V. LEROQUAIS, *Sacramentaires*, I, 163.
2. Sacramentarium van Atrecht-Senlis, tweede helft 12e e. Parijs, Bibl. S. Geneviève, n° 126 (BB, 1, fol. 35). *O.c.*, I, 172, n. 132.
3. Sacramentarium, tweede helft 12e e. Parijs, Bibl. Mazarine, n° 431 (236). *O.c.*, I, 306.
4. Sacramentarium, tweede helft 13e e. Boulogne, Bibl. munic. n° 83. *O.c.*, I, 274.
5. Sacramentarium, eerste helft 13e e. Atrecht, Bibl. munic., n° 309 (959). *O.c.*, II, 150.
6. Sacramentarium 15e e. *Ibid.*, n° 271 (929), *O.c.*, III, 109.
7. Brevier, a^o 1461. *Ibid.*, n° 389 (989). V. LEROQUAIS, *Bréviaires*, I, 45, n. 26.
8. Brevier, midden 15e e. *Ibid.*, n° 412 (717). *O.c.*, I, 46, n. 27.
9. Brevier, 15e e. *Ibid.*, n° 768 (1034). *O.c.*, I, 68.
10. Brevier, 15e e. *Ibid.*, n° 771 (732). *O.c.*, I, 69.
11. Kalendarium Atrebatense, a^o 1481, ed. W.H.J. WEALE, *Analecta Liturgica* (Brugge-Rijsel, 1889), p. 311-317.

DOORNIK.

1. Brevier, begin 15e e. Kamerijk, Bibl. munic. 104 (104). V. LEROQUAIS, *Bréviaires*, I, 198, n. 121.
2. Brevier, einde 15e e. Dowaai, Bibl. munic. 163. *O.c.*, II, 66, n. 248.
3. Brevier, a^o 1479. Rijsel, Bibl. munic. 49. *O.c.*, II, 158, n. 306.
4. Brevier, 15e e. Valenciennes, Bibl. munic., 105 (98). *O.c.*, IV, 281, n. 882.
5. *Missale*, ed. Parijs, 1498.
6. *Missale*, ed. Parijs, 1509.

KAMERIJK

1. Sacramentarium, eerste helft 12e e. Kamerijk, Bibl. munic. 234 (224). V. LEROQUAIS, *Sacramentaires*, I, 222.
2. Missale, a^o 1241. Ibid., n° 183 (178). V. LEROQUAIS, *Bréviaires*, II, 106.
3. Sacramentarium, tweede helft 12e e. Ibid. n° 181 (176). V. LEROQUAIS, *Sacramentaires*, I, 122.
4. Sacramentarium, tweede helft 12e e. Ibid., n° 43 (45). *O.c.*, I, 263, n. 127.
5. Sacramentarium, eerste helft 14e e. Parijs, Bibl. Nat., Mss. lat. 17311. *O.c.*, II, 228, n. 403.
6. Sacramentarium, einde 14^e e. Kamerijk, Bibl. munic., n° 232 (222). *O.c.*, II, 380, n. 550.
7. Sacramentarium, einde 14^e e. Ibid., n° 184 (179). *O.c.*, II, 378, n. 548.
8. Sacramentarium, einde 14^e e. Ibid., n° 185 (160). *O.c.*, II, 379, n. 549.
9. Sacramentarium, 14^e e. Ibid., n° 182 (177). *O.c.*, II, 308, n. 484.
10. Sacramentarium, eerste helft 15^e e. Ibid., n° 146 (142). *O.c.*, III, 19, n. 573.
11. Sacramentarium, eerste helft 15^e e. Ibid., n° 151 (147). *O.c.*, III, 22, n. 576.
12. Kalendarium Cameracense, a^o 1495, ed. W.H.J. WEALE, *O.c.*, p. 273-279.

KEULEN.

Naar H. GROTEFEND, *Zeitrechn.*, II, 1, p. 82-86 en G. ZILLIKEN, *Der Kölner Festkalender*. Bonn, 1910.

LUIK.

Naar H. GROTEFEND, *O.c.*, p. 105-109, en Kalendarium Leodiense, a^o 1499, ed. W.H.J. WEALE, *O.c.*, p. 104-110.

MUNSTER.

Naar H. GROTEFEND, *O.c.*, p. 132-135, en W. GREVE, *Der Münsterische Festkalender*. Munster, 1939, R. STAPPER, *Die Feier des Kirchenjahres an der Kathedrale von Münster im hohen Mittelalter*. Munster, 1916, en J. AENGENVVOORT, *Quellen und Studien zur Geschichte des Graduale Monasteriense*. z. pl., 1951 (Diss. Keulen).

REIMS.

1. Brevier, 11e e. Parijs, Bibl. Nat., Mss. lat. 17991. V. LEROQUAIS, *Bréviaires*, III, 349, n. 636.
2. Missale, 11e e. Laon, Bibl. munic., n° 236. V. LEROQUAIS, *Sacramentaires*, I, 129, n. 53.
3. Missale, eerste helft 12e e. Reims, Bibl. munic. n° 218 (C. 124). *O.c.*, I, 227, n. 105.
4. Missale, eerste helft 12e e. Troyes, Bibl. munic. n° 1951. *O.c.*, I, 283, n. 139.
5. Missale, 12^e e. Reims, Bibl. munic. n° 221 (C. 201). *O.c.*, I, 358, n. 189.
6. Missale, begin 13^e e. Ibid., n° 216 (C. 126), *O.c.*, II, 17, n. 210.
7. Missale, eerste helft 14e e. Ibid. n° 224 (C. 128). *O.c.*, II, 336.
8. U. CHEVALIER, *Sacramentaire et martyrologe de l'abbaye de Saint-Remy*. Parijs, 1900.

TERWAAN.

1. Kalendarium, begin 15e e. Brugge, Bisschoppelijk Archief.
2. Brevier, tweede helft 14e e. Parijs, Bibl. Nat., Mss. lat. 17997. V. LEROQUAIS, *Bréviaires*, III, 356, n. 642.
3. Brevier, tweede helft 14e e. Atrecht, Bibl. munic. n° 550 (393). *O.c.*, I, 58, n. 34.

TRIER.

1. H. GROTEFEND, *Zeitrechn.* II, 1, p. 187-192, en *Kalendarium Treverense*, a° 1487, ed. W.H.J. WEALE, *O.c.*, p. 325-333.
2. P. MIESGES, *Der Trierer Festkalender*. Bonn, 1915.

UTRECHT.

Naar H. GROTEFEND, *Zeitrechn.* II, 1, p. 192-197, S. FRUIN, Fz., *Bijdragen voor een oorkondenboek van het Sticht Utrecht. Programma.* 's Gravenhage, 1890, B. KRUITWAGEN, *Laat-middeleeuwsche Paleografica, Paleotypica, Liturgica, Kalendalia, Grammaticalia.* 's Gravenhage, 1942, p. 156-192 (ook in : *Het Boek*, XXV, 's Gravenhage, 1938-1939, p. 7-44), en het *Kalendarium Traiectense* a° 1487, ed. W.H.J. WEALE, *O.c.*, p. 247-257.

De gegevens van de geraadpleegde kalenders werden als volgt geordend.

In kolom 5 (gemeenschappelijk) worden de heiligenfeesten opgenomen die in alle of nagenoeg alle onderzochte kalenders voorkomen. In de kolommen 6 tot 15 komen alleen de heiligenfeesten voor, die van deze in kolom 5 verschillen, ofwel omdat de gemeenschappelijke heilige er niet gevierd wordt, wat met de vermelding *Ontbr.* aangewezen is, ofwel omdat hij de eerste rang voor een andere heilige heeft moeten afstaan, in welk geval de naam van die laatste heilige van een kruisje (+) voorafgegaan is, ofwel omdat hij vervangen werd door een andere heilige, in welk geval de naam van die heilige zonder meer opgegeven is.

In de gevallen waarin een feest eigen aan een bisdom niet in alle geraadpleegde kalenders voorkomt of er niet op dezelfde dag in voorkomt, werd de naam van de heilige tussen ronde haakjes geplaatst.

De heiligenfeesten die geboden feestdagen waren, werden door een sterretje * aangewezen. Is het feest niet in alle kalenders als geboden feestdag aangegeven, dan wordt het sterretje tussen haakjes geplaatst.

De kalender van Utrecht onderscheidt zich door talrijke heiligen, waarvan het feest liturgisch niet gevierd werd; de namen van die heiligen werden kursief gedrukt.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
J a n u a r i								
1	A	Kal.	III	Circum- cisio*				
2	B	III N.		Oct. Ste- phani	Dedica- tio eccl. S. Marie Atreb.			
3	C	III N.	XI	Oct. Johan.		+Genoveva	+Genoveva	
4	D	Prid. N.		Oct. Inno- cen.				
5	E	Non.	XIX	Vigilia				

6	F	VIII Id.	VIII	Epiphania*				
7	G	VII Id.			Santinus			(Reinol- dus)
8	A	VI Id.	XVI					
9	B	V Id.	V					
10	C	III Id.						Paulus erem.

11	D	III Id.	XIII					Obitus ter- tii regis
12	E	Prid. Id.	II				(Hilarius eps.)	
13	F	Idibus		Oct. Epiph.	+Remigius et Hilarius		+Remigius	
14	G	XIX K.	X	Felix in Pincis				
15	A	XVIII K.			Maurus	Maurus	(Inv. Fir- mini) Bonitus	Maurus
-----								
16	B	XVII K.	XVIII	Marcellus	+Furseus		+Furseus	
17	C	XVI K.	VII	Anthonius			(+Sulpi- cius)	
18	D	XV K.		Prisca				
19	E	XIII K.	XV	Marius et Martha	(+Audifax et Aba- cuch)			
20	F	XIII K.	III	Fabianus et Sebas- tianus				

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
J a n u a r i						
1				+Basilius		
2						
3			+Genoveva	+Genoveva		
4			Rigobertus*			
5						
6						
7						<i>Isidorus</i>
8					(Vitalis)	<i>Severinus</i>
9					(Marciana)	<i>Julianus</i>
10	Paulus erem.	Paulus erem.			(Paulus erem.)	<i>Paulus erem.</i>
11						<i>Hyginus</i>
12			Oct. Epiph.			<i>Satirus</i>
13			Remigius* (Hilarius)	+Remigius et Hilarius (Inv. Firmini)	Agritius eps.	+Remigius et Hilarius Pontianus*
14						
15	Macharius			Maurus	Maurus	Maurus
16						
17		*	<i>Ontbr.</i>	Sulpicius		
18		(*Cathedra Petri)				
19			Oct. Remigii		+Audifax et Abacuch	
20						

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch;
ontbr. = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in
kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
J a n u a r i								
21	G	XII K.		Agnes		*		**Patroclus
22	A	XI K.	XII	Vincentius	(*)	(*)		
23	B	X K.	I	Emerenti- ana et Ma- charius				
24	C	VIII K.		Timotheus		Babilas	Autbertus	
25	D	VIII K.	IX	Conv. Pauli*			+Prejectus	

26	E	VII K.		Polycarpus				
27	F	VI K.	XVII	Johannes Chryst.				
28	G	V K.	VI	Agnes II				(+Carolus imp.)
29	A	III K.		Valerius	(Ontbr.)		(Ontbr.)	
30	B	III K.	XIII	Aldegundis	(Ontbr.)			
31	C	Prid. K.	III			Brigitta (Ignatius)	(Tirsus, Saturninus, Victor)	

F e b r u a r i								
1	D	Kal.		Ignatius Brigitta		Brigitta ontbr.		
2	E	III N.	XI	Purificatio B.M.*				
3	F	III N.	XIX	Blasius		*	+Walde- trudis	
4	G	Prid. N.	VIII		Waldetru- dis		(Liphar- dus)	Papias et Maurus
5	A	Non.		Agatha				

6	B	VIII Id.	XVI	Vedastus, Amandus	Dep. Ve. dasti*, Amandus	Amandus*, Vedastus	Amandus ontbr.	+Dorothea
7	C	VII Id.	V				(Amandus)	
8	D	VI Id.						
9	E	V Id.	XIII			Apollo- nia		Apollonia
10	F	III Id.	II	Sotheris, Zoticus, Ireneus et Jacinctus. Scolastica	Scolastica (overige ontbr.)	Scolasti- ca ontbr.	Scolastica ontbr.	

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
J a n u a r i						
21		(*Patroclus)			*	*
22			*	*		
23						
24			<i>Ontbr.</i>			
25				+Prejectus		
<hr/>						
26					+Marus eps.	
27			+Julianus eps.			
28	Carolus imp. (*)		(Carol. imp.)		+Carolus imp.	
29			<i>Ontbr.</i> (Carolus imp.)	<i>Ontbr.</i> ; Oct. Vincentii	*	
30			<i>Ontbr.</i>	(<i>Ontbr.</i>)		
31					Vigilius	Ignatius

F e b r u a r i						
1			(Ignatius)		<i>Ignatius ontbr.</i>	<i>Ignatius ontbr.</i> (Severus)
2						
3	Hadelinus, Waldetrudis	*				
4	(Oct. Caroli)				(Philorodius)	<i>Phileas</i>
5						
<hr/>						
6		+Dorothea			+Dorothea* (Lubentius)	
7			Helena		Augulus	<i>Augulus</i>
8	(Mengol- dus)	(Helena)			Paulus	Helena
9	Apollonia	(Apollonia)			Apollonia	Apollonia
10		(Scolastica)	(Scolastica)			

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch; *ontbr.* = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
F e b r u a r i								
11	G	III Id.						Desiderius
12	A	Prid. Id.	X				(Trans. S. Barbarae)	Eulalia
13	B	Idibus			Oct. Vedasti	Julianus		
14	C	XVI K.	XVIII	Valentinus, Vitalis, Felicula et Zeno				
15	D	XV K.	VII		Silvinus	Austrigisilus		
<hr/>								
16	E	XIII K.		Juliana				
17	F	XIII K.	XV					
18	G	XII K.	III					(Simeon)
19	A	XI K.						
20	B	X K.	XII			Eleutherius*		
<hr/>								
21	C	VIII K.	I		Dedic. eccl. S. Vedasti			LXXXIX mart.
22	D	VIII K.		Cathedra S. Petri*				
23	E	VII K.	IX	Vigilia				
24	F	VI K.		Matthias*				
25	G F	V K. VI K.	XVII					
<hr/>								
26	A G	III K. V K.	VI					(Alexander)
27	B A	III K. III K.						
28	C B	Pr. K. III K.	XIII					Romanus
29	C	Pr. K.						

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

HEILIGENKALENDER

III.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
F e b r u a r i						
11					Simplidis (Eufaxia)	<i>Desiderius</i>
12					Eulalia	<i>Dorothea</i>
13					Castor	<i>Eulalia</i>
14						
15				Silvinus	Severus	<i>Faustina</i>

16						
17					Bonosius	<i>Polycronius</i>
18					Simeon	<i>Simeon</i>
19					Leguncius	<i>Gabinus</i>
20					Martyres in- numerabiles	<i>Eucharis</i>

21						LXXIX mart.
22						
23					Celsus	
24						
25		Walburgis				<i>Victorinus</i> (Walburgis)

26						<i>Alexander</i>
27		(Leander)			Leander	<i>Leander</i>
28		(Romanus)	(Oswaldus)		(Romanus)	<i>Romanus</i>
29						

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch;
ontbr. = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in
kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
M a a r t								
1	D	Kal.	III		Albinus		(Albinus)	Switbertus
2	E	VI N.						
3	F	V N.	XI					(Cunegundis)
4	G	IIII N.						
5	A	III N.	XIX					

6	B	Prid. K.	VIII					
7	C	Non.		Perpetua et Felicitas				(+Thomas de Aquino)
8	D	VIII Id.	XVI					
9	E	VII Id.	V					(XL mar- tyres)
10	F	VI Id.						

11	G	V Id.	XIII		Vindicia- nus			
12	A	IIII Id.	II	Gregorius		*		
13	B	III Id.						
14	C	Prid. Id.	X					
15	D	Idibus						(Longi- nus)

16	E	XVII K.	XVIII					Heribertus
17	F	XVI K.	VII			Gertrudis	(Gertru- dis)	Gertrudis
18	G	XV K.						
19	A	XIIII K.	XV					
20	B	XIII K.	IIII					

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
M a a r t						
1			(Albinus)		(Donatus)	<i>Swibertus</i>
2			Macra			<i>Simplicius</i>
3						<i>Cbeledonius</i>
4					Basinus eps.	<i>Lucius (Adrianus)</i>
5						<i>Phocas</i>

6					Quiriacus	<i>Victor et Victorinus</i>
7				Humfridus		(+Thomas de Aquino)
8						<i>Philemon et Apollinaris (Thomas de Aquino)</i>
9						<i>XL martyres</i>
10						<i>Alexander</i>

11						<i>Gorgonius</i>
12			*	*		
13						<i>Macedonius (Leo)</i>
14						<i>XLVII martyres</i>
15					(Longinus)	<i>Longinus</i>

16					(Cyriacus)	<i>Heribertus</i>
17	Gertrudis	Gertrudis			Gertrudis (Patricius)	Gertrudis (*)
18					(Alexander)	<i>Alexander</i>
19					(Joseph)	<i>Johannes er. (Transl. Marie M.)</i>
20						<i>Cutbertus (Joseph)</i>

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch; *onibr.* = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
M a a r t								
21	C	XII K.		Benedictus				
22	D	XI K.	XII					
23	E	X K.	I					
24	F	VIII K.						
25	G	VIII K.	IX	Annuncia- tio B.M.*				

26	A	VII K.						(Ludgerus)
27	B	VI K.	XVII	Resurrec- tio Domini				
28	C	V K.	VI					
29	D	III K.						
30	E	III K.	XVIII					
31	F	Prid. K.	III					Balbina

A p r i l								
1	G	Kal.						
2	A	III N.	XI			Maria Egypt.		
3	B	III N.						(Theodo- sia)
4	C	Prid. N.	XIX	Ambrosius		*		
5	D	Non.	VIII					

6	E	VIII Id.	XVI					
7	F	VII Id.	V					
8	G	VI Id.						(Celesti- nus)
9	A	V Id.	XIII		Maria Egypt.			
10	B	III Id.	II					

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
M a a r t						
21			*			
22						<i>Paulus</i>
23					(Theodorus)	<i>Victorianus</i>
24						<i>Pigmenius</i>
25						

26		Ludgerus			Felix eps.	<i>Ludgerus</i>
27						
28						<i>Guntrammus</i>
29					(Transl. Maximini)	<i>Eustachius</i>
30						<i>Quirinus</i>
31		(Regulus)				<i>Balbina</i>

A p r i l						
1						<i>Theodora</i>
2			Maria Egyptiaca			<i>Nicetius</i>
3						<i>Theodosia</i>
4						
5						<i>Claudianus</i>

6						<i>Firminus</i>
7						<i>Egesippus</i>
8						<i>Celestinus</i>
9	Maria Egypt.	(Maria Egypt.)				<i>Apollonius</i>
10						<i>Maria Egypt.</i>

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch;
ontbr. = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in
kalender vermeld.

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
April								
11	C	III Id.		Leo		(Ontbr.)		
12	D	Prid. Id.	X					
13	E	Idibus		Euphemia		(Ontbr.)		
14	F	XVIII K.	XVIII	Tiburtius et Valeria- nus; Maxi- mus				
15	G	XVII K.	VII					

16	A	XVI K.						
17	B	XV K.	XV					(Petrus diac.)
18	C	XIII K.	III				(Ursmar- rus)	
19	D	XIII K.						
20	E	XII K.	XII					

21	F	XI K.	I					
22	G	X K.						
23	A	VIII K.	IX	Georgius				*
24	B	VIII K.						Ludgerus
25	C	VII K.	XVII	Marcus*				

26	D	VI K.	VI			Cletus	(Cletus)	
27	E	V K.					(Antho- nius)	
28	F	III K.	XIII	Vitalis				
29	G	III K.	III		Quiriacus	Petrus m.	Petrus m.	
30	A	Prid. K.			Petrus m.	Eutropius*		Quirinus

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

HEILIGENKALENDER

III.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
A p r i l						
11		(<i>Ontbr.</i>)		<i>Ontbr.</i>		
12						Zeno
13	(<i>Ontbr.</i>)	(<i>Ontbr.</i>)		<i>Ontbr.</i>		
14						
15						<i>Olympias et Maximus (Helena)</i>

16			(Transl. Gibriani)			<i>XVII martyres</i>
17	Petrus diac.					<i>Anicetus</i>
18	Ursmarus		(Maternus)			<i>Eleutherius</i>
19			Leo			<i>Timon (Ursmarus)</i>
20						<i>Victor</i>

21						<i>Simeon</i>
22					Abrunculus eps.	<i>Gaius</i>
23	+Adalbertus eps.	*	Felix, Fortunatus et Achilles			(+Adalbertus)
24		Ludgerus*	Bova et Doda			<i>Alexander</i>
25	+Floribertus eps.					

26				Cletus		<i>Cletus</i>
27						<i>Anthimus</i>
28	+Transl. Lamberti					
29	Petrus m.	(Petrus m.)				<i>Petrus m.</i>
30					Quirinus	<i>Eutrobius (Quirinus)</i>

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch; *ontbr.* = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
M e i								
1	B	Kal.	XI	Philippus et Jacobus*				+Walbur. gis
2	C	VI N.					Elevatio Elisabeth	Transl. Cassii et al.
3	D	V N.	XIX	Inventio S. Crucis* ; Alexander, Eventius et Theodulus, Juvenalis				
4	E	IIII N.	VIII					(Monica)
5	F	III N.						

6	G	Prid. N.	XVI	Johannes a.p. Lat.		*		
7	A	Non.	V					
8	B	VIII Id.			Apparitio S. Michael.		Appar. S. Michaelis	
9	C	VII Id.	XIII		Transl. S. Nicolai	Dedic. eccl. B. Marie Torn.* Transl. Nicol.	(Transl. S. Nicolai)	
10	D	VI Id.	II	Gordianus et Epima- chus				

11	E	V Id.					(Gengul- phus, Maio- lus et Mamer- tus)	Mamertus
12	F	IIII Id.	X	Pancratius Nereus et Achilles				
13	G	III Id.		Maria ad Martyres			(Servatius eps.)	Servatius
14	A	Prid. Id.	XVIII					
15	B	Idibus	VII					(Sophia)

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
M e i						
1	+Walburgis	+Walburgis			+Walburgis	+Walburgis
2		(Athanasius)	(Athanasius, Marculphuſ)		Anastasius (Athanasius)	<i>Athanasius</i>
3						
4		Florianus (Vigilia)				<i>Godehardus</i>
5		(Ascencio Domini)			Britonius eps.	<i>Hilarius</i>
6						
7	Domicianus eps.					Juvenalis
8			Gibrianus			Wiro
9			Transl. S. Nicolai, Gregorius	(Transl. S. Nicolai)	Transl. S. Nicolai	Gengulphus
10						
11	Gengulphus					<i>Mamertus</i>
12					+Modowaldus eps.	Pancratius
13	+Servatius*	Servatius*	(Servatius)	<i>Ontbr.</i>	+Gangulphus, Servatius	Servatius*
14	(Victor et Corona)					<i>Victor</i>
15		(Festum Pentecostes)				<i>Isidorus (Sophia)</i>

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch; *ontbr.* = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
M e i								
16	C	XVII K.				Oct. dedi- cationis		
17	D	XVI K.	XV					
18	E	XV K.	III					
19	F	XIII K.			(Poten- tiana)	Petrus cf.	(Anna)	(Poten- tiana)
20	G	XIII K.	XII					

21	A	XII K.	I					
22	B	XI K.						
23	C	X K.	IX					
24	D	VIII K.						
25	E	VIII K.	XVII	Urbanus pp.		Sorores B.M.		

26	F	VII K.	VI					(Beda)
27	G	VI K.						
28	A	V K.	XIII		Germanus eps. (Maximi- nus)	Germanus		
29	B	III K.	III			Maximi- nus		Maximinus
30	C	III K.						
31	D	Prid. K.	XI	Petronilla	(Ontbr.)			Ontbr.

J u n i								
1	E	Kal.		Nicomedis				
2	F	III N.	XIX	Marcelli- nus et Petrus				
3	G	III N.	VIII					Erasmus
4	A	Prid. N.	XVI		Saturnina			
5	B	Non.	V	Bonifacius				Ontbr.

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
M e i						
16						<i>Peregrinus</i>
17						<i>Sirus</i>
18						<i>Johannes (Marcus)</i>
19	Potentiana		Petrus eps. Calocerius et Parthemius		Potentiana	Potentiana
20						<i>Basilla</i>

21						<i>Secundus (Valens)</i>
22		(Festum Tri- nitatis)				<i>Helena</i>
23						<i>Desiderius</i>
24						<i>Rogatianus (Donatianus)</i>
25			+Dedic. S. Ju- liani +Sorores B.M.			

26		(Festum ven. Sacramenti)	(Mathurinus)			<i>Augustinus</i>
27						<i>Beda</i>
28	Germanus		Germanus		(Germanus)	Germanus
29	Maximi- nus	(Oct. Trini- tatis)	(Transl. Ger- mani)		Maximinus	<i>Maximinus</i>
30						<i>Felix</i>
31	(<i>Ontbr.</i>)		(<i>Ontbr.</i>)	(<i>Ontbr.</i>)		

J u n i						
1			(+Reverianus)		Simeon eps.	
2						
3					Erasmus	<i>Pergentinus, Laurentinus (Erasmus)</i>
4					Quirinus	<i>Quirinus</i>
5		(*)		<i>Ontbr.</i>		(+Eobanus, Athalarius)

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch;
ontbr. = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in
kalender vermeld.

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
J u n i								
6	C	VIII Id.						
7	D	VII Id.	XIII					
8	E	VI Id.	II	Medardus	(+Gildardus)		+Gildardus	
9	F	V Id.		Primus et Felicianus				
10	G	III Id.	X					Maurinus

11	A	III Id.		Barnabas	(*)			
12	B	Prid. Id.	XVIII	Cyrinus, Nabor, Nazarius et Basilides	+Celsus			
13	C	Idibus	VII		Antonius, Felicula	Antonius		Felicula
14	D	XVIII K.			Rufinus, Valerius	Valerius et Rufus	(Rufus et Valerius)	
15	E	XVII K.	XV	Vitus et Modestus		Modestus ontbr.	(+Landelinus et Crescentia)	Crescentia
-----								
16	F	XVI K.	III		Cyricus et Julita	Cyricus et Julita	Cyricus et Julita	Aureus et Justina
17	G	XV K.			Avitus	Avitus		
18	A	XIII K.	XII	Marcus et Marcellianus				
19	B	XIII K.	I	Gervasius et Protasius				
20	C	XII K.			Eusebius cf.			

21	D	XI K.	IX		Eusebius eps.	Eusebius		Albanus
22	E	X K.			Albanus			Albinus, X M. mart.
23	F	VIII K.	XVII	Vigilia				
24	G	VIII K.	VI	Johannes Baptista*				
25	A	VII K.			(Transl. Eligii)	Transl. Eligii	Vindicianus Eligius	

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
Juni						
6					Arthemius	XX mart.
7	(Transl. Servatii)	Paulus			Paulus, Fortunatus	Paulus, Tr. Servatii
8		<i>Ontbr.</i>	+Gildardus	+Gildardus		
9						
10					Fortunatus (Getulius)	Rogatus

11						
12		+Odulphus				+Odulphus (Cunera)
13					Felicula	Felicula
14			Transl. Rigoberti, Basilius Rufinus et Valerius	Transl. Basillii (+Valerius et Rufus)	Rusticus (Basilius)	Valerius et Rufus
15	(+Crescentia)	+Crescentia			+Crescentia	+Crescentia

16		(<i>Ontbr.</i>)		Cyricus et Julita	Aureus et Justina	Basilius (Justina)
17		(<i>Alexius</i>)			Avitus	Alexius
18						
19						
20					Maximinus eps.	Rufina et Martina

21	Albanus	Albanus			Albanus	Albanus
22	(Albinus), Paulinus	X M. mart. Albinus			X M. mart.	X M. mart (Albinus)
23					+Egiltrudis	
24						
25	Gallicanus	Gallicanus	(Eligius)	Gallicanus (Eligius)	Adalbertus eps.	Transl. Lebuini, Radbodus* Adalbertus

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch; *ontbr.* = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
Juni								
26	B	VI K.	XIII	Johannes et Paulus			(+Salvinus)	
27	C	V K.	III			(VII dor- mientes)		VII dor- mientes
28	D	III K.		Leo ; Vigilia				
29	E	III K.	XI	Petrus et Paulus*				
30	F	Prid. K.		Comm. S. Pauli ap.				

Juli								
1	G	Kal.	XIX	Oct. Joh. Bapt.				
2	A	VI N.	VIII	Processus et Martini- anus (Visitatio B.M. *)				
3	B	V N.		Transl. S. Thome				
4	C	III N.	XVI	Transl. S. Martini		*		+Dedic. ec- cl. S. Mar- tini, Udal- ricus
5	D	III N.	V			Goar	(Ded. Eccl. a° 1472)	
6	E	Prid. N.		Oct. Petri et Pauli				Dedic. ec- cl. S. Sal- vatoris, +Goar Willibal- dus
7	F	Non.	XIII		Dedic. ec- cl. Marie Attreb. (*Marina)	Transl. S. Thome		
8	G	VIII Id.	II			Kilianus (Marcia- lis)	(Kilianus, Marcia- lis)	Kilianus (Agilolf.)
9	A	VII Id.		(Oct. Visi- tationis)		+Elev. Eleuthe- rii, Effrem		(*Agilol- fus)
10	B	VI Id.	X	Septem fra- tres				

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
-----	------	---------	-------	---------	-------	---------

J u n i

26	Dormitio S. Johannis					
27	VII dor- mientes	VII dormien- tes			VII dor- mientes	VII dormien- tes +Benignus
28						
29						
30						

J u l i

1	+Mone- gundis		+Theodericus		+Theobaldus	+Rumoldus
2						
3		<i>Ontbr.</i>	+Martialis			
4	(Udalri- cus)	(Udalricus)	(Udalricus)	-Berta		*
5					Numerian, Transl. Wandalini	<i>Zoe</i>
6	+Goar				+Goar eps.	
7			Omnes SS. ep. Remens.	Transl. S. Thome	Natuitus eps.	<i>Willibaldus</i>
8	Kilianus	Kilianus			Kilianus Auspicius eps.	<i>Kilianus</i> , Transl. S. Barbare
9					Dedic. eccl. Maximini, Cy- rillus	Zeno
10						

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch; *ontbr.* = niet gevierd; *Kurstef* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
Juli								
11	C	V Id.		Transl. S. Benedicti				
12	D	III Id.	XVIII		Vincen. tuss. eps. (Anacle. tus)	Felix et Nabor	(Marga. retha) (Henri. cus)	Felix et Nabor Margare. tha
13	E	III Id.	VII		Vincenti. us cf. +Relatio, Vedasti de Belgavo*	Vincentius, Focatus	(Vincen. tius) +Relatio Vedasti	
14	F	Prid. Id.						
15	G	Idibus	XV	Divisio Apost.				

16	A	XVII K.	III		(Hilari. nus)	Bertinus		
17	B	XVI K.		Alexius			<i>Ontbr.</i>	
18	C	XV K.	XII	Arnulphus		Bruno		
19	D	XIII K.	I		Arsenius	Arsenius	Anna	
20	E	XIII K.			Margare. tha	Marga. retha	(Vulma. rus)	

21	F	XII K.	IX	Praxedis	Oct. Veda. sti			
22	G	XI K.		Maria Magda. lena*			(+Wandre. gisilus)	
23	A	X K.	XVII	Appoli. naris		(Transl. S. Nicatii)	(<i>Ontbr.</i>)	Transl. III regum Transl. Fel. licis et Na. boris
24	B	VIII K.	VI	Christina			(<i>Ontbr.</i>)	
25	C	VIII K.		Jacobus* Christopho. rus et Cucufatus				

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
Juli						
11					+Hydolphus eps.	(Oct. Transl. Martini)
12	Cletus	Felix et Nabor			Felix et Nabor	<i>Felix et Nabor</i>
13	Margaretha	Margaretha		Sylea	Margaretha	Margaretha Mildrada
14					Justus (Henricus)	<i>Focas</i>
15						+Plechelmus

16	Gondulphus et Monulphus	(Hilarinus)			Valentinus	<i>Hilarinus</i>
17	+Fredegandus (Ontbr.)			<i>Ontbr.</i>		<i>+Theodosia</i>
18					Symphorosa	+Fredericus (Ontbr.)
19					Martinus eps.	<i>Arsenius</i>
20			(Margaretha)	Wulmarus, Margaretha	Severa	<i>Sabinus et alii</i>

21					+Victor	
22				+Wandegisilus		
23		+Liborius Brigitta	+Transl. S. Nicasii		+Liborius	+Liborius (Transl. III regum)
24						
25	+Chlodesindis		+Benedictio Pomorum	+Judocus	(+Glodesindis Magnericus)	

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch; *ontbr.* = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
Juli								
26	D	VII K.	XIII		Anna		Oct. Anne +Christo- phorus	Anna (Christo- phorus)
27	E	VI K.	III		(Sympho- rianus)		Transfigu- ratio	Hermolaus
28	F	V K.		Pantaleo	+Nazarius et Celsus	+Anna	<i>Onibr.</i>	
29	G	III K.	XI	Felix, Sim- plicius, Faustinus et Beatrix	+Martha Willelmus	Oct. Marie Magd.	Oct. Marie Magd.	
30	A	III K.	(XIX)	Abdon et Sennen		+Martha, Faustinus, Beatrix		
31	B	Prid. K.	XIX	Germanus				
Augustus								
1	C	Kal.	VIII	Petrus ad Vinc.*, Ma- chabei				
2	D	III N.	XVI	Stephanus				
3	E	III N.	V	Inv. Ste- phani			(+Nichode- mus et Ga- maliel et Abibon)	+Nicode- mus, Gamaliel Abibon
4	F	Prid. N.			Justinus	Oct. Anne, Oswaldus	(Justinus)	Justinus
5	G	Non.	XIII		Cassianus, Memmius et Domi- nicus	Maria ad Nives, (Cassianus, Dominicus)	(Cassia- nus)	Oswaldus (+Transfi- guratio)
6	A	VIII Id.	II	Xystus, Felicissi- mus et Agapitus	Transfigu- ratio	Transfigu- ratio		(+Transfi- guratio)
7	B	VII Id.		Donatus				+Maria Egypt., Afra
8	C	VI Id.	X	Cyriacus				
9	D	V Id.		Romanus, Vigilia	(+Gaugeri- cus et Ti- burtius)			
10	E	III Id.	XVIII	Lauren- tius*				

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
Juli						
26	(Anna)	(Anna)	Anna	Transfigura- tio	Beatus et Anna	<i>Jacintus</i> (Ju- docus), Anna
27	(Transl. Caroli)	(Transl. Caroli)			Transl. Caro- li, Ermolaus	<i>Ermolaus</i>
28			<i>Ontbr.</i> (Naza- rius et alii)	(*Sanson)		(*Sanson)
29			Oct. Marie Magd.	+Oct. Marie Magd.	Martha	(*Oct. Marie Magd.)
30					(*Joseph Barsabas)	
31					+Pantus	

Augustus

1						
2						
3			(*Nicode- mus)		+Nicodemus, Gamaliel, Abibon	+Nicodemus, Gamaliel, Abi- bon
4	Justinus, Dominicus	Adv. S. Wal- burgis		Walburgis	Justus et Justinus	<i>Justinus</i>
5	(Oswal- dus, Trans- figuratio) Afra	Dominicus, Oswaldus	(Memmius, B.M. ad Nives, Dominicus)		Oswaldus (Dominicus)	Oswaldus(Ma- ria ad Nives, Dominicus)
6	(*Transfi- guratio)				+Transfigu- ratio	
7		(*Afra)	(Memmius)		+Maria Egypt. Afra	+Transfigura- tio, <i>Afra</i>
8			(*Largus et Smaragdus)			
9		<i>Romanus ontbr.</i>	<i>Romanus ontbr.</i>			
10						

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch;
ontbr. = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in
kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
Augustus								
11	F	III Id.	VII	Tiburtius	(+Gaugericus)	Gaugericus Euplus	+Gaugericus*	Euplus (+Clara)
12	G	Prid. Id.						
13	A	Idibus	XV	Hippolytus				
14	B	XIX K.	III	Eusebius, Vigilia				
15	C	XVIII K.		Assumptio B.M.*				

16	D	XVII K.	XII					(Rochus)
17	E	XVI K.	I	Oct. Laurentii				
18	F	XV K.		Agapitus			+Oct. Gaugerici	+Helena
19	G	XIII K.	IX	Magnus		(Ontbr.)		
20	A	XIII K.						Bernardus; Malachia

21	B	XII K.	XVII					
22	C	XI K.	VI	Symphorianus. Oct. Assumpt. B.M.				
23	D	X K.		Timotheus et Apollinaris				
24	E	VIII K.	XIII	Bartholomeus			(+Audoenus) (Hunegundis)	Genesius (Ludovicus)
25	F	VIII K.	III		Ludovicus	Transl. Eleutherii*, Ludovicus, Genesius		

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
Augustus						
11	+Gaugericus		+Transl. Calixti	+Gaugericus	+(Transl. Matthie)	
12	(Euplus)	Clara			Euplus	<i>Euplus</i> (+Clara) (+Radegundis)
13						
14						+Werenfridus
15						

16	Arnulphus	Anna	Arnulphus	(Ostentio Humfridi)	Arnulphus	Arnulphus
17						+Jeron
18					+Helena	(+Helena)
19						
20	(Bernardus, Philibertus)	Bernardus	(Bernardus)		Bernardus, Auctor	Bernardus
-----						
21	(Privatus)					<i>Privatus</i>
22			+Mauritius			
23	Vigilia	Vigilia				Zacheus, Vigilia
24			(+Audoenus)	+Audoenus		
25	Genesisius		(Mametis, Ludovicus)	Ludovicus	Genesisius	Gregorius eps. (Ludovicus)

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch., *ontbr.* = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
Augustus								
26	G	VII K.		Ireneus et Abundius			(<i>Ontbr.</i>)	
27	A	VI K.	XI	Rufus		Bernardus	(+Hermes)	
28	B	V K.	(XIX)	Hermes ; Augusti- nus			(<i>Hermes ontbr.</i>)	
29	C	III K.	XIX	Sabina ; Passio Joh. Bapt.*				
30	D	III K.	VIII	Felix et Audactus				
31	E	Prid. K.		Paulinus	Adulphus	Oct. Eleu- therii		
September								
1	F	Kal.	XVI	Egidius Priscus				
2	G	III N.	V		Antoninus	Antoninus		Justus
3	A	III N.		Remaclus			(<i>Ontbr.</i>)	
4	B	Prid. N.	XIII		Marcellus	Marcellus		Marcellus (Irmeg.)
5	C	Non.	II		Bertinus	Bertinus	(Bertinus)	
6	D	VIII Id.			Humbertus	Humbertus	(Humber- tus)	Magnus
7	E	VII Id.	X		Evurtius	Evurtius	(Evurtius)	Regina
8	F	VI Id.		Adrianus (Nativitas B.M.*)				
9	G	V Id.	XVIII				(+Audo- marus)	
10	A	III Id.	VII	Gorgonius			(Adrianus)	

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
A u g u s t u s						
26			(Hunegundis, Mametis)	<i>Ontbr.</i>		
27						
28	(<i>Hermes ontbr.</i>)		(+Julianus)	Augustinus*		
29						
30						(+Fiacrus)
31			<i>Ontbr.</i>	<i>Ontbr.</i>		

S e p t e m b e r						
1			(Egidius) Sixtus, Sinitius et Nivardus (Egidius)		+Inv. Matthie	+Petrus, Lazarus
2					Justus, Antonius	Antonius (Trans. Agnetis)
3		<i>Ontbr.</i>	<i>Ontbr.</i> Aigulphus (Remaclus)	<i>Ontbr.</i>	+Mansuetus	(+Ordin. Gregorii)
4		(Marcellus)		Oct. Augustini	Marcellus	<i>Marcellus</i>
5		Victorinus	(Bertinus)	Bertinus	Ferreolus, Ferrutius	<i>Herculianus</i> (Bertinus)
6	(Magnus)				Magnus	Magnus
7	(Magdalena, Evurtius, Regina)	Magdalberta (Regina),	(Memorius, Evurtius) Viventius	Evurtius	Regina	Evurtius (Regina)
8						
9			(+Dorotheus, Audomarus)	+Audomarus*		
10	Theodardus					Hilarius, Othgerus

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch; *ontbr.* = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
September								
11	B	III Id.		Protus et Hyacinthus				
12	C	Prid. Id.	XV					
13	D	Idibus	III		(Inv. Maximi)			Maternus
14	E	XVIII K.		Exaltatio S Crucis* Cornelius et Cyprianus				
15	F	XVII K.	XII	Nicomedis, Oct. Nativ. B.M.			+Aycardus	

16	G	XVI K.	I	Euphemia, Lucia et Geminianus		(Lucia et Geminiana ontbr.)		
17	A	XV K.		Lambertus				
18	B	XIII K.	IX			Methodius (Ferro-lus)		
19	C	XIII K.			(Sequanus)	Januarius		
20	D	XII K.	XVII	Vigilia		+Amandus		

21	E	XI K.	VI	Matheus*				
22	F	X K.		Mauricius	+ et alii		+ et alii	+ et alii
23	G	VIII K.	XIII	Thecla			(Ontbr.)	
24	A	VIII K.	III		Lupus	Conceptio Joh. Bapt.	Elev. S. Gaugerici*	
25	B	VII K.		Firminus				

26	C	VI K.	XI		Cyprianus, Custina			Cosmas et Damianus.
27	D	V K.	(XIX)	Cosmas et Damianus				Ontbr. Dedic. eccl. Colon.*
28	E	IIII K.	XIX					Wenceslaus
29	F	III K.	VIII	Dedic. basil. Michaelis*				
30	G	Prid. K.		Hieronymus				

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
September						
11					Felix, Regula	
12	(Guido cf.)				Depos. Maxi- mini	<i>Marcellinus</i> (Maximinus)
13			Mauricius	Inv. Maximi		<i>Philippus</i>
14					+Depos. Ma- terni epi.	
15			(+Vlearianus)			

16	+Vigilia					
17	*					
18					Trophimus, Ferreolus	<i>Columbanus</i>
19	Maternus		(Goericus)		Januarius Miletus	<i>Januarius</i>
20					+Quiriacus	+ <i>Fausta</i>

21						
22					+ et alii	+ et alii
23	(<i>Ontbr.</i>)		<i>Ontbr.</i>	(<i>Ontbr.</i>)		
24	Oct. Lam- berti	(Robertus)			Conceptio Joh. Bapt.	Conceptio Joh. Bapt.
25		(<i>Ontbr.</i>)	+(Principius)			+(Cleophas)

26		Cyprianus, Justina	Justina		Cyprianus, Justina	Cyprianus, Justina
27			(+Transl. Gibriani)			
28	(Wences- laus)	Wenceslaus			Wenceslaus	Wenceslaus
29					+Lutwinus	
30	(Leopar- dus)	+Dedic. eccl. Monast.*	(+Victor et Cersus)			

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch;
ontbr. = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in
kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
October								
1	A	Kal.	XVI	Remigius eps.	+Transl. Vedasti*	Piatus*, Vedastus (German., Trudo)	Wasnulph., Germanus, Vedastus alii; Oct. Gaugerici	Germanus, Vedastus, Bavo
2	B	VI N.	V	Leodega- rius	+Wasnul- phus Dionysius		(Duo Ewaldi)	Duo Ewal- di
3	C	V N.	XIII				(Ontbr.)	Tyrsus
4	D	III N.	II	Franciscus				
5	E	III N.						

6	F	Prid. N.	X	Fides			(+Obit. Ca- roli Calvi)	(+Brigitta)
7	G	Non.		Marcus, Marcellus et Apuleus				+Sergus, Bacchus
8	A	VIII Id.	XVIII		(Bene- dicta)	Oct. Piati, Demetrius	Gislenus, Regenfledis	Flavianus (Benedic- ta)
9	B	VII Id.	VII	Dionysius, Rusticus et Eleuther- ius		Dionysius (+Gisle- nus)		
10	C	VI Id.		Gereo			(+Gisle- nus)	Gereo, Vic- tor et alii

11	D	V Id.	XV		Venantius	Venantius (Transl. Augusti- ni) Gengul- phus	(Venanti- us) Transl. Augustini	(Bruno)
12	E	III Id.	III					
13	F	III Id.			Athanasius		(Donati- anus)	
14	G	Prid. Id.	XII	Callistus		Donatia- nus	(Dona- tianus)	
15	A	Idibus	I		Vulfram- nus	Basolus	(Basolus)	CCCLX Mauri m.

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
October						
1	Germanus, Vedastus, (Piatu)	Germanus, Vedastus, Bavo	+Vedastus	+Germanus, Vedastus	Nicetius eps. Bavo (Germanus, Vedastus) dastus, Aman-dus, Bavo)	
2			+Dedic. eccl. S. Remigii	+Ostentio Maximi*		
3	Duo Ewaldi	Transl. Ludge-ri, Duo Ewaldi			Duo Ewaldi	Duo Ewaldi
4		+Marcus et Marcianus		<i>Ontbr.</i>	+Tyrsus, (Bonifatius)	
5					Palmatius	<i>Apollinaris</i>
6	<i>(Ontbr.)</i>	<i>Ontbr.</i>		<i>Ontbr.</i>	Innum. marty- res Trev.	Michael
7	(+Oct. Leopardi)	(+Sergius et Bacchus)			+Sergius, Bacchus	(+Sergius, Bacchus)
8	Amor, (Demetrius)		(Benedicta) Vigilia		Metropol. eps. Trev. (Demetrius)	<i>Regenfeldis</i>
9	Dionysius			Dionysius Oct. Maximi Richarius	+Arimalis	
10		Victor et socii		<i>(Ontbr.)</i>		Victor et Ge-reon
11	(Gummar.)	Transl. Augustini		Venantius	Tracus, Prob., Andronicus	Transl. Augustini
12		(IV M. mart.)	Dedic. eccl. S. Symphoriani		Cletus	<i>Cyprianus, Felix</i>
13	Triumphus S. Lamberti				Lubentius	<i>Theophilus</i>
14				+Donatianus	+Rusticus eps.	
15	Mauri martyres	Mauri marty-res	Basolus	Dedic. S. Marie Morin.* (Wulframus)	Severus eps. Mauri martyr.	CCC Mauri martyres

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch; *ontbr.* = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
October								
16	B	XVII K.			(Lucianus) Martha Julianus, Maximia. nus Pelagia		(Lucianus)	Eliphius, Gallus Martha
17	C	XVI K.	IX					
18	D	XV K.		Lucas*			+Dedic. eccl. Camer. (a° 1030)	
19	E	XIII K.	XVII		Amatus	Amatus	Amatus	Januarius
20	F	XIII K.	VI		Caprasius	Caprasius	(Caprasius)	

21	G	XII K.	X	XI M. virg.	+Ursula			
22	A	XI K.	XIII		Gratianus	Cordula		Cordula, Severus
23	B	X K.	III	Severinus			(Ontbr.)	
24	C	VIII K.			(Maglorius)			Evergisilus
25	D	VIII K.	XI	Crispinus et Crispinianus				

26	E	VII K.	(XIX)	Transl. Amandi			(Ontbr.)	
27	F	VI K.	XIX	Vigilia		+Rictrudis	(+Desiderius)	
28	G	V K.	VIII	Simon et Juda*				
29	A	III K.			(Narcissus)	Transl. Piat		
30	B	III K.	XVI		Germanus			
31	C	Prid. K.	V	Quintinus			(+Foillanus)	

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
October						
16	Gallus	Gallus	Bercharius	(Wulfram- nus)	Gallus	Gallus, (Eli- phius)
17	(Martha)		Lucas		Florentius eps. Martha	<i>Florentius</i> , Martha
18	+Mono		Dedic. S. Marie Rem.*			
19					Desiderius	<i>Januarius</i> , (Transl. S. Willebrordi)
20	Caprasius		(Sindulphus)		Caprasius	<i>Quirinus</i>

21			(Gilia)	+Hilarius	+Wandalinus	
22		Severus		Oct. Dedic.	Severus	Severus
23			(<i>Ontbr.</i>)		Translat. Materni,	
24	(Oda)		(Septem De- dicationis)		Severinus	<i>Felix</i>
25						

26			(Celsinus)		+Vedastus	
27	+Rumbol- dus				+Polycarpus	Vincentius
28				+Salvius		
29	(Narcis- cus)	Adv. II Ewal- dorum Narciscus			Terentius, Narciscus	Narciscus, Cu- nera
30					Saturninus	<i>CCXX marty- res</i>
31	(+Foilla- nus)				(+Foillanus)	

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch;
ontbr. = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in
kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
November								
1	D	Kal.		Omnes SS.* Caesarius				
2	E	III N.	XIII	Animae*				+Eustacius
3	F	III N.	II	Hubertus	<i>Ontbr.</i>	<i>(Ontbr.)</i>	(+Eustacius)	
4	G	Prid. N.				(Eustacius)	(Hubertus)	
5	A	Non.	X					

6	B	VIII Id.				Winnocus	(Winno- cus)	Leonardus
7	C	VII Id.	XVIII	Willibrordus	<i>Ontbr.</i>		<i>(Ontbr.)</i>	
8	D	VI Id.	VII	Quatuor coronati; Oct. Omn. SS.				
9	E	V Id.		Theodorus	+Passio Ra- nulphi			
10	F	III Id.	XV	Martinus			<i>(Ontbr.)</i>	

11	G	III Id.	III	Martinus*; Menna				
12	A	Prid. Id.				Livinus		Cunibertus
13	B	Idibus	XII	Briccius			+Maxelen- dis	
14	C	XVIII K.	I					
15	D	XVII K.				Machutus	(Machu- tus)	

16	E	XVI K.	IX			Leonianus		Othmarus (Edmun- dus)
17	F	XV K.		Anianus		<i>(Ontbr.)</i>	<i>(Ontbr.)</i>	<i>Ontbr.</i>
18	G	XIII K.	XVII	Oct. S. Martini			(+Elev. Gaugerici)	
19	A	XIII K.	VI	Elisabeth				
20	B	XII K.						Regen- fledis

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
November						
1						
2	+Eustacius	+Victorinus et Florianus (Eustacius)	(+Cesarius Benignus) <i>(Ontbr.)</i>		+Eustacius	+Eustac., Aga- pitis, Theopi- stis, Theopista
3				Vigor	+Pirminius	
4	Perpetuus (Amantius)			Eustacius	Modesta	<i>Modesta</i>
5		(Felix et Eusebius)			Fibicius eps. Trev.	<i>Felix</i>
6	Leonardus	Leonardus	(Leonardus)	Winnocus	Leonardus	Leonardus, Willehadus *
7			(Claudinus)			
8					(+Weomadus)	
9			Theodorus (Vitonus)			
10						
11	+Bertuinus					
12	Cunibertus	Cunibertus		Livinus	Cunibertus	Lebuinus* (Cunibertus)
13				Kilianus		
14					Clementinus	<i>Serapio</i>
15	Eugenius				Martinus	<i>Secundus</i>
16	Othmarus	(Othmarus)			Othmarus	<i>Othmarus</i>
17		<i>(Ontbr.)</i>	Gregorius (+Oricolus)		Florinus (+Severus)	
18	(+Severus)					
19	(+Gelasius)		<i>Ontbr.</i>	<i>Ontbr.</i>		
20					+Gelasius Pontianus	Maximus

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch;
ontbr. = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in
kalender vermeld.

NEDERLANDSE

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
November								
21	C	XI K.	XIII			Maurus		Presentatio B.M., Co- lumbanus
22	D	X K.	III	Cecilia				
23	E	VIII K.		Clemens et Felicitas	(<i>Felicit. ontbr.</i>)	(<i>Felicit. ontbr.</i>)	(+Sarius, Trudo)	
24	F	VIII K.	XI	Chrysogo- nus				+Comm. Thebeorum
25	G	VII K.	(XIX)	Catharina*				

26	A	VI K.	XIX	Linus	(<i>Ontbr.</i>)	(Oct. Eli- sabeth)	(<i>Ontbr.</i>)	
27	B	V K.	VIII		Maximus	Maximus		
28	C	III K.						
29	D	III K.	XVI	Saturninus	+Chrisantus et Daria		(+Chrisan- tus et Da- ria)	+Chrisan- tus, Maurus et Daria
30	E	Prid. K.	V	Andreas*				

December								
1	F	Kal.		Eligius				<i>Ontbr.</i>
2	G	III N.	XIII			(Oct. Ca- therine)		
3	A	III N.	II					(Barbara)
4	B	Prid. N.	X	Barbara	(<i>Ontbr.</i>)		(<i>Ontbr.</i>)	+Annon
5	C	Non.				Lazarus		

6	D	VIII Id.	XVIII	Nicolaus*				
7	E	VII Id.	VII	Oct. s. An- dree				
8	F	VI Id.		Conceptio B.M.(*)		(+Oct. Eli- gii)		
9	G	V Id.	XV					
10	A	III Id.	III			Eulalia		

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
November						
21	Columbanus		(Columbanus)		Presentatio B. M.; Colombanus	Presentatio B.M.; Maurus
22						+Ordin. Willibrordi
23	(+Trudo)	(Clemens)		(Clemens) +Columbanus	(Clemens)	(+Trudo)
24	+Trudo					
25	+Petrus eps.		+Petrus eps.			
26		(Ida)	Basolus			+Sabaudus eps.
27	(Oda)		(Agricola, Vitalis)	Maximus*	Optatus	Vitalis et Agricola (Jacobus)
28					Gregorius	<i>Trophimus</i>
29	+Chrisantus, Daria	(+Chrisantus, Maurus et Daria)			+Maurus, Chrisantus et Daria	+Radbodus, Chrisantus et Daria
30						
December						
1		<i>Ontbr.</i>	(+Chrisantus, Daria)		+Longin. Candida (Ageric.)	+Transl. Capitani Martini
2		(Longinus)			(Victorinus, Fortunatus)	<i>Severus, Severinus, Longinus.</i>
3					(Cassianus)	<i>Claudius (Cassianus)</i>
4				+Oct. Maximus (Ostensio)		
5						<i>Julius</i>
6						
7						
8					Eucharis eps. Trev.	
9			Barbara (Leocadia)		Anastasia	<i>Eucharis</i>
10					(Eulalia)	<i>Eulalia</i>

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch; *ontbr.* = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in kalender vermeld.

Dag	DL	RK	GG	Gemeensch	Atrecht	Doornik	Kamerijk	Keulen
December								
11	B	III Id.		Damasus	Fuscianus, Gencianus et alii	Fuscianus, Gencianus et Victori- cus	+Fuscianus, Gencianus, Victoricus	
12	C	Prid. Id.	XII					
13	D	Idibus	I	Lucia	+Autbertus	+Autbertus	+Autbertus et Judocus	
14	E	XIX K.		Nicasius		(+Eutro- pia)	(+Thomas ap.)	
15	F	XVIII K.	IX					

16	G	XVII K.						
17	A	XVI K.	XVII					(Lazarus)
18	B	XV K.	VI					
19	C	XIII K.						
20	D	XIII K.	XIII					

21	E	XII K.	III	Thomas ap.*				
22	F	XI K.						Gregorius, Didimus, (Victoria)
23	G	X. K.	XI					
24	A	VIII K.	(XIX)					
25	B	VIII K.	XIX	Nativitas Domini*		+Anastasia		+Anastasia

26	C	VII K.	VIII	Stephanus*				
27	D	VI K.		Johannes ap.*				
28	E	V K.	XVI	Innocentes*				
29	F	III K.	V	Thomas Cant.*				
30	G	III K.						(David)
31	A	Prid. K.	XIII	Silvester				(+Colum- ba)

DL = Dagletter; RK = Romeinse Kalender; GG = Gulden Getal; Gemeensch. = Feesten in alle Nederlandse bisdommen gevierd.

Dag	Luik	Munster	Reims	Terwaan	Trier	Utrecht
December						
11			Victoricus, Fuscianus, Gencianus	Victoricus, Fuscianus, Gencianus	(<i>Ontbr.</i>)	
12						<i>Valericus</i>
13				Autbertus	(*Odilia, Ju- docus)	
14		<i>Ontbr.</i>		+Folquinus	(<i>Ontbr.</i>)	
15					(Faustinus)	Valerianus (Maximinus)

16						<i>III pueri</i>
17					(Ignatius)	<i>Transl. Ignatii</i>
18					(Transl. Flo- rini)	<i>Winnibaldus</i>
19						<i>Nemesius</i>
20						<i>Zepherinus</i>

21						
27						Didimus
28					Gregorius	<i>Victoria</i>
24					Irmina	
25	(+Anastasia)	+Anastasia	(+Anastasia)			

26						
27						
28						
29						
30	(Perpetuus)		(Relatio Remigii)			<i>David</i>
31			(+Columba ; Basilius)			

( ) = Niet overal in bisdom gevierd; * = Plechtig gevierd; + = Gevierd naast Gemeensch;
ontbr. = niet gevierd; *Kursief* (in bisdom Utrecht) = niet gevierd maar in
kalender vermeld.

TABEL IV

REPUBLIKEINSE KALENDER

De kalender geeft, bovenaan, de overeenstemming tussen het republikeinse en het gregoriaanse jaar, daaronder de overeenstemming tussen de eerste dag van de republikeinse (kolom A) en van de gregoriaanse maand (kolom B), en het reken-cijfer (kolom C).

De omrekening van de republikeinse datum geschiedt als volgt :

1. Bij een datum van het eerste deel van de republikeinse maand, maak de som van het dagcijfer in de republikeinse datum en van het overeenstemmende cijfer in kolom C.
Vb. : 3 Brumaire jaar III, is $3 + 21 = 24$ Oc. 1794.
2. Bij een datum van het tweede deel van de republikeinse maand, neem het verschil tussen het dagcijfer in de republikeinse datum en het overeenstemmende cijfer in kolom C.
Vb. : 17 Thermidor jaar IV, is $17 - 13 = 4$ Au. 1796.

De omrekening van een gregoriaanse datum in een republikeinse geschiedt als volgt :

3. Bij een datum van het eerste deel van de gregoriaanse maand, maak de som van het dagcijfer in de gregoriaanse datum en van het overeenstemmende cijfer in kolom C.
Vb. : 14 mei 1795 is $14 + 11 =$ Floréal III.
4. Bij een datum van het tweede deel van de gregoriaanse maand, neem het verschil tussen het dagcijfer van de gregoriaanse datum en het overeenstemmende cijfer in kolom C.
Vb. : 25 december 1795 is $25 - 21 = 4$ Nivôse IV.

IV. REPUBLIKEINSE KALENDER

Maand	Jaar en Dag	Jaar en Dag	Jaar en Dag	Jaar en Dag	Jaar en Dag
	I(1792-93) II(1793-94) III(1794-95) V(1796-97) VI(1797-98) VII(1798-99)	IV(1795-96)	VIII(1799-1800) IX(1800-01) X(1801-02) XI(1802-03) XIII(1804-05)	XII(1803-04)	XIV(1805)
	A B C	A B C	A B C	A B C	A B C
Vendémiaire	1 22 Se 21 10 1 Oc 9	1 23 Se 22 9 1 Oc 8	1 23 Se 22 9 1 Oc 8	1 24 Se 23 8 1 Oc 7	1 23 Se 22 9 1 Oc 8
Brumaire	1 22 Oc 21 11 1 No 10	1 23 Oc 22 10 1 No 9	1 23 Oc 22 10 1 No 9	1 24 Oc 23 9 1 No 8	1 23 Oc 22 10 1 No 9
Frimaire	1 21 No 20 11 1 De 10	1 22 No 21 10 1 De 9	1 22 No 21 10 1 De 9	1 23 No 22 9 1 De 8	1 22 No 21 10 1 De 9
Nivôse	1 21 De 20 12 1 Ja 11	1 22 De 21 11 1 Ja 10	1 22 De 21 11 1 Ja 10	1 23 De 22 10 1 Ja 9	1 22 De 21 10 31 De 21
Pluviôse	1 20 Ja 19 13 1 Fe 12	1 21 Ja 20 12 1 Fe 11	1 21 Ja 20 12 1 Fe 11	1 22 Ja 21 11 1 Fe 10	
Ventôse	1 19 Fe 18 11 1 Ma 10	1 20 Fe 19 11 1 Ma 10	1 20 Fe 19 10 1 Ma 9	1 21 Fe 20 10 1 Ma 9	Kolom A wijst de dag van de republikeinse maand aan.
Germinal	1 21 Ma 20 12 1 Ap 11	1 21 Ma 20 12 1 Ap 11	1 22 Ma 21 11 1 Ap 10	1 22 Ma 21 11 1 Ap 10	Kolom B de overeenstemmen- de dag van de gregoriaanse ka- lendar.
Floréal	1 20 Ap 19 12 1 Me 11	1 20 Ap 19 12 1 Me 11	1 21 Ap 20 11 1 Me 10	1 21 Ap 20 11 1 Me 10	Kolom C het cijfer voor de omrekening.
Prairial	1 20 Me 19 13 1 Jn 12	1 20 Me 19 13 1 Jn 12	1 21 Me 20 12 1 Jn 11	1 21 Me 20 12 1 Jn 11	
Messidor	1 19 Jn 18 13 1 Jl 12	1 19 Jn 18 13 1 Jl 12	1 20 Jn 19 12 1 Jl 11	1 20 Jn 19 12 1 Jl 11	
Thermidor	1 19 Jl 18 14 1 Au 13	1 19 Jl 18 14 1 Au 13	1 20 Jl 19 13 1 Au 12	1 20 Jl 19 13 1 Au 12	
Fructidor	1 18 Au 17 15 1 Se 14	1 18 Au 17 15 1 Se 14	1 19 Au 18 14 1 Se 13	1 19 Au 18 14 1 Se 13	
Jour complé- mentaire	1 17 Se 16	1 17 Se 16	1 18 Se 17	1 18 Se 17	